

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁS
5. KÖTET

TRIANON ÉS A MAGYAR FELSOÓOKTATÁS

5. KÖTET

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Felsőoktatási
Levéltári Szövetség 2021. június 8-án a VERITAS Történetkutató Intézet
és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai

Szerkesztette és lektorálta: Ujváry Gábor
A mutatókat készítette: Kocsis Annamária

MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2022

© Szerzők, 2022
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2022
© Magyar Napló, 2022

ISBN 978-963-541-029-3
ISSN 2498-728X

Tartalom

Zeman Ferenc: Egy kolozsvári egyetemi tanár és Trianon. A békediktátum hatása Szádeczky-Kardoss Lajos életpályájára	7
Ligeti Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem gépész-és vegyészmérnöki hallgatói törzskönyvei tükrében (1910–1949)	21
Bertalan Péter: Mesterek és tanítványok a Csurgói Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézetben. Nevelőmunka – Társadalmi státusz – Társadalmi mobilitás	31
Tóth Marcell: Lövészárkok hősei az egyetemi katedrán. Vitézi címmel rendelkező oktatók a szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetemen	63
Király Sándor: Az egyetemi hallgatók lakhatási viszonyai és a kollégiumok jelentősége a debreceni Jog- és Államtudományi Karon a 20. század első felében	75
Vajda Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók származási helyei 1920–1929 között	99
Osváth Zsolt: „Áldást jelent Szegeden [...] diákjóléti és diákvédő iroda”. Intézményes diákvédelem a szegedi Ferenc József tudományegyetemen 1923/24–1928/29	133
Sztancs Gábor: Református értelmiségképzés Csehszlovákiában. A losonci református tanítóképző megszervezése a csehszlovák impérium korai időszakában	157
Tasiné Csúcs Ildikó Mária: „Nem hagyjuk az orvosi fakultást!” Szent-Györgyi Albert és a szegedi lokálpatrióták sikeres küzdeme az 1933-as egyetemcsönkítési kísérlet ellen	173
Orosz László: A budapesti egyetemisták utcai zavargásai Bleyer Jakab 1933. májusi parlamenti beszédét követően	191
Szűts-Novák Rita: Imre Sándor Reitzer Bélának írt dedikációjának mikrotörténeti aspektusai a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma értelmiségi fiatalságának körében	225
Varga Tamás: Változások az amerikai elitegyetemek felvételi rendszerében – a hidegháború során és azt követően	243
Névmutató	263
Helynévmutató	271

EGY KOLOZSVÁRI EGYETEMI TANÁR ÉS TRIANON. A BÉKEDIKTÁTUM HATÁSA SZÁDECZKY-KARDOSS LAJOS ÉLETPÁLYÁJÁRA

Kezdetek

Szádecznei és kardosfálvai Szádeczky (1914-től Szádeczky-Kardoss) Lajos (1859–1935) Pusztafalun (a mai Magyarország egyik legészakibb településén) született, ahol édesapja, Szádeczky Sámuel (Klapka egykori tüzérhadnagya) református lelkészként szolgált. A család nemesi eredetű volt, a felvidéki Szádecsnéről (Trencsén vármegye) származott. Legkorábbi, név szerint ismert őse az 1376-ban feljegyzett Kardos Péter volt. Egyetemre Budapesten és Bécsben járt, Szilágyi Sándor keze alatt ért történészszt. 1879-ben alig húsz évesen a Történelmi Társulat keretein belül már a Teleki család marosvásárhelyi levéltárában kutatott Szabó Károllyal, a kolozsvári egyetem tanárával (a Székely oklevéltár szerkesztőjével).¹ 1881-ben történelem-latin szakos középiskolai tanári oklevelet, egy évvel később bölcsészdoktori diplomát szerzett.²

Először a budapesti egyetemi könyvtár tisztviselőjeként dolgozott. Ezalatt több tanulmányúton vett részt (Lengyelország, Románia), 1883-ban Bukovinában Benedek Elekkel együtt közreműködött az Odescalchi Arthúr által vezetett akcióban, a bukovinai székelyek hazatelepítésében.³ Ugyanebben az évben a budapesti egyetem magántanárává nevezték ki, ahol 1891-ig tanított. Ekkor főként a 16–17. századi Erdély történeti kutatásában mélyedt el, valamint a 16–17. századi magyar–lengyel kapcsolatokkal is foglalkozott.

Tanulmányai és tanulmányútjai (Bécs, Erdély, Lengyelország, Moldva) idején jelentős levéltári kutatásokat végzett, melyek későbbi munkái forrásbázisául szolgáltak.⁴

1882-ben jelentette meg első művét Mihály vajda és Erdély kapcsolatáról. Ugyanettől az évtől a Magyar Történelmi Társulat másodtitkára és a *Századok* folyóirat

¹ KORDÉ Zoltán: Szádeczky-Kardoss Lajos székely történeti tárgyú munkássága. *Székelyföld*, 2014/9. (A továbbiakban: KORDÉ, 2014.) 160.

² SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Budapest, Hornyánszky, 1909. 285–289.

³ KORDÉ, 2014. 163.

⁴ TÓTH Sándor László: Szádeczky-Kardoss Lajos török kori kutatásai. *Acta Historica*, 143. 2018. december. (A továbbiakban: TÓTH, 2018.) 108.

segédszerkesztője lett. Az 1890-es években több hiánypótló forrásmunkát (*Székelv oklevéltár* három kötete) is publikált, emellett rendszeresen írt a *Századok*ba is.⁵

Történeti sikerek

Szádeczky Lajost 1888-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, székfoglalójában a céhek magyarországi szerepéről értekezett.⁶

1891-től Szabó Károly halála után, az ő utódaként mint nyilvános rendes tanár a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Magyar Történelem tanszékének vezetője lett. Ettől kezdve még inkább elmélyedt Erdély és a székelyek történetének kutatásában. 1893-ban bővítve és átdolgozva újra közreadta a Mihály vajdáról szóló művét, melynek az új, okmánytárral bővített kiadáson kívül kétségtelenül más célja is volt.

„A román nemzeti aspirációk az ő Vitéz Mihály vajdájok alakját, történeti szereplését mostanában állandóan napirenden tartják, előszeretettel emlegetik s a történeti igazság rovására, kedvezően, hamis világításban tüntetik fel s benne az ő újabbkeletű nemzetiségi ábrándjaik mintegy legelső történeti képviselőjét szeretik látni s dicsőíteni.” Szádeczky felismerte és felhívta a figyelmet arra, hogy a kialakuló nacionalista, romantikus román történetírás egyik eszményképévé emelte Mihály vajdát. Egysíkián pozitív történelmi alakként tekintett rá. Szádeczky tisztában volt azzal, hogy a török uralom alól frissen szabadult, 1878-ban létrejött Románia nacionalista „nagyromán” törekvései Erdély jelentős román nemzetiségű lakossága miatt veszélyesek Magyarország területi egységére. A románok a történelmi múltat saját érdekeiknek megfelelően eltorzítva és „megszépítve” próbáltak Erdélyre jogot formálni.⁷

1895-ben gyorsíróként részt vett Zichy Jenő kaukázusi és közép-ázsiai expedíciójában, ahol néprajzi és történeti kutatásokat is végzett. Útjukról tudósításokat küldött a *Vasárnapi Ujság*, a *Budapesti Hírlap* és az *Erdélyi Múzeum* számára.

1898 után tudományos érdeklődése a 18. század felé fordult. Az 1900-as párizsi világkiállítás pavilonjának egyik rendezője, a bemutatott erdélyi műkincsek összegyűjtője volt. 1903-ban Törökországban tett tanulmányutat, ahol a kuruc emlékeket tanulmányozta, felkereste Thököly Imre és Rákóczi Ferenc egykori lakhelyét.

⁵ Magyar Távirati Iroda, Napi Hírek, 1935. december 30. 598. – Tóth, 2018. 119.

⁶ *Észak-Magyarország*, 1984. március 24. 7.

⁷ Tóth, 2018. 117–118.

A nagy háború

Szádeczky Lajos hamar bekerült a kolozsvári elit-értelmiségi körbe, részt vett Erdély fővárosának tudományos, társadalmi életében (többek között az Erdélyi Múzeum Egylet egyik vezetője és az Erdélyi Kárpát Egyesület helyi elnöke és országos alelnöke,⁸ illetve 1896–1907 között a kolozsvári Unió elnevezésű szabadkőműves páholy tagja volt.⁹

1905-ben került kiadásra a *Csiki székely krónika* című 250 oldalas munkája. E művével sok székely kortársa haragját magára vonta, mert a krónikát ízekre szedve azt bizonyította, hogy a sokak által a székely eredet „ősforrásának” gondolt írás egy Sándor Zsigmond nevű földbirtokos 18. század végén kreált hamisítványa, amely azért készült, hogy saját családjának ősi jussát alátámassza.¹⁰

1909-ben Szádeczkyt az MTA rendes tagjává választották, az 1910/1911-es tanévben pedig a kolozsvári egyetem rektora volt. Tudományos karrierje tehát felfelé ívelt.

Az első világháborúban kora miatt, mint haditudósító vett részt, bár még 1914 szeptemberében, 55 évesen önkéntesnek jelentkezett az orosz frontra, Przemyslbe, de kérését nem teljesítették.

Történészként érdeklődött a hadi események és a csatateretek iránt. A német és az osztrák–magyar csapatok együttes hadisikere, az 1915. május eleji gorlicei áttörés után 1915 nyarán három hónapot töltött az északi harctéren, a kassai VI. hadtesttel – ahogy nevezi őket: „szülőföldem hős honvédeivel” – egészen Breszt-Litovszkig ment. Erről szóló könyve *Przemysltől Breszt-Litowszkig* címmel 1916-ban jelent meg.¹¹ Művében az átélt háborús élmények mellett leírta az általa bejárt lengyel vidék magyar történelmi vonatkozásait is. Mint fogalmazott: „Érdekesebb és tanulságosabb szünidőm még nem volt egyetemi tanári pályámon.” Munkáját livnói Hadfy Imre m. kir. honvéd altábornagynak, a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsokának ajánlotta:¹²

„Kegyelmes Uram! Kedves barátom!

Lemberg tájékaról Lublin vidékéig Veletek száguldoztam a moszkálok nyomában. Kitüntettél barátságoddal, jelvényeitekkel; vezérkarod s vitéz honvédeid bajtársukká fogadtak. Együtt jártam Veletek a Blato mocsarai közt, Belz hullámos térein, az

⁸ *Szabadság*, 2010. december 31. 13.

⁹ *Az 1920. évi február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. Nyolcadik kötet. Budapest, Atheneum, 1921. 224–240.

¹⁰ *Erdélyi Figyelő*, 1991/7. 14–15. – KORDÉ, 2014. 164.

¹¹ A könyv anyaga először cikkek és tárcák formájában a *Budapesti Hírlap* és *Az Ujság* hasábjain jelent meg.

¹² SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos: *Przemysltől Breszt-Litowszkig. Harctéri élmények és lengyel–magyar történelmi emlékek*. Budapest, Franklin-társulat, 1916. (A továbbiakban: SZÁDECZKY-KARDOSS, 1916.) 7–10.

oroszlengyel homok-tengereken. «Kesely» lovam – amikor kellett, mindig – fel volt kantározva. 30 kilométert is futottunk egy napon, — de mindig «Előre», a mint tündér-ujjak süvegekre hímezték. Láttam ágyúitok munkáját, voltam a fronton, lövészárkaitokban, hallottam az ellenség srapeljei s puszkagolyói füttyülését. A harc szünete közben alkalmat adtál kirándulásokra, gépkocsin, — elfoglalt városokba, csataterekre. Sokat láttam, tanultam, gyönyörködtem. Ti csináltátok s én írtam a históriát. Mindezekért hálás érzelemmel eltelve Neked ajánlom e könyvecskét, mely nagyrészt Rólatok, a ti vitézi tetteitekről szól.

Mert még egyszer volt szerencsém Hozzátok, midőn Breszt-Litowszk elfoglalásával addigi győzelmeiteket megkoronáztátok. A vér- és tűzkeresztségnél megint egyik koronatanútok voltam. Mindezek előtt és közben a csataterek más részein is tettem tanulmányokat. Bejártam Galíciát s a Visztula vidékét. Az első magyar civil voltam a visszafoglalt Przemyszlben. Ott voltam Lembergben is a felszabadítás örömmámorában. Jártam a Kárpátok között, az Uzsoki-szorosban. Ezekről írt naplójegyzetemet, tárcaimat fűztem itt egybe. Fogadd szívesen ahhoz a sok elismeréshez és virághoz, amit eddig kaptatok és főként akkor fogtok kapni, mikor győzelmes zászlóitokat haza vezérli a jó Isten.

Addig csak «Előre», amint jeligétek hirdeti!

Kolozsvárt, 1915. szeptember 10. Tisztelő híved: Szádeczky K. Lajos¹³

A fenti ajánlásból kitűnik, hogy Szádeczky milyen fontosnak tartotta, hogy beszéljen a közvéleménynek a magyar ezredek vitézségéről és hőstetteiről, miközben tudósításait olvasva személyes bátorsága is nyilvánvalóvá válik, melyről később is többször bizonyosságot nyerhetünk.

Román betörés Erdélybe

1916. augusztus 27-én az addig semlegességet hirdető Románia Erdélybe betörve hátba támadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. Kezdeti sikereik után a német–oszt-rák-magyar ellentámadás sikeresnek bizonyult.

Szádeczky ismét bekapcsolódott az eseményekbe, szeptember 24-től haditudósítóként követte a hadműveleteket és a helyszínen dokumentálta a románok Erdélyből való kiszorítását, Jelfy Gyula fényképezéssel, a *Vasárnapi Ujság* fotósával követte a frontot.¹⁴

¹³ SZÁDECZKY-KARDOSS, 1916. 5–6.

¹⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos: *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916–1917*. Szentendre, Erdélyi Szalon, 2019. 108.

Cikkeit a *Vasárnapi Ujság*, majd Az Ujság jelentette meg, itt közölt írásait már 1917-ben köteté formálta, amely azonban először csak valamikor 1923 után jelent meg, két kötetben – Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalatánál – *Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916–1917* címmel, 1934-ben másodszor is kiadták. Mint műve előszavában fogalmazott, a háború után nem talált kiadót, bár Habsburg József főherceg korábban, erdélyi hadseregparancsnokként kifejezetten támogatta, hogy tudósításai könyv alakban is megjelenjenek „hadd látná, hogy mit csináltunk mi Erdélyben”. A háború viszontagságai, majd a vereség utáni zűrzavaros évek és Trianon miatt erre akkor nem került sor. Művét József főhercegnek ajánlotta.

Szádeczky könyvében ismerteti a nagyszebeni (szeptember 26.), a persányi (október 5.), és a brassói (október 9–10.) csaták lefolyását, melyek jelentős román vereséggel járó ütközetek voltak. Az ellentámadás október 13-án már átlépte a történelmi határt.

Véleménye szerint a magyar vitézség ezekben az ütközetekben volt a legszembe-tűnőbb, hiszen katonáink itt érezhették leginkább, hogy a hazáért harcolnak.¹⁵ A románok kifosztották az elfoglalt Székelyföldet, csak azért nem teljesen, mert hamar menekülniük kellett. Nagy károk voltak anyagiakban és emberéletben is, Több falut és várost részben felgyújtottak, a nemesi kutyabőröket bocskornak használták.¹⁶

A központi hatalmak csapatai a Töröcsvári-szoroson, majd a Zsil-völgyén keresztül törtek Bukarest felé, amit december 6-án foglaltak el.

Bukarest megszállása után az osztrák–magyar hadsereg főparancsnoksága, a „sajtó hadiszállás” megbízta Szádeczkyt, hogy menjen Bukarestbe és tanulmányozza a háború előkészítésének dokumentumait. Ezek alapján újabb cikkeket írt a magyar újságokba a román háborús uszítókról.¹⁷

Kolozsvár elvesztése

A háborús vereség után egyre nagyobb bizonytalanság uralkodott Erdélyben, miként Kolozsvárott is. Károlyi Mihály kormánya határozatlanságával, megalkuvásával tovább fokozta a magyar nemzetiségű lakosság elkeseredését és a magára hagyottság érzését. Közben 1918 decemberének első heteiben a román csapatok egyre jobban nyomultak Erdélybe, Kolozsvár megszállásának lehetősége napról-napra egyre valószínűbbnek tűnt.

¹⁵ Uo. 6–9.

¹⁶ Uo. 101.

¹⁷ Uo. 174–175.

A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem professzorai is bizonytalanságban éltek. Bár Lovászy Márton kultuszminiszter felhatalmazta őket, hogy végső esetben esküt tegyenek a román államra, a tanárok ezt elképzelhetetlennek tartották.¹⁸

Szádeczky-Kardoss Lajost otthona és az egyetem elvesztésének lehetősége mellett súlyos személyes veszteségek is érték, orosz hadifogságból hazatért István nevű, korábban m. kir. tüzérhadnagyként szolgált fia december 7-én 27 évesen, míg Margit lányának férje, dömsödi Hajós Iván tartalékos huszárfőhadnagy – alig fél évnyi házasság után – december 9-én a spanyolnátha-járvány áldozata lett. Így fiatalon özvegyen maradt gyermekéről is gondoskodnia kellett.¹⁹

December 24-én a román csapatok bevonultak Erdély fővárosába, kezdetét vette a magyar lakosság, az egyetem és a tanári kar kálváriája. Elindult az egyetemi tanárok és a diákság szinte szó szerinti kiéheztetése. Január 10-én 14 kolozsvári ismert embert, köztük több professzort (Szádeczky-Kardoss Lajost is) „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika” gyanúja miatt rövid időre letartóztattak. Szabadon bocsátásuk után jelentkezési kötelezettséget írtak elő számukra, megtiltották, hogy elhagyják Kolozsvárt, és többször tartottak náluk házkutatást. A január 15-én Cigányinál történtek²⁰ miatt a románok sarcot vetettek ki a város 47 tehetős vagy ismert polgárára, közöttük nyolc egyetemi tanárra. Szádeczky-Kardoss Lajosnak ezek egyikeként kétezer koronát kellett fizetnie. A románok tehát ismerték korábbi tevékenységét és nem feledkeztek meg a büntetésről sem. 1919. január 24-én a román katonák a tüntető diákok közé lőttek, a sortűznek három halottja és számos sebesült áldozata volt. A hallgatóknak nem engedélyezték a családjukkal való kapcsolattartást, a csomagfogadást, általánossá vált a diáknyomor.²¹

A májusi bölcsészkar-i dékánválasztásnál Szádeczky lett volna a soros jelölt, de korábbi általunk is ismertetett román tárgyú írásai miatt mellőzését kérte, így helyette az idős Márki Sándort választották meg.

¹⁸ VAJDA Tamás: Hallgatók és professzorok megpróbáltatásai a kolozsvári egyetem jogellenes és erőszakos elfoglalásakor. In: „*Valami Fáj, ami nincs*”. *A trianoni békekötés előzményei és következményei*. VERITAS–Magyar Napló, Budapest, 2020. (A továbbiakban: VAJDA, 2020.) 151–196, 155–156.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 636. f. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai, 75. doboz. Szádeczky K. Lajos kolozsvári egyetemi ny. r. tanár kérvénye, melyben Margit nevű lánya özv. Hajós Ivánné részére családi pótlékot kér. 212151. 1919. december 22.

²⁰ A környékbeli lakosság kilenc román katonát koncolt fel.

²¹ VINCZE Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. Szeged, JATEPress, 2006. (A továbbiakban: VINCZE, 2006.) 22–26. – VAJDA, 2020. 157–159.

Május 12-én a románok – a nemzetközi jogot figyelmen kívül hagyva – a szemeszter lezárása előtt egy héttel, teljesen jogellenesen, karhatalommal „átvették” az egyetemet, a hűségesküt le nem tett tanári kart szélnek eresztették. Ellehetetlenítették, hogy a diákság Kolozsvárról fejezze be a tanévet.²²

Szádeczky a magyar történelmi szeminárium könyvtárát a törvényteleniséget és kényszerítettségét hangsúlyozva adta át, a román forgatókönyv valamennyi egyetemi intézetben hasonló volt.²³

Budapest és Szeged

A nem erdélyi születésű tanárokat 1919 augusztusától kezdve – Szádeczky-Kardoss Lajost 1919 november elején – utasították ki Kolozsvárról. December 31-ig az egyetem 19 professzorát toloncolták ki. Az elűldözött tanárok Budapesten gyülekeztek.²⁴ Szádeczky november 21-én érkezett a magyar fővárosba, ahol a VIII. kerületi Pannónia szállóban lelt ideiglenes otthonra.²⁵

A Huszár-kormány döntése értelmében a kolozsvári egyetem a pozsonyi egyetemmel együtt 1920 februárjától másfél évig Budán működött, és a megfelelő feltételek kialakítása után 1921/22-es tanévet kezdte meg Szegeden 1921 októberében.²⁶

Szeged városa évtizedek óta küzdött azért, hogy egyeteme legyen. A kolozsvári universitas-szal történtek lehetőséget adtak arra, hogy ezen törekvés megvalósuljon. Az előzőtt egyetemi tanárok kilenc tagú tárgyaló bizottságot alakítottak, melynek tagja volt Szádeczky is. A megbeszélések és a helyszíni szemle 1920 elején kezdődtek Szegeden. Szádeczky a kezdetektől az egyetem Szegedre költöztetése mellett volt.

1921 januárjában Szádeczky tagja volt annak a Somogyi Szilveszter szegedi polgármester vezette küldöttségnek, amely a kolozsvári egyetem Szegedre helyezését kérte Vass József kultuszminisztertől, aki támogatásáról biztosította a tervet.²⁷

A kolozsvári és a pozsonyi tudományegyetem Szegedre és Pécsre helyezéséről szóló törvényjavaslatot 1921. június 14–16. között tárgyalták a nemzetgyűlésben.

²² VAJDA, 2020. 181.

²³ VAJDA Tamás: Az egyetem Szegedre kerüléséért. Szádeczky Lajos törekvéseiről. *Szeged*, 2009/11. (A továbbiakban: VAJDA, 2009.) 16. – VINCZE, 2006. 29.

²⁴ VINCZE, 2006. 32–33. – VAJDA, 2020. 189.

²⁵ MNL OL, K 636. f. VKM, 75. d. Dr. Szádeczky K. Lajos kolozsvári egyet. tanárnak, melyben Kolozsvárról kiutasítván illetményei folyósítását kéri. 203578., 1919. november 27.

²⁶ Bővebben lásd: VINCZE, 2006. 38–55.

²⁷ VAJDA, 2009. 17.

A törvény előadója nemzetgyűlési képviselőként Szádeczky-Kardoss Lajos volt. A törvényjavaslat elfogadása mellett mondott beszédének fő érve a környező népekkel szembeni kultúrfölény fenntartása és a jövőre nézve való biztosítása volt. A törvényjavaslatot a nemzetgyűlés június 16-án fogadta el, amely 1921. évi XXV. törvényként június 27-én jelent meg a *Budapesti Közlöny*ben.

A két számúzótt egyetem nélkül a népesség számához viszonyítva valamennyi környező országnak több egyeteme lett volna, mint a megcsonkított Magyarországnak, ezért a „kultúrfölény” biztosítása miatt minden – főként anyagi – áldozatot is vállalni kellett az egyébként súlyos gazdasági helyzetben lévő országnak.

A kolozsvári egyetem Szegedre kerüléséért Somogyi Szilveszter polgármester mellett három erdélyi származású politikus, Haller István, Bethlen István és Teleki Pál tette a legtöbbet, Szádeczky mindannyiukat személyesen ismerte és az egyetem érdekében is együttműködött velük.²⁸

Az 1921. október 9-én nyitották meg az első szegedi tanévet, ahol Menyhárt Gáspár rektor beszéde után a nemzetgyűlés nevében Szádeczky-Kardoss Lajos kezdte az üdvözlőbeszéd sorát.²⁹

Szádeczky 1921-ben, 62 évesen lett a szegedi egyetem Magyar Történelmi Intézetének vezetője, amit 1929-ig irányított, tudományos munkásságát is folytatta. 1927-ben – az eredeti kézirat terjedelmét végül felére redukálva – jelent meg az évtizedek óta készülő *A székely nemzet története és alkotmánya* című összefoglaló műve.³⁰

Hódmezővásárhely nemzetgyűlési képviselője

Szádeczky-Kardoss Lajos 1920 első felében úgy döntött, hogy politikai szerepet vállal. Nézetei és egyéni sorsa az ellenforradalom során hatalomra került politikai erőkhez kötődtek. 1920 márciusának végén már biztos volt, hogy a román megszállás alól március elején felszabadult Hódmezővásárhelyen indul kormánypárti (kiszgazda) képviselőjelöltként. Hódmezővásárhely ekkor több mint 60 ezer lakosú, kétmandátumos törvényhatósági város, tehát jelentős vidéki központ volt. A valódi választási kampány májusban kezdődött, az első választókerületben Emich Gusztáv, a Simonyi-

²⁸ VAJDA Tamás: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése. In: *Lokális Trianon 2. kötet. Szeged az összeomlás éveiben*. Szerk. GULYÁS László–TÓTH Marcell–ZEMAN Ferenc. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2021. 127–146, 131–132. – ZEMAN Ferenc: Teleki Pál szegedi tevékenysége (1918–1920). In: Uo. 83–95, 88, 93.

²⁹ A szegedi egyetem ünnepélyes megnyitása. *Szeged* [átmenetileg így hívták a *Délmagyarországot*], 1921. október 11. 2.

³⁰ KORDÉ, 2014. 166.

Semadam-kormány kereskedelemügyi minisztere lépett fel kormánypárti jelöltként, a második választókerületben Szádeczky indult.³¹

Szádeczky-Kardoss Lajos egy hét leforgása alatt két nagyobb népgyűlést is tartott: először 1920. május 16-án a város főterén, a Kossuth téren népes hallgatóság előtt mondta el programbeszédét. A gyűlésen részt vett Szathmáry Tihamér főispán és Soós István polgármester is. Beszédében a keresztény nemzeti politika mellett foglalt állást. Kijelentette, hogy támogatja a földreformot és a progresszív adórendszer bevezetését. Hódmezővásárhely vonatkozásában az iskolák fejlesztésének és mintagazdaságok létesítésének fontosságát emelte ki. A május 23-ai újabb népgyűlésre Szádeczky támogatására Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter érkezett a városba. Szádeczky azonban erősnek tűnő pozíciója ellenére sem lett az Országos Kiszgazda- és Földműves Párt hivatalos jelöltje. Ennek hátterében valószínűleg az állt, hogy a párt nem volt teljesen biztos győzelmében.

A második választókerületben az elsőnél jóval több jelölt kapcsolódott be a választási küzdelembe. Végül ketten visszaléptek, így Szádeczkynek két ellenfele maradt: Kacsó Gyula, a Magyar Munkások Országos Pártjának jelöltje és Sallay Iván, aki meglehetősen későn, csak júniusban kezdte el választási kampányát. Önmeghatározása szerint keresztény-keresztyén kiszgazda programmal indult, de a *Vásárhelyi Reggeli Ujság* információi alapján feltételezhető, hogy szavazóbázisának egy része a helyi szociáldemokrata munkásság soraiból verbuválódott.³² Szádeczkyt az 1920. június 13–14-én megtartott választáson Hódmezővásárhely második választókerületében elsőprő fölnnyel választották nemzetgyűlési képviselővé. A másik két jelölt együttes eredménye sem érte el a rá leadott szavazatok mennyiségét.³³ Az első választókerületben Emich Gusztáv győzedelmeskedett, majd lemondása után, szeptember végén Bethlen István egyhangúlag, azaz ellenjelölt nélkül nyerte el a város felszabadult képviselői helyét, kampányát Szádeczky is támogatta.³⁴ 1920 októberétől politikai tevékenységére koncentrált, ezért az egyetemen a nemzetgyűlés időtartamára, azaz két évre szabadságot kért.³⁵

A nemzetgyűlésben Szádeczky a külügyi és a gazdasági bizottságnak lett tagja. Felszólalásai a vásárhelyi gazdák mellett, a menekültek (vagonlakók) és az elűzött egyetemek érdekében, illetve a felsőoktatást érintő kérdésekben (numerus clausus)

³¹ ZEMAN Ferenc: *Politikai küzdelmek és közéleti mozgalmak Hódmezővásárhelyen a Horthy-korszakban*. Szeged, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2020. (A továbbiakban: ZEMAN, 2020.) 26–27.

³² A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nem indult az 1920-as nemzetgyűlési választásokon.

³³ ZEMAN, 2020. 28–33.

³⁴ Uo. 34–35.

³⁵ VAJDA, 2009. 17.

hangzottak el, valamint aktuális külpolitikai témákat (lengyel–szovjet háború, francia–magyar kapcsolatok, cseh–magyar tárgyalások) érintettek, többször kifogásolta egyes törvényjavaslatok magyartalan vagy pontatlan megszövegezését is.

Felszólalásait általában történelmi keretekbe ágyazta, visszatekintéssel kezdte. Élő kapcsolata volt a már megszerveződött revíziós és ellenforradalmi szervezetekkel. Ezt bizonyítja, hogy november 3-án számos intézmény, egyesület és társaság – a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, a Budapesti Tudományegyetem, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság, a Védőligák Szövetsége, a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, a Délvidéki Liga, a Muraközi Szövetség, a MOVE, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége – kezdeményezésére, nevükben ő nyújtotta be a Zrínyi Miklós költő, államférfi és hadvezér születésnapjának nemzeti ünnepé váló tétéle tárgyában készült indítványt.³⁶ Mint beszédét zárta: „ezt kívánja és sürgeti legújabbán a béke ratifikálásának kérdése is. Ha ez megtörténik, gyászba fogja borítani a szűkre szabott kis Magyarország polgárait, de valósággal kétségbe fogja ejteni a tőlünk elszakított országrészeknek sok százezer és millió magyarságát. [...] Sorstragédiánk keserűségének tengerében enyhítő balzsam, egy kis vigasztalás lesz, ha legalább az eszmét, a területi épség jövőre reménységét fenntartjuk. Fel kell gyűjtanunk a világítótornyok fénysugarait, melyek megmutatják az utat a visszanyerendő egész Magyarország kikötője felé. Ilyen világító-fáklya, ilyen világítótorony kell, hogy legyen a reánk borulandó sötét éjszakában Zrínyi Miklós emlékezete.” Itt arra utalt, hogy küszöbön állt a trianoni békeszerződés törvénybe iktatása.³⁷

Válaszában Teleki Pál miniszterelnök üdvözölte a kezdeményezést, de az ország súlyos helyzetére való tekintettel annak későbbi napirendre tűzését kérte, melyet a nemzetgyűlés elfogadott.³⁸

Szádeczky egyik fő politikai célja tehát a trianoni békediktátum által Magyarországtól elvett területek visszaszerzése volt. Erre ekkor még külpolitikailag nem volt reális esély, de beszélni róla, tervezni és a békeszerződés igazságtalan voltát hangsúlyozni bizonyos keretek között lehetett. „A lengyelek sorsából azt a vigasztalást meríthetjük, hogy ha ők, akiket három nagy fekete sas (köztük két kétfejű) marcangolt szét, tudtak ismét életre kelni, mi, akiket három holló szállott meg, szintén fel szabadulunk” – mondta 1921. április 23-i nemzetgyűlési beszédében.

³⁶ *Az 1920. évi február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. Ötödik kötet.* Budapest, Athenaeum, 1920. 243. – *Az 1920. évi február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. Hatodik kötet.* Athenaeum, Budapest, 1920. 200–206.

³⁷ *Az 1920. évi február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. Hatodik kötet.* Athenaeum, Budapest, 1920. 205.

³⁸ Uo. 206.

Az 1922 májusában megrendezett nemzetgyűlési választásokon Szádeczky-Kardoss Lajos kormánypárti programmal újra vállalta a képviselőjelöltséget Hódmezővásárhely második választókerületében, míg az elsőben Bethlen István miniszterelnök indult újra. Szádeczky ezúttal az Egységes Párt hivatalos jelöltje volt, a kampány során többször járt a városban. Márciusban a miniszterelnökkel együtt tartott beszámoló- és programbeszédet, májusban pedig választókerületében több kampánykörutat tett. Ennek ellenére a május végén lezajlott választáson 294 szavazattal alulmaradt a szociáldemokrata Szeder Ferencsel szemben. Vereségének oka valószínűleg az volt, hogy a helyi kormánypárti szavazók jó része helyette egy vásárhelyi kötődésű jelöltet látott volna szívesebben, ezért nem szavazott rá. Az első választókerületben viszonylag szoros küzdelemben Bethlen István miniszterelnök győzedelmeskedett Vekerdy Géza liberális jelölttel szemben.³⁹

A revízió szolgálatában

Szádeczky még képviselőjelöltként 1922. május 7-én Hódmezővásárhelyen megtartott programbeszédének részlete jól kifejezi a trianoni békediktátumról és a revízióról vallott álláspontját: „Midőn a haza sorsa a harctereken forgott, én nem tudtam otthon ülni, a harctereket jártam, 1915-től 18-ig. Most, hogy a háború tovább folyik, én nem tudnék csöndes, elmélyedő, tudományos foglalkozást űzni. Úgy érzem, hogy nekem továbbra is ott van a helyem, hol a legközvetlenebbül folyik a honmentés csatája, a fórumon, a politikai küzdőtéren, itt is nem annyira a belső, mint a külső politika harcosai sorában. [...] Az én politikai eszményem az ország régebbi egységének és régi dicsőségének helyreállítása. A nagy Magyarországnak én csendes munkása voltam, a csonka Magyarországnak harcos katonája akarok lenni. Magyarország kétharmad részét elnyelte az ellenséges áradat, az utolsó harmadrész mentési munkálataiból ki akarom venni a részemet.”⁴⁰

Az életét jórészt az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között leélt történész őszintén hitt a revízióban és abban, hogy még életében visszatérhet az egyetemmel együtt Kolozsvárra. Az 1922-es választási vereség után visszament a szegedi egyetemi katedrára. Az 1923/24-es tanévben a szegedi lakásínség miatt még mindig a fővárosban lakott, valószínűleg később sem költözött tartósan Szegedre.

³⁹ ZEMAN, 2020. 40, 42, 46.

⁴⁰ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Ms. 4165/173. In: VAJDA Tamás: *Szádeczky Lajos szegedi munkássága*. Kézirat. (A továbbiakban: VAJDA, Kézirat.) 5.

Tudományos működése mellett több országos közéleti, közművelődési, egyesületben is szerepet vállalt. 1920. november 6-tól a revíziós propagandát is folytató Magyar Külügyi Társaság rendes tagja, 1921. január 23-án pedig a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája nevű szervezet választmányi tagja lett, 1926-tól a Magyar Nemzeti Szövetség választmányi tagjaként is tevékenykedett. 1927-ben a frissen megalakult Revíziós Liga választmányi tagjává választották. 1929-től a Budapesti Magyar–Lengyel Ifjúsági Egyesület elnöke, valamint a Magyar Nemzeti Szövetség igazgatósági tagja volt, majd 1931. június 6-ától a Székely Hadosztály Egyesület tiszteletbeli tagja lett. Ezekben az években több előadást tartott a békerevizióról.⁴¹

Nemzetközi szinten a lengyel–magyar kapcsolatok megszilárdításáért végzett évtizedes munkásságáért a krakkói lengyel akadémia tagjává, a vilnai (Vilnius) egyetem pedig tiszteletbeli doktorrá választotta.⁴²

1926-ban a Magyar Nemzeti Szövetség gondozásában jelent meg az általa szerkesztett *A békerevizio kérdése* című, mintegy 150 oldalas kötet, amelyben a mérvadó, trianoni békediktátumot kritikával illető, azóta nyilvánosságra került külföldi, főként nyugati megnyilatkozásokat igyekezett összegyűjteni.

Mint az előszóban kissé optimistán fogalmazott a locarnói egyezmény megkötése és a rajnai határok kérdésében azt kiegészítő, döntőbírói ítélethez való fellebbezést biztosító egyezmények után – melyeket a versaillesi béke megkezdett revíziójaként értékelte – a trianoni „békerevizio eszméje tehát egy éven belül az utópia álombéli reményvilágából a reális élet napvilágába lépett”.

A bevezetésben vázolta az általa „békerendeletnek” nevezett trianoni békeszerződés létrejöttének körülményeit, a kész helyzet elé állított magyar fél megalázottságát és kiszolgáltatottságát. Rövid történelmi visszatekintést adott, melyben Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi politikáját mintaeértékűnek értékelte a trianoni utódállamok hozzáállásához képest, melyek nem biztosították az alapvető jogokat sem a kisebbségbe került magyarságnak.⁴³

Műve fő részében ismertette a párizsi békekötések kritikájával és a revízió kérdésével foglalkozó főbb írásokat, amelyek a győztes államokban jelentek meg. Legnagyobb részben angol és amerikai vezető politikusok, közéleti személyiségek, egyetemi tanárok, írók állásfoglalásait ismertette, melyeket színesített, szemléletessé tett több magyar többségű város – Nagyvárad, Kolozsvár, Arad, Kassa – lakosságát, illetve az USA és Nagy-Britannia trianoni arányoknak megfelelő felosztását szemlél-

⁴¹ VAJDA, Kézirat. 13–14. – DR. SZÁDECZKY K. Lajos: *A békerevizio kérdése*. Budapest, Hornyánszky Viktor Rt. Magyar Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1926. (A továbbiakban: SZÁDECZKY, 1926.) 3.

⁴² MTI Napi Hírek, 1935. december 30.

⁴³ SZÁDECZKY, 1926. 3–10.

tető grafika. A következőkben francia és olasz álláspontokat mutatott be, melyeket szintén e két ország trianoni arányú megcsonkítását bemutató rajzok színesítettek. Emellett norvég, lengyel és német vélemények is helyet kaptak a kötetben.

Munkájával Szádeczky a béke igazságtalanságára próbált rámutatni, melyet a győztes hatalmak egyes vezető politikusai is elismertek, de ígéreteik (lásd pl. Millerand francia miniszterelnök kísérőlevele) ellenére jelentősebb határkiigazítások mégsem történtek. Az utódállamok pedig nem tartották be a kisebbségi jogok biztosításával vállalt kötelezettségeiket, sőt a magyar nemzetiségűek valamennyi rétege, a magyar többségű egyházak (el)üldöztetésnek, szankcióknak voltak kitéve. Műve konklúzióját a szerző következőképpen vonta meg: „Európa békéje nemcsak a Rajna vonalán fordul meg, hanem Kelet-Európa pacifikálásán is. Itt gyökeres és alapos orvoslásra van szükség.” A trianoni béke igazságtalanságainak megoldójaként, az azóta megtörtént anyagi, szellemi és erkölcsi károk felmérőjeként leginkább egy semleges államok képviselőiből álló pártatlan bizottságot látott volna szívesen.⁴⁴

Szádeczky 1929-ben betöltötte 70. életévét, így nyugállományba kellett vonulnia; összesen 38 évet töltött el az egyetemi katedrán. Októberben a kormányzó életművéért a Magyar Koronás Bronzérem kitüntetését adományozta neki. A következő években 1935. december 29-én bekövetkezett haláláig Budapesten élt.⁴⁵ December 31-én a budapesti Kerepesi úti temetőben (Fiumei úti temető) temették el, majd nagy valószínűség szerint a második bécsi döntés után Magyarországhoz visszatért Kolozsvár Házsongárdi temetőjébe szállították át, és helyezték végső nyugalomra. Mindez feltevezésünk szerint felesége 1943 szeptemberében bekövetkezett halála után, az ő kolozsvári családi sírboltban való eltemetetésével egy időben történhetett.⁴⁶

Történetesként Szádeczky-Kardoss Lajos máig ható érdeme a régi magyar történelmi és irodalomtörténeti források felkutatása és közzététele. Történetírói hitvallását *A csíki székely krónika* című műve bevezető részében így fogalmazta meg: „[...] többet ér egy szemernyi igazság, mint százannyi hamisság és költött mese. [...] A történetíró feladata az igazságot kutatni, s a megtaláltat nem elrejteni, hanem nyilvánvalóvá tenni.”⁴⁷

⁴⁴ Uo. 148–150.

⁴⁵ MTI Napi Hírek, 1935. december 30. – VAJDA, Kézirat. 15.

⁴⁶ <http://intezet.nori.gov.hu/national-tombs/budapest/fiumei-uti-temeto/szadeczky-kardoss-lajos-szadecsnei-es-kardosfalvai-1914-ig-szadeczky-lajos/> (a letöltés ideje: 2021. július 28.) – Szadecsnei és kardosfalvai id. dr. Szádeczky-Kardoss Lajos gyászjelentései; özv. dr. Szadecsnei és Kardosfalvai Szádeczky-Kardoss Lajosné szül. Farkaslaki Hincs Mária gyászjelentése. In: www.familysearch.org

⁴⁷ SZÁDECZKY Lajos: *A csíki székely krónika*. Budapest., Magyar Tudományos Akadémia, 1905. 5–6. – *Észak-Magyarország*, 1984. március 24. 7. – KORDÉ, 2014. 164.

Közéleti, politikai tevékenységével élete során mindvégig a magyarság ügyét szolgálta. Hazafias indíttatása megkérdőjelezhetetlen, tudását, pozícióját, személyes kapcsolatrendszerét Trianon után is a nemzet érdekében kamatoztatta, mellyel a békrevízió mielőbbi megvalósulását igyekezett elérni.

A NUMERUS CLAUSUS ÉS TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI A MŰEGYETEM GÉPÉSZ-ÉS VEGYÉSZMÉRNÖKI HALLGATÓI TÖRZSKÖNYVEI TÜKRÉBEN (1910–1949)

A magyar egyetemtörténet egyik legválságosabb periódusát a 20. század első fele, de különösen az 1910-es és 20-as évek jelentették. Az I. világháború, majd az azt követő összeomlás okozta sokk mély hatást gyakorolt a hallgatók összetételére, valamint egyéni sorsára. A *Trianon és a magyar felsőoktatás* című sorozat második kötetében 2019-ben publikált írásomban bemutattam a numerus clausus, valamint Trianon következményeit a Műegyetem¹ építészmérnöki hallgatói törzskönyvei (anyakönyvei) tükrében.² Jelen rövid tanulmányomban – amely egyszersmind kutatási beszámolómnak is tekinthető – a Műegyetem gépész- és vegyészmérnöki szakosztályának hallgatói adatait elemzem.

Vizsgálatunkat azzal kell kezdenünk, hogy számba vesszük a rendelkezésre álló adattípusokat. Ezek a Műegyetem esetében a képzés típusától (szakjától) függték, ugyanakkor a legtöbb adattípus esetében megegyeztek. Mind a gépész-, mind a vegyészmérnöki képzés esetében a törzskönyvi lapok tartalmazzák annak sorszámt, a hallgató nevét, születési helyét, idejét.³ Emellett megismerhetjük a beiratkozás tanévét annak hónapjával, végül a hallgató beiratkozásának alapját: érettségi esetén pedig az elvégzett középiskola típusát. Mint látjuk, a rögzített adatok száma jócskán elmarad a többi egyetem hasonló adataitól. Ennek az is oka, hogy a műszaki univerzitás törzskönyvei csak ezeket a rubrikákat tartalmazták, így nem volt lehetőség további adatok felvitelére. Szerencsés módon azonban e két szakosztály esetében nincsen hiányzó törzskönyv, így nem kell azzal az adatvesztéssel számolni, amit az

¹ A vizsgált korszakban az egyetem hivatalos neve 1934-ig: Magyar Királyi József Műegyetem volt, ezt követően pedig az univerzitás a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem néven működött. Az egyszerűség és áttekinthetőség érdekében a Műegyetem elnevezést fogom használni

² LIGETI Dávid: A numerus clausus és Trianon következményei a Műegyetem építészmérnöki hallgatói anyakönyveinek tükrében (1910–1948). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás. 2. kötet*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2019. (A továbbiakban: LIGETI, 2019.) 257–264.

³ Utóbbi azonban az 1920-as évek közepéig év pontossággal tették, de ezt követően sem mindig jegyezték fel a születés hónapját és napját.

építészmérnöki törzskönyveknél tapasztaltunk.⁴ Mi több, az 1930-as évekből rendelkezésre állnak ún. felvételi füzetek, ahonnan megismerhetjük a hallgató lakhelyét, apjának, illetve gondviselőjének foglalkozását, az elvégzett középiskola típusát, vagy annak konkrét megnevezését, valamint az érettségi megszerzésének évét és a matúra minősítését is.

A 2019-es munkához hasonlóan a vegyészmérnöki törzskönyvek vizsgálatát az adatok Excel-táblázatban való rögzítésével, majd annak statisztikai vizsgálatával végeztem el. A gépészmérnöki osztály esetében az adatbevitelt Batalka Krisztina, a felvételi füzetek feldolgozását Nagyné Vágó Andrea levéltárosok végezték el.⁵ A gépészmérnöki adatok mintegy 12 és félezer törzskönyvi lapon, a vegyészmérnökiek pedig mintegy 2800 lapon találhatók. A rögzített adatok száma ennek megfelelően meghaladja a százezret.

A kutatás során két szempont alapján elemeztem a hallgatók összetételét. Először azt vizsgáltam, hogy a beiratkozottak hány százaléka született az 1920. évi oktrojált trianoni békeszerződés által meghúzott határokon túl, vagyis mai terminológiával mennyi hallgató tekinthető „külföldinek”?⁶ Másodszor pedig azt néztem végig, hogy időszakunkban mekkora volt az izraelita hallgatók aránya az építészmérnök-jelöltek között?

A külföldi hallgatók száma

A táblázatok négy adatot tartalmaznak: Az érintett tanév számát, az összhallgatói létszámot, a külföldi hallgatók létszámát, valamint százalékos arányát.

Vegyészmérnöki Szakosztály

Tanév	Összlétszám (fő)	Külföldi hallgatók száma (fő)	Külföldi hallgatók aránya
1910/11	53	22	41,5 %
1911/12	58	20	34,4 %
1912/13	62	24	38,7 %
1913/14	62	27	43,5 %
1914/15	57	20	35 %
1915/16	40	12	30 %

⁴ LIGETI, 2019. 257–258.

⁵ Munkájukat ezúton is köszönöm.

⁶ Természetesen a terminus használata nem egészen precíz az 1910–1920, valamint az 1938–1945 közötti időszakban, mégis a tendenciák jól alkalmazhatók ezekben az esetekben is.

Tanév	Összlétszám (fő)	Külhoni hallgatók száma (fő)	Külhoni hallgatók aránya
1916/17	27	13	48 %
1917/18	198	81	40,9 %
1918/19	482	187	38,7 %
1919/20	149	60	40,2 %
1920/21	133	68	51,1 %
1921/22	63	29	46 %
1922/23	51	20	39,2 %
1923/24	29	10	34,4 %
1924/25	20	7	35 %
1925/26	21	7	33,3 %
1926/27	18	7	38,8 %
1927/28	8	1	12,5 %
1928/29	14	4	28,5 %
1929/30	12	4	33,3 %
1930/31	27	6	22,2 %
1931/32	23	6	26,1 %
1932/33	32	6	18,8 %
1933/34	28	6	21,4 %
1934/35	34	8	23,5 %
1935/36	46	15	32,6 %
1936/37	36	10	27,7 %
1937/38	43	10	23,2 %
1938/39	54	11	20,3 %
1939/40	86	11	12,7 %
1940/41	112	51	45,5 %
1941/42	90	28	31,1 %
1942/43	97	21	21,6 %
1943/44	107	23	21,4 %
1944/45	76	13	17,1 %
1945/46	68	12	17,6 %
1946/47	54	4	7,4 %
1947/48	110	5	4,5 %
1948/49	137	23	16,7 %

Az adatokból hasonló kép bontakozik, mint az építész- és gépészmérnöki osztály esetében: Az első világháború végéig terjedő időszakban 39 %-nyi hallgató származott a Trianonban elcsatolt területekről. Az 1938-ig terjedő időszakban ez az érték mintegy 10 %-kal csökkent. Végül az utolsó periódusban a hallgatók 20 %-ára volt elmondható a „külhoni” származás.

Gépészmérnöki Szakosztály

Tanév	Összlétszám (fő)	Külhoni hallgatók száma (fő)	Külhoni hallgatók aránya
1911/12	159	68	42,8 %
1912/13	140	58	41,4 %
1913/14	339	147	43,3%
1914/15	349	144	41,2 %
1915/16	189	71	37,5 %
1916/17	159	58	36,5 %
1917/18	527	223	42,3 %
1918/19	1193	477	40 %
1919/20	327	163	50 %
1920/21	497	216	43,4 %
1921/22	542	243	44,8 %
1922/23	484	262	49,3 %
1923/24	404	170	42 %
1924/25	393	173	44 %
1925/26	289	106	36,6 %
1926/27	226	82	36,2 %
1927/28	209	70	33,4 %
1928/29	177	45	25,4 %
1929/30	162	48	29,6 %
1930/31	160	41	25,6 %
1931/32	123	32	26 %
1932/33	154	33	21,4 %
1933/34	135	41	30,3 %
1934/35	110	27	24,5 %
1935/36	108	30	27,7 %
1936/37	112	24	21,4 %
1937/38	177	37	20,9 %
1938/39	306	47	15,3 %
1939/40	286	36	12,5 %
1940/41	350	108	30,8 %
1941/42	340	97	28,5 %
1942/43	363	84	23,1 %
1943/44	391	92	23,5 %
1944/45	430	62	14,4 %
1945/46	345	34	9,8 %
1946/47	439	66	15 %
1947/48	459	56	12,2 %
1948/49	392	35	8,9 %

Hasonlóan a két másik osztályhoz 1918-ig a gépészmérnöki képzés esetében is 40%-nyi hallgató származott a később elcsatolt területekről. A következő húsz évben ez az arányszám csökkent mintegy 33 %-ra. A vizsgált korszak utolsó tíz évében pedig ez az érték 17 %-ra csökkent. Megállapíthatjuk tehát, hogy a legnagyobb mintával rendelkező osztály számai megerősítik a korábban ismertetett tendenciákat.

A numerus clausus következményei

Az 1890-es évektől jelentősen növekedett a Műegyetemre járó hallgatók aránya is. Ennek hátterében az ország erőteljes fejlődése, iparosodása állt, ugyanakkor komoly gondot jelentett az egyetemnek, különösen a szükséges laborkapacitás biztosítása miatt.⁷

Az első világháborút követő összeomlás, valamint az ezzel járó problémahalmaz hívta életre a felekezeti alapú korlátozás elgondolását. A Vegyészmérnöki Szakosztály 1919 decemberében „élénkebb eszmecsere» után a mérnöki és építési szakosztály numerus claususra vonatkozó határozati javaslatát fogadta el azzal a módosítással azonban, hogy a kiválogatás a felekezetre való tekintet nélkül történjék [sic!]”.⁸ A vegyészmérnöki kar ezen javaslatát azonban a Műegyetem 1920. február 6-i ülésén nem fogadta el, így a felvételi eljárás során „a nemzeti, társadalmi és keresztény erkölcsi alapra is figyelemmel kellett lenni”.⁹ Az egész korszakról elmondható, hogy mind az univerzitás tanári kara, mind a hallgatók többsége egyetértett azzal: korlátozni kell felekezeti alapon a felvételt.¹⁰

A következőkben az izraelita hallgatók számát és arányát fogom bemutatni a két osztály esetében.

⁷ Erről részletesen: BATALKA Krisztina: A felvételi korlátozás kérdései a Műegyetemen 1918–1920-ban. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. I. kötet. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2018. (A továbbiakban: BATALKA, 2018.) 94–97.

⁸ Uo. 97.

⁹ Uo. 98. HOLLÓSI Gábor: „Zárt szám a mérnökképzésben.” A numerus clausus műegyetemi bevezetése. In: *VERITAS Évkönyv 2014*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2015. (A továbbiakban: HOLLÓSI, 2014.) 154.

¹⁰ A numerus clausus 1928. évi eltörlését is heves antiszemita kilengések kísérték. Ezt a folyamatot Batalka Krisztina alapos tanulmányban mutatta be. BATALKA Krisztina: „Úgy vettünk részt a verekezésben, hogy megverték minket.” A numerus clausus törvény módosításával összefüggő megmozdulások és fegyelmi ügyek a Műegyetemen. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. 2. kötet. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2019. (A továbbiakban: BATALKA, 2019.) 113–146.

Vegyészmérnöki Szakosztály

Tanév	Összlétszám (fő)	Izraelita hallgatók száma (fő)	Izraelita hallgatók aránya
1910/11	53	17	32,1 %
1911/12	58	26	44,8 %
1912/13	62	17	27,4 %
1913/14	62	12	19,3 %
1914/15	57	13	22,8 %
1915/16	40	23	57,5 %
1916/17	27	13	48,1 %
1917/18	198	72	36,3 %
1918/19	482	180	37,3 %
1919/20	149	5	3,3 %
1920/21	133	5	3,7 %
1921/22	63	3	4,7 %
1922/23	51	3	5,8 %
1923/24	29	1	3,4 %
1924/25	20	0	0 %
1925/26	21	2	9,5 %
1926/27	18	1	5,5 %
1927/28	8	1	12,5 %
1928/29	14	2	14,2 %
1929/30	12	1	8,3 %
1930/31	27	3	11,1 %
1931/32	23	5	21,7 %
1932/33	32	4	12,5 %
1933/34	28	7	25 %
1934/35	34	2	5,8 %
1935/36	46	5	10,8 %
1936/37	36	2	5,5 %
1937/38	43	1	2,7 %
1938/39	54	1	1,8 %
1939/40	86	1	1,1 %
1940/41	112	0	0 %
1941/42	90	0	0 %
1942/43	97	0	0 %
1943/44	107	1	0,9 %
1944/45	76	0	0 %
1945/46	68	4	5,8 %
1946/47	54	3	5,5 %
1947/48	110	8	7,2 %
1948/49	137	7	5,1 %

Bár a vegyészmérnöki osztály viszonylag kis hallgatói létszámmal rendelkezett, a főbb tendenciák itt is jól megfigyelhetők. A *numerus clausus* előtti időszakban a hallgatók mintegy 36 %-a volt izraelita származású. Ezt követően arányuk megfelelt a korlátozó intézkedéseknek, a restrikciók eltörlése után pedig növekedés vehető észre, különösen az 1930-as évek elején. Mindennek köszönhetően 1938-ig az izraelita hallgatók aránya 8,39 %-os volt, tehát némileg a felekezet összlakosságához viszonyított relációja felett alakult. Az utolsó tíz évben ez az érték 2,56 %-ra csökkent: a II. világháború éveiben lényegében *numerus nullus* érvényesült.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a zsidó hallgatók aránya ennél magasabb volt az egész korszak folyamán, mert számos kikeresztelkedett személy is járt az egyetemre. Leghíresebb példa gyanánt két világhírre szert tett tudóst is említhetünk. Az 1920/21. évi tanévben nyert felvételt az egyetemre Wigner Jenő – ekkora már az evangélikus felekezet tagjaként.¹¹ Az 1945/46. évi tanévre vették fel az 1994-ben kémiai Nobel-díjjal kitüntetett Oláh Györgyöt.¹² Érdekességként, egyben a korszak szomorú példaként idézhetjük Teller Ede esetét is, aki egy szemeszter után Lipcsében folytatta tanulmányait.¹³

1920 folyamán a vegyészmérnöki képzés esetében súlyos problémát jelentett, hogy a felvehető hallgatók számát 50 főben maximálták.¹⁴ Az 1920/21. évi tanév esetében rendelkezünk adattal arról, hogy hány izraelita diák nyújtotta be jelentkezését: a 254 pályázó között 78-an voltak (31 %)¹⁵ – ez az arány lényegében megegyezett a dualizmus időszakának értékével.

Gépészmérnöki Szakosztály

Tanév	Összlétszám (fő)	Izraelita hallgatók száma (fő)	Izraelita hallgatók aránya
1911/12	159	29	18,2 %
1912/13	140	26	18,6 %
1913/14	339	64	18,8 %
1914/15	349	64	18,3 %
1915/16	189	76	40,2 %
1916/17	159	76	47,8 %
1917/18	527	137	26 %
1918/19	1193	289	24,2 %

¹¹ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (a továbbiakban: BMEL), 106/h. IX. 316. – BATALKA, 2018. 99.

¹² BMEL, 106/h. XIII. 12.

¹³ BMEL, 106/h. X. 169. – BATALKA, 2018. 99.

¹⁴ HOLLÓSI, 2014. 155.

¹⁵ HOLLÓSI, 2014. 156.

Tanév	Összlétszám (fő)	Izraelita hallgatók száma (fő)	Izraelita hallgatók aránya
1919/20	327	8	2,4 %
1920/21	497	20	4 %
1921/22	542	31	5,7 %
1922/23	484	31	6,4 %
1923/24	404	28	6,9 %
1924/25	393	25	6,3 %
1925/26	289	17	5,8 %
1926/27	226	19	8,4 %
1927/28	209	18	8,6 %
1928/29	177	18	10,1 %
1929/30	162	26	16 %
1930/31	160	18	11,2 %
1931/32	123	17	13,8 %
1932/33	154	20	12,9 %
1933/34	135	16	11,8 %
1934/35	110	7	6,3 %
1935/36	108	5	4,6 %
1936/37	112	6	5,3 %
1937/38	177	10	5,6 %
1938/39	306	12	4 %
1939/40	286	0	0 %
1940/41	350	3	0,8 %
1941/42	340	1	0,3 %
1942/43	363	1	0,3 %
1943/44	391	3	0,8 %
1944/45	430	58	13,4 %
1945/46	345	55	15,9 %
1946/47	439	27	6,1 %
1947/48	459	23	5 %
1948/49	392	21	5,3 %

Az I. világháború végéig a hallgatók 27 %-a tartozott az izraelita felekezethez. A következő húsz év átlagában ez az érték 13 %-ra esett vissza, az utolsó vizsgált 10 esztendő átlaga pedig 2,7 % volt. Mindennek megfelelően a legnagyobb minta alapján is hasonló kép bontakozik ki, mint a másik két osztály esetében. Ennek jelentőségét növeli, hogy a gépészmérnöki hallgatók aránya a vizsgált időszakban nagyjából 50 %-a körül mozgott.¹⁶

¹⁶ BATALKA, 2019. 145–146.

Batalka Krisztina kutatócsoportunk első tanulmánykötetében tette közzé az 1909–1929 közötti időszak azon műegyetemi statisztikáját, amely az összhallgatói létszámot, valamint az izraelita hallgatók arányának két félévre számított középértékét is tartalmazza.¹⁷ Ezek alapján a megismerhetjük a teljes egyetemi polgárságra vonatkozó arányszámot (2. oszlop), amelyhez beillesztettem a korábban ismertetett adatokat a három elemzett szakosztály vonatkozásában.

Izraelita hallgatók aránya a Műegyetemen

Tanév	Az egész egyetem	Vegyészkar	Gépészkar	Építészkar
1909/10	35,5 %			
1910/11	34,5 %	32,1 %		31,8 %
1911/12	32 %	44,8 %	18,2 %	41,4 %
1912/13	31,7 %	27,4 %	18,6 %	40%
1913/14	32,7 %	19,3 %	18,8 %	37,7 %
1914/15	35,1 %	22,8 %	18,3 %	38,8 %
1915/16	41,1 %	57,5 %	40,2 %	46,6 %
1916/17	43 %	48,1 %	47,8 %	46,8 %
1917/18	40,4 %	36,3 %	26 %	60,8 %
1918/19	37 %	37,3 %	24,2 %	31,4%
1919/20	4,3 %	3,3 %	2,4 %	2,1 %
1920/21	7,5 %	3,7 %	4 %	3 %
1921/22	8,6 %	4,7 %	5,7 %	6,4 %
1922/23	8,68 %	5,8 %	6,4 %	8,1 %
1923/24	8,78 %	3,4 %	6,9 %	N/A
1924/25	8,47 %	0 %	6,3 %	N/A
1925/26	8,33 %	9,5 %	5,8 %	N/A
1926/27	8,57 %	5,5 %	8,4 %	8,6 %
1927/28	8,78 %	12,5 %	8,6 %	10 %
1928/29	8,74 %	14,2 %	10,1 %	12,5 %

Ezeket az adatsorokat kiegészíthetjük Hollósi Gábor adataival, aki a főkönyvbe írt hallgatói adatok alapos vizsgálatát végezte el.¹⁸ A szerző akkor megállapította: „Noha csaknem száz év távlatából a kollektív megtorlás eszközének alkalmazását elutasítjuk mi is, úgy látjuk, hogy az adott történelmi helyzetben a nemzetgyűlésnek nemigen volt más lehetősége, mint, hogy a nemzetiségi kvóta elfogadásával a társada-

¹⁷ Az adatok forrásai az egyes tanévek évkönyveinek függelékében található hallgatói statisztikai adattáblák. BATALKA, 2018. 100–101.

¹⁸ HOLLÓSI, 2014. 177–180.

lomban felgyúlt indultatokat valahogy megpróbálja lecsillapítani, és hogy az egyes egyetemeken egyéni – és lehet, hogy szigorúbb – kvóták bevezetését megpróbálja megakadályozni.”¹⁹ Tanulmányomban ezt a folyamatot igyekeztem feltárni primer források bemutatásával.

¹⁹ Uo. 189.

MESTEREK ÉS TANÍTVÁNYOK A CSURGÓI MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZETBEN. NEVELŐMUNKA – TÁRSADALMI STÁTUSZ – TÁRSADALMI MOBILITÁS

Bevezető gondolatok

A Csurgói Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet évkönyvei, anyakönyvei mint történeti források pontos információkat adnak az intézetben folyó oktatási, nevelési folyamatokról, képet kaphatunk az oktatók és a hallgatók, tanítójelöltek képzettségéről, társadalmi státuszukról, mobilizációs esélyeikről. Az anyakönyvek a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának, az évkönyvek az egykori Kaposvári Egyetem, jelenleg a jogutódként működő Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Egyetemi Könyvtárának értékes forrásai. A kutatás fontos szegmensének tekinthető az a prozopográfia módszerével kialakítható kép, amely során rekonstruálhatjuk a korabeli Csurgó oktatásügyének tablóját. Olyan a korszakban kiemelkedő személyek is éltek, alkottak ezen a kis Somogy megyei településen, mint Dr. Héjjas Imre¹ gimnáziumi tanár, címzetes igazgató, aki a kolozsvári székhelyű Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem katedráját cserélte fel a református gimnázium

¹ Dr. Héjjas Imre gimnáziumi tanár, címzetes igazgató (1884–1947). Csurgón született 1869-ben. Édesapja a gimnázium első okleveles tanára volt. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen kezdte el, ahol 1892-ig természetrajzot, földrajzot hallgatott. Tanulmányai befejezése után az egyetemen maradt, ahol tanársegédként működött 1894-ig. Júliusban doktorátust szerzett. Először az egyetem növényteni tanszékén, 1893-tól az ásvány-, föld- és őslénytani tanszékén dolgozott. 1894-ben hozták létre a csurgói református főgimnáziumban a természettudományi és földrajzi tanszéket, ahová Héjjas Imrét hívták meg. 1895-ben még visszament Kolozsvárra, ahol a Tudományegyetem Tanárvizsgáló Bizottsága előtt középiskolai tanári vizsgát tett. 39 éven át tanított Csurgón 1933-ig. Jelentős publikációs tevékenységet fejtett ki, 1900-ban „Földrajz középiskolák számára” címmel középiskolai tankönyvet jelentetett meg. Rendszeresen vitte tanítványait kirándulásokra, az Al-Dunára, Ausztriába, Olaszországba. A háború alatt Bodó Jenő igazgató felkérte, hogy tovább tanítson. 1947-ben búcsúzott el végleg a tanári pályától. 1957. szeptember 17-én Csurgón halt meg. A Magyar Botanikai Társaság méltatta érdemeit. Csurgó flórájának legjelentősebb kutatója, vele sírba szállt az utolsó botanikus, aki egykor Kanitz Ágosttal együtt kutatott. HORVÁTH József: *Csurgói pedagóguslexikon*. Veszprém, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium–Csurgó Város Önkormányzata, 2019. (A továbbiakban: HORVÁTH, 2019.) 121.

zium tanári pozíciójával. Kanitz Ágost² tanársegédjeként valószínűleg egy fényes kutatói karriert áldozott fel a szülőföldhöz a szűkebb pátriájához való ragaszkodás oltárán. Az alábbi tanulmány olyan a mesterek által alkalmazott, ma is modernnek tekinthető komplex nevelési elveket mutat be, amelyek segítségével az oktatók kiemelkedő tanáregyéniségeket adtak e hazának.

Mesterek

A csurgói tanítóképző évkönyvei részletes tájékoztatást adtak a tantestület tagjairól. Megismerhetjük végzettségüket, fizetési osztályba sorolásukat, beosztásukat, milyen tantárgyakat tanítottak, egyéb feladataikat az intézményen belül. Az 1906–1907-es tanévben a létszám 13 fő volt, ez a következő években egyre emelkedett, s idők folyamán elérte a 20 főt. Az állományhoz tartozott 4 hitoktató (katolikus, református, evangélikus, izraelita) és egy orvos.³

A vizsgált időszakban 58 fő dolgozott az intézményben több-kevesebb ideig. Az itt töltött idő tartama a következőképpen alakult⁴:

Évek száma:									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
12 fő	2 fő	9 fő	2 fő	1 fő	2 fő	5 fő	–	4 fő	1 fő
Évek száma:									
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
2 fő	1 fő	3 fő	3 fő	3 fő	1 fő	–	2 fő	–	–
Évek száma:									
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1 fő	1 fő	–	–	–	–	–	1 fő	–	–
Évek száma:									
31	32	33	34	35	36	37	38		
–	–	1 fő	–	–	–	–	1 fő		

² Kanitz Ágoston gyakran Kanitz Ágost (1843. április 25.–1896. július 12.) botanikus. Jelentős érdemeket szerzett a korabeli Magyarország, valamint Délkelet-Európa területén végzett florisztikai kutatásaival és botanikai leírásaival. A Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem első növény-tanára, az első magyar nyelvű botanikai szaklap alapítója és szerkesztője volt. 1880-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Haláláig a kolozsvári egyetemen tanított, amelynek az 1887–1888-as tanévben rektora is volt. Három alkalommal volt a matematika-természettudományi kar dékánja.

³ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Elemei Tanítóképző-intézet X. Értesítője az 1906–07. (37.) iskolai évről.* Szerk. MOHAR József. Csurgó, Vágó Gyula Könyvnyomda, 1907. (A továbbiakban: MOHAR, 1907.) 33–34.

⁴ 1907–1933 közötti saját számítás.

A leghűségesebb oktatók 22 évnél tovább dolgoztak az intézményben. Az évkönyvek alapján a következőket tudjuk meg a tevékenységükről.

Székely Zoltán:⁵ Segédtanár, természetrajzot, vegytant tanított I–III. osztályban a természettudományi szertár őre, a tanári szék jegyzője. 1925-ben rendes tanárrá nevezték ki, ekkor tanítóképző intézetekre és középiskolára képesítették természetrajzból, fizikából.

Fliegl Kálmán:⁶ Először segédtanárként rajzot és szépírást tanított az I–IV. osztályban. Osztályfőnökként is tevékenykedett. A rajz- és kézimunka szertár őre, a Segítő Egylet tanára, 1925-ben rendes tanárnak nevezték ki, ekkor már tanítóképző intézetekre képesített tanár a rajz- és a szlőjdből,⁷ továbbá tornából.

Lovass Gyula:⁸ Gyakorlóiskolai tanító a gyakorló iskola összes tantárgyát tanította, a gazdasági ismétlőiskolában is oktatott. A gyakorló iskolában az ifjúsági és népkönyvtár őre.

Dr. Éhn Kálmán:⁹ Intézeti orvos, tiszteletdíjas, egészségtant tanított a IV. osztályban. Tiszteletbeli megyei fő és járási orvos. Az intézmény érdekében sokat adakozott, lakóházát a Református Gimnáziumra hagyta.

⁵ Székely Zoltán tanítóképző intézeti tanár (1912–1933) Képesítése: okleveles középiskolai tanár. Szakcsoportja: természettudományok. E tárgyat, valamint vegytant, fizikát, földrajzot, tornát tanított. A Tanácsköztársaság idején, 1919 tavaszán a tanítóképző politikai megbízottja volt. 1924-ben az ő vezetése alatt alakult meg a tanítóképző intézet „Eötvös Sportköre” 1933-ban a csurgói tanítóképző megszűntekor Kőszegre helyezték. (HORVÁTH, 2019. 287.)

⁶ Fliegl Kálmán tanítóképző intézeti tanár (1905–1933). Képesítése: okleveles polgári iskolai rajztanár. Rajzot, kézimunkát, szépírást, és tornát tanított. 1906-ban nevezte ki a miniszter rendes tanárrá. Vágó Béla főbírói tisztségével, az ipartestület jegyzőjével a helyi kulturális élet egyik szervezője volt. Részt vettek az Iparosszékház létrehozásában 1909 novemberében, 1911 januárjában a csurgói Koronában, decemberben Kaposváron képkiallítást rendezett. 1923 májusában saját lakásán festőiskolát nyitott. 1933 nyarán a csurgói tanítóképző megszűntekor Budapestre helyezték. (HORVÁTH, 2019. 86.)

⁷ Szlőjd: kézimunka.

⁸ Lovass Gyula leányiskolai tanító, tanítóképző gyakorló iskolai tanító, tanítóképző intézeti tanár (1875–1905), az iparostanonc iskola igazgatója (1912). Középiskoláit és a tanítóképzőt Csurgón végezte 1874-ben. Működését Nagykanizsán kezdte, majd a csurgói állami leányiskolához került. 1878-ban a tanítóképző gyakorló iskolájához nevezték ki. A gyakorló iskolában a vallástan kivételével az összes tárgyat tanította. A gyakorló iskolai ifjúsági és népkönyvtár őre volt. 34 évig tartó lelkiismeretes szakmai munka után lett tanítóképezdei tanár. Fia Dorogi-Ortutay Lovass Gyula irodalomtörténész, író, műfordító (1914–1943) 1938 februárjában halt meg. (HORVÁTH, 2019. 193.)

⁹ Dr. Éhn Kálmán tanítóképző intézeti orvos (1894–1920). Az egyetem elvégzése után, már 1892-ben már járási orvos. 1904-től a kaposvári Berzsenyi Szabadkőműves-páholy tagjai közé választották. Rendbe tette a csurgói egészségügyet, a háború alatt 80 ágyas kórházat vezetett. 1918. november 6-án először a Csurgói Nemzeti Tanács, majd a Nemzeti Tanács elnökévé választották. 1922-ben először 1926-ban másodszor választották meg képviselőnek kisgazdapárti programmal. (HORVÁTH, 2019. 76.)

Balogh István¹⁰: Ág. hiv. ev. hitoktató. Hittant tanított az I–IV. osztályban és a gyakorlóban. Porrogszentkirályi lelkész.

A háború éveitől több tanárt hívtak be katonai szolgálatra, hol 2, hol 4, hol 5 fő hiányzott. A helyettesítést a tantestületen belül oldották meg. Sajnos hősi hallottuk is lett, Folenta Lajos¹¹ tartalékos tüzér főhadnagy személyében. Blénessy János¹² segéd-tanár főhadnagyként részint az olasz fronton századparancsnoki minőségben, részint mint kiképzőtiszt szolgált, 3 kitüntetést kapott. Pödör Béla¹³ segéd-tanár orosz hadifogoly lett. Hadiszolgálatot teljesített még Székely Zoltán rendes tanár, Fejes Gyula¹⁴ nevelő, Fodor Béla segéd-tanár, Kaposi Károly¹⁵ gyak. iskolai tanító. Behívásra került még az 1914–15-ös tanévben Ditter Ferenc¹⁶ és Leyrer Mátyás¹⁷ rendes tanár, valamint Kovács Pál,¹⁸ gazdasági tanár.

¹⁰ Balog István gimnáziumi és tanítóképző intézeti evangélikus hitoktató (1892–1930). A teológia negyedik évfolyamát a hallei egyetemen végezte. 1890-ben avatták lelkésszé. A muraszombati evangélikus magyar–vend misziógyülekezet lelkésszé választotta. 1892-ben a porrogszentkirályi gyülekezet választotta lelkészévé. (HORVÁTH, 2019. 23.)

¹¹ Folenta Lajos okleveles polgári iskolai tanár, tanítóképző intézeti tanfolyamot végzett. (1904–1914). Szakcsoportja: nyelv- és történettudomány. Szaktárgyai: nyelv-és történettudomány. Ezeket a tantárgyakat, valamint nevelőtanár, tornát tanított, tanítási gyakorlatot vezetett. 1906-ban nevezte ki a miniszter rendes tanárrá. 1908-ban a kaposvári Berzsenyi Szabadtudományi Pálya tagjává választották. A *Csurgó és Vidéke* hetilap társszerkesztője volt. Sárospataki intézeti állását, ahova 1914-ben áthelyezték, már nem tudta elfoglalni. Tüzérhadnagyként a szerbiai, később az észak-hadszíntérre került. Kitüntette magát. Egy orosz srapnel az ütege mellett eltalálta. A munkácsi kórházba vitték, ahol néhány napi szenvedés után 1915. június 23-án meghalt. (HORVÁTH, 2019. 87.)

¹² Blénessy János tanítóképző tanár (1913–1922). Képesítése: okleveles középiskolai tanár. Szakcsoportja és tanított tárgyai: magyar, történelem, földrajz. A csurgói tanítóképző-intézetben működő Eötvös önképzőkör társelnöke volt. (HORVÁTH, 2019. 41.)

¹³ Pödör Béla tanítóképző intézeti tanár (1914–1921) Csurgói tanársága idejét a világháborúban és orosz fogságban töltötte. (HORVÁTH, 2019. 257.)

¹⁴ Fejes Gyula tanítóképző intézeti nevelő (1912–1920). Okleveles tanító. A növendékeket tanulmányaikban segítette, felügyelt rájuk. (HORVÁTH, 2019. 81.)

¹⁵ Kaposi Károly csurgói elemi iskolai tanító (1912–1929). A tanítóképző gyakorló iskolájában a vallás tanításával az összes tantárgyat tanította. A képzőben a gazdasági ismereteket oktatta. 1915-ben bevonult katonai szolgálatra. 1924-ben lett a csurgói katolikus tanítóegylet tagja. (HORVÁTH, 2019. 153.)

¹⁶ Ditter Ferenc tanítóképző intézeti tanár (1904–1922). Képesítése: Okleveles polgári iskolai tanár. Szakcsoportja: mennyiségtan, természettudomány, zene. Éneket, zenét, kántorképzést tanított. Karéneket, zenekart, vezetett. (HORVÁTH, 2019. 70.)

¹⁷ Leyrer Mátyás: tanítóképző intézeti tanár (1908–1923). Képesítése tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja: nyelv- és történettudomány. Szakcsoportja tárgyai, magyar nyelv és történettudomány, alkotmánytan, protestáns kántorképzés, azon kívül németet tanított. A tanári könyvtár őre volt. 1908 júliusában került Csurgóra, 1909 januárjában a vallás és közoktatási miniszter rendes tanárnak nevezte ki, majd 1923-ban a kiskunfélegyházi állami tanítóképzőbe helyezte. (HORVÁTH, 2019. 192.)

¹⁸ Kovács Pál tanítóképző intézeti tanár (1912–1927). Gazdasági tanár, gazdaságtant tanított. Írt Tóth Ferenc *Somogy földje és népe. A Csurgói Járás* című könyvébe. 1925-ben a földhöz juttatottak somogyi gazdasági oktatását szervezte meg. (HORVÁTH, 2019. 177.)

Nagy veszteséget jelentett az intézménynek Purcsi János¹⁹ középiskolai énektanár halála. Ő kiemelkedő szakmai tudással rendelkezett. Sok hangversenyt szervezett. Célja volt a városban élő emberekkel a zene megszerettetése.

Azok, akiket nem hívtak be katonai szolgálatra, nemcsak a munkában álltak helyt, hanem egyéb hasznos tevékenységben is kivették részüket a háború alatt. Anyagi áldozatokkal, adományokkal, hadikölcsön jegyzéssel támogatták a Vörös Kereszt Egylet munkáját. Jótékonyági hangversenyt szerveztek, amely a vak katonáknak 76 K-át jövedelmezett. Az ifjúság a katonák karácsonyára 52 koronát adakozott.²⁰

Az 5. és 6. hadikölcsönre a tanári testület tagjai a következő összegeket jegyezték: „Mohar József igazgató²¹ 1600 K-át, dr. Éhn Kálmán intézeti orvos és egészségtan tanár 10 000 K-át Dittert Ferenc rendes tanár 1000 K-át, Leyrer Mátyás rendes tanár 1000 K-át.”²² Nemcsak a nevelők vonultak hadba, hanem a növendékeket is besorozták. A hadban levő és a hadba vonuló növendékek részére tanfolyamokat szerveztek. A háború éveit a tanévek később kezdődtek és előbb fejeződtek be.

¹⁹ Purcsi János tanítóképző intézeti tanár (1918–1931). Képesítése: középiskolai zenetanár. Éneket, zenét, kántorképzést tanított. (HORVÁTH, 2019. 258.)

²⁰ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Elemei Népiskolai Tanítóképző-intézet XVIII. Értesítője az 1914–15. (45.) iskolai évről.* Szerk. MOHAR József. Csurgó, Mézer Nyomdai Műintézete, 1915. (A továbbiakban: MOHAR, 1915.) 6.

²¹ Mohar József tanítóképző intézeti igazgató (1905–1920). Tanítói oklevelét a soproni evangélikus liceumban szerezte, majd beiratkozott a Pedagógiumba, és ott polgári iskolai tanári, a tanítóképző-intézeti tanfolyamon pedig képzőintézeti tanári képesítést nyert a mennyiségtani és természettudományi tárgykörből. 1904 decemberében a csurgói állami tanítóképző-intézet igazgatójává nevezte ki a miniszter. 1907-ben a kaposvári Berzsenyi Szabadkömves páholy tagjává választották. A svájci tanítóképzést tanulmányozta, tanulmányutakat tett Ausztriában, Németországban, Olaszországban és a Balkánon. A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesületének alelnöke, tanulmányai, cikkei a *Magyar Tanítóképzőben*, a *Magyar Pedagógiában*, a *Figyelőben* és napilapokban jelentek meg. Csurgón több egyesület elnöke. Tíz éven át szerkesztette a *Csurgó és Vidéke* hetilapot. Az ő nevéhez fűződik a csurgói polgári leányiskola alapítása és fejlesztése. A világháború alatt mint a Csurgói Vöröskereszt egyesület elnöke 80 ágyas kórházat alapított és vezetett. 1911-ben a Szegény Gyermekeket Felruházó Egyesület elnökévé választották. Az egyházi életben is aktívan részt vett, éveken át felügyelője volt a porrogszentkirályi evangélikus anyagyülekezetnek és leánygyülekezeteinek. 15 esztendeig vezette a csurgói képzőt, ez alatt az időszak alatt élte az intézet a fénykorát. (HORVÁTH, 2019. 218.)

²² *A Csurgói Magyar Kir. Állami Elemei Népiskolai Tanítóképző-intézet XX. Értesítője az 1916–17. (47.) iskolai évről.* Szerk. MOHAR József. Szabó Lipót Könyvnyomda, Kaposvár, 1917. (A továbbiakban: MOHAR, 1917.) 4.

Az intézmény irányítása

Az intézmény szervezetileg a Vallás- és Közoktatási m. kir. Minisztériumhoz tartozott. Az igazgatótanács tagjai Somogy vármegye királyi tanfelügyelője, az alispán, a főszolgabíró, az ügyvéd, az iharosi nagybirtokos, az esperesplébános és az intézeti igazgató voltak. A tanács anyagi, segélyezési, felvételi és egyéb folyó ügyeket intézett, 2–3–4 alkalommal ülésezett évente.

Szakfelügyelet

A tanítókról, tanárokról, életpályájuk során minősítési lapokat vezettek. (4 lapból állt).

A lap: A személyi adatokat, az okleveleket, a nyelvismeretet, iskolán kívüli elfoglaltságokat, tisztségeket, kitüntetések, katonai szolgálatokat, hadifogságot tartalmazta.

B lap: Szolgálati adatokat tartalmazott (szolgálati idő, besorolás, betegség, büntetés).

C lap: Szolgálati táblázat. (A hatóság neve, kinevezés, áthelyezés, az alkalmazás minősége, az itt töltött szolgálati idő kezdete, vége.

D lap: Az igazgató vagy királyi tanfelügyelő által készített minősítéséről szólt, ez vonatkozott a tanítási munkára, a nevelői tevékenységre, a hivatali buzgalomra, egyéni és társadalmi magatartására. A szöveges értékelésen kívül osztályzatokkal is minősítették a tanárokat.

A belső tanulmányi, nevelési, fegyelmi ügyeket a tantestület végezte.²³

Tanári értekezletek működése

A tantestület minden tanévben értekezleteken beszélt, vitatta meg a legfontosabb oktatási feladatokat. Néhány fontos tényt kiemelve az egyes tanévekből:

Elkészítették a tanulmányi kirándulások tervezetét (1913–14). A rendtartásról, az írásbeli dolgozatok tárgyköreiből, a képesítő vizsgálatokról döntöttek (1914–15). A felszerelési jegyzékeket, hatósági rendeleteket, határozatokat tanulmányozták át (1916–17). A népiskolai tanterv, a tanítóképző tanterv utasításai kerültek megbeszélésre (1925–26). Az új tanterv szellemében végzett tanítások, hospitálások tapasztalatai, az új tankönyvek értékelése (1929–30). Az ismétlés módja, feleltetések száma, a tor-

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML), VI. 501. c. Iktatatlan iratok, Pedagógusok minősítési lapjai.

naterem nélküli tanítás, a tanulók iskolán kívüli életének ellenőrzéséről szerzett észrevételek (1931–32). A megjelent népiskolai tanterv utasításának módszertani megbeszélése (1932–33).

Az oktatás szakszerűségét mindig előtérbe helyezték. Csupán az egyik tanévben (1929–30) említették meg, hogy ezt a torna és a gazdaságtan esetében nem sikerült megteremteni. Még egy probléma adódott az évek során. A felszerelések hiánya akadálya volt annak, hogy a gyakorlatokat úgy valósítsák meg, ahogy azt a tantervi tanmenet kívánta. Úgy döntöttek, hogy az elemi iskolában szükséges összes kísérletet bemutatják a tanítási gyakorlat alkalmával begyakorolják. Évenként és évfolyamonként meghatározták a tankönyvek listáját is. Azt is közölték, mely könyveknél lesz változtatás.

Az évenként előírt dolgozatok címlistáját is tartalmazták az évkönyvek magyarból, németből, mennyiségtanból. Jól megfigyelhető a címekből a tantárgyak kapcsolatrendszere, történelem, földrajz, természetrajz, rajz, lélektan, neveléstan, magyar tantárgyi ismeretek együttes alkalmazása.

Mennyiségtani feladatok IV. osztályban a kamat, a kamatoskamat, a váltó és értékpapír számítás témaköréből kerültek ki. A mindennapi életre, a tanítói hivatásra készítettek fel a dolgozatok is. „Önéletrajzom”, „Ünnepi beszéd október 6-ra”, „A tanító beszéde március 15-én”, „Hogyan akarom betölteni a tanítói hivatásomat?”²⁴ „A rendtartás nevelő hatása”²⁵, „A szeretet jelentősége a nevelésben”.

„Az intézet szellemi életének kohója a tanáriszéki gyűlések voltak. Innét indult ki minden tevékenység, itt záródott le minden működés. [...] A minden hónap utolsó szabad délutánján tartott tanári gyűlések tárgysorozatában előfordultak: 1. Az igazgató, az osztályfő, vagy szaktanár jelentése az előző határozatok mikénti végrehajtásáról. 2. Az igazgató jelentései a felsőbb hatóságok rendeleteiről. 3. A múlt havi tanmenetek mikénti végrehajtására vonatkozó szaktanári jelentések. 4. A következő havi tanmenetek és módszeres eljárások megbeszélése és megállapítása. 5. A kölcsönös hospitálások tanulságainak megállapítása és ezek alapján való esetleges határozathozatal. 6. Az osztályfőnökök jelentései a szaktanárokkal történt előzetes megbeszélés alapján osztályuk magaviseletéről, szorgalmáról és előmeneteléről és ez alapon a tanulmányi napló névsorban való kitöltése a szülők értesítésének (intés) elhatározásával. 7. A lakáslátogatások tapasztalatainak a megbeszélése a beszédett lakásnaplókba történt bejegyzések alapján. 8. Esetleges indítványok.”²⁶

²⁴ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Tanítóképző-intézet Értesítője az 1931–32. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1932. (A továbbiakban: DOBOSY, 1932.) 43.

²⁵ MOHAR, 1917. 19.

²⁶ *A csurgói magyar királyi állami elemi tanítóképző-intézet XVII. értesítője az 1913–14. (44). iskolai évről.* Szerk. MOHAR József, Mézer Nyomda, Csurgó, 1914. (A továbbiakban: MOHAR, 1914.) 39.

Az intézményben folyó nevelő munka

Az általam vizsgált 26 évet felölelő időszakban minden oktatási intézményben kiemelt szerepet játszott a nevelés pedagógiai folyamata. A tanítóképző nevelési irányát a benső vallásosság, a mély és tiszta hazaszeretet, a határtalan jellemesség és a komoly szakmai munkásság irányelvei szabták meg. Természetesen a test gondozására, fejlesztésére is gondot fordítottak. A vallásosságra való nevelést szolgálta a hittanórákon kívül az is, hogy minden tanévet ünnepélyes istentisztelettel nyitottak meg és zártak be. A növendékek gyóntak, áldoztak, az első évesek ministráltak. A nemzeti ünnepek megünneplése lehetőséget adott arra, hogy a tanítójelöltekben tudatosítsák az erkölcsi példaképek tiszteletét, fokozzák a hazaszeretet érzését, valamint a tanárokat motiválta az a szándék, hogy a hősök, nemzetünk nagyjainak tetteit közel hozzák a jövő pedagógusok gondolatvilágához. A teljesség igénye nélkül a következő programokat emelhetjük ki a forrásokból – október 6-a, március 15-e, Rákóczi, Bethlen Gábor, Erzsébet ünnepe, I. Ferenc József halála, IV. Károly koronázása, Arany Jánosra való megemlékezés.

A tanórákat is a hazaszeretetre való nevelés szelleme hatotta át. A szűkebb környezet gondjaira való odafigyelés, illetve a távolabbi vidékekre tett kirándulások hazánk szépségeinek megláttatására való igényes komplex tanári szemléletmód kialakítását eredményezték a pedagógusjelölteknél. A jellemfejlesztésre lehetőséget adtak a játékdélutánok, a közös ebédek, az egymással közös lakásban élés, a szabadidő helyes eltöltése. Kitartó munkára nevelt a szigorú tanulási rend, a kert gondozása, a fák, a madarak védelme. A művészeti nevelést szolgálta az évenként rendezett hangverseny, aminek bevétele az iskola környezetének szebbé tételéhez, a felszerelések bővítéséhez adott lehetőséget. Az egészséges életmódra, a testi erő fejlesztésére szolgáltak a sportversenyek. A székesfehérvári tornaversenyen 5 sportágban ezüst, kettőben bronzérmeket szereztek az intézmény tanulói. Közülük 38-an vettek részt a versenyen és 14-en értek el kiemelkedő eredményt. Nem szabad megfeledkezni az intézmény életében fontos szerepet betöltő cserkész- és levonteképzésről, valamint az azokhoz kapcsolódó lövésztanfolyamokról és azok sikereiről sem.²⁷

²⁷ MOHAR, 1907.

Ifjúsági egyesületek

Ifjúsági Egyesület:

Az 1906–07-es tanévben az Ifjúsági Egyesület által rendezett előadások témaköre nagyon változatos, szerteágazó, a praxist előtérbe helyező volt. Előadást lehetett hallgatni a felebaráti szeretetről, a germánok ős-vallásáról, a nemi problémáról, a tuberkulózisról, a magyarok ősi hitvilágáról, az alkoholizmusról, a nikotin hatásáról. Ennek ellenére gyakran gondok merültek fel a fiatalok érdeklődésének fenntartásánál. Erről a következőket olvashatjuk: „Az egyesület eredetileg úgy a földműveléssel, mint az iparral és kereskedéssel foglalkozó ifjakra egyaránt akart támaszkodni. Ebbeli törekvésünk azonban nem sikerült. Az úgynevezett polgári ifjak csakhamar elmaradoztak, és semmiféle eszközzel nem sikerült velük az egyesületet megkedveltetni. Ennek legfőbb és legszembeötlőbb oka az a régi ellentét, amely ebben a korban a különböző foglalkozású ifjakat egymástól legalábbis elválasztja, de oka volt az iparos és kereskedő ifjaknak az egyesület szellemi életében való élénkebb aktió részvétele is. Minden esetre nagyon sok nehézséget kell a tanítóképzőknek még leküzdeniök, amíg ezen feladataik megoldásához kétségtelenül szükséges szervezetet sikerül állandósítaniok.”²⁸

Eötvös Önképzőkör:

Szükségesnek és fontosnak tartották az önképzésre való törekvés készségének kifejlesztését, gyakorlását a tanítónövendékek képzésében. Kezdetben Eötvös Önképzőkör, majd Ifjúsági Önképzőkör néven működtek. Általában havi 2 ülést tartottak. Ezeken az iskolai tanulmányok és a közművelődés köréből vett témák kifejtése, felolvasások, szabad előadások, szavatelok, monológok, ének és zenei előadások, rajzok bemutatása, színjátászás alkották az ülések tárgysorozatát. „A rendes havi gyűléseken kívül történelmi múltunk ébrentartására, történelmi nagyjaink és irodalmi kiválóságaink iránti kegyelet ápolására, így nemzeti öntudatunk erősítése céljából ünnepiesebb formák közt rendkívüli, ú.n. díszgyűléseket is tartott az önképzőkör.”²⁹

Az önképzőkör saját bevétellel rendelkezett, amiből könyvtárgyarápításra, lapok, hangszerek és zeneművek beszerzésére is költöttek. Az 1913–14-es tanévben a kör

²⁸ MOHAR, 1907. 18–19.

²⁹ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Tanítóképző-intézet Értesítője az 1925–1926. és a megelőző hét iskolai évről.* Szerk. BRUNOWSKY Rezső. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1926. (A továbbiakban: BRUNOWSKY, 1926.) 54.

munkássága különösen a zeneművészet terén domborodott ki. A kör két tagja kitűnt folklorisztikus gyűjtésével, amiért a rangos Etnográfiai Társaság részéről jutalomban részesültek. A többi tanév önképzőkori munkájára is a szakszerűség, változatos tematika volt jellemző. Elérték az önképzőkör egyik legfontosabb pedagógiai célját, a nyilvánosság előtt való nyugodt, biztos, sikeres szereplés képességének kialakítását, amely a későbbi ismeretátadás folyamatában a tanítói tevékenység egyik legfontosabb alappillérenek bizonyult.

Az önképzőkori fellépők munkáját mindig bíráló bizottság értékelték. Az 1914–15-ös évkönyvben beszámoltak róla: „De mint mindent, úgy önképzőkori életünket is mélyen érintette a világháború dúlása. Alig hogy munkába fogott az ifj. elnök, pénztáros és énekkar vezető a könyvet karddal cserélte fel hadba vonultak.” [...] „Ily szervezethez mellett azután a kör munkálatai rendszeresen folytak egész 1915. márc. 26-ig, amikor is az ifj. tömeges beválása és a katonai szolgálatra való beidézése folytán az önképzőkori munka zárulásában állapotodott meg az ifjúság, amihez a tanári testület is hozzájárult.”³⁰

Az 1916–17-es tanévre is ez volt jellemző. „Tekintettel arra, hogy a felsőbb osztálybeli tanulók nagyobb része hadbavonult, az önképzőkör működése tanári széki határozat alapján szünetelt. Azon iskolai ünnepélyeket azonban, amiket a múltban az önképzőkör rendezett, ez évben is az rendezte.”³¹

A következő tanévekben (a háború befejezése után) az önképzőkör munkáját az alapszabály szerint folytatta. Ebben pontosan megfogalmazták az önképzőkör társadalmi, szakmai ars poeticáját: „A növendékek iskolai tanulmányaival kapcsolatos ismereteinek gyarapítása, megerősítése, az önművelésre való készség felébresztése, helyes önismeretre való nevelés, az együttesen végzett munka küzdelmeiben a férfias jellem kialakulása, a nyilvános fellépésbeli ügyesség, biztonság megszerzése, végül a vallásos érzés, a haza s a tanítói hivatás szeretetének ápolása.”³² Az 1932–33-as tanév utolsó összejevételén az Önképzőkör Tanárelnöke, Cziráki József,³³ a következőként búcsúzott az önképzőkör tagjaitól: „Fiúk! Most hozzátok szólok. Csak néhány szót. Szétszóródunk. Akaratlanul elszéledünk. Ne feledjétek egy pillanatra se: csak azt tegyétek és csak úgy, amit mindig mondtam, s ahogy mindig ígértétek. (sic!)

³⁰ MOHAR, 1915. 40.

³¹ MOHAR, 1917. 22.

³² DOBOSY, 1932. 33.

³³ Cziráki István tanítóképző intézeti tanár (1931–1933). 1931-ben szerzett magyar nyelv és irodalom, valamint történelem szakos diplomát a Szegedi Tudományegyetemen. Hivatásnak első állomása még ebben az esztendőben Csurgó lett óradíjas helyettes tanárként a Csurgói Állami Tanítóképző Intézetben. A nyugalmomba vonult Tömör Balázs helyére került. Képesítése: tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja és tanított tantárgyai: magyar, történelem. 1933–34-es tanévtől a frissen megnyitott Kőszegi Állami Tanítóképző Intézetben dolgozott. (HORVÁTH, 2019. 56.)

Csak fölfelé, csak mindig az elsők közé! Én, bízom bennetek és ti sem hagytok cserben, tudom. Isten veletek!”³⁴

Ifjúsági Segítő Egylet:

Az egylet bevétele részben adományozók által, részben az ifjúsági hangverseny előadásának bevételeiből származott. Adományozók: Hochreiter Kornél dr., Kacskovics Lajos³⁵, Somogyicsurgói takarékpénztár, Csurgói takarékpénztár, Majerhofer Ödön.³⁶

Az 1906–07-es évben az alapítványok által nyújtott állandó támogatások a következők:

1. Bárány Ignác emlékalap kamata
2. A Csurgói takarékpénztár részvénytársaság
3. Néhai Bárány Inkey József³⁷ alapítvány kamata
4. Mátray Gyula alapítványának kamata
5. Mátrai Gyula jubileumi alap kamata
6. Somogy megyei Tanítóegylet jubileumi alapítványának kamata

Ezen kívül még egyes jótévközt és tanügybarátok segélyezésében is részesültek:

- Özv. Bárány Inkey Istvánné, született Eötvös Jolánta³⁸ bárónő.
- Nagykanizsai Jótékony Nőegylet.³⁹

Az 1913–14-es évkönyv alapján további egyéni támogatókról is olvashatunk:

Bárány Inkey Pál,⁴⁰ Hochreiter Kornél dr. és Kacskovics Lajos igazgató tanácsosok.
Dr. Goldberger Ödön ügyvéd, 30 korona
Somogy Megyei Hitelszövetkezetek Szövetsége 120 korona

³⁴ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Tanítóképző-intézet Értesítője az 1932–33. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1933. (A továbbiakban: DOBOSY, 1933.) 30.

³⁵ Daruvári Kacskovics Lajos. Somogy vármegye alispánja. Béndek-pusztán született 1861-ben és miután tanulmányait Kaposváron, Székesfehérváron és Budapesten elvégezte, Somogy vármegye szolgálatába lépett. Csurgón és Tabon volt főszolgabíró, mígnem 1907-ben már alispánnak választották meg. 20 évig volt Somogy vármegye alispánja.

³⁶ MOHAR, 1907. 18.

³⁷ Bárány pallini Inkey József (1813–1900) táblabíró, országgyűlési képviselő.

³⁸ Bárány Eötvös Jolánta (1847–1909), pallini Inkey István (1842–1905) neje.

³⁹ MOHAR, 1907. 25–26.

⁴⁰ Bárány Inkey Pál (1876–1942) országgyűlési képviselő, a magyar főrendiház örökös tagja, felsőházi tag, nagybirtokos.

Dr. Kreisler Mór ügyvéd 10 korona
Rónai Miksa kereskedő 10 korona
Leyrer Mátyás intézeti tanár 10 korona
Fintor Pál 10 korona.⁴¹

A tornaverseny céljaira is többen adakoztak dr. Kákosy Árpád római katolikus hittanár 37,44 korona támogatásáról olvashatunk.⁴²

Újabb alapítványokról szerezhetünk tudomást, így Mohar József, Folenta Lajos, dr. Keleti Gyula, Zrínyi Károly alapítványáról.⁴³

Az 1931–32-es valamint a 1932–33-as évkönyvben olvashatjuk a két azonos célból íródott szöveget: „Az alapok értéke hadikölcsön-kötvényekben van, azért azok jövedelmét nem fordíthatjuk rendeltetési céljaira. A tanári testület ezek dacára kijelölte erkölcsi jutalomképen azokat a tanulókat, akik az alapító levelek szerint a jutalmakat megérdemelték volna. Ebből is ösztönzőhatást remélt a tanulók jövőendő munkásságára.”⁴⁴

Az egyesület segítette a szegénysorsú tanulókat pénzbeli támogatással, kisebb kölcsönökkel. Kirándulási segélyt, népiskolai tankönyveket, írószereket, fellépési díjakat, tornavizsgai érmekeket, ifjúsági színelőadásokat is finanszíroztak belőle. Az 1929-es tanévben az 1497–928 főigazgatói rendelet alapján új alapszabály szerint működött az egyesület. A közgyűlésen választották meg az egyesület tisztkarát (elnök, jegyző pénztáros), itt alakult meg a választmány is. Minden évfolyamból 3 választmányi tag vett részt a munkában. A növendékek adományoztak a készülő Rákóczi szoborra, a háború idején 2db 1000 koronás hadikölcsön kötvényt is vásároltak.⁴⁵

Lövésztanfolyam:

A hazafias honvédelmi nevelés fontos részét képezte a lökiképzés. Ennek szakszerű lebonyolítására az országban elsőként alakult meg a csurgói tanítóképzőben 1913-ban a lövésztanfolyam. A honvédelmi miniszter személyes megbízottjaként Török Béla kaposvári honvédszázados havonta egyszer ellenőrizte az oktatást, a helyes

⁴¹ MOHAR, 1914. 28–29.

⁴² MOHAR, 1917. 16.

⁴³ BRUNOWSKY, 1926. 43.

⁴⁴ DOBOSY, 1932. 25. és DOBOSY, 1933. 24–25.

⁴⁵ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Tanítóképző-intézet Értesítője az 1929–30. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1930. (A továbbiakban: DOBOSY, 1930.) 27.

kiképzés érdekében szakmai útmutatást adott. A tanfolyam tagjai a 3. és 4. évfolyamos növendékek soraiból kerültek ki. Télen elméleti oktatás folyt, ősszel és tavasszal katonai rend- valamint, célzás gyakorlatokat tartottak. A lövedékeket a honvédelmi minisztérium utalta ki. A Kaposváron megtartott díjlövészen 1 ezüst, 6 bronzérmét továbbá 7 értéktárgyat nyertek a növendékek. Az érmekeket a honvédelmi minisztérium adományozta. A „somogymegyei központi lövésbizottság” (sic!) nyereménytárgyak vételére 100 koronát adományozott.⁴⁶

Cserkészzet:

1923 októberében alakult meg az intézet 651. számú, báró Eötvös József cserkészcsapata. A csapat részt vett:⁴⁷

- a csurgói csapatok által rendezett cserkész-film előadáson énekszámokkal,
- cserkészmajálison,
- a Megyeri Cserkész Nemzeti Nagytáborban.⁴⁸

A cserkészek sok éneket, játékot tanultak. 1929 augusztusában a fonyódi vármegyei közös nagytáborban vettek részt. Ekkor már a csapatnak 59 tagja, két raja, 7 őrsé volt. Célul tűzték ki, hogy a kiképzés az őrsök munkája legyen, a rajokat csapattá kell forrasztani. Tanuljanak meg cserkészsé nevelődni, cserkészként gondolkodni, élni.

A gyakorló iskolai tanulóiból 1928–29-es tanévben megalakult a kiscserkészek raja 19 fővel. A tagok sok dalt, költeményt, mesét tanultak. Magaviseletük az iskolában megjavult, a szülők szerint otthon is szorgalmasabbak és engedelmesebbek lettek.⁴⁹

1930-ban a 651. sz. Báró Eötvös József cserkészcsapat állományát 68 tag, 17 kiscserkész, 5 jelölt, 14 újonc, 11 II. oszt. próbás, 9 I. oszt. próbás, 9 őrsvezető 3 tiszt alkotta. Részt vettek a Szigetváron rendezett vármegyei cserkésznapon. A versenyen a megyei csapatok közt 5. helyezést értek el. A tanév folyamán 5-en tettek III. oszt. próbát, 13-an II. oszt. próbát, 8-an I. oszt. próbát.⁵⁰

⁴⁶ MOHAR, 1914. 55–56.

⁴⁷ BRUNOWSKY, 1926. 54.

⁴⁸ 1926-ban tartották a Megyeri Nagytábort, közel 9000 cserkész – köztük számos külföldi – részvételével.

⁴⁹ DOBOSY, 1930. 30–31.

⁵⁰ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Tanítóképző-intézet Értesítője az 1930–31. iskolai évről.* Szerk. DOBOSY Elek. Csurgó, Oszeszly M. Viktor Könyvnyomda, 1931. (A továbbiakban: DOBOSY, 1931.) 29.

1931–32-es tanévben 50 cserkész folytatta munkáját. A kiscserkészek rajában 17 apród működött. A kiképzés Faragó Ede korszakunkban modernnek számító *Cserkészapródkönyv* című művének szellemében történt.⁵¹

Az 1932–33-as tanévben a cserkészmunka teljesen a jamboreéra való előkészület jegyében zajlott.⁵² A 651. számú báró Eötvös József cserkész csapatából 14 cserkész, a Csurgói Református Gimnázium 206. sz. Csokonai V. Mihály csapat 21 tagjával együtt a VI. altábor 17. raját alkották. A Somogy megyei cserkészek egyöntetű felszerelését a vármegyei intézőbizottságának és főképp értékes és lelkes cserkészelnökének, Stefaich Pál alispánnak⁵³ köszönhatték. A jamboree után megszűnt a 651. számú csapat működése.⁵⁴

Leventeoktatás:

II. III. és IV. évfolyamú növendékek heti két órában, V. évfolyamúak heti egy órában vettek részt leventeoktatói kiképzésen. Az évvégén megtartott vizsgálaton 30 fő V. osztályos tanuló nyert végbizonyítványt.⁵⁵

Ifjúsági Sportkör:

A komplex testkultúra fejlesztésének jegyében a sportkör 1924-ben alakult meg, Eötvös Sportkör néven. A Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Úr 31.931–1927 VI. ü. o. sz. rendelete értelmében készült a jelentés. A beszámolókból megtudtuk, hogy a sportkört vezető tanár, Székely Zoltán nem rendelkezett testnevelő tanári szakképesítéssel. Az iskolának uszodája, tornaterme, külön játszótérre nincs. Játékra alkalmas udvarral rendelkezik. Az intézet telkén lévő tornatérre gyakorolnak. Mivel tornateremmel nem rendelkeznek, a téli hónapokban nem tudnak gyakorolni. A tanulók közül felmentett nem volt, a szünidőre társadalmi egyesülethez kiadott sportkörtag szintén nem. A testnevelési alapra fizető diákok létszáma megegyezett

⁵¹ DOBOSY, 1932. 38.

⁵² A magyar cserkészmozgalom számára óriási lehetőség volt, hogy az I. világháborúban tönkretett, szétszabdalt Magyarország nyerte az 1933-as dzsembori rendezési jogát. A Gödöllői Királyi Kastély kertjében közel 30 000 cserkész táborozott, vendégül látták Baden-Powell-t és Horthy Miklós kormányzót is. A mozgalom feje a magyar főcserkész, a későbbi miniszterelnök, Teleki Pál volt.

⁵³ A 20. század első felének nagyformátumú alispánja Stephaich Pál (1928–1944) volt. Tevékenysége alatt a megye nagy infrastrukturális változáson ment keresztül. A Somogy Megyei Levéltár első emeletén látható bútorkészítés és a címeres üveglablakok elkészítése is az ő személyes indíttatásának és közbenjárásának köszönhető.

⁵⁴ DOBOSY, 1933. 30–31.

⁵⁵ DOBOSY, 1930. 32.

a tanulói létszámmal. KISOK⁵⁶ versenyen a sportkör csupán 1930–31-es tanévben indult. A Kaposvári Kereskedelmi Iskola által rendezett versenyen 7 növendék vett részt. Magasugrásból Lábás István V. osztályos tanuló első, diszkosz dobásban Matyola Ferenc IV. osztályos tanuló első, gerelyvetésben Horváth Ferenc IV. osztályos tanuló második lett. 1930–31-es tanévben az intézet házi atlétikai versenyt is rendezett. A sportkör pénzügyi helyzetéről minden tanévben beszámoltak. Bevételek a tagsági díjakból és a mérkőzések rendezéséből szereztek.⁵⁷

Tanítványok létszámának alakulása az első osztályban⁵⁸

	1906–1907	1913–1914	1914–1915	1916–1917	1925–1926	1926–1927	1929–1930	1930–1931	1931–1932	1932–1933	Összes
1. Beiratkozott	34	42	39	37	42	45	29	24	25	21	338
Kimaradt	1	1	3	4	5	2	–	–	–	1	17
Vizsgát tett	33	41	36	33	37	43	29	24	25	20	301
2. Vallás szerint											
Róm. kat.	24	33	30	26	34	37	29	22	24	17	276
Ág. ev.	–	2	2	2	–	4	–	1	–	1	12
Református	7	6	2	5	3	2	–	1	1	2	29
Izraelita	2	–	2	–	–	–	–	–	–	–	4
3. Anyanyelv											
Magyar	31	41	36	33	37	37	26	21	23	20	305
Német	1	–	–	–	–	3	3	3	2	–	12
Tót	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	2
Horvát	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	2
4. Szülők polgári állása											
Tanító	5	4	4	2	5	3	3	2	–	2	30
Közhivatalnok	3	7	6	4	10	–	2	2	1	1	36
Magánzó	–	–	–	–	–	6	8	3	–	4	21
Altiszt irodaszolga	1	1	2	2	–	2	1	1	2	2	14
Kereskedő, egyéb	2	3	–	1	6	4	–	2	9	–	27
Iparos	13	8	16	18	11	6	6	7	2	7	101

⁵⁶ A Klebelsberg Kuno vezette oktatási kormányzat mindent megtett az iskolai sport fejlesztéséért: 1924-ben létrehozták a Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Szövetségét, melynek feladata a sportkörök diákjai közötti versenyek szervezése volt. A KISOSZ 1928-ban KISOK-ra (Középfokú Iskolák Sportköreinek Országos Központja) változtatta a nevét. (www.ejg.hu/wp-content/uploads/sportkor.pdf Letöltés: 2021. június 28.)

⁵⁷ DOBOSY, 1931. 29–30.

⁵⁸ Forrás: saját szerkesztés.

	1906– 1907	1913– 1914	1914– 1915	1916– 1917	1925– 1926	1926– 1927	1929– 1930	1930– 1931	1931– 1932	1932– 1933	Összes
Birtokos, földműves	2	18	8	6	10	16	5	5	9	3	82
Nyugdíjas	7	–	–	–	–	7	4	2	2	1	23
5. Lakhely											
Somogy	19	17	20	24	21	20	12	6	11	9	154
Baranya	1	2	1	1	–	–	–	3	–	–	8
Tolna	1	4	1	1	2	3	3	1	2	1	19
Vas	4	7	2	2	4	2	1	1	–	3	26
Zala	1	7	2	4	10	8	9	7	4	6	58
Sopron	1	–	4	1	–	–	–	1	1	–	8
Pest m.	2	2	1	–	2	3	2	3	2	1	18
Veszprém	–	1	4	–	–	2	–	1	2	–	10
Fejér	–	–	1	–	2	–	–	–	–	–	3
Komárom	–	–	–	–	1	1	–	–	1	–	3
Gömör	–	–	–	–	1	1	–	–	1	–	3
Csanád	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	2
Moson	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	2
Bihar	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1

A szülők foglalkozására vonatkozó értékelések százalékban is kimutathatók:

iparos és iparral foglalkozó: 29,8%,

földműveléssel foglalkozók: 24%,

közhivatalnok, közalkalmazott: 10,6%,

tanító, tanár: 8,8%,

kereskedő: 7,9%,

orvos, ügyvéd gyermeke tanítónak nem jelentkezett.

Az első osztályba beiratkozottak létszáma nagyjából végig konstans maradt, csak a megszűnés előtti években tapasztalhatunk némi csökkenést.

A szülők foglalkozásából egyértelműen látszik, hogy a tanítói életpálya elsősorban az alsó középosztály gyermekeinek jelentett vonzó életpályát. Az anyakönyvekben és évkönyvekben feltüntetett foglalkozási kategóriák a szülők társadalmi státuszának vizsgálatakor a következő összegző megállapításokra adnak lehetőséget: jelentős az iparos és iparral foglalkozók aránya, ennél a foglalkozási kategóriánál valószínűleg az egyedül, vagy egy-két alkalmazottal dolgozó kisiparosok jelennek meg többségében. A birtokos, földműves kategóriák esetében a földbirtok nagyságát nem tudjuk megállapítani, így ez nem ad alkalmat generális következtetések levoná-

sára.⁵⁹ Azonban vizsgált korszakunkban – elsősorban az irodalmi példákat⁶⁰ ismerve – megállapítható, hogy a tanítói hivatás a vidéki társadalom esetében a törpe-, vagy kisbirtokos, valamint estelegesen kisebb számban a nincstelen zsellérek, nap-számosok gyermekei, korán árvaságra jutottak számára jelentett kitörési pontot.

A rendelkezésre álló források szofisztikáltabb következtetések levonására adnak lehetőséget az állami alkalmazásban állók esetében. A közhivatalnok, közalkalmazott megnevezés elsősorban az alsó középosztály stabilabb társadalmi státuszú, állami nyugdíjjal, betegbiztosítással rendelkező foglalkozási kategóriáit (alacsonyabb rendfokozatú, beosztású rendőr, MÁV alkalmazott, postai tisztviselő, bírósági, iskolai altiszt, irodaszolga) kategóriáit takarja. Külön megemlítenő, hogy vizsgált forrásainkban jelentős a tanítói dinasztia aránya, hiszen a tanítói hivatás szeretete, a gyermekközpontúság apáról fiúra szállt.

Az élethivatás kiválasztásánál fontos szempont lehetett, hogy vizsgált korszakunkban elsősorban a két világháború között a klebelsbergi, hómani⁶¹ oktatáspolitikai kiemelt prioritásként kezelte az alapfokú oktatás ügyét. A korabeli vidéki, falusi társadalmi hierarchiában a tanító a pap, az állatorvos, a jegyző, a postamester mellett a település elitjéhez tartozott. Problémás a nyugdíjasok kategóriája: ebben az esetben pontos foglalkozást, társadalmi státuszt nem tudunk megadni, beazonosítani.

Az intézmény beiskolázásának akciórádiusza zömében a Dél-Dunántúl (Somogy, Zala, Baranya, Tolna), de a tanítóképző országos és regionális jelentőségét mutatja, hogy Veszprém, Vas, Sopron, Pest, Fejér, Komárom, Gömör megyéből is érkeztek hallgatók az intézet fennállásának egész periódusa alatt, ahogy Csanád, Moson, Bihar vármegyéből is. A trianoni békediktátum által teremtett mesterséges határok sem tudták szétszabdalni azt a lelki közösséget, amely a Csonka-Magyarországon maradt nemzettestet összeforrasztotta a határokon túlra került magyarsággal. A tanítójelöltek felekezeti megoszlása az országos arányoknak felelt meg.

⁵⁹ A társadalmi státuszra és mobilitásra vonatkozó vizsgálatainkból levonható generális következtetések nagyrészt kompatibilisek Dévavári Zoltán, Hollósi Gábor következtetéseivel. DÉVAVÁRI Zoltán: A joghallgatók társadalmi mobilitása és struktúrája (1919–1921). és HOLLÓSI Gábor: Adatok a Debreceni Tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi állás szerinti megoszlásához (1914–1949). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás. II. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2019. 247–256. és 265–274.

⁶⁰ Például: Gárdonyi Géza: *Lámpás* című műve.

⁶¹ Találón említi meg Ujváry Gábor, hogy „Klebelsberg népiskola-építési programjáról az utóbbi évtizedekben is rengeteg elemzés született, Hómanéról viszont szinte semmi”. A hómani időszak oktatáspolitikája további kutatásokat igényel. UJVÁRY Gábor: Nem a kard, hanem a kultúra. A Horthy-korszak kulturális politikája. In: *A Horthy-korszak vitatott kérdései.* Budapest, Kossuth, 2020. 97–112, 109. – Hóman Bálint nemzetnevelési elveinek értékelését Dévényi Anna végezte el: DÉVÉNYI Anna: *Nemzetnevelés és parafrázisok. A nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig.* Pécs, Kronosz, 2020. 187–191.

A beiskolázás a következő területekről történt:

Somogy 45,5%

Zala 17,1%

Vas 7,6%

Tolna 5,6%

Pest 5,3%

Veszprém 2,9%

Sopron 2,3%.

A tanulók vallás szerinti megoszlása:

Katolikus 81,6%

Református 8,6%

Evangélikus 3,6%

Izraelita 1,1%

Az intézetbe beiratkozottak összlétszáma⁶²

	1906– 1907	1913– 1914	1914– 1915	1916– 1917	1925– 1926*	1926– 1927	1929– 1930	1930– 1931	1931– 1932	1932– 1933	Összesen
1. Beiratkozott	112	124	130	111	118	136	167	160	148	134	1340
Kimaradt	1	1	9	5	6	7	3	2	6	1	41
Vizsgát tett	111	123	121	106	112	129	164	158	142	133	1299
2. Vallás szerint											
Róm. kat.	86	98	99	83	106	116	149	143	128	122	1130
Ág. ev.	3	5	5	10	2	4	2	3	2	4	40
Református	17	20	15	11	9	8	11	10	11	6	118
Izraelita	5	–	2	2	–	–	–	–	–	–	9
Görög. kat.	–	–	–	–	1	1	2	2	1	1	8
3. Anyanyelv											
Magyar	109	120	119	98	nincs adat	121	156	150	133	125	1131
Német	1	3	2	7	nincs adat	4	5	8	9	8	47
Tót	1	–	–	–	nincs adat	1	–	–	–	–	2
Horvát	–	–	–	1	nincs adat	3	3	–	–	–	7

⁶² Forrás: saját szerkesztés.

	1906– 1907	1913– 1914	1914– 1915	1916– 1917	1925– 1926*	1926– 1927	1929– 1930	1930– 1931	1931– 1932	1932– 1933	Összesen
4. Szülők polgári állása											
Tanító	20	35	32	10	23	23	17	12	11	11	194
Közhivatalnok	11	22	20	18	20	6	10	9	9	9	134
Vasutas	–	–	–	–	–	–	4	4	6	7	21
Csendőr, rendőr	–	–	–	–	–	–	1	4	4	1	10
Postás	–	–	–	–	–	–	–	2	1	2	5
Magánzó	3	–	–	–	–	–	11	7	6	2	29
Altiszt, szolga	12	2	3	7	–	2	5	7	3	1	42
Kereskedő, egyéb	4	6	5	1	egyéb 25	11	4	11	8	7	82
Iparos	37	19	32	40	27	30	34	32	25	31	307
Birtokos, földműves	8	39	29	30	23	40	47	44	46	42	348
Nyugdíjas	–	–	–	–	–	17	26	22	18	15	98
Személyi szolgálat után élő	16	–	–	–	–	–	–	–	–	–	16
Napszámos	–	–	–	–	–	–	5	3	4	4	16
Házmaster	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1	3
5. Lakhely											
Somogy	59	50	50	62	60	63	71	68	63	59	605
Baranya	3	4	5	5	2	–	2	5	5	5	36
Tolna	7	17	13	1	2	3	7	7	6	7	70
Vas	9	18	16	12	17	11	15	16	16	13	143
Zala	7	18	17	9	31	32	37	30	26	28	235
Sopron	2	–	4	3	–	–	4	4	3	2	22
Pest m.	8	5	5	4	2	5	12	13	11	6	71
Veszprém	5	2	5	3	1	5	–	1	3	3	28
Fejér	2	–	1	1	–	2	4	4	2	2	18
Komárom	1	–	–	–	1	–	3	4	5	5	19
Gömör	–	–	–	–	1	2	2	1	–	–	6
Csongrád– Csanád	–	1	1	–	–	2	2	2	–	–	8
Moson	1	2	–	–	–	–	1	1	1	1	7
Bihar	–	1	–	–	1	1	1	–	–	–	4
Nyitra m.	1	1	1	–	–	–	–	–	–	–	3
Békés m.	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Kolozs	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1

	1906– 1907	1913– 1914	1914– 1915	1916– 1917	1925– 1926*	1926– 1927	1929– 1930	1930– 1931	1931– 1932	1932– 1933	Összesen
Szolnok	1	1	1	–	–	2	1	–	–	–	6
Horvátország	2	–	–	1	–	–	–	–	–	–	3
Hont m.	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Nógrád	–	2	–	–	1	1	1	2	1	1	9
Bécs	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	2
Pozsony	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	1
Csík megye	–	–	–	4	–	–	–	–	–	–	4
Borsod	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Heves	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1

* 1925–26-os évben a kimaradtak is szerepelnek a statisztikában.

** Sajnos nem találtunk adatot 1907-től 1913-ig, 1915-től 1916-ig, valamint az 1927-1929 közötti időszakra sem. Az összesített adatok a felsorolt évekre vonatkoznak.

Tanítási rend

Tanulók oktatása:

Az 1906–1933. közötti vizsgált időszakban a tanulók órarendjét, terhelését összehasonlítva a következő megállapításokat tehetjük. Az 1906–07-es tanévben az oktatás 8–12-ig, majd 14-től 17 óráig tartott. Az 1913–14-es tanévben a tanórak 13 óráig tartottak, délutánra 14–17 között a hittanórak, a torna, a kézimunka és a hangszeres órák kerültek. Új elemként jelentkezik a lövész tanfolyam és a játék délután. Az 1925–26-os és az 1926–27-es tanévben a délelőtti foglalkozás 13 óráig, a délutáni 15-től 18-ig tartott. Délután volt a hittan, a játék, az énekkar, a zenekar, a kántorképzés, új elem a cserkész képzés megjelenése. Az 1930-as években nagy változás nem történt.

1925-ig 4 évfolyamú, '25-től 5 évfolyamú lett az intézményben folyó képzés. Az osztályozás is ettől kezdve változott meg, mert eddig külön volt kitűnő és jeles osztályzat, e tanévtől kezdve a jeles lett a legjobb eredmény. A tanulmányi átlagokat nézve látható, hogy a háború éveiben születtek a legrosszabb eredmények. A tanári kar helyettesítési gondokkal küzdött, a tanulók közül pedig nagyarányú volt a harc-térre való behívás. Az 1929-es évtől következett be a javulás. Ettől kezdve emelkedett a tantárgyakból kapott jelesek száma, az elégteleneké pedig csökkent.

A tantárgyak közül a legnagyobb nehézséget a német nyelv tanulása jelentette. Magyarázata, hogy a tanulók olyan szociokulturális környezetből kerültek ki, ahol

nem volt módjuk az idegen nyelv tanulására. Másik ok, hogy ez igen nagy szorgalmat, kitartást igényel. Nehézségi sorrendben a fizika, a mennyiségtan következett. Ezek tanulmányozásához logikus, absztrakt gondolkodásra van szükség. Érdekes módon az ének-zene tantárgyak osztályzatai következtek, ezek tanulásához hallásra is szükség van. A legjobb eredmények hittanból, egészségтанból, tornából, mezőgazdaságtanból születtek. Ezeket követte a történelem, az alkotmánytan, a földrajz, a neveléstan, amelyeknél a szintetizáló képesség is fontos volt.

Az évenként készített kimutatás is a fentieket igazolja.

Év	I. osztály	II. osztály	III. osztály	IV. osztály	V. osztály	Összes évfolyam átlaga	osztályzatok száma összesen	
							kitűnő, jeles	elégtelen
1906–07	2,8	2,6	2,75	2,5	–	2,6	259	31
1913–14	2,47	2,37	2,55	2,46	–	2,46	361	4
1914–15	2,5	2,4	2,6	2,5	–	2,5	275	5
1916–17	2,57	2,58	2,48	2,6	–	2,55	842	16
1925–26	2,32	2,18	2,21	2,31	2,09	2,18	332	44
1926–27	2,1	2,32	2,04	2,18	2,18	2,16	366	62
1929–30	1,88	1,71	1,83	1,01	1,94	1,88	862	18
1930–31	1,73	2,03	1,74	1,81	1,71	1,84	862	13
1931–32	1,89	1,73	1,94	1,85	1,79	1,84	810	11
1932–33	1,72	1,86	1,80	1,86	1,86	1,81	814	19

A tanulók szorgalmának értékelése is változott: a szorgalom értékelése kezdetben ernyedetlen, kitartó, kellő, semmi; később dicséretes, kellő, változó, csekély kategóriák alapján történt.

Az eltérő értékelések miatt csak az évfolyamok átlagát közöljük tanévenként:

1906–1907	1913–1914	1914–1915	1916–1917	1925–1926	1926–1927	1929–1930	1930–1931	1931–1932	1932–1933
1,92	1,88	2,25	nincs adat	2,2	2,18	1,95	1,8	1,85	1,95

A tantestület reális értékelését mutatja, hogy a szorgalom osztályzatok teljes szinkronban vannak a tantárgyi osztályzatokkal. A háború évei mutatták a legrosszabb eredményeket, utána fokozatos javulás látható.

Fegyelem:

Nagyobb fegyelmi vétség nem fordult elő az intézményben. A kisebb vétségeket az internátus hiánya okozta. Egy esetben fordult elő, hogy szigorú büntetésként a növendék segélyezését kellett megszüntetni. A magatartás értékelése példás, jó, szabályszerű, rossz besorolás alapján történt. 1925-ig dicséretes, jó, nem szabályszerű értékelés szerepelt a bizonyítványokban. Magaviselet területén az 1914–15-ös tanév eredménye a legrosszabb. A világháború eseményei zavarhatták meg a tanulók lelkét, ingatták meg azt a stabil erkölcsi értékrendet, amelyet a tanárok közvetítettek a tanítójelöltek számára.

Az intézet saját orvossal rendelkezett, aki a megbetegedésekről, igazolásokról évenként statisztikát vezetett. A megbetegedések száma 10 év alatt 1555, az igazolatlan órák száma 56. A sok megbetegedés okozója részben a világháború miatt bekövetkező egészségügyi helyzet általános romlása, a fertőző betegségek megjelenése (kanyaró, bárányhimlő, skarlát, tüdőgyulladás). A téli hónapokban az influenza volt a domináns egészségügyi probléma. Előfordult még operáció miatti hiányzás is.

Gyakorlati képzés

A praxisra csak permanens gyakorlattal lehetett felkészülni, az elméleti előkészítés a pedagógus pályán nem elég. Míg az elméleti képzés törzsanyagát a test- és lélettan, a lélektan, a logika, a neveléstan, a tanítástan, a módszertan adta, addig a gyakorlati képzés az intézettel szervesen összefüggő gyakorló elemi iskolában történt. Itt folyt a hospitálás, mintatanítás, itt történt a nevelés és a tanítási gyakorlatok abszolválása. Ekkor szerezték meg a növendékek a kezdeti tapasztalataikat a tanítói pályán. Megtanulták, hogyan kell bánni a tanulókkal, figyelmüket fenntartani az órán, a tananyagot érthetően elmagyarázni, motiválni, értékelni.

A statisztikai adatokból látható, hogy minden tanévben a lehetőségeket figyelembe véve nagy gondot fordítottak a gyakorlati képzésre. A mintatanítások minden órára rálátást adtak. A tanítások a 4 éves tanítóképzés esetében a 3–4. évfolyamon történtek, az 5 éves képzéskor természetesen a 4. és 5. évfolyamon. A könnyebb felkészülés érdekében a gyakorlóiskola tanmenetét egy fél évre előre megkapták a növendékek. A tanítási terveket a csoport minden tagja elkészítette, a gyakorló iskola pedagógusa, a módszertanos, a szaktanár ellenőrizte, véleményezte. Az óra megfigyelési szempontjait minden tanítójelölt megkapta. Szakmailag, módszertanilag nagyon részletesen állították össze a szempontokat. A bírálat a következőképpen történt: önbírálat, előre kijelölt növendék bírálata, önként jelentkezők, a gyakorló iskola

tanárának, a szaktanárnak az észrevételei, majd ezután a módszertan tanára összegzett és értékelt.

Az 1929–30-as évkönyvben olvashatjuk a következőket: „Az elemi népiskolai tanító gyakorlati pedagógus. Közműveltségét, testi, értelmi és erkölcsi kultúráját azért szerzi, hogy azt nemzedékek sorába plántálja át. Nevelésméleti ismeretei ennek a tovább plántáló munkának tudatosabb elvégzéséhez adnak alapot. A gyakorlati nevelőmunkát a nevelési és tanítási gyakorlatokban való kiképzést szolgálja.”⁶³ A hospitálások feladata a tanítási és nevelési feladatok szemlélése és értékelése. A gyakorló iskolai tanító itt a mintakép, a tanítói ideál, akinek iskolai munkája mint elérendő cél lebeg a jövőendő tanító előtt. A tantervi utasítás 5 füzet vezetését rendelte el. Ezek hospitálási füzet, előkészítési napló, tanítási-tervezetek naplója, bírálati napló, mintatanítások és vázlatok gyűjteménye voltak. A tanárok véleménye szerint jobb lenne, ha az előkészítési és a bírálati naplót összevonnák, oly módon, hogy a füzet bal oldalán lenne az előkészítési vázlat, jobb oldalán pedig a bírálat.⁶⁴

A magas színvonalú szakmai munkát bizonyítja, hogy az 1930–31-es évkönyvben büszkén kiemelték Rudán László V. éves növendék gyakorlati tanítását⁶⁵, amely megjelent a Magyar Tanítójelöltek Lapjában.⁶⁶ Az évkönyvek pontosan felsorolták, hogy melyik évfolyamon hány órát hospitáltak és melyik tantárgyból hány órát tartottak a tanítójelöltek.

Tanítói képesítés

A tanítói képesítő vizsga elnökei gyakran olyan szaktekintélynek örvendő személyiségek voltak, akik országos reputációval rendelkeztek.

A felkészítésre a koronát a tanítói oklevél megszerzése tette fel. Az 1905–06-os tanévben „[...] a szóbeli és gyakorlati vizsgálatokat dr. Gulyás Ferenc, somogy megyei kir. tanfelügyelő vezette, mint elnök. Az egyházi főhatóságok részéről megjelentek: Rosos István, murakeresztúri apátplébános, állandó püspöki biztos, Németh Zsigmond, alsóki ev. ref. lelkész, Melitsko Miklós, kir. táblabíró (ág. ev. részről) Balogh Zsigmond állomási főnök, továbbá Kovács Henrik községi orvos (izr. részről). A teljes vizsgálaton részt vett 25 jelölt, pótvizsgálatot tett 4 jelölt. Az összes vizsgá-

⁶³ DOBOSY, 1930. 40.

⁶⁴ Uo. 41.

⁶⁵ DOBOSY, 1931. 42.

⁶⁶ *Magyar Tanítójelöltek Lapja, Szeged, 1927. május–1938. június között* a tanítóképzők növendékeinek tanügyi és szépirodalmi lapjaként jelent meg.

latot tevő jelöltek közül 23 intézeti növendék volt, 2 magánúton végezte az évfolyamokat.”⁶⁷

A képesített tanító jelöltek száma 25 fő, kántorságra képesített 18 fő. Fél év múlva javító vizsgára utasított 3 fő.⁶⁸

Az 1913–14. tanévben „[...] a képesítő vizsgálatokon Gönczi Ferenc⁶⁹ kir. tanfelügyelő elnökölt. Az egyházi főhatóságok részéről megjelent Stefaics Aladár helybeli esperes-plébános a római katolikusok részéről, Németh Zsigmond alsoki ref. lelkész a reformátusok és dr. Itzés Zsigmond körorvos az evangélikusok részéről.”⁷⁰

„A befejező képesítő vizsgálat írásbeli részén részt vett 31 jelölt, a szóbelin és gyakorlatin 30 jelölt.”⁷¹

Az 1914. év folyamán kiképzett tanítók létszáma 31. Római katolikus kántorságból 5 már működő tanítót is képesítettek. Az 1914–15-ös tanévben „Befejező képesítő vizsgálat két ízben tartatott. December második felében egy jelölt javító- és egy jelölt szóbeli vizsgálata. E vizsgálaton Gönczi Ferenc kir. tanfelügyelő elnökölt. Június közepén az osztályvizsgálatot tett összes jelöltek (7) vizsgálata amelyen Schorer Sándor kir. tanácsos, szakfelügyelő elnökölt.”⁷²

„A befejező képesítő vizsgálat alapján valamint formális vizsga nélkül az összes IV. éves tanítójelöltek képesítették. [...] ezen iskolai évben 25 tanítói oklevelet szolgáltatunk ki.”⁷³

1916–17-es tanévben „Befejező képesítő vizsgálat szintén 3 ízben tartatott. A februári tanfolyam végén, a március-áprilisi tanfolyam végén és az iskolai év végén. Vizsgálat nélkül január 20-án adattak ki oklevelek. Mindhárom vizsgálaton miniszteri biztосként Mohar József igazgató elnökölt, az egyházi hatóságokat ezúttal is Stefaits Aladár esperes-plébános, Németh Zsigmond ref. lelkész és Szalay Mihály gyékényesi ev. lelkész képviselték. A tanfolyamok kapcsán tartott vizsgálatok írásbeli része elengedtetett. [...] Január 20-án vizsga nélkül tanítói oklevelet nyert 5 növendék; február 28-án képesített 16 növendék, illetőleg tanfolyamhallgató, április 17-én képesített 15 növendék, illetőleg tanfolyamhallgató, 1 hallgató javítóvizs-

⁶⁷ MOHAR, 1907. 49.

⁶⁸ Uo. 51–52.

⁶⁹ Gönczi Ferenc (1861. július 29.–1948. november 22.) tanító, néprajzkutató, különösen a zalai és somogyi népi kultúra szakértője. 1912-től 10 éven át Somogy vármegye tanfelügyelőjeként működött.

⁷⁰ MOHAR, 1914. 60.

⁷¹ Uo. 62.

⁷² MOHAR, 1915. 47.

⁷³ Uo. 48.

gára utasítatott; május 29-én szabályszerű vizsgálat alapján képesített 4 növendék, 1 javító vizsgára utasítatott.”⁷⁴

Oklevelet nyert összesen 29 fő, kántori vizsgát 1 római katolikus növendék tett.⁷⁵

*A tanítói oklevelet kapottak száma*⁷⁶

Év	1918– 19	1919– 20	1920– 21	1921– 22	1922– 23	1923– 24	1924– 25	1925– 26	1926– 27 ⁷⁷
	32 fő	32 fő	35 fő	30 fő	38 fő	4 fő	17 fő	9 fő (egyházi énekből 8 fő, kántor képe- sítést 8 fő szerzett)	7 fő

Az 1929–30-as tanévben „2 ízben volt tanítóképesítő-vizsgálat: 1929. decemberben javító vizsgálat, 1930 júniusában teljes képesítővizsgálat. A karácsonyi vizsgálaton dr. Erdélyi Lajos⁷⁸ egyetemi rendkívüli tanár, főiskolai rendes tanár elnökölt. Az év végi teljes képesítő vizsgálaton 30 rendes tanuló, 1 a múlt évből elmaradt és Tar Ferenc okl. polg. isk. tanár jelentkezett, akinek különbözeti vizsgálatot kellett tenni. Ezen a vizsgálaton Horvay Ede nyug. tan.képző int. c. igazgató, miniszteri biztos elnökölt.”⁷⁹

Oklevelet 23 fő szerzett a június hóban megtartott képesítő vizsgálaton. 1929. december hóban 2 fő szerzett egyházi ének és zenéből képesítést. 1930 júniusában 4 fő.⁸⁰

Az 1930–31-es tanévben: „Csak az iskolaév végén volt tanítóképesítő vizsgálat intézetünkben, mert a 840-05-464-1930. számú rendelet szerint a december havi vizsgálatok a budapesti I. kerületi tanítóképző-intézetben tartattak meg.”⁸¹

⁷⁴ MOHAR, 1917. 25.

⁷⁵ Uo. 25–26.

⁷⁶ BRUNOWSZKY, 1926. 29–30.

⁷⁷ *A Csurgói Magyar Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-intézet Értesítője az 1926–27. iskolai évről.* Szerk. BRUNOWSZKY Rezső. K. Bencze Albert Könyvnyomda, 1927. 39.

⁷⁸ Erdélyi Lajos nyelvész. Miután befejezte egyetemi tanulmányait, a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi kollégium tanára volt. Később a budapesti református főgimnáziumban tanított. 1908-tól egyetemi magántanár, s szintén 1908-tól az Erzsébet-nőiskola tanárképzőjének tanára volt. Több dolgozata jelent meg a nyelvjárások tanulmányozása és a mondattan köréből.

⁷⁹ DOBOSY, 1930. 44.

⁸⁰ Uo. 45–46.

⁸¹ DOBOSY, 1931. 43.

A képesítő vizsgálatra jelentkezett 38 rendes tanuló. A vizsgálatok elnöke dr. Huszka János miniszteri titkár volt. Megjelent a vizsgálatokon Berkovics Imre zákányi esperes-plébános, mint római katolikus és dr. Bene Kálmán⁸² csurgói református reálgymnáziumi igazgató, mint református püspöki biztos. Oklevelet nyert 31 fő. Egyházi ének és zenéből képesítést kapott 13 fő.⁸³

Az 1931–32-es tanévben képesítő vizsgálatra jelentkezett 38 rendes tanuló. Javítóvizsgálatra 3 jelölt. „A vizsgálatok elnöke dr. Szombatfalvy György középiskolai igazgató, miniszteri biztos volt. Megjelentek a vizsgálatokon Berkovics Imre zákányi esperes-plébános, mint róm. kath., dr. Bene Kálmán csurgói ref. reálgymnáziumi igazgató, mint ref. és Jamrich Béla⁸⁴ csurgói ref. reálgymnáziumi tanár, mint ág. h. ev. püspöki biztos.”⁸⁵

Oklevelet nyert 35 fő, egyházi ének- és zenéből képesítést kapott 33 fő.⁸⁶

Az 1932–33-as tanévben a vizsgálatok elnöke „[...] árkosi Barabás Tibor, a kir. főigazgatósághoz beosztott állami tanítóképző-intézeti tanár, miniszteri biztos volt. Megjelentek a vizsgálatokon Berkovics Imre, zákányi esperes-plébános és dr. Héjjas Imre csurgói ref. reálgymnáziumi tanár, ref. püspöki biztos.”⁸⁷ Oklevelet kapott 34 fő, egyházi ének- és zenéből képesítést szerzett 30 fő.⁸⁸

A tanítóképző intézet szerves része a gyakorló iskola és a gazdasági ismétlő iskola. Az évkönyvekből betekintést kapunk a növendékek létszámáról, vallásukról a szülők foglalkozásáról.

⁸² Dr. Bene Kálmán gimnáziumi tanár, igazgató (Kolozsváron született 1882-ben. Középiskolai tanulmányait a budapesti református főgimnáziumban végezte. 1907-ben szerzett magyar-latin szakos tanári oklevelet. 1910-ben a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen tett doktori szigorlatot. 1917-ben Csurgón átvette Dr. Horváth József tanár latin-magyar tanszékét. 1925-ben igazgatóhelyettes, majd igazgatói kinevezést kapott. 1926-ban átvette a Csurgón kiadott *Belsősomogy* című hetilap szerkesztését. 1933 nyarán a Nemzeti egység Pártjának helyi vezetője volt. Magyar, latin nyelvet, mennyiségtant, magyar nyelvtant, irodalomtörténetet, filozófiát, bölcséletet tanított. 1942-ig volt a *Belsősomogy* című hetilap szerkesztője. 1961-ben Budapesten halt meg (HORVÁTH, 2019. 39.)

⁸³ DOBOSY, 1931. 43., 45.

⁸⁴ Jamrich Béla gimnáziumi tanár, címzetes igazgató (1921–1947). Egyetemi éveit Kolozsváron töltötte. Az 1910-11-es tanévben gyakorló tanár volt a besztercebányai református algimnáziumban, majd 4 évig helyettes tanár az iglói evangélikus főgimnáziumban. Amikor a Felvidékre bevonult a csehszlovák hadsereg, csak magyar történelmet volt hajlandó tanítani. Családjával Magyarországon Csurgóra költöztek. 1921-től 1925-ig vezette a református gimnázium internátusát, 1922-től a 1924-ig a konviktus felügyelőtanára volt. 1943. január elsejével Horthy Miklós kormányzó gimnáziumi igazgatói címmel tüntette ki. Magyar nyelvtant, latin nyelvtant, történelmet, gyorsírást, egészségtant, tornát, számtant, közgazdaságtant tanított. (HORVÁTH, 2019. 145.)

⁸⁵ DOBOSY, 1932. 53.

⁸⁶ Uo. 55.

⁸⁷ DOBOSY, 1933. 43.

⁸⁸ Uo. 45.

A gyakorló iskolára vonatkozó adatok⁸⁹

	1906– 1907	1913– 1914	1914– 1915	1916– 1917	1925– 1926	1926– 1927	1929– 1930	1930– 1931	1931– 1932	1932– 1933
1. Létszám	46*	46	47	40	50	58	55	51	53	48
Kimaradt	4	3	2	3	2	nincs adat	–	–	–	–
2. Vallás szerint										
Róm. kat.	35	30	32	nincs adat	28	nincs adat	45	42	42	39
Ág. ev.	4	8	9	nincs adat	5	nincs adat	2	4	5	5
Református	7	5	4	nincs adat	15	nincs adat	8	5	5	4
Görög keleti	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
3. Anyanyelv										
Magyar	46	43	45	nincs adat	48	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Német	–	–	–	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Tót	–	–	–	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Horvát	–	–	–	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
4. Szülők polgári állás										
Tanító/tanár	2	–	–	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Köz- tisztviselő	12	12	13	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Iparos	24	21	18	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Földműves	2	3	5	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat

⁸⁹ Forrás: saját készítés.

	1906– 1907	1913– 1914	1914– 1915	1916– 1917	1925– 1926	1926– 1927	1929– 1930	1930– 1931	1931– 1932	1932– 1933
Személyi szolgálat után élő	6	–	–	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Magánzó	–	2	2	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Szolga, napszámos	–	5	7	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
5. Illetőségre nézve										
Helybeli	45	26	nincs adat	nincs adat	45	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat
Vidéki	1	17	nincs adat	nincs adat	3	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat	nincs adat

A háború a gyakorló iskola működését is megváltoztatta. Kaposi Károly⁹⁰, a gyakorló iskola tanítója egész tanévben katonai szolgálatot teljesített. A gyakorló iskola két tagozata, a gazdasági ismétlő iskola és az ifjúsági egyesület nem működött. A gyakorló iskola vezetését Mohar József igazgató végezte. Munkájában a tanítói rátermettséggel rendelkező IV. éves tanító növendékek segítettek. „A tanítást 2–3 hetenként felváltva a következők végezték: Farkas László, Hall Géza, Herlicska Imre, Kerschbaummajer Károly, Lengyel Imre és Szabó Sándor. Május 12-től, a IV. évesek vizsgálatának a kezdetétől június 12-ig az V. és VI. osztályt Bozóky Károly⁹¹ nevelő, az I.–IV. osztályt pedig Ruttner Lajos és Sipos István III. éves növendékek tanították. A nevelés és tanítás a miniszteri Tanterv és Utasítás értelmében a tanári szék által megállapított részletes tanmenet szerint folyt. Az iskola részt vett az intézeti életünk minden mozzanatában.”⁹²

⁹⁰ Kaposi Károly csurgói elemi iskolai tanító (1912–1929). A tanítóképző gyakorló iskolájában a val-
lástan kivételével az összes tantárgyat tanította. A képzőben a gazdasági ismereteket oktatta.
1915-ben bevonult katonai szolgálatra. 1924-ben lett a csurgói katolikus tanítóegylet tagja.
(HORVÁTH, 2019. 153.)

⁹¹ Bozóky Károly tanítóképző intézeti nevelő (1914–1924). 1913-ban végzett a csurgói tanítóképző-
ben. Okleveles tanító lett, 1915 decemberében a vallás és közoktatási miniszter a csurgói tanító-
képzőhöz, mint meghívott nevelőt nevezte ki. Beiratkozott a jogi egyetemre, 1928-ban az igazság-
ügyi miniszter a csurgói járásbíróshoz járásbíróági jegyzőnek nevezte ki. 1930 júniusában
a lengyeltóti járásbíróshoz járásbírójává nevezték ki. (HORVÁTH, 2019. 50.)

⁹² MOHAR, 1915. 49.

„Az iskola a Rendtartási Szabályzat 115.§-ának rendelkezése szerint az elmúlt iskolai évben átváltozott vegyes iskolává. Két fontos tagozata, nevezetesen a gazdasági ismétlő iskola és az ifjúsági egyesület növendékek, illetőleg tagok hiánya miatt, egész éven át nem működhetett.”⁹³

Az 1925–26-os tanévben az oktatási szerkezet a következő módon alakult át: „Az intézet gyakorló iskolája két tagozatú. Első tagozat a mindennapi elemi népiskola, a második a továbbképző gazdasági ismétlő iskola. A mindennapi elemi népiskola részben osztott. Külön tanítója volt az I.–II. és külön a III.–VI. osztálynak. Az I.–IV. osztályba leánytanulók is jártak. A tanítás, nevelés munkája a V. K. M. 1925. évi 1467. sz. rendeletével kiadott új népiskolai tanterv szellemében folyt. Ennek alapján készült el a részletes helyi tanmenet és az órarend.”⁹⁴

Az 1929–30-as tanév értékelésekor a szülők segítségét szolgáló szülői értekezletekről írnak. Az első értekező címe „az új tanterv és a gyermek munkája otthon” a második értekező célja az volt, hogy a szülők betekintést nyerjenek az iskola belső életébe és tájékozódjanak az év végi vizsgálatokról. A gyakorló iskolát meglátogatták ekkor a Csurgón tartott Országos Református Tanáregyesület⁹⁵ gyűlése alkalmából a jelen levő tanítóképző intézeti tanárok és gyakorló iskolai tanítók. A látogatók értékes tapasztalatokat szereztek az iskola belső életéről, munkájáról. Sajnálattal látták, hogy az iskola kénytelen nélkülözni a mintaiskolához meg kívánható felszerelést.

Az 1930–31-es tanévben továbbra is a hat osztályú elemi iskola és a három osztályú gazdasági irányú továbbképző iskola működött. Sajnos a tanítás két hétig szünetelt vörhenyjárvány⁹⁶ miatt. Grau Géza⁹⁷ gyakorló iskolai tanító két hétig a budapesti klinikán kezeltette magát. Szülői értekezleten Kaposi Károly olvasás - tárgyalás témakörből órát tartott. Célja az volt, hogy megmutassa, a szülőknek hogyan lehet az olvasást megszerettetni a tanulókkal. A második, harmadik értekező az ünnep-

⁹³ MOHAR, 1917. 26.

⁹⁴ BRUNOWSKY, 1926. 58.

⁹⁵ Az Országos Református Tanáregyesület 1902-ben alakult. A Kárpát-medencei református iskolákat és az azokban tanító tanárokat fogta össze. Az egyesület megalakulásának elvi döntést tekintve, már 1901. augusztus 28-án, a Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregyesület karcagi küldött-ülésén megtörtént, de országos szervezetté hivatalosan csak 1902-ben alakult át, és akkor vette fel az Országos Református Tanáregyesület nevet is. Megalakulásakor az egyházi autonómia visszaszorulása, az állam tanügyi befolyásának növekedése és az erősödő szekularizáció jelentették azokat a kihívásokat, amelyekre a református tanártársadalom egyesületbe szervezkedve igyekezett megadni a maga válaszát. A debreceni alakuló ülésen, 1902. április 1-jén 358 tag jelent meg. Az alakuló gyűlés krónikása szerint soha annyi református tanár nem volt még együtt Magyarországon.

⁹⁶ A skarlát régies neve a vörheny.

⁹⁷ Grau Géza gyakorlóiskolai tanító (1919–1933) Ráckanizsán volt osztálytanító. 1919-ben a szerbek által történt kiutasítása után került a csurgói tanítóképzőhöz. (HORVÁTH, 2019. 103.)

lyekhez kapcsolódott. Kérték a szülőket, hogy a hazafias nevelés területén is legyenek partnerek. A negyedik szülői értekezletet Mácsay Károly⁹⁸ tanár a gyermekvédelemről tartotta.⁹⁹

Az 1931–32-es tanévben nagy gondot okozott, hogy Kaposi Károly gyakorló iskolai tanítót saját kérésére Budapestre helyezték. Az oktatást így más-más tanítók látták el (Grau Géza gyakorló iskolai tanító és Kunszt Dezső¹⁰⁰ nevelő). A tanulók tanítási munkáját nehezítette a skarlátjárvány is. A járvány miatt két esetben szünetelt a tanítás (jan. 17–31. és máj. 5–17. között.) A szülői értekezleteket Ádám Zsigmond,¹⁰¹ a pedagógia tanára tartotta. Az értekezletek témái: „Önállóságra való nevelés a családban és az iskolában” és „Miként irányíthatják a szülők a gyermekek iskolán kívüli elfoglaltságát?”¹⁰²

Az 1932–33-as tanévben a gyakorló iskola továbbra is kéttagozatú volt. Az I.–II. vegyes osztályokban megbízás folytán Kunszt Dezső intézeti nevelő, a III.–VI. osztályokban Grau Géza gyakorló iskolai tanító tanítottak a törvényes heti óraszámban. Az első szülői értekezletet Szániel István¹⁰³, a pedagógia tanára tartotta „Jutalmazás és büntetés a családi nevelésben” címmel. A második szülői értekezleten a gyakorló iskola tanára bizalmas beszélgetést folytatott a szülőkkel gyermekeik minden irányú lelki és testi tulajdonságairól.¹⁰⁴

Grau Géza a gyakorló iskolai tanítóképző intézet megszüntetése miatt nyugdíjazását kérte. A tanév végén Dobosy Elek¹⁰⁵ igazgató őszinte szép szavakkal búcsúztatta, majd két IV. osztályos tanuló mondott hálás köszönetet tanító bácsijuknak. A gyakorlati kiképzés terén végzett munkáját Szániel István, a pedagógia tanára a követ-

⁹⁸ Mácsay Károly: tanítóképző intézeti tanár (1928–1931). Képesítése: tanítóképző intézeti tanár. Szakcsoportja és tanított tantárgyai: pedagógia, filozófia, magyar. 1931-ben Kiskunfélegyházára helyezték. (HORVÁTH, 2019. 196.)

⁹⁹ DOBOSY, 1931. 45–46.

¹⁰⁰ Kunszt Dezső tanítóképző intézeti nevelő (1921–1933). Okleveles tanító. (HORVÁTH, 2019. 184.)

¹⁰¹ Ádám Zsigmond (1931–1932) tanítóképző intézeti tanár. 1931-ben a Kiskunfélegyházára áthelyezett Mácsay Károly helyére került a Csurgói Állami Tanítóképző Intézetbe. Szakcsoportja: pedagógia, filozófia. Pedagógiai tárgyakat tanított. (HORVÁTH, 2019. 15.)

¹⁰² DOBOSY, 1932. 56.

¹⁰³ Szániel István óradíjas helyettes tanár, tanítóképző intézetekre képesített oktató pedagógiából és filozófiából. Tanított tantárgyai: lélektan és logika, nevelés- és tanítástan, neveléstörténet, nevelési tanítási gyakorlat. (DOBOSY, 1933. 13.)

¹⁰⁴ DOBOSY, 1933. 45.

¹⁰⁵ Dobosy Elek tanítóképző intézeti tanár, igazgató (1921–1933). Polgári iskolai tanár tanári oklevelét 1915-ben, a tanítóképző intézeti tanárit fizikából, mennyiségtanból 1918-ban szerezte. Trianon után Csurgóra került, ahol 1921-ben rendes tanár lett. A csurgói intézet irányítását 1927-ben megbízott igazgatóként vette át. E beosztásában 1931-ben véglegesítette a miniszter. Az ő nevéhez fűződik az intézmény világháború utáni konszolidációja. 1933-ban az intézet megszüntetésével a képzővel együtt Bajára, az ottani állami tanítóképző intézet élére került. (HORVÁTH, 2019. 71.)

kező szavakkal méltatta: „Nem nyomtuk el itt sem az ifjak egyéniségét. Szabadon nyilváníthatták észrevételeiket, véleményüket, hogy abból aztán a kikristályosított igazságot maguknak a jövő számára elraktározhassák. Ezt a felette nehéz metódust azonban csak olyan gyakorló iskolai vezető mellett lehet sikerrel használni, mint amilyen Grau Géza volt. Sokat tanultak tőle a fiúk, de tanultam magam is, fiatal kezdő. Legyen munkájának elismerése az a nagy hála és szeretet, melyet érez iránta tanár, tanítvány egyaránt, és a nyugalom éveit sugározza be az a megnyugvó tudat, hogy a nemes munka gyümölcsében él tovább.”¹⁰⁶

Gräu Géza jelentésében a következőket írja: „Amikor ezt az utolsó jelentésemet lezárom, fájó érzés fog el. Fáj az, hogy »Trianon« sújtó ítélete legközvetlenebbül a gyakorló-iskolához is elért. A haza küzdelmei a létért azt parancsolták az egyetemes köz érdekében, hogy ez az iskola is megszűnjék. Fájó érzéssel veszek búcsút ez iskolától és kedves kis tanítványaimtól. Szeretettel gondolok úgy rájuk, mint szülőikre, akik a gyakorló-iskolával szemben nagy szeretettel, tisztelettel voltak. Őrizzék meg ezt az érzést továbbra is lelkükben. Azzal fejezem be jelentésemet, hogy mindnyájan imádkozzunk és dolgozzunk, hogy a jó Isten segédelmével párosult törekvéseink mihamarább meghozzák azt, hogy »Trianon« megváltozik, s újra megnyílik a gyakorló-iskola zárt ajtaja.”¹⁰⁷

¹⁰⁶ DOBOSY, 1933. 41.

¹⁰⁷ DOBOSY, 1933. 47–48.

LÖVÉSZÁRKOK HŐSEI AZ EGYETEMI KATEDRÁN. VITÉZI CÍMMEL RENDELKEZŐ OKTATÓK A SZEGEDI M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEMEN

Toll és kard – mindkettőt kiválóan forgatták azok, akikről alábbi tanulmányunkban írunk. Habár mind a szegedi egyetem két világháború közötti története, mind a Vitézi Rend működése kutatott téma, a két intézmény közötti összefüggéseket eddig még nem vizsgálták. A következő oldalakon arra keressük a választ, hogy kik voltak a Ferencz József Tudományegyetem vitézei, hogyan hatott a katonai szolgálat a pályájukra, s később milyen szerepet játszottak a rend működésében. Megvizsgáljuk, hogy milyen elismerések elnyerése után csatlakozhattak a rendhez, megkövetelték-e tőlük a hivatalosan meghatározott „minimumot”, vagy esetleg alacsonyabb értékűnek tekintett kitüntetésekkel is felvették őket. Röviden – már nem személyekre lebontva – bemutatjuk, hogy a vitézeket milyen beosztásokban találjuk meg az intézményben, valamint kitérünk az egyetem és a rend közötti helyi tudományos népszerűsítő és kulturális együttműködésre.

A vitézi címmel rendelkező egyetemi oktatók

Kutatásaink során összesen hat olyan személyt azonosítottunk, akik 1920 és 1940 között oktatói tevékenységüket már vitézi címüket elnyerve végezték Szegeden. Ábécé sorrendben ők a következők: vitéz dr. Berde Károly, vitéz dr. Lengyel Endre, vitéz dr. Moór Gyula, vitéz dr. Rosztóczy Ernő, vitéz dr. Surányi(-Unger) Tivadar, vitéz dr. Varga Lajos.

A felsoroltak közül a legismertebb Surányi-Unger, aki eredetileg Unger Tivadarként született,¹ 1921-től Surányi-Ungerként írta alá cikkeit,² így is használta a nevét oktatóként. A vitézi kiadványokban vitéz Surányiként szerepelt³ – a rend ugyanis, bizonyos, általában egyéni kivételeket leszámítva megkövetelte a névmagyarosí-

¹ *A budapesti I. ker. magy. kir. állami főgimnázium (I., Attila-utca 1–3.) huszonnegyedik évi értesítője az 1915–1916-iki iskolai évről.* Közzéteszi HIMPfNER Béla. Budapest, k. n., 1916. (A továbbiakban: HIMPfNER, 1916.) 53.

² *Corvina*, 1921. február 11. 26.

³ *Vitézek Albuma.* Budapest, Merkantil-nyomda, 1939. 345. (A továbbiakban: *Vitézek Albuma*, 1939.)

tást.⁴ A *Budapesti Közlöny*ben jellemzően vitéz Surányi-Ungerként fordul elő,⁵ az egyetlen kivételt leszámítva, amikor a kormányzó a Vitézi Rendben folytatott tevékenysége miatt tüntette ki.⁶ 1934-ben avatták a rend tagjává, de a vitézi esküt már korábban, 1933. április 4-én letette.⁷ Unger világháborús szolgálatáról csak kevés adattal rendelkezünk. Habár születési és lakhelye is Budapest volt, talán tanulmányait összefüggésben mégis egy stájerországi alakulatban, a császári és királyi 27. gyalogezerredben szolgált,⁸ amelyhez 1916 májusában tett sikeres érettségije után vonulhatott be.⁹ Hadapródként, tisztjelöltként nyerhette el a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét, valamint ezen kívül megkapta a Károly Csapatkeresztet és a Sebesültek Érmét egy sávval, azaz egy alkalommal igazoltan harctéri sérülést szenvedett el.¹⁰ Tudjuk azt is, hogy a közös hadsereg közlönyének egyik 1918. áprilisi száma szerint 1917. október 1-jei ranggal léptették elő hadapródból zászlóssá.¹¹

1919-ben Grazban lett a jog- és államtudomány doktora, majd 1920-ban Budapesten filozófiából, 1921-ben közgazdaságtanból szerezte meg a doktori címet. 1925-ben kapott magántanári kinevezést a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre, négy évvel később költözött Szegedre, hogy a közgazdaságtan és statisztika nyilvános rendkívüli tanára legyen a Ferencz József Tudományegyetemen.¹² 1933. június 29-én a „statisztikai és közgazdasági tanszék [...] egyetemi nyilvános rendes tanárává” nevezték ki.¹³ Az 1936–1937-es tanévben a Jog- és Államtudományi kar dékánja, 1937–1938-ban prodékánja, az egyetem 1940 őszi Kolozsvárra való visszaköltözését követően a pécsi egyetemre távozott.¹⁴

⁴ Főleg németes hangzású, de magyarországi nemességgel rendelkezők esetében. Unger szülei azonban az örökös tartományok területéről származtak.

⁵ *Budapesti Közlöny*, 1933. július 4. 9.

⁶ Uo. 1942. december 5. 1.

⁷ Uo. 1933. július 4. 9. – Szegedi Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: SZTE Lt.) a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1933. április 26. 8. rendes kari ülés jegyzőkönyve. – SZENTVÁRY-LUKÁCS János: *Vitézi Rend tagjainak névsora, 1921–1945*. Excel-táblázat, 2020. március 22. (kézirat). (A továbbiakban: SZENTVÁRY-LUKÁCS, 2020.)

⁸ *Vitézek Albuma*, 1939. 345.

⁹ HIMPNER, 1916. 53.

¹⁰ *A M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem programja az 1936/37. tanév első félévére*. Budapest, M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. 64. – *Vitézek Albuma*, 1939. 345.

¹¹ *Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten*, 1918. április 20. 3232.

¹² GYÉMÁNT Richárd: Surányi-Unger Tivadar (1898–1973). *Forum. Acta juridica et politica*, 2020/1. (A továbbiakban: GYÉMÁNT, 2020.) 653.

¹³ *Budapesti Közlöny*, 1933. július 4. 9.

¹⁴ GYÉMÁNT, 2020. 654.

Mint korábban utaltunk rá, közvetlenül nyilvános rendes tanárrá kinevezése előtt tette le a vitézi esküt 1933-ban, majd – mivel éveken keresztül nem tartottak központi ünnepséget – az avatása 1934-ben történt. Az általa elnyert II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem („Kisezüst”) alapján nem felelt meg a rendbe való felvétel követelményeinek: 1922-től legalább I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet („Nagyezüst”) követeltek meg azoktól a tisztektől, akik legénységi állományúként lettek kitüntetve. Ellenforradalmi érdemek esetén általában megelégedtek ugyan az egyszer vagy kétszer adományozott „Kisezüsttel”,¹⁵ azonban 1919-es antikommunista tevékenységéről nem rendelkezünk adatokkal. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kiterjedt nemzetközi – európai és amerikai – kapcsolatrendszerrel rendelkező tanár esetében eltekintettek ettől, a Vitézi Rend számára fontosabb presztízsértéket jelentett Surányi-Unger neve. Szintén ezzel függhetett össze, hogy nem várták el tőle a szigorú „névmagyarosítást”, s hallgatólagosan elfogadták, hogy „vitész Surányi-Ungerként” használta továbbra is a nevét. Eddigi kutatásaink alapján hasonló gyakorlatot jellemzően lelkesek esetében folytatott a szervezet, akiknek komoly hányada nem fegyveres szolgálatot látott el a Nagy Háború alatt, de még tőlük is elvárták a „névmagyarosítást”.

Ezért cserébe azonban az átlagnál nagyobb aktivitást fejtett ki mind a Vitézi Rend vármegyei, mind az országos működésében. Az 1930-as évek második felében az Országos Vitézi Szék Társadalmi Bizottságának törzsszéki kiküldöttje is volt.¹⁶ Több alkalommal vett részt előadóként, vagy szervezőként a Vitézi Rend rendezvényein, így 1934. december 8-án *Magyarország a nemzetközi gazdaságban* címmel tartott előadást Szegeden,¹⁷ a Vitézi Székházban, de beszélt Csanád vármegye vitézei előtt a „kormányzói hatalom jelentőségéről a magyar nemzetgazdaság szempontjából” Makón 1936-ban, valamint megjelent a Bács-Bodrog vármegyei Vitézi Szék estjén is Baján 1937-ben.¹⁸

Legjelentősebb rendbeli tevékenységének azonban a „vitézek tízparancsolatának” megfogalmazását tekinthetjük. A tíz pont egy-egy kulcsszó köré épült, amely nemcsak a Vitézi Rendről, hanem megalkotójának világnézetéről is árulkodik. E szerint a rend a múlt értékeit (konzervativizmus), intézményeit (konstitucionalizmus) tiszteletben tartó, de egyben azok szerves fejlődését támogató (organizmus és az

¹⁵ Tóth Marcell: Földet a szegedi hősöknek! Hogyan ajánlotta fel a város a vitézi telkeit? *Szeged*, 2020/7–8. 14–15.

¹⁶ *Makói Ujság*, 1939. november 10. 1.

¹⁷ *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem 1935/36. évi működéséről*. Szerk. Kiss Albert. Szeged, M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem, 1936. 151

¹⁸ *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem 1936/37. évi működéséről*. Szerk. Erdélyi László. Kolozsvár, M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem, 1943. (A továbbiakban: Erdélyi, 1943.) 103.

előbbi két kulcsfogalom) katonai erényekre épülő (militarizmus) szervezet, amely keresztény és keresztyén (chrisztianizmus) alapokon áll, a család (dinasztizmus) és a nemzet (nacionalizmus, hungarizmus) közösségére értékként tekint, s egyben maga is közösségként (szolidarizmus) működik, legfőbb célja pedig a trianoni békediktátum felülvizsgálata (revizionizmus).¹⁹ 1939-ben az Országos Vitézi Szék dicséretben részesítette, 1942-ben – már nem szegedi oktatóként, de hivatalosan még Csongrád vármegyei vitézként a kormányzói „dicsérő elismerés” látható jelét képező Magyar Koronás Bronzérmet nyerte el a „magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére a Vitézi Rend érdekében önzetlenül kifejtett értékes hazafias” működéséért.²⁰

Az 1935. októberi szegedi vitézi kultúresten vitéz Surányi Tivadar megnyitóját követően kollégája, vitéz Lengyel Endre mondta el a Rákóczi-émlékbeszédet.²¹ Lengyel – a fővárosi Surányival ellentétben – az erdélyiek közé tartozott: pont a világháború kitörésének évében hívta meg a Ferenc József Tudományegyetem természetrajz–földrajz tanári szakán harmadéves hallgatót Szádeczky Gyula az Ásvány- és Földtani Intézetbe gyakornoknak.²² A szépen induló karriert azonban a frontszolgálat váltotta fel a brassói 24. honvéd gyalogezrednél. Az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét mint hadapródjelölt nyerte el ugyanezen alakulat kötelékében – ezért avatták később vitézzé. Utóbb a kolozsvári 21-esekhez nevezték ki hadnagynak. Egy – sajnos forrásokat nem említő tanulmány alapján – ötször sebesült, de egy sávos Sebesülési Éremmel rendelkezett, azonban sok esetben valóban nem tudták igazolni a sérüléseket. Végül 50%-os hadirokkanttá vált, 1918. május 1-jével nyugállományba helyezték „mint «honvédségi csapatszolgálatra nem alkalmas, helyi szolgálatra alkalmas», mozgósítás esetén magasabb parancsnokságnál vagy hatóságnál teljesítendő irodai szolgálatra való” előjegyzéssel, ugyanettől a naptól kezdve főhadnagy.²³

Visszatérve kinevezték tanársegéddé, az egyetemmel együtt előbb Budapestre, majd Szegedre került. 1921-ben fejezte be tanulmányait, a következő évben geológiai doktori címet szerzett. Még tanársegédként avatta a kormányzó vitézzé 1924-ben, de nem sokkal később adjunktussá nevezték ki, négy év múlva egyetemi magántanár. A szegedi egyetem mellett az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán is tanított. Aktív szerepet vállalt a Nagy-Romániából menekült hallgatók életében: ennek jegyében évekig vezetője az erdélyi menekült egyetemi hallgatók Bocskay-

¹⁹ *Pesti Napló*, 1936. február 22. 11. – *Vitézek Albuma*, 1939. 33.

²⁰ *Budapesti Közlöny*, 1942. december 5. 1. – *Vitézi Közlöny*, 1939. június 21. 1.

²¹ *Délmagyarország*, 1935. október 19. 7.

²² *Keresztény magyar közéleti almanach 1. köt.* Szerk. HORTOBÁGYI Jenő. Budapest, Pátria, 1940. (A továbbiakban: HORTOBÁGYI 1. k., 1940.) 599.

²³ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek*, 1916. szeptember 30. 2492., 1917. május 17. 1170., 1918. augusztus 17. 3274.

internátusának Szegeden, valamint hosszabb időn keresztül az Emericana Banatia Corporatiójának subpriorja.²⁴

A Vitézi Rend tagjaként szintén aktív szerepet játszott. Többek között 1929-ben a Csongrád vármegyei Vitézi Szék nevében ő tett jelentést József főhercegnek Öt-tömös község hősi halotti emléktáblájának leleplezésekor. 1931-ben még nem, de 1937-ben már biztosan városi vitézi hadnagy Szegeden, azaz a helyi vitézek tiszti előjárója a szervezetben. E minőségében búcsúztatta vitéz Szendrey László vármegyei székkapitányt 1939 januárjában.²⁵ Azonban ő sem maradt a városban, még ugyanabban az évben elköltözött, az Angol Kisasszonyok Tanárképző Főiskolájának tanárává nevezték ki, ennek okán Budapest IV. kerület vitézi városi hadnagya lett. Feltételezhető, hogy elsősorban szegedi éveinek köszönhető, hogy a „Kormányzó a miniszterelnök előterjesztésére a Vitézi Rend húszéves fennállása alkalmából a Vitézi Rend érdekében önzetlenül kifejtett értékes, hazafias” működéséért „Signum Laudissal” tüntette ki 1940-ben.²⁶ Érdemes kiemelni, hogy máshol is ápolta a bajtársiasságot, az Országos Tűzharcos Szövetség vezetőségében választmányi tag volt.²⁷

Szintén városi vitézi hadnagyi tisztséget töltött be Rosztóczy Ernő 1931-ben.²⁸ A kalocsai születésű, majd tanulmányait a szülővárosában és Makón folytató fiatalember érettségi vizsgáit követően, 1917-ben vonult be, az olasz fronton szolgált.²⁹ 1918. július 1-jei ranggal nevezték ki tartalékos hadnagynak a 11. honvéd lovas tüzérezredhez.³⁰ Az I. és a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmeket nyerte el, valamint megkapta a Károly Csapatkeresztet és a Sebesültek Érmét egysávos szalagon.³¹

Habár mérnöki pályára készült, végül a hadiszolgálatot követően orvosnak tanult a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1923-ban fejezte be tanulmánya-

²⁴ DOBOS Irma – PÓKA Teréz: Évfordulós megemlékezés Dr. Lengyel Endréről (1893–1981). *Földtani Közlöny*, 2011/4. 415–420. – HORTOBÁGYI 1. k., 1940, 599.

²⁵ *Délmagyarország*, 1929. szeptember 3. 6. – *Szegedi Új Nemzedék*, 1939. január 26. 6.

²⁶ *Budapesti Közlöny*, 1940. július 12. 1.

²⁷ HORTOBÁGYI 1. k., 1940, 599.

²⁸ *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931*. Szerk. SZÉCSY Imre – OSZLÁNYI Kornél – OSZLÁNYI József – FARKASS Jenő. Budapest, Országos Vitézi Szék szerkesztőbizottsága, 1931. (A továbbiakban: SZÉCSY – OSZLÁNYI – OSZLÁNYI – FARKASS, 1931.) 284.

²⁹ *A Jézus-társasági kalocsai érseki kath. főgimnázium értesítője az 1910–1911. iskolai évről*. Kalocsa, k. n., 1911. 151. – *Szegedi tankerület. 1916–1917. isk. év. a makói m. kir. állami főgimnázium XXII. értesítője*. Összeáll. MADZSAR Gusztáv. Makó, k. n., 1917. (A továbbiakban: MADZSAR, 1917.) 39.

³⁰ *A Vitézek Albuma* szerint az 1. honvéd tüzérezredhez vonult be 1917-ben. *Vö. Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek*, 1918. augusztus 31. 3591. – *Vitézek Albuma*, 1939, 332.

³¹ *A m. kir. Honvédség és Csendőrség tisztjeinek és hasonállásúaknak 1944. évi rangsorolása*. Budapest, Hivatalos kiadás, 1944. 811. (A továbbiakban: *A m. kir. Honvédség és Csendőrség*, 1944.)

it,³² az év őszén két évre kérték tanársegédnek a szegedi egyetem Orvostudományi Karának Élettani Tanszékére.³³ Közben 1924-ben vitézzé avatták mint volt tartalékos hadnagyot,³⁴ azonban a következő év október 1-jétől honvédtiszt, azaz hivatásos lett. A 9. honvéd gyalogezred csapatorvosa, a helyőrségi kórház laboratóriumának vezetője.³⁵ Nem szakadt el az egyetemről, részt vett a tudományos munkában mint fizetéstelen tanársegéd.³⁶ 1935 decemberében „Sportorvosi vizsgálatok” címmel sikeresen tartotta meg magántanári próbaelőadását. A magántanárrá történő képesítést a miniszter 1936 januárjában jóváhagyta.³⁷ Szaktudását bizonyítja, hogy részt vett az 1936-os berlini olimpián a Honvédelmi Minisztérium és a honvédorvosi kar kérésére, valamint a kapcsolódó sportorvosi kongresszuson a szegedi Ferencz József Tudományegyetemet képviselte.³⁸

Mint utaltunk rá, a Vitézi Rend életében is jelentős szerepet töltött be. Nemcsak a felsőtanyai kapitányság vitézi hadnagya volt, hanem a vitézek orvosa is Szegeden, egyes ünnepségeken pedig ő képviselte a Csongrád vármegyei vitézeket.³⁹ 1937-től Budapesten szolgált a Honvédelmi Minisztériumban, majd a M. kir. Honvéd Képesésvizsgáló Intézetben, de továbbra is az intézmény oktatója maradt egészen 1941-ig, amely időponttól a kolozsvári egyetem magántanárává vált. A világháborút követően sem szakadt el a térségtől, „civilként” Hódmezővásárhely egészségügyi ellátásában vállalt jelentős szerepet.⁴⁰

A katonaorvos–egyetemi oktatók közé tartozott vitéz dr. kibédi és makfalvi Varga Lajos is, aki szintén az Élettani Tanszék munkatársa volt: 1923. május 18-án választották meg I. tanársegédnek.⁴¹ Hosszú út vezetett idáig: 1916 májusában került a harctérre, 1917 augusztusában D. Sandruluiban nézett szembe az orosz túlerővel és

³² *Szegedi egyetemi almanach II.* (1921–1996). Szerk. PAPP Kornélia – Dr. MARTON János. Szeged, k. n., 1997. (A továbbiakban: PAPP – MARTON, 1997) 297.

³³ SZTE Lt. A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Orvostudományi Kar (a továbbiakban: Orvostudományi Kar), 1923. szeptember 28. 1. rendes kari ülés jegyzőkönyve

³⁴ *Budapesti Közlöny*, 1927. július 30. 3.

³⁵ *A m. kir. Honvédség és Csendőrség*, 1944. 811.; *Az IHNETOV munkanaplója. Vitéz Bély Alajos vezérezredes Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1941–1943.* Szerk., bev. tanulmányt, a függelékét összeáll. Dr. BLASSZAUER Róbert. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár – „Múlttal a Jövőért” Alapítvány, 2002. <https://mek.oszk.hu/04900/04982/html/> (letöltés: 2021. július 10.) (A továbbiakban BLASSZAUER, 2002.) – *Budapesti Közlöny*, 1927. július 30. 3.

³⁶ SZTE Lt. Orvostudományi Kar, 1925. szeptember 25. 1. rendes kari ülés jegyzőkönyve.

³⁷ *Budapesti Közlöny*, 1936. január 23. 1–2. – SZTE Lt. Orvostudományi Kar, 1935. december 11. 2. rendes kari ülés jegyzőkönyve.

³⁸ ERDÉLYI, 1943. 126.

³⁹ *Szegedi Friss Ujság*, 1929. június 11. 1. – SZÉCSY – OSZLÁNYI – OSZLÁNYI – FARKASS, 1931. 284–285.

⁴⁰ BLASSZAUER, 2002.

⁴¹ SZTE Lt. Orvostudományi Kar, 1923. május 28. 9. rendes kari ülés jegyzőkönyve.

a halállal, de végül túlélte és az Arany Vitézségi Éremmel tért haza. A 20. népfölkelő gyalogezeredben szolgáló zászlós ezen felül elnyerte még a Bronz Vitézségi Érmét és a Károly Csapatkeresztet, valamint a porosz Vaskereszt II. osztályát a világháború folyamán. Ezt követően szolgált Vén Zoltán különítményében, majd ő maga is egy hasonló egység parancsnoka lett. Leszerelését követően arató, favágó, erdőirtó nap-számosként dolgozott egészen 1919. november 1-jéig, amikor a műegyetemi csendőrzászlóalj tagja lett.

Orvosi tanulmányait Kolozsváron, Budapesten, Szegeden végezte,⁴² valamint ki-jutott egy évre Párizsba a francia állam ösztöndíjával 1923–1924-ben,⁴³ majd a sze-gedi belgyógyászati klinika gyakornoka, tanársegéde.⁴⁴ 1932-ben a „»A klinikai haematologia« című tárgykörből a szegedi m. kir. Ferencz József tudományegyetem orvostudományi karán egyetemi magántanárrá» minősítették.⁴⁵ Magántanárrá mi-nősítése után nem sokkal, 1932. július 1-jével hivatásos tiszti pályára lépett, s egé-szen 1940. december 1-jéig a Magyar Királyi Honvédségnél szolgált. A szegedi egye-tem magántanára maradt, órákat adott, de életvitelszerűen már Budapesten élt, majd Észak-Erdély visszacsatolását követően a Kolozsvárra visszatért intézménnyel tar-tott, 1940. december 1-től szolgálaton kívüli tiszt.⁴⁶

Az 1928-ban a rend tagjává avatott Moór Gyula csak rövid ideig oktatott vitéz-ként, hiszen még abban az évben elhagyta Szegedet. A brassói születésű jogtudós Kolozsváron folytatta egyetemi tanulmányait, mégpedig kiváló eredménnyel, hiszen hogy őt idézzük: „Ő Felsőegyetemének 1913. máj. 3-ikán »sub auspiciis Regis« lettem a jogtudományok doktorává avatva.”⁴⁷ 1914. szeptember 1-jével az eperjesi jogaka-démia nyilvános rendkívüli tanárává nevezték ki, de nem foglalta el állását, mert

⁴² *A m. kir. Honvédség és Csendőrség tisztjeinek, lelkészeinek és tisztviselőinek rangsorolása.* Bu-dapest, Hivatalos kiadás, 1940. 550. (A továbbiakban: *A m. kir. Honvédség és Csendőrség*, 1940.) – *A Magyar Nemzet Aranykönyve 1914–1918.* Budapest, A Magyar Nemzet Aranykönyve szer-kesztő-bizottsága, 1921. 132. – *Keresztény magyar közéleti almanach. III. kötet. Erdély, az I. és II. kötetek pótlásaival.* Szerk. HORTOBÁGYI Jenő. Budapest, k. n., 1941. 315. (A továbbiakban: HOR-TOBÁGYI, 1941.) – *Virtus dolgában töretlen. Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett katonáink az első világháborúban.* Szerk. MARUZS Roland. Sopron, B. H. N. Kft., 2018. 324. képmelléklet. – *Vitézek Albuma*, 1939, 386.

⁴³ *Budapesti Közlöny*, 1923. október 26. 1.

⁴⁴ SZTE Lt. Orvostudományi Kar, 1925. május 23. 9. és 1929. szeptember 27. 1. rendes kari ülések jegyzőkönyve.

⁴⁵ *Budapesti Közlöny*, 1932. június 11. 1. – SZTE Lt. Orvostudományi Kar, 1932. május 10. 4. rendes kari ülés jegyzőkönyve.

⁴⁶ *A m. kir. Honvédség és Csendőrség*, 1940, 550. – SZTE Lt. Magyar Királyi Ferenc József Tudo-mányegyetem tanácsülései, 1935. december 11. IV. rendes ülés. – *Vitézek Albuma*, 1939, 386.

⁴⁷ SZABADFALVI József: Moór Gyula pályakezdése (1906–1918). *Jogtudományi Közlöny*, 1989/10. 497. (A továbbiakban: SZABADFALVI, 1989.)

bevonult a cs. és kir. 11. tábori tüzérezredhez.⁴⁸ A világháború elején a szerb és az orosz harctéren harcolt, a következő évek folyamán elnyerte a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet, az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérmeket hadiszalagon kardokkal, valamint a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadidíszítménnyel és kardokkal⁴⁹ – az utóbbinak köszönhetően válhatott a Vitézi Rend tagjává.

Még mindig a fronton küzdött, amikor a jogbölcseészet magántanára lett a kolozsvári egyetemen 1917-ben. „Most ismét igen véres harcok előtt állunk, igazán undorodom tőle. Ez a negyedik esztendő kezdi idegeimet teljesen felőrölni és azt hiszem, ha sokáig tart még, nem igen bírom már ki” – írta az utolsó háborús év tavaszán egy levelében. Nem sokkal később – még a világháború vége előtt, a nyár folyamán – leszerelhetett. Az eperjesi jogakadémiára ment vissza, majd már a Károlyi-kormány idején a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen lett a nemzetközi jogi tanszék nyilvános rendes tanára.⁵⁰ A többszöri költözés során is követte az intézményt, szegedi működése alatt végig tanszékvezető, az 1924–1925-ös tanévben a jogi kar dékánja, majd prodékán. 1928 végétől a budapesti egyetem tanszékvezető egyetemi tanára.⁵¹ A világháború után a budapesti egyetem rektora és a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt, ez utóbbi tisztségének köszönhetően nemzetgyűlési képviselő lett. 1947-ben a magyar Függetlenségi Párt színeiben indult a választáson, megválasztották, majd utólag megsemmisítették a mandátumát – nem véletlen, hogy többször is vitézi címét kihangsúlyozva támadta a baloldali és a kommunista sajtó.⁵²

1924-ben avatták a Vitézi Rend tagjává Berde Károlyt. A nagyenyedi születésű orvos hagyatéka – benne világháborús naplójával – néhány éve a Pécsi Tudományegyetemhez került a leszármazottak adományaként. A naplóból szemelvényeket már közreadtak,⁵³ ebből tudhatjuk meg, hogy a világháború kitörése után, 1914. augusztus 1-jén bevonult, ráadásul nem is egy magyarországi alakulathoz, hanem a cs. és kir. 2. tiroli császárvadászezredhez, majd nem sokkal később a salzburgi cs. és kir. 59. gyalogezredhez került csapatorvosnak. Orvosdoktorrá avatására innen engedték el, amely 1914. augusztus 26-án történt meg Kolozsváron. Az északkeleti fronton szolgált 1915 nyarától 1916 februárjáig, amikor tartalékos segédorvossá (hadnagygyá), azaz tisztté léptették elő, utána Dél-Tirolban küzdött – 1917-től tartalékos főorvos-

⁴⁸ Uo. 502.

⁴⁹ *Budapesti Közlöny*, 1915. május 19. 1., 1916. január 8. 1., 1916. szeptember 6. 2., 1917. május 30. 2., 1917. szeptember 22. 2.

⁵⁰ SZABADFALVI, 1989. 504.

⁵¹ *Szegedi egyetemi almanach I.* (1921–1995). Szerk. Dr. SZENTIRMAI László – IVÁNYI SZABÓ Éva – Dr. RÁCZNÉ Dr. MOJZES Katalin. Szeged, k. n. 1996. 53.

⁵² *Szabad Nép*, 1946. december 5., 1947. október 9. 2.

⁵³ DEZSŐ Krisztina: Egy csapatorvos hétköznapijai az első világháborúban. Szemelvények Berde Károly hadinaplóiból. *Kaleidoscope*, 2015/11. 85–125.

ként (főhadnagyként). A világháború utolsó hónapjaiban a dél-tiroli Auer városában a betegnyugvó- és maláriaállomás századorvosa, végül parancsnoka.⁵⁴ Hat érmet viselhetett mellén a világháború végén, az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérmeket tisztként, a Vitézi Rendbe való felvételhez szükséges I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet legénységi (helyesebben tisztjelölti) állományúként nyerte el.⁵⁵

1921-ben jött Erdélyből Szegedre, a szegedi egyetem bőrklinikáján lett tanársegéd, majd 1926-tól egyetemi adjunktus és a „Fertőző bőrbetegségek kór és gyógytana” magántanára.⁵⁶ A Vitézi Rend helyi szervezetében nem töltött be vezető tisztséget, de 1928-ban a hódmezővásárhelyi vitézi napon ő tartott ünnepi beszédet a Fahonvéd szobránál.⁵⁷ 1931-től Pécsen az Erzsébet Tudományegyetem Bőr- és Nemikórtani Klinikájának igazgatója,⁵⁸ ezzel elvesztette a kapcsolatát az egyetemmel.

Az előbbi hat személyen kívül további két olyan, a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen magántanári címet szerző személyről tudunk, akik saját jogon válhattak a Vitézi Rend tagjaivá. A tordai születésű vitéz gyergyószentmiklósi Páll Gábor az Ezüst és a Bronz Katonai Érdemérmeket nyerte el, mindkettőt hadiszalagon kardokkal. Ő 1935-ben lett „A megelőzés és egészségügyi gondozás a szülészet” tárgykör magántanára, 1940-ben avatták vitézzé. Az egyetem Kolozsvárra való visszatérésekor az intézménnyel tartott, elköltözött Gyuláról Kolozsvárra, az ottani Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója lett.⁵⁹

A kecskeméti kórházi főorvost, Matolcsy Károlyt 1929-ben avatták a rend tagjává, 1940 nyarán pedig a szegedi Ferencz József Tudományegyetem magántanárává.⁶⁰ A kecskeméti elit ismert tagjának tekinthető férfi kitüntetéssora az alábbiakból állt: Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon kardokkal, Koronás Arany Érdemkereszt a vitézségi érem szalagján, II. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt, valamint a bolgár vöröskereszt egyik érme.⁶¹

Az összesen nyolc személyt megvizsgálva az alábbi következtetéseket tudtuk levonni. Egyetlen kivételt – Moór Gyulát – leszámítva mindegyik vitéz magántanár-

⁵⁴ *Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres*. Wien, Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917. 1391. – *Ranglisten*, 1918. 1715. – *Vitézek Albuma*, 1939. 163.

⁵⁵ *Budapesti Közlöny*, 1916. július 19. 2., 1917. szeptember 23. 3.

⁵⁶ SZÁLLÁSI Árpád: A dermatológus-etnográfus Berde Károly (1891–1971). *Orvosi Hetilap*, 1992/8. 497–499. (A továbbiakban: SZÁLLÁSI, 1992.)

⁵⁷ *Magyarország*, 1928. november 28. 8. – SZÉCSY – OSZLÁNYI – OSZLÁNYI – FARKASS, 1931, 330.

⁵⁸ SZÁLLÁSI, 1992, 498.

⁵⁹ *Budapesti Közlöny*, 1917. augusztus 29. 1., 1918. április 7. 2., 1935. július 12. 1., 1933. szeptember 3. 3., 1941. június 17. 7.

⁶⁰ *A magyar királyi Horthy Miklós-Tudományegyetem évkönyve az 1940/41. tanévről*. Szerk. Rektori Hivatal. Szeged, m. kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem, 1941.

⁶¹ *Vitézek Albuma*, 1939. 289.

nak megszakította a tanulmányait a bevonulás: az idősebbek az egyetemi éveiket hagyták félbe (Berde Károly pedig még éppen meg tudta kapni diplomáját a komolyabb harcok előtt), a fiatalabbak, mint Rosztóczy, vagy Surányi-Unger pedig rögtön be is vonultak érettségi után – apró érdekesség, hogy ez egyben a tervezett életpálya módosítását is jelentette.

Nyolcból három személy nem felelt meg – kitüntetései tekintetében – a vitézi cím elnyeréséhez szükséges minimum követelményeknek: törzstisztek és tábornokok esetében legalább a Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal, fő-tiszteknél a Vaskorona Rend III. osztályának hadidíszítménnyel és kardokkal, Arany vagy I. osztályú Tiszti Ezüst Vitézségi Érem, míg a legénységi állományánál vagy az Arany Vitézségi Érem, vagy az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem. Ahogy utaltunk rá korábban, ellenforradalmi érdemek esetén a viselési sorrendben „eggyel hátrébb lévő” kitüntetéssel is megelégedtek, azaz az egyszer elnyert „Kisezüstöt”, vagy a III. osztályú Katonai Érdemkeresztet is elfogadták. Surányi-Unger Tivadar, valamint Matolcsy Károly azonban csak egy-egy II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmel nyerték el, Páll Gábor viszont tisztként csak Ezüst Katonai Érdeméremmel rendelkezett, amelyet jóval nagyobb számban és kisebb hőstettekért adományozták, mint a Katonai Érdemkereszt legalacsonyabb fokozatát.

Feltételezésünk szerint ez azzal függött össze, hogy a Vitézi Rend meg akarta nyerni tagságának soraiba a helyi elit tagjait, amelyért cserébe hajlandónak mutatkozott kivételt tenni egy-egy személlyel. Hozzáteesszük, Matolcsy esetében még magyarázat lehet az, hogy saját birtokából alapított vitézi telket Felsőpakonypusztá határában 1929-ben.⁶² A Vitézi Rend 1922-es kiskátéja szerint ugyanis ez esetben megelégedtek egy „Kisezüst” Vitézségi Érem meglétével,⁶³ habár az engedményre való utalás a kiskaté későbbi kiadásából hol kikerült, hol visszakerült, majd véglegesen eltörölték.⁶⁴ Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy mindegyik említett vitéz esetében bizonyítható, hogy „ellenség előtti vitéz magatartásáért” kapott elismerést. Szintén érdemes kiemelni, hogy ugyanígy hárman valamilyen vezető szerepet is betöltöttek a rendben, és ketten ezért – már a szegedi éveik után – kormányzói dicséretet kaptak. Surányi-Unger országosan is ismertté vált a vitézek tízparancsolata miatt, míg Lengyel és Rosztóczy csak vármegyei szinten volt vezető a Vitézi Rendben.

⁶² *Budapesti Közlöny*, 1929. szeptember 22. 1.

⁶³ *A Vitézi Intézmény kis kátéja*. Budapest, Vitézi Szék, 1922. 12.

⁶⁴ *A Vitézi Rend kis kátéja*. Budapest, Országos Vitézi Szék, 1934. – *A Vitézi Rend kis kátéja*. Budapest, Országos Vitézi Szék, 1940. [utólagos módosításokkal]

További vitézek a szegedi egyetemen

Tanulmányunk befejező részében röviden térnénk ki az intézmény további olyan munkavállalóira, akik vitézi címmel rendelkeztek. Az 1920-as évek végén egy vitézi címmel rendelkező napidíjast találunk a Gazdasági Hivatalban, az altisztek között pedig további kettő főt.⁶⁵ Előbb az 1931. évi III. törvénycikk, majd az 1938. évi IV. törvénycikk alapján a közalkalmazotti helyek betöltése terén különböző előnyöket kaptak a Nagy Háború frontharcosai, valamint a Vitézi Rend tagjai.⁶⁶ Az intézkedések eredményeképpen valóban nőtt a vitézek száma az egyetem alkalmazottai között. Egy évtizeddel később kettő helyett tizenkettő altiszt, kisegítő szolgál, csősz – többségük I. világháborús veterán – tartozott a rend tagjai közé, valamint vitéz dr. Széchenyi Sándor egyetemi könyvtári segédőr.⁶⁷

A hallgatók névsorában is találhatunk szinte minden évben vitézi címmel rendelkezőt. Az évkönyvek, valamint az adatbázisok összevetése alapján fellelhetők közöttük mind a saját jogon, mind a várományosként avatott vitézek, azonban az előbbieket a 1920-as évek vége után fokozatosan eltűntek a névsorból, a világháború miatt megszakított tanulmányaikat befejezték. Ezt erősíti meg az is, hogy az 1920-as évek végén kilenc rendtagot találtunk a valamely karon oklevelet kapók között, ebből hét saját jogon lett vitéz, kettő pedig várományos tag volt. A kilenc személy – egy kivételével – a Jog és Államtudományi Karon szerzett oklevelet. Ezzel szemben tíz évvel később összesen tizenkét vitézi címmel rendelkező hallgatót találtunk az összes évfolyamot figyelembe véve, akik közül nyolcra megállapítható, hogy várományosként kapta meg a címet, a maradék négy esetében pedig ugyan kizárható, hogy saját jogon nyerték el, de nem bizonyítható az sem, hogy várományosok voltak.⁶⁸ A várományosok közül ki kell emelnünk Benkő Sándort, aki 1936-ban, Szegeden szerezte meg az orvosi diplomáját, ugyanettől az évtől kezdve gyakornok. Adataink szerint⁶⁹ ő az egyetlen, aki az „egyetem vitézei” közül kilépett a rendből.

⁶⁵ *A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem almanachja az MCMXXVII–XXVIII. tanévről.* Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, 1928. (A továbbiakban: *Almanach*, 1927–1928.)

⁶⁶ *Magyar frontharcos mozgalom.* Szerk. VITÉZ MÁNDOKY SÁNDOR – FARAGÓ LÁSZLÓ. Budapest, Merkantil-nyomda, 1938. 144–164.

⁶⁷ *A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem évkönyve az 1937/38. tanévről.* Szerk. CSEKEY István. Szeged, M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem, 1938. 77–93. (A továbbiakban: CSEKEY, 1938.)

⁶⁸ Adatok forrása: *Beszámoló a szegedi M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem 1927–28.–1928–29. évi működéséről.* Szeged, az egyetem rectori hivatala. 1930. 236–247. – CSEKEY, 1938. – SZENTVÁRY-LUKÁCS, 2020.

⁶⁹ A *Vitézi Közlöny* csupán hiányosan található meg az Országos Széchényi Könyvtárban, a *Budapesti Közlöny*ben pedig nem szerepel minden rendből kilépett, vagy azt elhagyni kényszerülő személy.

1938-ban hozott döntésének okáról nem rendelkezünk adatokkal – egyetemi karrierjében ez nem jelentett változást, maradt gyakornok 1941-ig, majd tanársegéd lett. Szegeden hunyt el 1971-ben.⁷⁰

Megemlítenénk, hogy több egyetemi oktató, magántanár esetében rendelkezünk arra vonatkozó adatokkal, hogy megfeleltek a Vitézi Rend felvételi követelményeinek, azonban nem csatlakoztak ahhoz. Közéjük tartozott Fröhlich Pál, a Matematikai és Természettudományi Kar több alkalommal megválasztott dékánja, a Horthy Miklós Tudományegyetem rektora, valamint Baranyai Zoltán, aki a „Francia nyelv és műveltség a XVIII. században” tárgykör magántanára volt és a két világháború között diplomataként működött Genfben. Mindkettejük legmagasabb hadikitüntetése az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem volt.⁷¹

Végül 1940 őszén a Ferenc József Tudományegyetem visszaköltözött Kolozsvárra, Szegeden pedig megalapították a Horthy Miklós Tudományegyetemet, amely törést jelentett mind az oktatók, mind a hallgatók számára. Mindezek eredményeképpen az 1940–1941-es tanév hét vitézi címmel rendelkező kolozsvári oktatójából három érkezett Szegedről. A rendtag munkavállalók közül viszont egyedül Széchenyi Sándor költözött vissza Kolozsvárra, az altisztek maradtak. Ez utóbbi nem meglepő, többségük Szegedről, vagy a város vonzáskörzetéből származott, hiszen ők nem az egyetemmel menekültek, hanem nagyobb részt az 1930-as években lettek az intézmény alkalmazottai.⁷²

⁷⁰ *Budapesti Közlöny*, 1938. június 11. 1.

⁷¹ *Almanach*, 1927–1928. 59, 67.

⁷² *Beszámoló a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről*. Szerk. Dr. MÁLNÁSI BARTÓK György. Kolozsvár, M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem, 1941. 160–170.

KIRÁLY SÁNDOR

AZ EGYETEMI HALLGATÓK LAKHATÁSI VISZONYAI ÉS A KOLLÉGIUMOK JELENTŐSÉGE A DEBRECENI JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARON A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

„Küszöbe nem botlaszt, meghitten
Fogad a szoba, mely honom
lesz eztán, hol hatodmagammal,
hatunk gőzében álmodom.
Hatan rejtjük nyirkos cipőnket
Este divány, vaságy alá –
nem várva ki érinti vállunk
ki ébreszt, hajnal vagy halál?”¹

1. Az előzmények. A hirtelen megnövekvő hallgatói létszám és következményei

Az egyetemi hallgatóság lakhatásának és étkeztetésének a biztosítása mindig is a felsőoktatás legalapvetőbb feltételei közé tartozott. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy ezeknek az alapvető szükségleteknek a kielégítésére szolgáló intézmények megléte természetesnek tekinthető. A kellő számú internátusi férőhely és a megfelelő mennyiségű menzai étkeztetés nyújtása sok esetben meghaladta a felsőoktatási intézmények lehetőségeit, különösen olyan időkben, amikor a hallgatói létszám hirtelen megnövekedése rendkívüli helyzetet teremtett.

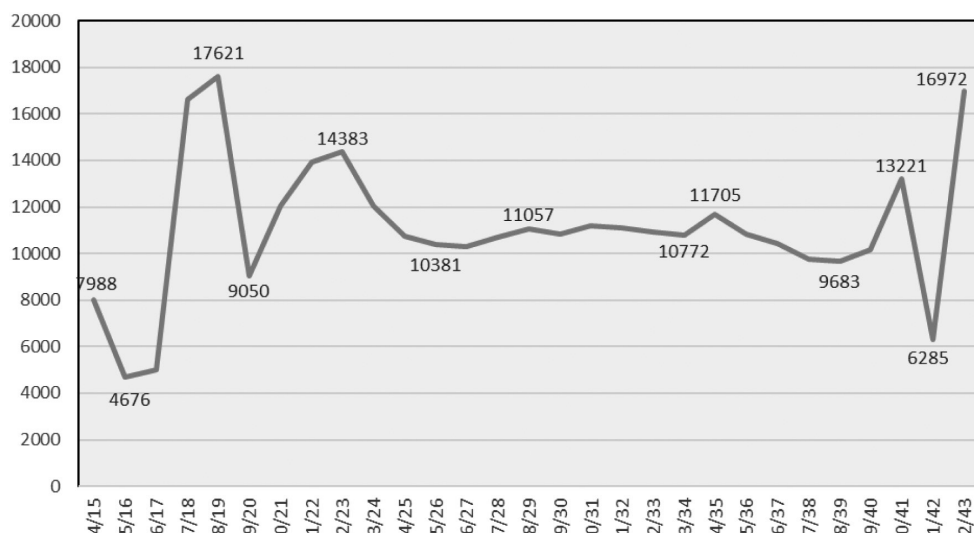
A 20. század elején több egymástól függetlenül kibontakozó folyamat is az egyetemi hallgatóság létszámának a növekedését segítette elő, s mindez számos következménnyel járt együtt. Erre az időre esett a felsőoktatás demokratizálódása, az alsóbb néprétegek gyermekeinek a megjelenése az egyetemeken, valamint a nők egyre nagyobb arányú részvétele a felsőoktatásban is ekkor vette kezdetét. Ehhez járult még az első világháború hatása, amelynek következtében kezdetben drasztikusan csökkent a hallgatói létszám, mivel az egyetemi ifjúság hadra fogható része katonai szolgálatot teljesített, majd később, visszahatásként a háborús évfolyamok

¹ Részlet Zelk Zoltán *Ágyrajárók* című verséből. A költemény megjelent: *Válasz*, 1937/11. 685–686.

egyidejű visszatérése és feltorlódása az egyetemeken.² A háborúból hazatérő hallgatók ráadásul testileg-lelkileg kimerülve, sebesülten vagy rokkantan érkeztek meg. Voltak, akik hadiárvak lettek, vagy a család megélhetését biztosító édesapjuk vált hadirokkanttá, aminek következtében anyagi helyzetük megroppant.

A hallgatói létszám ugrásszerű megnövekedése, a támogatásokra szoruló, a tanulmányokkal járó költségeket csak súlyos áldozatok árán vállalni tudó családok gyermekeinek a megjelenése, valamint a hadirokkant, vagy hadigondozott családból származó fiatalok és a menekült hallgatók megjelenése az egyetemeken, olyan történelmi pillanatban következett be, amelyben a háborús vereség és a gazdasági nehézségek amúgy is rendkívüli kihívások elé állították az államot és a felsőoktatási intézményeket egyaránt. A háború és a háborút közvetlenül követő évek soha nem látott helyzettel szembesítették a felsőoktatás szereplőit.

**Az egyetemi hallgatóság létszámának alakulása
Magyarországon 1914 és 1943 között**

(1. ábra)

Ladányi Andor megállapítása szerint: „A hallgatók szociális összetétele jelentős mértékben meghatározta anyagi helyzetüket is. A háború utáni súlyos gazdasági

² Az 1915/16. tanévben mindössze 4676 hallgató tanult az egyetemeken, az 1918/19. tanévben viszont már 17 621, ami a háborúból egyszerre visszatérő egyetemi ifjúság megjelenésének tudható be. Ld. KIRÁLY Sándor: *Az egyetemi hallgatóság társadalmi arculata Magyarországon a két világháború között*. Debrecen, Doktori értekezés, 2009. 12–13.

viszonyok, a rohamosan növekvő infláció elsősorban a bérből és fizetésből élő rétegeket érintette, különösen nehéz helyzetben volt a nagyszámú menekült hallgató.³ A hallgatók támogatásának és közvetlen segélyezésének a szükségessége nem volt kétséges. A háborút követően azonban sem az állam, sem az egyetemek nem rendelkeztek kiforrott koncepcióval a helyzet kezelésének módját illetően. A meglévő alapítványok, illetve az egyetemek mellett működő internátusok és menzák nem voltak felkészülve ilyen számú hallgató ellátására.

Az elhelyezés kérdése különösen Budapesten okozott komoly problémát, ahol a menekült hallgatókról kellett gondoskodni. De a vidéki egyetemek sem voltak könnyű helyzetben. 1914-ben két új vidéki egyetemmel bővült a hazai felsőoktatás.⁴ A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemnek azonban menekülnie kellett, Debrecenben pedig az egyetem megfelelő intézményekkel történő kiegészítése okozott komoly gondokat. Égető szükség volt az egyetemek intézményi hátterének fejlesztésére, miközben megoldást kellett találni az egyre nagyobb számban jelentkező, szegény sorból származó és lehetetlen életkörülmények között élő hallgatóság szociális problémájára is. Ez a kettős igény vezetett végül a hallgatókért tevékenyen dolgozó, szociális szempontokat érvényesítő diákjóléti intézmények egész hálózatának a kialakulásához.⁵

Komoly gondot jelentett, hogy az állam a háborút, a polgári demokratikus forradalmat és a Tanácsköztársaságot követő években még nem tudott érdemi támogatást nyújtani a rászoruló diákságnak, hiszen maga is nehézségekkel küzdött. A jelentősen megnövekedett hallgatói létszámból következő problémák felkészületlenül érték a kormányzatot is. Hatalmas feladat hárult így az egyetemekre és azokra a diákjóléti intézményekre, amelyek a vidéki egyetemeken ekkor voltak születőben. Ilyen jellegű intézmények, eltérő szervezettel ugyan, de minden egyetemen működtek, s a korszak egészében fontos szerepet töltöttek be a nehéz anyagi helyzetben lévő egyetemi hallgatók segélyezésében. Támogatásukkal a világháború, majd a gazdasági válság ellenére számos hallgató tudta folytatni tanulmányait. A legelső diákjóléti intézmények azonban a legalapvetőbb igények, az étkezés és a szállás biztosítását tekintették fő feladatuknak.

³ LADÁNYI Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai, 1999. 55.

⁴ A pozsonyi és a debreceni egyetemet, mint harmadik magyar tudományegyetemet az 1912. évi XXXVI. tc. hozta létre, a tanítás azonban mindkét városban csak 1914 őszén vette kezdetét.

⁵ Magyar Zoltán, aki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a tudánypolitikai ügyosztály vezetője volt, 1929-ben készített egy memorandumot Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter részére. Az *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodása megszervezése tárgyában* címet viselő dokumentum az első átfogó kísérlet volt az egyetemi hallgatók szociális helyzetének és a teljes diáksegélyezési rendszer működésének az országos áttekintésére.

2. Az egyetemi oktatás kezdetei Debrecenben. Az első világháború hatása az egyetemi infrastruktúrára.

Az egyetem kapuinak megnyitásakor a debreceni hallgatók többsége már katonai szolgálatot teljesített, így a rektori jelentés szerint az előadások alig 190 hallgató jelenlétében kezdődtek meg 1914. október 6-án.⁶ Mivel az újonnan alakult intézmény saját főépülettel ekkor még nem rendelkezett, az egyetem a Református Kollégium által rendelkezésre bocsátott helyiségekben működött. Az egyetem működését általános infrastrukturális hiányosságok is nehezítették. A Debreceni m. kir. Tudományegyetem nem rendelkezett saját főépülettel, internátussal és menzával, így a több évszázados múltra visszatekintő Református Kollégium nemcsak épületébe fogadta az új egyetemet, hanem hallgatói számára elérhetővé tette internátusát és konviktusát is.

A háborús években azonban a katonai jelenlét miatt a Református Kollégium maga is helyhiánnyal küzdött. Már az 1914/15-ös tanévben az internátusi helyek több mint felét katonai tartalékkórház céljaira lefoglalták, ami szükségállapotot eredményezett.⁷ Kiss Ferenc rektor jelentése szerint: „Időbe került csak, míg a rector helyiséget kapott s a dékánok elhelyezkedhettek; de előadói és szemináriumi helyiségek teljességgel hiányoztak, úgy hogy a legminimálisabb igények kielégítését is csak az egyházkerületi elnökség s a kollégiumi igazgatóság azon szíves előzékenységevel lehetett megoldani, amellyel az új főgimnázium hat termét a jogi oktatás céljaira átengedték. A református hittudományi kar két tantermen kívül a kántus-termet és az oratóriumot használta s a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar régi, szegényes kis helyiségeiben volt kénytelen meghúzódni.”⁸

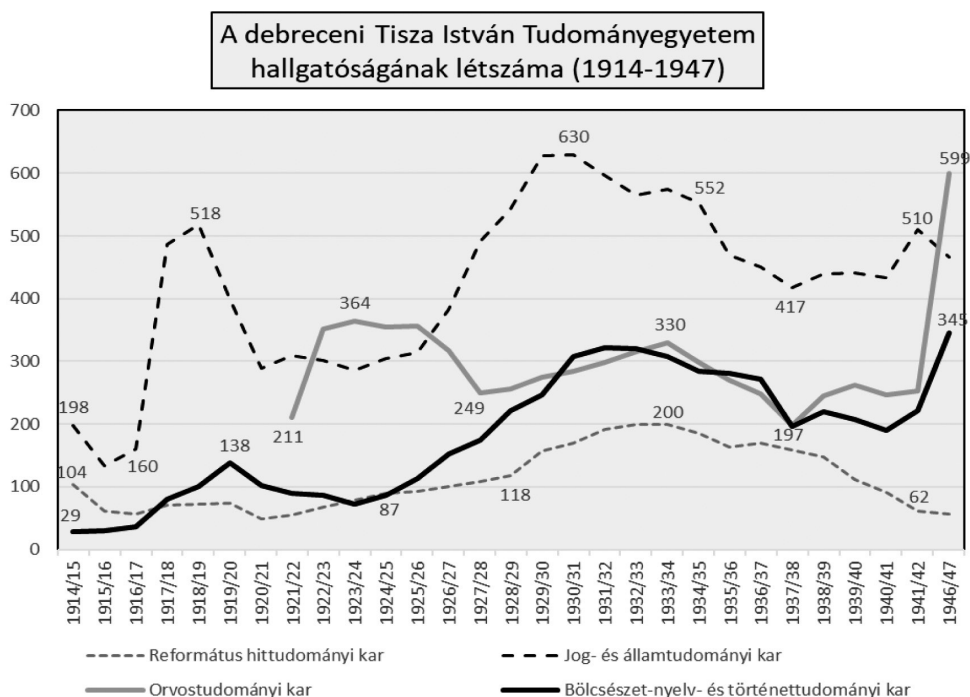
A Quaestura a Református Kollégium földszintjén, sötét, egészségtelen levegőjű teremben volt kénytelen felelősségteljes feladatait ellátni. 1916. július 22-én Kölönte Géza így írta le a hivatalban uralkodó állapotokat: „A quaestori hivatal berendezését annak idején a ref. Kollégium vállalta. [...] a Quaestori hivatalnak visszahagyott két nagy, két kisebb szekrényt, egy dolgozó asztalt, két kisebb a hallgatóknak szükséges

⁶ Kiss Ferenc 1915. szeptember 27-én tartott rektori beszámolója az egyetem 1914–15. évi történetéről. In: *A Debreczeni Magyar Királyi Tudományegyetem Évkönyve* (a továbbiakban: *E. Évk.*) az 1914/15. tanévről. Debrecen, Debrecen sz. kir. város Könyvnyomda Vállalata, 1916. 18.

⁷ Kiss Ferenc, az egyetem első rektora beszámolójában a kollégiumban uralkodó állapotokat az alábbiak szerint jellemezte: „Az egyetem helyiségeit felajánló kollégium maga is már egy kiszakított háborús részlet. Katonai parancsszó a folyosókon, sebesültek a tantermekben, műtőtermek az irodákban, ápoló-személyzet az iskolai alkalmazottak helyén. Hivatalainkat alig tudjuk elhelyezni, előadó-termekért a szomszédba szorulunk, bútorainknak a református egyház ad kölcsön-helyet.” *E. Évk.* 1914/15. 25.

⁸ Kiss Ferenc 1915. szeptember 27-i rektori beszámolója. *E. Évk.* 1914/15. 13.

asztalt, két rozoga álló íróasztalt, 4 nád és 4 festett széket. [...] Hosszas vajadás után, gyakori gázömlések miatt, a villanyt bevezettette. [...] ez azt hiszem nem irodai berendezés! Kölcsön kapott a kollégiumi igazgató úrtól és Harsányi asztalostól egy-egy íróasztalt; időközben a raktárból más egyetemi intézmények részére készített butorokból egy vasmosdót, egy ruhafogast, 3 széket és folyó év júniusában [...] a fizetési nyomtatványok elhelyezésére szolgáló szekrényt, egy fizető asztalt és egy könyvvállványt. Amíg ezek birtokába juthatott, addig azzal pótolta a hiányt, amit a Kollégium, mint hasznavehetetlent időnként lomtárába kidobott. Így volt a quaestori hivatalnak katonai boncasztala és feltámasztott íróasztala!”⁹

(2. ábra)

A súlyos gondokat tovább fokozta, hogy Debrecenben is megjelentek a háborúból hazatérő évfolyamok, valamint a menekült hallgatók, akiknek az elszállásolásáról és ellátásáról gondoskodni kellett. 1919 tavaszán ráadásul az 1919. április 23-tól 1920.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML), VIII. 1/b. 3.d. 1103/1915–16. Különte Géza átirata Bernolák Nándor rektornak.

március 11-ig tartó román megszállás miatt megszakadt a közvetlen összeköttetés az egyetem és a minisztérium között, így még a posta sem működött.¹⁰

3. A hallgatók lakhatásának kérdése. Az első nem egyetemi fenntartású kollégiumok és internátusok Debrecenben. A kollégiumi ellátásból teljesen kiszorult hallgatók sorsa.

Az egyetemi diákjóléti intézményrendszerhez tartozó internátusok megjelenéséig kizárólag egyházi, egyesületi vagy magánfenntartású kollégiumok fogadtak be hallgatókat Debrecenben. Ezek az intézmények kiemelkedő fontossággal bírtak az egész korszakban, hiszen az egyetemhez szorosan kötődő internátusok megjelenése sem jelentett végleges megoldást, mivel ezek az intézmények férőhely tekintetében csak a hallgatók egy részének az igényeit tudták kielégíteni.

Az egyetemi internátusok létrehozására égető szükség volt, de minden Debrecenbe érkező egyetemi hallgatót nem lehetett ilyen intézményben elhelyezni, sokuknak más szálláslehetőségek után kellett néznie. Az alábbi internátusok megfelelő és megnyugtató alternatívát jelentettek számukra, bár ezek az intézmények a Református Kollégium internátusát kivéve, kisebbek voltak az egyetemi internátusoknál. Az egyetemi ifjúság lakhatásának a megoldásához kétségtelenül hozzájárultak, s különösen a kezdeti időszakban volt fontos szerepük a lakásgondok enyhítésében. Később az egyetemi internátusi hálózat fontos kiegészítői lettek.

A legfontosabb szerepe a Református Kollégiumnak volt, amely nemcsak rendelkezésre bocsátotta internátusát és konviktusát, de alapítványai útján és internátusi díj elengedésével is igyekezett támogatást nyújtani az egyetemi hallgatóságnak is. A Református Kollégium internátusa férőhely és ellátás tekintetében mindenképpen kiemelkedett a többi kisebb internátus közül, hiszen 63 szobájában 164 ágy tette lehetővé viszonylag nagyszámú hallgató befogadását és rendszeres étkeztetését. A Kálvin tér 16. szám alatti épületben a hallgatók felekezeti különbségek nélkül kaptak ellátást, bár a kedvezmények elnyerésének előfeltétele volt a protestáns vallás.¹¹ A Református Kollégium internátusa és tápintézete az egész korszakban meghatározó szerepet játszott a hallgatók ellátásában. Kiemelkedő szerepe különösen a legelső időkben mutatkozott meg, amikor az egyetemi hallgatók elsőszámú otthona

¹⁰ Ld.: BÖDÖK Gergely: Tizenegy hónap: Debrecen román megszállása 1919-1920-ban. *Kommentár*, 2016/1. 74., valamint: KIRÁLY Sándor: A megalakulástól az egyetem szétdarabolásáig (1914–1949/1950) VIII. Diáksegélyezés, kollégiumok, sport. In: *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Szerk. OROSZ István–ifj. BARTA János. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 270.

¹¹ *Tanulmányi és Diákjóléti Tájékoztató a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem hallgatói számára*. Debrecen, Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 1928. 32.

volt. Működése az 1942/43-as tanévig zavartalan volt. Ekkor katonai célokra lefoglalták, s csak 89 hallgatót tudott ellátni a régi kollégiumi épület II. emeletén, valamint a Diakonissza Intézet III. emeletén lévő helyiségekben.¹²

A Református Kollégium internátusával szemben az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület Internátusa újonnan alakult, igazi magánkezdeményezésű kollégium volt. Az internátusba a joghallgatók mellett más karra járó diákok is felvételt nyerhettek.¹³ Az internátus megnyitása az egyetemi oktatás megkezdését követően vált különösen sürgetővé. Balogh Jenő igazságügyi miniszter 1915 augusztusában hatalmazta fel Bernolák Nándor rektort, hogy tárgyalásokat kezdjen Dr. Vályi Sándorral, az egyesület ügyvezető alelnökével az ideiglenes megnyitásról.¹⁴ A mindössze 20 fős fiúinternátus a Debreceni Első Takarékpénztár (Ferenc József út 22.) III. emeletén lévő 15 helyiségében rendezkedett be. Az egyesületi internátus végül 1915 szeptemberében nyitotta meg kapuit. Milleker Rezső professzor, mint igazgató, az egyesület részéről pedig Huberth Ottó, mint főgondviselő irányította. Az internátus már az 1919/20-as tanévben jelentős lakhatási kedvezményeket nyújtott rászoruló hallgatói számára. A 17 bentlakó diák közül 3 teljesen ingyenesen nyert elhelyezést, míg 8 kedvezményes lakásdíjat fizetett.¹⁵ Az internátus a hallgatók étkeztetését nem vállalta magára, így azok leginkább a Mensa Academica szolgáltatásait vették igénybe.

Az egyetemi hallgatóság elszállásolásának ügyét Debrecenben a katolikus egyházközség is szíven viselte, hiszen már az 1915/16-os tanévben az egyetem katolikus vallású hallgatóinak rendelkezésére bocsátotta diákokthontát.¹⁶ A Szent László Kollégium Molnár Kálmán szentszéki ülnök vezetésével 1915. szeptember 16-án nyitotta meg kapuit, s már ekkor 7 katolikus vallású hallgatóról gondoskodott.¹⁷ A nagyváradi katolikus egyházmegye által fenntartott fiúkollégium létrehozásában és működtetésében fontos szerepe volt a katolikus társadalom adományainak is.¹⁸ A kol-

¹² *Évkönyv a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1942/43. tanévéről.* Debrecen, Kézirat, 573.

¹³ A megnyitást követően a beköltözött összesen 17 hallgató, 11 joghallgató, 5 hittanhallgató és 1 bölcsészhallgató nyert felvételt. *E. Évk.* 1915/16. 132–133.

¹⁴ Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület és a rektor között megkötött megállapodásban Bernolák Nándor az egyetem nevében vállalta a helyiségek kialakítását és berendezését, az egyesület pedig hozzájárult a működéshez. *Ld. E. Évk.* 1915/16. 131.

¹⁵ Nagy Kálmán jelentése az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület debreceni internátusáról. *A debreceni m. kir. Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1919/20. tanévéről.* Debrecen, Kézirat, 147.

¹⁶ Bernolák Nándor rektor beszéde a Debreceni m. kir. Tudományegyetem 1915–16. tanévének megnyitó ünnepélyén. *E. Évk.* 1915/16. 15–16.

¹⁷ A kollégiumot vezető Molnár Kálmán ellenszolgáltatás nélkül vállalta az intézmény felügyeletét. *Ld. E. Évk.* 1915/16. 133–134.

¹⁸ Gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök évi 3000 koronával, míg Mihalovits Jenő debreceni gyógyszerész 500 koronát kitevő adománnyal járult hozzá a kollégium létrehozásához. Ezenkívül,

légium elhelyezése kezdetben sok gondot okozott, s a megnyitás után a Theresianum római katolikus fiúnevelő intézet 3 helyiségében, a Varga utca 5. szám alatt működött.¹⁹ Az 1928/29-es tanévtől kezdődően azonban a kollégium átköltözött abba az egyetemtől alig tíz percre fekvő, 14 fő befogadására alkalmas Simonyi úti villába, amely jelenleg is otthonául szolgál.²⁰ A kollégium fenntartását maga a minisztérium is támogatta, amire az 1919/20-as tanévben annál is inkább szükség volt, mivel a Szent László Kollégium vagyona Nagyváradon, az egyházmegyei főpénztárban került elhelyezésre.²¹ A román megszállás és a háborús viszonyok miatt azonban sem a kötvényekhez, sem azok jövedelméhez nem lehetett hozzájutni, így az egyházmegytől az internátus bevételekre nem számíthatott. A Szent László Kollégium a befogadott hallgatók számát illetően nem számított jelentős internátusnak, fontossága leginkább felekezeti jellegében, a bentlakó diákok bensőséges kapcsolatában, illetve az intézmény szociális elkötelezettségében mutatkozott meg.

Az 1921/22-es tanévben nyitotta meg kapuit a Péterfia u. 25. szám alatt a budapesti Népies Irodalmi Társaság által alapított Keletmagyarországi Főiskolai Hallgatók Internátusa, közkeletűbb nevén a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének (SZEFE) internátusa.²² Az intézmény ügyeit egy felügyelő-bizottság irányította, amelyben a mindenkori rektor is helyet kapott. Az internátus igazgatója Rugonfalvi Kiss István történész professzor, gondnoka pedig Nagy Vince, nyugalmazott ezredes lett. Az intézet kifejezetten a román megszállás alatt álló területekről származó diákokat fogadott, akik számára kötelező volt a román nyelv tanulása is, amit külön nyelvtanár oktatott kezdő és haladó szinten. Az internátus ünnepélyes megnyitására 1922. november 19-én került sor, melyen Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter is részt vett. Az intézménynek az 1922/23-as tanévben 33 bentlakásos növendéke volt.²³ Annak ellenére, hogy az internátus határon túli hallgatók befogadására jött létre, az 1923/24-es tan-

Szentkirályi Tivadar egyházközségi főgondnok egy 2000 koronás, míg Gróh Ferenc kisprépost, debreceni plébános és Grócz Béla nagyváradai nagyprépost egyenként 20–20.000 koronás alapítványt tett az intézmény működtetésének biztosítása érdekében. *E. Évk.* 1915/16. 133.

¹⁹ *E. Évk.* 1915/16. 133.; valamint: Teghze Gyula rektori beszámoló beszéde a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1922/23. tanévi állapotáról és működéséről. A Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1922–23. tanévről. (A továbbiakban: *Évk. és Alm.*) Debrecen, Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 93.

²⁰ NEUBER Ede: A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem kifejlődésének története. *Évk. és Alm.* 1931/32. 169.

²¹ *A debreceni m. kir. Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1919/20. tanévről.* Debrecen, Kézirat, 28.

²² Működésének első tanévében az intézménynek 30 bentlakó növendéke volt. *Évk. és Alm.* 1921/22. 153.

²³ Teghze Gyula rektori beszámolója. *Évk. és Alm.* 1922/23. 92.

évben a bentlakó 32 hallgató közül 19 erdélyi és 5 felvidéki mellett, 8 diák a trianoni határokon belülről érkezett.²⁴

Az Orvostudományi kar megnyitását követően a kari hallgatókat tömörítő Csaba Bajtársi Egyesület is működtetett rövid ideig egy inkább csak szükséginternátusnak nevezhető intézményt. A Csaba Internátus működése az 1923/24-es tanévre korlátozódott. Ekkor 30 állandó lakóról és 8 ideiglenesen itt elhelyezést nyert fiatalról tudunk, akik rendkívül rossz körülmények között laktak. Az internátus 4 ágyas, fűtetlen szobáiban 8–10 hallgató volt egyszerre összezsúfolva.²⁵ Az 1924/25-ös tanévben az orvostanhallgatók elszállásolásának ügyét maga Kenézy Gyula professzor karolta fel, létrehozva az Országos Tanítói Árvaház egyik épületében, a Tisza István Internátus és a Mensa Academica mellett a Csaba Internátus helyén az Orvosi Internátust, s vele kapcsolatosan 1925. február 8-án a Mensa Medicát. A Mensa Medica az Országos Tanítói Árvaház déli pavilonjában nyílt meg és elsősorban az Országos Diáknyomor-enyhítő Akció támogatta.²⁶ Az internátus kezdetben 30 hallgatót tudott befogadni, míg az orvosi menzán már az első tanév végén 132 fő étkezett.²⁷ Az Orvosi Internátus már jobb körülményeket biztosított, mint a korábbi Csaba Internátus, mivel az épületet teljesen felújították és a korábban 8–10 hallgatónak helyet adó kórteremszerű szobák kis helyiségekké lettek átalakítva.²⁸ A Mensa Medica megnyitását azonban annak vezetője, Láng Nándor határozottan ellenezte, és 1925 decemberében lemondott az Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica vezetéséről.²⁹ A nagy vitákat kiváltó Mensa Medica így az 1926/27-es tanév végén megszűnt és az egyetlen egyetemi menza vezetője Láng Nándor maradt. Elhatározását csak Klebelsberg közbenjárására, s kifejezett kérésére változtatta meg.³⁰

²⁴ Rugonfalvi Kiss István igazgató jelentése. *Évk. és Alm.* 1923/24. 191.

²⁵ A megbízott felügyelő jelentése hadifogolytáborokhoz hasonlította az itt lakó hallgatók életkörülményeit: „Egészségügyi szempontból az internátus sajnos, még azoknak az egészségügyi követelményeknek sem felelt meg, mellyel a hadifogolytáborok rendelkeztek, mert anyagiak hiányában a már nagyon régen esedékesé vált renoválás még mindig késik.” Rolkó Sándor orvostanhallgató, megbízott felügyelő jelentése a Csaba Internátusról. *Évk. és Alm.* 1923/24. 189–190.

²⁶ MNL HBML VIII. 1/a. 5. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1924/25. tanév. X. rendes ülés. 1925. március 7. 58. szám. 1308. etsz.

²⁷ Az Orvosi Internátus diákjainak 40%-a feldíjas volt, 20%-a pedig teljesen ingyen lakhatott az intézetben. Ld. Pap Károly rektori beszámoló beszéde a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1924/25. tanévi állapotáról és működéséről. *Évk. és Alm.* 1924/25. 112.

²⁸ Jelentés az orvoskari internátus működéséről. *Évk. és Alm.* 1924/25. 213.

²⁹ MNL HBML VIII. 1/a. 5. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1925/26. tanév. II. rendes ülés. 1925. október 30. 7. szám. 242 etsz.

³⁰ Jelentés a Mensa Academica és a Tisza-Internátus 1929–30. tanévi működéséről. *Évk. és Alm.* 1929/30. 347.

Az 1920-as években egyre nagyobb számban jelentek meg nőhallgatók az egyetemen, elszállásolásuk azonban megoldatlan volt. Az ő sorsukon igyekezett segíteni a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) azzal, hogy leányinternátust hozott létre Debrecenben.³¹ Tormay Cécile, a szövetség országos elnökének közbenjárására Horthy Miklósné és Klebelsberg Kuno 1926. május 10-én fogadta a debreceni küldöttséget.³² Ollinger Béláné, a MANSZ debreceni szervezetének elnöke – kiegészülve a rektor vezetése alatt hozzá csatlakozott egyetemi tanárokból álló küldöttséggel – elérte, hogy az új intézmény viselhesse a Kormányzó feleségének nevét, Klebelsbergtől pedig anyagi támogatást kapott. A Horthy Miklósné Leányotthon végül fővárosi és vidéki MANSZ fiókok, valamint debreceni kis- és nagykereskedők anyagi hozzájárulásának is köszönhetően 1926. október 1-jén nyitotta meg kapuját a Széchenyi utca 1. szám alatti épületben, Gerő Lászlóné felügyelőnöve vezetése mellett. Az akkor 20 fő befogadására alkalmas leányinternátus hivatalos felavatására 1926. október 24-én került sor.³³ A nőhallgatókat ebben az új intézményben minden tekintetben megfelelő körülmények fogadták. A bentlakásért évi 200 pengő ellátási díjat kellett fizetni, ami a nyújtott szolgáltatásokhoz és az életminőséghez képest nem, de a többi internátus díjaihoz viszonyítva drágának számított.³⁴ 1931 októberében azonban megnyílt az egyetem saját leányinternátusa, a Horthy Miklósné Leánykollégium, amelybe a MANSZ leányotthona beolvadt. A nőszövetség azonban 12 helyre ajánlási jogot kapott, melyet a szövetség az ekkor alakított védőbizottság (patronázs bizottság) útján gyakorolt.³⁵

A város híres polgármesterének nevét viselő, ugyancsak kifejezetten a nőhallgatók befogadására létrejött Magoss György Internátus az 1927/28-as tanévtől fogadott be

³¹ Az egyetemre járó nőhallgatók lakhatásának kérdését sürgősen meg kellett oldani, hiszen semmilyen szálláslehetőségük nem volt, amit Lencz Géza, az 1925/26-os tanév rektora is elismert: „Legnagyobb baj itt 100-nál több nőhallgatónkkal van, kiknek szállásáról egyáltalán nincs gondoskodva, kiknek néha este későn kell télvíz idején a nagyerdei klinikákról a város másik részében levő lakásukba hazabandukolniok.” Lencz Géza rektori beszámoló beszéde a Debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1925/26. tanévi állapotáról és működéséről. *Évk. és Alm.* 1925/26. 59.

³² Jelentés a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége által létesített internátusról. *Évk. és Alm.* 1925/26. 186–187.

³³ A Horthy Miklósné Leányotthon igazgatótanácsába az egyetem három tanárát is beválasztották. Huzella Tivadar, Hankiss János és Milleker Rezső lett a tagja a legfelsőbb grémiumnak. Ld. Jelentés a MANSZ debreceni fiókja Horthy Miklósné Leányotthonának 1926/27. első tanévi működéséről. *Évk. és Alm.* 1926/27. 258–262.

³⁴ Az éves 200 pengő lakásdíj 10 hónappal számítva havi 20 pengőnek felelt meg. A Tisza István Internátusban, ugyanebben az 1927/28-as tanévben 12 pengő, míg az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület Internátusában 18 pengő volt a havi lakásdíj. *Évk. és Alm.* 1927/28. 219.

³⁵ Dr. Láng Nándor, a Mensa Academica és Tisza-internátus, valamint a Diákjóléti ügyek egyesített bizottsága elnökének jelentése egyetemünk diákjóléti intézményeinek 1930–31. tanévi működéséről. *ÉVK. ÉS ALM.* 1930/1931. 380–381.

diákokat. A Bocskai tér 1. szám alatt működő 8 szobás és 24 ágyas intézet fenntartója a „Dr. Magoss György Intézet” volt. Vezetője Bíró Jenő, népjóléti hivatali igazgató lett.³⁶ Már a működés első tanévében 7 leány lakott itt, igen drága, havi 48 pengő ellátási díj fejében, amelyért azonban napi háromszori étkezés, fűtés, világítás és kiszolgálás járt. A felvétel alkalmával évente 20 pengő berendezési hozzájárulást is fizetni kellett, mely az újonnan létesített intézmény felszerelését szolgálta.³⁷

Az eddig említett internátusok és kollégiumok igyekeztek minél több hallgatót befogadni, de a Debreceni m. kir. Tudományegyetem saját internátussal nem rendelkezett. Ennek a felállítására az első kísérlet 1918 őszén történt, amikor az egyetem meg akarta szerezni a Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület (DMKE) 1913-ban megnyitott, Bocskai téri épületét.³⁸ Tulajdonjogi viták miatt az egyetemi vezetés a megvásárlásról letett, azonban 30 000 korona bérleti díj fejében 1919. február 1-től kibérelte az épületet, s itt helyezte el az orvosi fakultást, míg II. emeletén 140 ágyas internátus kialakítását tervezte.³⁹ A hallgatók egyetemi internátusban történő elhelyezése azonban megghiúsult, mivel az erre szánt emeleti részt a Kassáról menekült Posta- és Táviráda Igazgatóság számára kellett átengedni.⁴⁰ Az azóta már lebontott épület helyén ma a Benedek Elek Általános Iskola működik.

A megtett erőfeszítések ellenére azonban a legtöbb egyetemi hallgató nem jutott internátusi férőhelyhez. Ők többnyire egyéb lehetőségeket kerestek. Az internátusokon kívül rekedt hallgatók sorsával az egyetemi vezetés is tisztában volt.⁴¹ Különösen az első években voltak súlyosak a hallgatók lakásgondjai. A Tisza István Internátus megalakulásakor Sass Béla rektor is elismerte, hogy az internátus létrehozásának egyik legfőbb oka az volt, hogy „[...] egyetemi hallgatóinkat a lakásuzsorától és

³⁶ *Tanulmányi és Diákjóléti Tájékoztató a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem hallgatói számára.* Debrecen, Tisza István-Tudományegyetemi Nyomda, 1928. 34.

³⁷ A fizetendő berendezési hozzájárulás éves pótdíjnak számított. *Évk. és Alm.* 1927/28. 217.

³⁸ Az Egyetemi Tanács annyira komolyan gondolta az internátus létesítését, hogy prodékánokból és a Mensa Academica vezetőjéből, Láng Nándorból álló bizottságot bízott meg abból a célból, hogy az internátus szervezetére nézve szabályzattervezetet dolgozzon ki. Ld. MNL HBML VIII. 1/a. 2. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1918/19. tanév. I. rendes ülés. 1918. október 14. 4. szám. 466. etsz.

³⁹ MNL HBML VIII. 1/a. 2. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1918/19. tanév. VII. rendes ülés. 1919. február 9. 22. szám. 577. etsz.

⁴⁰ MNL HBML VIII. 1/a. 2. k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1918/19. tanév. X. rendes ülés. 1919. március 31. 29. szám. 810. etsz.

⁴¹ Láng Nándor egyetemi rektor 1917-ben így látta a lakáshelyzetet: „Az ősi református kollégium csak mérsékelt számú diákság befogadására képes, kisszámú hallgatónak ad helyet az országos bírói és ügyészi egyesület internátusa és a Szt. László kollégium; városunk viszonyai pedig köztudomás szerint nem olyanok, hogy több száz diák itt megfelelő szállást találjon.” Láng Nándor egyetemi rektor tanévzáró beszéde a Debreceni m. kir. Tudományegyetem évzáró közgyűlésén, 1917. május 31-én. *E. Évk.* 1916/17. 70.

a hajléktalanságtól egyaránt meg kellett oltalmaznunk.”⁴² Az 1920-as évek második felében Debrecenben számos magánlakásban még olyan körülmények fogadták a diákokat, amelyek egészségügyi kockázatokat jelentettek.⁴³ A megfelelő kiadó szobák szinte megfizethetetlenek voltak az egyetemi hallgatók számára. A hónapos szobákban lakó vagy rosszabb esetben ágyrajáró fiatalok az élet minden területén kiszolgáltatottabbak voltak internátusban lakó társaiknál.⁴⁴

4. Az első egyetemi kollégium Debrecenben, a Tisza István Internátus

Amellett, hogy 1921-ig nem volt saját internátusa az egyetemnek, az is előfordult, hogy a különböző, nem egyetemi fenntartású kollégiumokban elhelyezést nyert hallgatók is segítségre szorultak. Pokoly Józsefnek, az 1920/21. tanév rektorának a fűtési gondok miatt már ősz végén személyesen is be kellett avatkoznia. A Református Kollégium a diákszobák fűtését 1920 novemberében csak az internátusi díjon felül fizetett 300 korona ellenében lett volna hajlandó megkezdeni, aminek következtében „az ifjúság a helyiségek fűtetlensége miatt már–már oszladozott”. A rektor felismerve, hogy a „szegénysorsú ifjak a fűtési költséget hordozni nem képesek”, kérte a kollégiumot, hogy a fűtést az ő személyes felelősségére kezdje meg.⁴⁵

1920 decemberében pedig 12 menekült hallgató a szobáik fűtéséhez kért segítséget a rektortól, mivel az ünnepekre nem tudott hazautazni. Pokoly József ekkor a várostól kért a hallgatók számára ingyenesen vagy kedvezményes áron 3 öl tüzfát, és ameddig az megérkezett, az egyetem készletéből biztosította a szükséges

⁴² Sass Béla rektori beszámoló jelentése a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1921–22. tanévi állapotáról és működéséről. *Évk. és Alm.* 1921/22. 76.

⁴³ Verzár Frigyes, az 1927/28. tanév rektora is felhívta a figyelmet azokra a veszélyekre, melyek a városi magánlakásokban leselkedhettek a szállást kapó hallgatókra: „[...] azoknak az ifjaknak a sorsa, akik magánlakásokban helyezkednek el, jórészt, sajnos, nagyon nem kielégítő. Városunk lakásviszonyai sok tekintetben súlyos veszélyt jelentenek különösen egy ifjú, serdülő szervezet egészségére. Ez is egy lényeges ok arra, hogy a nagy általános szempontok mellett mindent elkövessünk, hogy egyetemi hallgatóságunkat mennél nagyobb számban internátusokban helyezzük el.” Verzár Frigyes rektori beszámoló jelentése a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1927/28. tanévi állapotáról és működéséről. *Évk. és Alm.* 1927/28. 65.

⁴⁴ Darkó Jenő is megállapította 1929 tavaszán: „Tudvalevőleg a jó diákszobák Debrecenben meglehetősen drágák, szinte megfizethetetlenek, ezt sem ifjaink, sem szüleik nem bírhatják, az olcsó szobák pedig nem megfelelőek. A középiskola padjáról az életbe kilépő ifjút a nagyváros minden veszedelmei várják, sokszor bűnös kezek ragadják magukkal, amikor már a segítség rendszerint mindig későinek bizonyul.” Új internátus létesítésére irányuló akció. *Évk. és Alm.* 1928/29. 50–51.

⁴⁵ MNL HBML VIII. 1/a. 3.k. *Egyetemi Tanácsulési Jegyzőkönyvek* 1920/21. tanév. VI. rendes ülés. 1920. november 26. 530/1920–21. etsz.

fűtőanyagot.⁴⁶ A tanév végén így összegezte erőfeszítéseit: „Nem érhet vád abban a tekintetben, hogy nem gondoltam volna az ifjúság tanuló éveit a mai súlyos időkben olyannyira megnehezítő viszonyokra. [...] Azonban mégis tény, hogy a hivatalos gondoskodás sikerét megelőzte egy másik, melyben az egyéni jóindulat könnyebben tudott némi – és pedig nem jelentéktelen – eredményekhez jutni, mint a hivatalos útvesztőbe kárhoztatott eljárás. És ebből le kell vonnunk azt a következtetést, [...] hogy [...] nagyon áldásos a merev hivatalos út mellett a kellő formában történő közvetlen közbenjárás.”⁴⁷

Az egyetemi internátus létrehozása nem tűrt halasztást. A hallgatók étkeztetését a működését 1915. szeptember 16-án megkezdő Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica biztosította.⁴⁸ A Láng Nándor professzor vezetése alatt álló Menza Academica sokáig különböző épületekben működött és elhelyezésének kérdése csak 1921-ben oldódott meg, összefüggésben a Tisza István Internátus létrehozásával. Az 1920/21. tanév végén, amikor az internátus létrehozásának kérdése napirendre került, az egyetemi ifjúság ügyét támogató Pokoly József volt a rektor.⁴⁹ 1921. június 28-án, az Egyetemi Tanács utolsó általa vezetett rendes ülésén számolt be az egyetemi internátus létesítésének a tervéről: „[...] egy «Gróf Tisza István debreceni tudományegyetemi internátus» elnevezésű intézmény felállítása iránt egy társadalmi mozgalom indult meg, mely országos ünnepély és társadalmi gyűjtés útján kíván megfelelő összeget összehozni az internátus céljaira. Az ünnepély-rendezés kezdetben magán kezdeményezésekből indult ki, de később a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tekintélyes képviselőinek közbelépése folytán magán jellegét elveszítette, s mintegy félhivatalos védnökség alá állítatva ma már teljes biztosítékkal bír a vállalkozás komolysága tekintetében.”⁵⁰

A debreceni egyetemi hallgatók lakásgondjainak megoldása tehát társadalmi kezdeményezéssel kezdődött, amely eredetileg egy „Tisza Mensa” létrehozására irányult. Láng Nándor személyes közbenjárására azonban Pekár Gyula, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium akkori államtitkára, a budapesti Országos Gyűjtőbizottság elnöke belátta, hogy „Debrecenben nem újabb Mensára, hanem állami

⁴⁶ MNL HBML VIII. 1/a. 3.k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1920/21. tanév. IX. rendes ülés. 1920. december 20. 64. szám. 667/1920–21. etsz.

⁴⁷ Pokoly József rektori tanévzáró beszéde. *Évk. és Alm.* 1920/21. 103.

⁴⁸ MNL HBML VIII. 1/a. 1.k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1915/16. tanév. I. rendes ülés. 1915. szeptember 30. 23. szám. 8. etsz. b. pont

⁴⁹ Pokoly József az egyetemi diákjóléti intézményrendszer másik ágához tartozó Diákjóléti Bizottság megszervezője és első elnöke volt. A debreceni diákjóléti intézményhálózat kialakításában és irányításában betöltött szerepe talán csak Láng Nándoréhoz mérhető.

⁵⁰ MNL HBML VIII. 1/a. 3.k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1920/21. tanév. XIX. rendes ülés. 1921. június 28. 268. szám.

Internátusra van szükség”.⁵¹ Az internátus céljára indított gyűjtőakciót a minisztérium és az egyetem is támogatta. A mozgalom helyi szervezése 1921. június 12-én kezdődött, amikor Bielek Aladár, miniszteri osztálytanácsos Debrecenben járt és mindenkit biztosított a kormányzat támogatásáról.⁵² A helyi gyűjtőbizottság elnöki tisztét Miskolczy Lajos főispán vállalta magára.⁵³ Még 1921 augusztusában az Egyetemi Tanács rendkívüli ülésen foglalkozott az internátus létesítésének a kérdésével. Erről a még hivatalban lévő Pokoly számolt be: „[...] a Gróf Tisza István Internátus iránt a legnagyobb érdeklődés mutatkozik meg országszerte. Hozzá szinte naponta érkeznek értesítések a gyűjtési akció megindításáról, folyamatáról s érkeznek kisebb-nagyobb pénzküldemények is, mely jelenségek együtt a legszebb kilátásokkal bíztatnak a mozgalom sikerét illetően.”⁵⁴ Az internátus a jelentős anyagi támogatásnak köszönhetően végül megvalósult. Még 1921 őszén is érkeztek felajánlások.⁵⁵

A internátust Bethlen István miniszterelnök és Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter jóvoltából az Országos Tanítói Árvaháznak a Simonyi út 16. szám alatt fekvő északi, harmadik pavilonjában helyezték el.⁵⁶ Az épület átadásáért a tulajdonos Országos Tanítói Eötvös-alap számára az internátus 10 félédijs férőhelyet tartott fenn, ahová a tanítók gyermekei jelentkezhettek. Láng Nándor maga is elkötelezett volt e tekintetben: „Ezzel a ténnyel mintegy kárpótolni igyekeztünk a tanítóságot az árvaházi épületért, amely régebben a tanítói árvák hajléka volt s most átmenetileg minden bér nélkül a Mensa és Internátus céljait szolgálja.”⁵⁷

A szükséges átalakításokról, valamint a megfelelő berendezésről Láng Nándor személyesen gondoskodott, és az egyetemi építkezések vezetését bízta meg a munkálatokkal.⁵⁸ A hivatalos átadásra csak ezt követően, 1921. november 12-én kerülhetett sor.⁵⁹

⁵¹ Raktori iktatott iratok. MNL HBML VIII. 1/b. 39. d. 594/1931–32. 4.; valamint Sass Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1921/22. 77.

⁵² Tisza István Internátus létesítése. *Évk. és Alm.* 1920/21. 173.

⁵³ Sass Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1921/22. 78.

⁵⁴ MNL HBML VIII. 1/a. 3.k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1920/21. tanév. XX. rendkívüli ülés. 1921. augusztus 19. 321. szám. 2124/20–21. etsz.

⁵⁵ A Debreceni Ipar és Kereskedelmi Bank például október 14-én adományozott 10 000 koronát az egyetemi internátus létrehozására. Ld. *Quaestura Hivatal Iratai*. MNL HBML VIII. 2. 6.d. 91-1921–22 Q. sz. a.

⁵⁶ Sass Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1921/22. 77., valamint: MAGYARY Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondoskodása megszervezése tárgyában*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1929. 90.

⁵⁷ Jelentés a debreceni Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) és a debreceni Egyetemi Tisza István Internátus működéséről. *Évk. és Alm.* 1927/28. 202.

⁵⁸ Sass Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1921/22. 77.

⁵⁹ MNL HBML VIII. 1/a. 4.k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1921/22. tanév. III. rendes ülés. 1921. november 29. 32. szám, 642. etsz.

Annak érdekében, hogy a hallgatók elszállásolását és étkeztetését egy épületben lehessen megoldani az alagsorban, egy tágas és minden tekintetben megfelelő környezetbe költözött át a Mensa Academica is.⁶⁰ A két intézmény Láng Nándor elnöklétével közös felügyelőbizottság irányítása alá került és egy épületben működött.⁶¹ Az egyelőre 60 ágyas internátus 9 hálórteremből állt, melyek 3–9 ágyas helyiségek voltak. Mellettük kis dolgozószobák biztosították a hallgatók számára a nyugodt tanulás lehetőségét, továbbá fürdő és egy nagy társalgóterem állt a diákok rendelkezésére. Utóbbiban helyezték el a névadó, Tisza István mellszobrát is.⁶²

A Tisza István Internátus nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy növendékei kifogástalan tanulmányi eredményeket mutassanak fel, ezért a felvételeknél a rászorultságnál is fontosabb szempont volt a jó tanulmányi előmenetel. Láng Nándor például „szigorúan érvényesített elvként” fektette le, hogy „[...] a Tisza-internátusba csak oly egyetemi hallgatókat fogadunk be, akik tanulmányi kötelezettségüknek becsületesen megfelelnek.”⁶³ A diákok megfelelő kiválasztását és a rendezett körülményeket mutatja, hogy a bentlakók 80%-a kitűnő vagy dicséretes eredménnyel tette le a vizsgáit.⁶⁴ Az internátus lakásdíja a menza étkezési díjaihoz hasonlóan nagyon kedvező volt a hallgatók számára. Az 1923/24-es tanévben 70 férőhellyel rendelkezett az intézmény, és a tanítók gyermekeinek 10 féldíjas helye mellett 20 féldíjas és 40 kedvezményes hely állt a hallgatók rendelkezésére.⁶⁵

5. A diákjóléti intézményrendszer integrációjának hatása a kollégiumi infrastruktúrára

A következő fontos változás az egyetemi diákjóléti intézményrendszerben és az internátusi elhelyezésben az 1930-as integráció és a Horthy Miklósné Leánykollé-

⁶⁰ Az árvaház épületének átadásáról, illetve a Mensa Academica beköltözéséről Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter távirati rendeletet (VKM. 153689–1921.) adott ki. Ld. MNL HBML VIII. 1/a. 4.k. *Egyetemi Tanácsülési Jegyzőkönyvek* 1921/22. tanév. I. rendes ülés. 1921. szeptember 19. 1. szám, 17,61,88. etsz.

⁶¹ MNL HBML VIII. 6/a. 2. d. 98/42–43. HALMY Endre: *Adatszolgáltatás a Debreceni Egyetemi Diákjóléti Bizottság történetéről és működéséről*. 1.

⁶² Sass Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1921/22. 77–78.

⁶³ Jelentés a Debreceni Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) és a Debreceni Egyetemi Tisza István Internátus 1925/26. tanévi működéséről. *Évk. és Alm.* 1925/26. 179.

⁶⁴ Láng Nándor, a felügyelő-bizottság elnöke kimondta, hogy „[...] a hallgatót, ki eredményes kollektivumokat és vizsgálatot nem mutat föl, a bentlakás jogától megfosztjuk. (Kivételt csak betegség esetén ismerünk.” Láng Nándor jelentése a Mensa Academicáról és a Tisza István Internátusról. *Évk. és Alm.* 1926/27. 242.

⁶⁵ A kedvezményes helyek ily módon történő elosztása a későbbi tanévekben is megfigyelhető.

gium létrehozása volt. Jelen tanulmányban csak az internátusi elhelyezést érintő változásokra fókuszálunk. A szervezeti átalakítás legelső lépése a Tisza István Internátus elköltöztetése volt. Tekintettel arra, hogy hosszú idő után végre elkészültek az egyetem mellett a tanári lakások, az eredetileg internátusnak épült, de 1923-tól tanári lakásként használt nagyerdei Békepalotát átadták eredeti rendeltetésének.⁶⁶ A tanári lakások birtokba vételével ez az épület felszabadult és internátus lehetett. A Tisza István Internátus átköltöztetésének – és helyén a Horthy Miklósné Leánykollégium létrehozásának – gondolata közvetlenül Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi minisztertől származott. Klebelsberg elhatározása volt, hogy a Tisza István Internátus költözzön ide az egyetem szomszédságába, s a fiúinternátus korábbi helyén egyetemi leányinternátus létesüljön.⁶⁷ Az átalakítások után 115 hallgató befogadására képes épületbe költözött át 1930 szeptemberében a Tisza István Internátus. Az új kétemeletes diákokthoz 61 szobával, külön könyvtárral és orvosi rendelővel rendelkezett, melyekhez egyéb szolgáltatások is társultak.⁶⁸ A tágas, korszerű, minden igényt kielégítő fiúinternátus jelentősen növelte az egyetemi intézményekben megnyugtatóan ellátható hallgatók számát.

A Mensa Academica megmaradt a korábbi tanítói árvaházban. A Tisza István Internátus helyére, a menzával egy épületbe pedig egy új leányinternátus, az egyetem saját leányotthona költözött. Az egyetemi leánykollégium 1931 októberében történt megnyitását követően a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSZ) „arra a meggyőződésre jutott, hogy páratlan buzgósággal gondozott leányainak érdeke nem kívánja többé internátusa fenntartását”.⁶⁹ A minisztériumi közvetítéssel

⁶⁶ Az egyetemi internátusnak szánt épület a készülő főépület mellett félkész és elhagyottan állt 1921 tavaszáig. Ekkor felvetődött, hogy a tanári lakások felépüléséig családok egyetemi tanárokat fogadhatna. A kormányzat végül 22 millió koronát szánt a kétemeletes épület lakhatóvá tételére, s a munkálatok elkészülését követően 1923 őszén 12 egyetemi tanár költözhetett be az „internátusba”. Sass Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1921/22. 80.; valamint: Teghze Gyula rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1922/23. 84–85.

⁶⁷ Klebelsberg az eddig tanári lakásként használt épület diákinternátussá alakítására 250 000 pengőt biztosított, s határozott külön tanári lakások építéséről (VKM. 5763/1928.) is. A tervek elkészítése Györgyi Dénes műépítész feladata lett. Ld. Jelentés a Mensa Academica és a Tisza-Internátus 1929–30. tanévi működéséről. *Évk. és Alm.* 1929/30. 344–345.; valamint: Verzár Frigyes rektori beszámoló beszéde. *Évk. és Alm.* 1927/28. 65–66.

⁶⁸ Az internátusban 17 egyágyas, 28 kétágyas és 14 háromágyas lakószoba volt, melyet 2 vendégszoba egészített ki. Minden hallgató külön íróasztalt és ruhásszekrényt kapott. A hallgatók kényelmét és ellátását biztosította a tágas társalgó, a könyvtár, a zeneszoba, a reggeliző-terem és az orvosi rendelő. Emellett azonban kedvezményes árakat kínáló cipész-, szabó- és borbélyüzlet is kialakításra került az internátuson belül. Ld. Kölönte Géza jelentése a Tisza István Internátusról. *Évk. és Alm.* 1930/1931. 386–387.

⁶⁹ Szentpéteri Kun Béla rektori beszámoló jelentése a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1930–31. tanévi állapotáról és működéséről. *Évk. és Alm.* 1930/1931. 117.

létrejött megállapodás értelmében a korábbi leánykollégium beolvadt az új egyetemi internátusba.⁷⁰

Noha a MANSZ által működtetett Széchenyi utca 1. szám alatti Horthy Miklósné Leányotthon megszűnt, az 1930/31-es tanév végére 55 fő befogadására alkalmas leánykollégiumba a MANSZ 12 helyre ajánlási jogot nyert.⁷¹ A Horthy Miklósné Leánykollégiumba – akárcsak a Tisza István Internátusba – az I. félévben 12 pengő, míg a II. félévben 15 pengő volt a havi ellátási díj.⁷² A leányinternátus vezetését Ambrus Ilonára, a szegedi Horthy Miklós Leánykollégium leányokat felügyelő tanárára, korábbi debreceni egyetemi hallgatóra bízta, aki 1940 szeptemberéig irányította az intézményt.⁷³ Őt Ravasz Gizella követte az igazgatói poszton, aki 1940 őszétől 1944 októberéig vezette az leányinternátust.⁷⁴ Az internátusi ellátásban részesíthető hallgatók számának a növekedése mellett a változások hátránya volt, hogy miközben a menzával közös épületben lakó nőhallgatók étkezés tekintetében sokkal jobb helyzetben voltak, mint azelőtt, fiú társaik számára jóval nagyobb távolságra került a menza, és sokan közülük a főépület 1932-es átadását követően a Diákjóléti Iroda büféjében étkeztek.⁷⁵

A Mensa Academica és Tisza István Internátus felügyelő-bizottságának, valamint a Diákjóléti Bizottságnak az egyesítésével 1930-ban jött létre az egyesített Debreceni Egyetemi Diákjóléti Bizottság, a legtapasztaltabb vezető, Láng Nándor elnökleté-

⁷⁰ A két intézmény hivatalosan 1931. augusztus 1-jén egyesült. MNL HBML VIII. 1/a. 10. k. *Egyetemi Tanácsulási Jegyzőkönyvek* 1930/31. tanév. XIV. rendes ülés. 1931. május 29. 95. szám, 1999. etsz.

⁷¹ Az egyetemi Horthy Miklósné Leánykollégium a korábbi MANSZ leányotthon szerepét vette át: „A két intézmény között létrejött megegyezés folytán átvettük a volt leánykollégium ingóságait, biztosítottunk a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének 12 helyre ajánlási jogot, s az így most már ötvenes létszámra emelt leányinternátusunk megnyerte a főméltóságú Kormányzóné kegyelmes engedelmét arra, hogy tovább viselhesse a Horthy Miklósné Leánykollégium nevet.” Szentpéteri Kun Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1930/1931. 117.

⁷² Az internátusi díj fejében a fiúinternátushoz hasonlóan lakás, fűtés, világítás, fürdő, ágynemű és reggeli járt. Ezen kívül azonban a Horthy Miklósné Leánykollégium növendékei ingyenes német és francia nyelvoktatásban is részesültek az intézményben. A tanítók leánygyermekai közül 7-en már az első tanévben teljesen ingyenes ellátást kaptak a leánykollégiumban. Ld. Ambrus Ilona jelentése a Horthy Miklósné Leánykollégiumról. *Évk. és Alm.* 1930/1931. 390.

⁷³ Dr. Láng Nándor, a Mensa Academica és Tisza-internátus, valamint a Diákjóléti ügyek egyesített bizottsága elnökének jelentése egyetemünk diákjóléti intézményeinek 1930–31. tanévi működéséről. *Évk. és Alm.* 1930/1931. 380.

⁷⁴ Ravasz Gizella megbízását ld. MNL HBML VIII. 1/a. 20. k. *Egyetemi Tanácsulási Jegyzőkönyvek* 1940/41. tanév. I. rendkívüli ülés. 1940. október 16. 28. szám, 159. etsz.

⁷⁵ Szentpéteri Kun Béla, az 1930/31. tanév rektora is elismerte, hogy a Tisza István Internátusban lakó fiúhallgatók számára „némi nehézséget okoz a kilométeres távolság”. Szentpéteri Kun Béla rektori beszámoló jelentése. *Évk. és Alm.* 1930/1931. 117.

vel.⁷⁶ Az 1931 szeptemberében nyugalomba vonult Lángot Szentpéteri Kun Béla követte, majd 1937 szeptemberétől Bókay Zoltán lett a vezető.⁷⁷ Az ő elnökségére tehető egy újabb egyetemi internátus, a Bocskay Diákotthon létrehozása. Az internátus létesítése szorosan összefügg az I. bécsi döntéssel, illetve Kárpátalja visszacsatolásával Magyarországhoz került területekről érkező egyetemi hallgatók megjelenésével Debrecenben. Elsősorban a Felvidékről és Kárpátaljáról származó diákok elhelyezésére létesült ez az internátus a Szent Anna u. 9. sz. alatti ingatlanban.⁷⁸

Az ingatlan megszerzését az egyetem kezelésében lévő „Reitenfelsi Riedl Raymund és felesége Hankensteini Hanke Emma debreceni Egyetemi Tisza István Internátus-i ösztöndíj alapítványa” tette lehetővé. Az örökösök jóváhagyásával ugyanis az alapítvány vagyonát értékesítették és a Bocskay Diákotthonnak helyet adó Szent Anna utca 9. szám alatti bérház megvásárlására fordították.⁷⁹ Az új internátus 1939. október 3-án nyílt meg 47 férőhellyel.⁸⁰ Az intézmény gondnoka Halmy Endre, egyetemi fogalmazó lett, az internátusi díj havi 18 pengőbe került.⁸¹ Az 1942/43. tanévben kisebb átalakítások történtek az internátusban. A hallgatók kényelmének a biztosítása érdekében 7 átjárós szoba kapott külön bejáratot.⁸²

A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetemen 1930-ban a diáksegélyezés ügyének egységes irányítás alá vonásával a hallgatók támogatása minden addiginál átgondoltabbá és hatékonyabbá vált. Heller Farkas, a kor neves közgazdásza állapította meg, hogy a szociálpolitika „az életnek szükségleteiből és az élet megértéséből állott elő”.⁸³ Fokozottan igaz ez az egyetemi szociálpolitikára, és arra a diákjóléti intézményrendszerre, amely az első világháborút követően a felsőoktatási intézményekben kiépült. A támogatásra szoruló hallgatók számának növekedéséhez Trianon, a háború és a trianoni béke következtében anyagilag megrendült társadalom, a menekült hallgatók megjelenése és a gazdasági konszolidáció előtt álló állam korlátozott

⁷⁶ Dr. Láng Nándor, a Mensa Academica és Tisza-internátus, valamint a Diákjóléti ügyek egyesített bizottsága elnökének jelentése egyetemünk diákjóléti intézményeinek 1930–31. tanévi működéséről. *Évk. és Alm.* 1930/1931. 383.

⁷⁷ Ld. HALMY, 1942. 2.

⁷⁸ Bacsó Jenő rektori beszámoló jelentése a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1938–39. tanévi állapotáról és működéséről. *Évk. és Alm.* 1938/39. 108.

⁷⁹ Ld. Diákjóléti Bizottság iratai. MNL HBML VIII. 6/a. 2. d. 42/40–41.

⁸⁰ Az ünnepélyes átadásra Szily Kálmán államtitkár jelenlétében nem sokkal később, 1939. október 14-én került sor. Ld. A Diákjóléti Bizottság elnökének a jelentése. *Évk. és Alm.* 1939/40. 393.

⁸¹ Jelentés az egyetemi Bocskay Diákotthonról. *Évk. és Alm.* 1939/40. 404.

⁸² Évkönyv a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1942/43. tanévéről. Debrecen, Kézirat, 570.

⁸³ HELLER Farkas: A szociálpolitika alapja és lényege. In: *A mai magyar szociálpolitika.* Az 1939. évi Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai. Szerk. MÁRTONFFY Károly. Budapest, M. Kir. Állami Nyomda, 1939. 65.

lehetőségei is hozzájárultak. Ezért joggal állapította meg Balásfalvi Kiss Albert 1936-ban a felsőoktatási kongresszuson, hogy „amíg hazánk a trianoni béklyóba kötöttség állapotában fog szenvedni, a diákszociális kérdés állandóan napirenden lesz”.⁸⁴

A fentiek alapján azonban kijelenthető, hogy Debrecenben az egyetemi hallgatók elhelyezése, az egyetemi internátusok létrehozása tekintetében nagyon komoly lépésekre került sor. Igaz, ezekre szükség is volt annak érdekében, hogy legalább a legszegényebb és jó tanulmányi eredményeket felmutató hallgatókat megnyugtató módon elszállásolják.

6. A debreceni joghallgatók lakhatási viszonyai a hallgatói anyakönyvek alapján

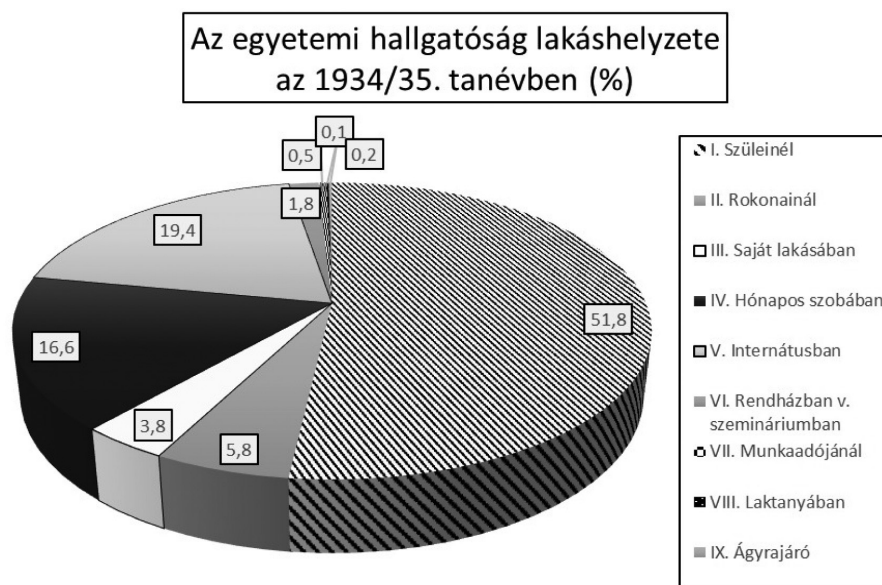
A fentiek alapján jól látható, hogy a kezdeti idők tarthatatlan állapotaitól, hogyan jutott el a magyar felsőoktatás, és a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem egy jól működő, szervezett diákjóléti intézményrendszer felállításáig, és hogy milyen fontos szerepet játszottak ebben az egyetemi internátusok. Az egyetem saját intézményei mellett más, egyházi vagy egyesületi fenntartású kollégiumok és internátusok is fogadtak hallgatókat, igaz kisebb létszámban. Különösen a Református Kollégium internátusában laktak nagyobb számban egyetemi hallgatók, ami a kezdeti időkben nélkülözhetetlennek bizonyult. Sok hallgató azonban még így is kívül került az internátusok falain és más szálláslehetőség után kellett néznie. A szerencsésebbek a szülői házban vagy rokonoknál laktak, míg mások hónapos szobában kaptak elhelyezést. Ezen kívül pedig az élet számtalan más, kényszerű, vagy átmeneti megoldást kínált a Debrecenbe érkező diákoknak.

A Laky Dezső által az 1929/30. tanév második félévéről készített statisztika tekinthető az első igazán részletes, összehasonlításokra is lehetőséget nyújtó kimutatásnak, amennyiben az ország összes felsőoktatási intézményére kiterjedt. Ebben Laky Dezső a következőképpen látta a hallgatók lakáshelyzetét: „Egészen véve tehát a magyar egyetemi hallgatóság lakásviszonyait nem lehet kedvezőtlennek mondani, hiszen a hónapos szobabérletet (legyenek bár ennek a rendszernek nem kívánatos oldalai is) az egyetemi hallgatók életéből mindaddig nem lehetne kiküszöbölni, míg olyan nagyszabású internátusok nem állíttatnának fel, amelyek mindazoknak a hallgatóknak lakásproblémáját megoldanák, kiknek szülői nem ott laknak, ahol az

⁸⁴ Balásfalvi Kiss Albert hozzászólása. *Magyar Felsőoktatás*. I. kötet. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott Országos Felsőoktatási Kongresszus Munkálatai. Szerk. MÁR-
TONFFY Károly. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda, 1937. 283.

egyetemek székelnek. [...] Az 1930. év tavaszán végrehajtott statisztikai felvételnek az az eredménye, hogy az egyetemi hallgatók 83,7%-ának a lakása megfelelő, 14,7%-é tűrhető és csak 1,6%-é meg nem felelő, tulajdonképpen nem volna kedvezőtlen, mert az egyetemi hallgatók túlnyomó többsége lakását legalább a saját felfogása szerint kielégítőnek mondja.”⁸⁵

Az 1920-as és 1930-as évek fordulójára tehát a lakáshelyzet konszolidálódott, amihez a szülői ház és a diákokat befogadó rokonok mellett az egyre bővülő egyetemi internátusi hálózat is hozzájárult. Érdemes azonban arra is figyelemmel lenni, hogy miként alakult a lakhatási szempontból továbbra is kiszolgáltatott hallgatók aránya. Ebben nyújthat segítséget, hogy az 1934/35. és az 1936/37. tan évekről igen kimerítő, a Laky Dezső által közölt adatokkal azonos részletességű, kéziratos statisztikai kimutatások állnak rendelkezésre. Ezek a nyomtatásba sohasem került feldolgozási táblák a Budapesti Fővárosi Levéltár állományában a Budapest Székesfővárosi Statisztikai Hivatal iratai között az Országos tanügyi statisztikai iratok gyűjteményében találhatóak.⁸⁶ Az 1934/35-ös tanév adatait összegezve az alábbi képet kapjuk:

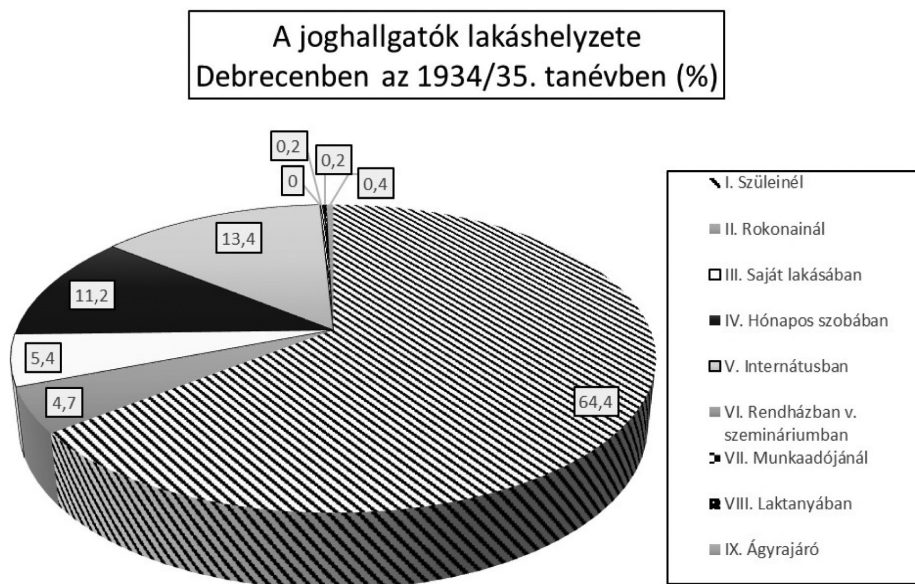
(3. ábra)

⁸⁵ LAKY Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 87. kötet. Budapest, M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1931. 86–87.

⁸⁶ Budapest Főváros Levéltára IV. 1419. g. 1–3. d.

Látható, hogy Laky Dezső felmérése után öt évvel az egyetemi hallgatóság több mint fele (51,8%) a szüleinél lakott, további 5,8%-a pedig rokonoknál. Saját lakással 3,8%-uk rendelkezett, míg internátusban 19,4%-uk nyert elhelyezést. Elmondható tehát, hogy ez alapján 80,8%-uk lakhatása megoldottnak tekinthető. Emellett hónapos szobát 16,6%-uk bérelt, míg a rendházban, szemináriumban, munkaadónál, laktanyában lakó, vagy ágyrajáró egyetemi hallgatók aránya jóval kisebb volt.

A debreceni Jog- és Államtudományi Kar tekintetében arányaiban más, talán még jobb állapotokat tükröz a statisztikai felmérés. A szülői házban igen sokan laktak, a kari hallgatóság 64,4%-a, míg rokonoknál 4,7% kapott elhelyezést, saját lakással pedig szintén az országos arányszámnál többen, 5,4%-uk rendelkezett. Az internátusban vagy kollégiumban lakó egyetemi hallgatók aránya pedig az összhallgatóság 13,4%-át tette ki. Lakáshelyzetét tekintve tehát a hallgatók 87,9%-a kifejezetten jó helyzetben volt, míg 11,2%-uk hónapos szobába kényszerült. Az egyéb, alternatív megoldások, a munkaadónál, rendházakban, laktanyákban történő elhelyezés, vagy az ágyrajárás marginális jelenségnek volt tekinthető.

(4. ábra)

Más kép bontakozik ki előttünk, ha megnézzük, hogy a vizsgált tanév tekintetében milyen volt a lakáshelyzet a hallgatók által a féléves beiratkozások alkalmával kitöltött származási ívek alapján. A kitöltött anyakönyvi lapok adatait alapul véve nem lehet olyan részletes differenciálást végrehajtani, mint amit a hivatalos statisztikai

kimutatások alkalmaztak. A hallgatói anyakönyvek minden beiratkozó hallgató számára feltették a kérdést, hogy hol van a lakásuk Debrecenben, és megkérdezték a szülő vagy gondviselő lakását is. A helyiek, vagyis a debreceni hallgatók többnyire szüleiknél laktak, míg a bejárók esetében ez csak feltételezhető. Ők azok a diákok, akik a közeli településekről jártak be az egyetemi órákra, és saját, valamint szüleik lakásánál többnyire csak a települést írták be.

Azoknak a diákoknak az esetében, akiknek a szülei más városban éltek és debreceni lakásukhoz csak egy címet írtak be, nehezen lehet eldönteni, hogy hónapos szobában vagy rokonoknál kaptak elhelyezést, vagy esetleg ágyrajárók voltak. Őket csak együttesen lehet vizsgálni. Jól elkülöníthetők azonban a katonai szolgálatot teljesítő, így laktanyában lakó, valamint az internátusban vagy kollégiumban elhelyezést nyert hallgatók. Azokról a diákokról, akik az anyakönyvek ide vonatkozó kérdésére nem adtak választ, nem állapítható meg, hogy miként oldották meg lakhatásukat, így pontos helyzetük ismeretlen.

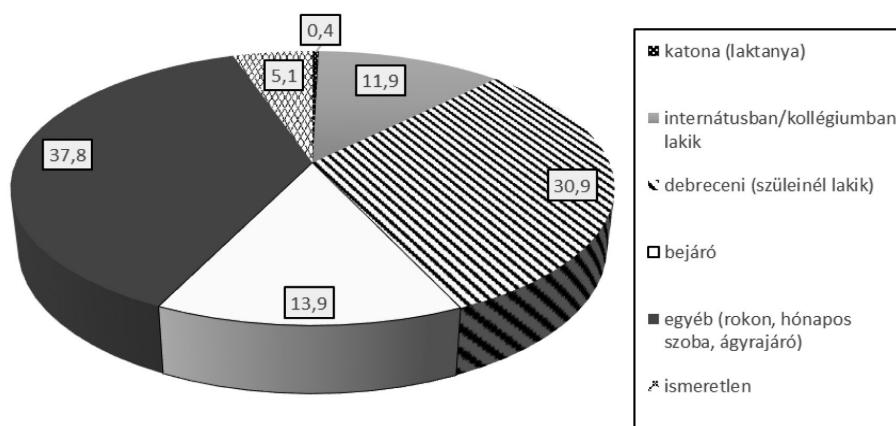
Az alábbi ábra a debreceni jogi kari hallgatói anyakönyvek adatait tükrözi az 1934/35. tanév második félévére vonatkozóan. Jól érzékelhető különbség látható az ugyanerre a tanévre vonatkozó statisztikai felmérések adataihoz képest, különösen a szülői ház szerepét illetően. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem legnagyobb karára járó joghallgatók tekintetében saját bevallásuk szerint 30,9%-uk volt debreceni, ők a szüleiknél laktak. További 13,9%-uk pedig bejáróként végezte felsőfokú tanulmányait. Ha a bejárók esetében is feltételezzük, hogy a szülői házban laktak, a részarány akkor is csak 44,8%-os. Ez még úgy is jelentősen elmarad a hivatalos statisztikai felmérés 64,4%-os arányától, ha a kérdésre nem válaszoló, ismeretlen helyen lakó diákokról is feltételezzük, hogy otthon laktak.

A távolabbi településekről érkező diákok esetében – még akkor is, ha a szülői ház visszavárta őket – Debrecenben megoldást kellett találni a lakhatásra. Internátusban 11,9%-uk kapott elhelyezést a saját bevallásuk szerint, míg 37,8%-uk megjelölt egy debreceni címet, ahol szálláshoz jutott. Ők minden bizonnyal többségében hónapos szobában laktak, míg kisebb részüket rokonok fogadták be, vagy ágyrajárók voltak. Az 1934/35. tanév 2. félévére vonatkozóan a hivatalos statisztika két ágyrajárót tartott számon. Az ismeretlen helyen lakó hallgatók esetében feltételezhető, hogy inkább a származási lap hanyag kitöltése, mint a megoldatlan lakáshelyzet állhatott a háttérben.

Ha tízéves távlatban vizsgáljuk a jogi kari hallgatói anyakönyvek adatait, akkor az egész korszakra vonatkozóan a debreceni, szüleiknél lakó, valamint a városban valamilyen lakcímen, hónapos szobában, rokonoknál vagy elenyésző mértékben ágyrajáróként lakó diákok túlsúlyát lehet megállapítani. Ez a két kategória a jogi kari hallgatóság körülbelül 70%-át tette ki. Az internátusi elhelyezés aránya végig jóval 10%

feletti volt, a kivételt csak az 1944/45-ös tanév jelentette, amikor az egyetemek élére is rányomta a bélyegét a háború.

Lakásviszonyok Debrecenben az 1934/35-ös tanévben a jogi kari anyakönyvek alapján (%)

(5. ábra)

A közeli településekről bejáró diákok is markáns csoportot képviseltek, s különösen az 1934/35-ös tanévben érték el kimagasló, 13,9%-os részarányt. A katonai szolgálatot teljesítő, laktanyában lakó hallgatók aránya folyamatosan csökkent. Az ismeretlen helyen lakó diákok aránya pedig az utolsó 1944/45-ös tanévben ugrott meg (13,3%-ra) a zaklatott körülményeknek betudhatóan.

Láttuk, hogy milyen küzdelem árán, a társadalom és a minisztérium támogatásával tudott csak megvalósulni 1921-ben a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem első saját internátusának, a Tisza István Internátusnak a létrehozása. Az új internátus az egyetemi diákjóléti intézményrendszer szerves része lett és vele együtt fejlődött tovább. Az 1930-as integráció eredményeként jelentős átalakítások történtek és a Tisza István Internátus átköltözött egy jóval nagyobb és modernebb épületbe, miközben a helyén jött létre az első egyetemi leányinternátus, a Horthy Miklósné Leánykollégium. A korszak végén, 1939-ben pedig az egyetemi internátusok rendszere a Bocskay Diákotthonnal egészült ki.

A debreceni joghallgatók lakhatási viszonyainak a vizsgálata tehát megmutatta, hogy a korszak egyetemistái milyen lakhatási körülmények között folytatták tanulmányaikat. Láthattuk az elhelyezés kezdeti nehézségeit, az elégtelen infrastruktúrából adódó problémákat és azokat az erőfeszítéseket, amelyek újabb és újabb interná-

tusi férőhelyek létrehozására irányultak. Szembetűnő volt az egész korszakban, de különösen a kezdeti időkben a nem egyetemi fenntartású kollégiumok szerepe, melyek közül a Református Kollégium internátusa emelkedett ki leginkább, de nem volt elhanyagolható a különböző kisebb, egyesületi vagy egyházi internátusok jelentősége sem.

(6. ábra)

A korabeli statisztikai felmérések, valamint a debreceni joghallgatók által a beiratkozások alkalmával, a származási ívek kitöltésekor megadott adatok vizsgálata megmutatta az egyetem, a társadalom és a minisztérium közös erőfeszítésének az eredményét. Ebből levonható az a következtetés, hogy annak ellenére, hogy a különböző internátusok és kollégiumok a szülői ház szerepével nem vetekedhettek, elévülhetetlen érdemeik voltak a távolról érkező, szegény sorsú és megfelelő tanulmányi előmenetelt felmutató egyetemi ifjúság elhelyezésében.

SZEGEDI ORVOS, GYÓGYSZERÉSZ ÉS TERMÉSZET- TUDOMÁNYI HALLGATÓK SZÁRMAZÁSI HELYEI 1920–1929 KÖZÖTT

2021 első félévében – folytatva a 2018-ben megkezdett munkát¹ – a VERITAS Történetkutató Intézet és Archivum anyagi támogatásával a Szegedi Tudományegyetem Levéltárában Berta Eszter joghallgató és Menczer Renáta levéltáros munkatárs közreműködésével végeztem a hallgatói adatbázisok építését. Minden kolozsvári kar, illetve képzés adatbázisának építésében jelentős eredményeket értünk el. A 2020 végéig elkészült 20 802 hallgatóhoz további 7027 fő adatait rögzítettük. A Jog- és Államtudományi Kar, a Matematika- és Természettudományi Kar, valamint a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar esetében az 1912–1919 közötti időszak teljes adatbázisát elkészítettük. Az Orvosi Kar és a gyógyszerészek esetében csak 1915 tavaszáig jutottunk el, így e két képzésnél a továbbiakban még szükséges lesz az adatbevitel folytatása.

Az elkészült kolozsvári adatbázisok létszámadatai

kar/képzés	elkészült időszak	létszám
kolozsvári JÁTK	1912–1919	4609
kolozsvári OTK	1912–1915	940
kolozsvári BTK	1912–1919	899
kolozsvári MTTK	1912–1919	337
kolozsvári gyógyszerészek	1912–1915	242
összesen		7027

¹ VAJDA Tamás: Szegedi orvos, gyógyszerész és természettudományi hallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás II. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2019. 203–246.
– VAJDA Tamás: Szegedi jog- és bölcsészhallgatók adatbázisa és 1914–1920 között teljesített katonai szolgálatai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás III. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2020. (továbbiakban: VAJDA, 2020.) 87–171.
– VAJDA Tamás: A szegedi jogász- és bölcsészhallgatók származási helyei 1920 és 1929 között. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás IV. köt.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2021.

Ezeknek az adatbázisoknak az elkészítése lehetőséget nyújt majd arra, hogy az 1912/13. és az 1913/14. tanévek segítségével elemzésre kerüljenek a világháborút közvetlenül megelőző évek beiskolázási gyakorlata, s ehhez képest lehessen vizsgálni a háborús évek alatt kibontakozó változásokat, regionális, felekezeti, társadalmi és nemi eltolódásokat, valamint a háború lezárulta utáni 1918/19. tanév I. és II. félévének rendkívüli adatait.

1920–1929 közötti orvostanhallgatók származási helyei

A Kolozsvárról elüldözött és munkásságát 1920 ősztől Budapesten, majd 1921 ősztől Szegeden folytató Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Karára orvostanhallgatónak 1920. szeptember és 1929. május közötti időszakban összesen 1705 fő iratkozott be. A hallgatóknak felénél picivel magasabb aránya (52,43%) született az 1920-as országhatárokon belül eső területeken. Ez a Szegeden kimutatható arány lényegesen felülmúlta az országos átlagot, amely szerint az 1920–1925 között a hallgatók 24%-a, az 1925–1929 közötti években pedig 13%-a érkezett az elcsatolt területekről.² A szegedi orvostanhallgatóknak az 1920–1929 közötti átlaga az 1920–1925 közötti az ország átlag duplája, az 1925–1929 közöttinek pedig négyszerese volt.

Az egyes felekezetek közül az izraelitáknál mutatható ki az 1920 utáni országhatáron belül születettek legmagasabb aránya (az összes izraelita hallgató 73,85%-a). Ez azt mutatja, hogy egyáltalán nem felelt meg a valóságnak az a korabeli napilapokban széles körben terjesztett vélekedés, amely szerint a szegedi egyetemen csak azért haladták volna meg az izraelita hallgatók a numerus clausus-törvényben megszabott demográfiai arányukat (5,93%), mert a határon túlról érkezett hallgatók között sok volt a magyar anyanyelvű és Magyarországon magyar nyelven tanulni vágyó izraelita ifjú. A valóságban egyáltalán nem erről volt szó, hiszen minden felekezet közül az izraelitáknál volt legmagasabb az 1920-as országhatárokon belüli területen születettek, s következésképpen a legalacsonyabb az elcsatolt területéről érkezettek aránya. Az 1920-as határokon belül születettek közül a római katolikus, református, evangélikus és görögkatolikus fiatalok mind alacsonyabb arányban nyertek felvételt, mint amit a demográfiai arányuk indokolt volna. Ez pedig egyenes következménye volt az izraeliták magas arányának.

² JANIK Gyula: *A magyar főiskolai hallgatók statisztikája az 1931/32. tanévben*. Budapest, KSH, 1933. 21.

Az izraeliták magas arányát az is jól mutatja, hogy miközben az 1920-as népszámlálás szerint az országban 10,77-szer annyi római katolikus élt, mint izraelita,³ a két felekezethez tartozó szegedi orvostanhallgatók száma 356 és 353 fő, vagyis közel egyenlő. Így pedig az izraelita fiatalok mintegy 11-szer nagyobb valószínűséggel jutottak be az orvosi képzésre, mint a római katolikus fiatalok. Az arány más felekezettel összehasonlítva sem változik lényegesen. A reformátusok 3,53-szor voltak többen országosan, mint az izraeliták. Viszont a két felekezet szegedi orvostanhallgatóinak száma 128 és 353 fő, vagyis az izraeliták 2,76-szor több hallgatót adtak, mint a reformátusok. Így az izraelita fiatalok a reformátusoknál 9,74-szer nagyobb valószínűséggel jutottak be a szegedi orvostudományi képzésre. Az evangélikusok az 1920. évi népszámlálás szerint országosan kicsivel voltak többen, mint az izraeliták (497 012 fő evangélikus, vagyis 6,23% a teljes népességen belül, szemben a 473 310 fő izraelita 5,93%-os arányával, az evangélikusok tehát 1,05-szor voltak többen az izraelitáknál). A szegedi orvostanhallgatók között azonban – alaposan rájátszva az országos lélekszám-arányokra – az izraeliták lényegesen felülmúlták az evangélikusok számát: 8,02-szer voltak többen, vagyis az izraelita fiatalok országos átlagban 8,42-szer magasabb arányban jutottak be a szegedi orvostudományi képzésre, mint az evangélikusok.

Az izraeliták országosan 2,71-szer voltak többen a görögkatolikusoknál. A szegedi orvostanhallgatók között azonban 70,6-szer voltak többen, vagyis az izraelita fiatalok 26,05-szer magasabb arányban jutottak be a szegedi orvosi karra, mint görögkatolikus társaik. Bármelyik felekezethez hasonlítjuk tehát az izraeliták szegedi orvostanhallgatók között kimutatható gyakoriságát, minden felekezettel szemben erős (8–26-szoros!) izraelita felülreprezentáltság mutatható ki. Ha egyesek az izraeliták 1920 utáni hazai egyetemi felvételével kapcsolatban jogfosztást emlegetnek, akkor mit kell gondolni az izraelitákhoz képest 8–26-szoros kedvezőtlenebb felvételi arányt elérő többi felekezetről? Az izraelitáknak a numerus clausus-törvény rendelkezéseivel szemben is megvalósított többszörös felülreprezentáltsága kellett ahhoz, hogy az 1920 után végzett fiatalabb orvosnemzedéken belül országos arányban 23% volt az izraelita felekezet aránya,⁴ ez négyszerese az 1920-as népszámláláskor kimutatott lélekszám-arányuknak. Vagyis nemcsak a szegedi egyetemen, de az ország többi egyetemén is felülreprezentáltak maradtak az izraeliták.

³ Az 1920. évi népszámlálás. I. A népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk. KOVÁCS Alajos. (A továbbiakban: 1920. évi népszámlálás I.) Budapest, KSH, 1923. 14.

⁴ KOVÁCS M. Mária: Aesculapius militans. Érdekvédelem és politikai radikalizmus az orvosok körében: 1919–1945. *Valóság*, 1985/8. 70.

Orvostanhallgatók születési helyeinek mai országai⁵

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	HR	A	egyéb	Σ
r. katolikus	356	243	75	35	7	7	9	3	735
református	128	208	7	6	3			1	353
evangélikus	44	20	10	11					85
izraelita	353	76	13	24	3		2	7	478
görögkatolikus	5	3		3	1				12
görögkeleti	3	1	3		1				8
unitárius	1	23	1	1					27
egyéb/ismeretlen	4	1						1	7
összesen	894	577	109	80	15	7	11	12	1705

Szeged város felekezeti arányai lényegesen eltértek az 1920 utáni országhatáron belüli, illetve a Csongrád megyei értékektől. Az 1920. évi népszámlálás adatainak tanúsága szerint Magyarország városai közül Szegeden volt a legmagasabb a római katolikusok aránya (86,91%), a vidéki városok közül itt volt legmagasabb az izraeliták aránya (5,84%), s ez utóbbi megközelítette a reformátusok (4,57%) és evangélikusok (1,55%) együttes részesedését. A többi felekezet szinte elhanyagolható arányban volt jelen a város lakosságában. Ehhez képest a Szegeden született orvostanhallgatók között a római katolikusok mintegy negyedével alacsonyabb arányt értek el a lakosságon belüli részesedésükhöz képest (64,34%). Minden más felekezet nagyobb arányban tudott hallgatót bejuttatni az orvosi képzésre, mint a demográfiai részesedése. E tekintetben ismét az izraeliták tűntek ki leginkább, hiszen ők 26,36%-os arányt elérve a lélekszám-arányukat 4,51-szeresen múlták felül a orvosok között. Vagyis a Szegeden született hallgatók közül picit lefelé kerekítéssel minden negyedik volt izraelita, miközben a teljes lakosságban csak minden 17. személy. A felekezetek közötti aránytalanságot világítja meg az is, ha összevetjük, hogy a város 1920. évi lakosságának 86,91%-át kitevő római katolikusok, miközben a helyi izraelita közösség lélekszámának 14,88-szorosát alkották, az orvostanhallgatók közé csak 2,44-szer annyi fiatal tudtak bejuttatni. Vagyis a szegedi születésű izraelita fiatalok kb.6,1-szer nagyobb valószínűséggel tudtak bejutni a helyi orvosképzésre, mint római katolikus társaik. Ez olyan mértékű aránytalanság volt, ami a korabeli oktatóknak, hallgatóknak és a város lakosságának is feltűnt. Csak a magyar szociológiai és történettudományi szakirodalom egyes körei nem akarnak tudomást venni ezekről a számokról.

⁵ Szegedi Tudományegyetem Levéltára (a továbbiakban: SZTE Lt.) Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–34. köt.

Ha nemcsak Szeged, hanem az egész Csongrád megye adatait vesszük figyelembe, akkor megállapítható, hogy míg Szegeden 129 hallgató született, addig a megye többi településén összesen 98. Ennek közel fele (40 fő) volt református, 34 római katolikus, 18 izraelita, 4 evangélikus, 1 görögkatolikus és 1 egyéb vagy ismeretlen. Így a megyében születettek között a Szegeden születettekhez képest emelkedett a reformátusok és evangélikusok aránya, s csökkent a római katolikusok és izraeliták részesedése. Ha nemcsak Csongrád megye, de az összes 1920 utáni országhatáron belül eső területen születetteket vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy az országos adat mintegy négyszer (3,94) magasabb a Csongrád megyében születettnél. Ettől az átlagos növekedési számtól a római katolikusok, a reformátusok, a görögkatolikusok és görögkeletiek elmaradnak, s csak az evangélikusok és izraeliták múlják ezt felül. vagyis elsősorban e két utóbbi felekezet tudott jelentősebb arányban az ország távolabbi területeiről is hallgatókat bejuttatni a szegedi orvosképzésre.

Ha az 1920-as országhatáron belüli területen születetteket a Szegeden születettekhez viszonyítjuk, akkor feltűnő, hogy összességében 6,93-szor annyian születtek az ország területén, mint Szegeden. Az egyes felekezet arányai azonban jelentősen eltérnek ebben az összevetésben. A római katolikusok országos értéke 4,29-szer, a reformátusok 18,29-szer, az evangélikusok 22-szeres, az izraeliták 10,38-szor múlják felül az adott felekezet szegedi hallgatóinak számát. A reformátusok és az evangélikusok esetében azonban érdemes figyelembe venni, hogy a Szeged városának lakosságán belüli és az orvostanhallgatók közötti értékeik egészen alacsonyak voltak. Annyi mindenesetre így is figyelemre méltó, hogy a szegedi orvostanhallgatók között kimutatható magas izraelita arány jelentős része nem a szegedi születésű, egyébként szintén magas (a demográfiai arányukat többszörösen meghaladó) létszámot és arányt elérők miatt alakult ki: az 1920–1929 között a szegedi orvosi karra beiratkozott hazai születésű izraelita hallgatók 90,37%-a ugyanis nem szegedi születésű volt.

1927. október 26-án Tóth Károly hivataláról leköszönő rektor beszédében felsorolta az egyetem és Szeged városának bonyolult és kölcsönösen előnyös gazdasági összefonódását. Erre válaszul a *Délmagyarország* című helyi napilap másnapi vezércikke élesen támadta a rektort és az egyetem keresztény hallgatóit: „Egyet kifelejtett a számadásokból a lelépett rektor úr, amikor felsorolta, hogy mit köszönhet Szeged az egyetemnek. Kifelejtette annak a szellemnek felemlítését, amelyik tegnap szegedi polgárok gyermekeit üldözte ki a szegedi egyetemről. Ezt a szellemet is az egyetemi ifjúságnak köszönheti a szegedi polgárság, mert ez a szellem ismeretlen volt Szegeden. Ez a szellem az egyetemmel egyidőben jött Szegedre. A tüntetőkről beszélve a közoktatásügyi miniszter úr azt mondta: bánjunk velük is szeretettel, mert ők is a mi gyerekeink. Igaza van a miniszter úrnak, ám nemcsak a tüntetők a „mi gyere-

keink”, a mi gyerekeink azok is, akiket vallásuk miatt kivernek és kirugdosnak az egyetemről. Szegedi polgárok gyermekeit bántalmazták azok, akik azon az egyetemen tanulnak, azon a menzán étkeznek és azokban az internátusokban laknak, melyeknek felépítéséhez, fenntartásához szegedi zsidó vallású polgárok is hozzájárulnak munkájukkal és pénzükkel. Elfogadni a szegedi zsidó polgárok jótékonyágát, zsebre vágni a szegedi zsidó polgárok pénzét, s azután kikergetni a szegedi egyetemről a szegedi zsidó polgárok gyermekeit, ezt hogyan egyeztetik össze a magyar büszkeséggel, a magyar lovagiassággal, a magyar önérettel az egyetemi atrocitások hősei s azok, akik a gumibotos hősök számára szállítják a szellemi táplálékot?”⁶ A törzskönyvek fent bemutatott adatai meggyőzően cáfolják a napilap gondolatmenetét és állításait. A szegedi zsidóság lélekszamarányát az 1920–1929 közötti orvostanhallgatók 4,51-szeresen múlta felül az egyetemen. Szó sem volt tehát arról, hogy a helyi vallási kisebbség gyermekeit kiverték vagy kirugdosták volna az egyetemről.

Orvostanhallgatók trianoni magyarországi születési helyeinek belső arányai⁷

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml. ⁸	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	83	64,34	86,91	117	51,54	356	39,82	735	43,11
református	7	5,43	4,57	47	20,7	128	14,32	353	20,7
evangélikus	2	1,55	1,49	6	2,64	44	4,92	85	4,99
izraelita	34	26,36	5,84	52	22,91	353	39,49	478	28,06
görögkatolikus	1	0,78	0,43	2	0,88	5	0,56	12	0,7
görögkeleti	1	0,78	0,62	1	0,44	3	0,36	8	0,47
unitárius	0	–	0,06	0	–	1	1,11	27	1,58
egyéb/ ismeretlen	1	0,78	0,001	2	0,88	4	4,47	7	0,41
összesen	129			227		894		1705	

Az orvostanhallgatók lakóhelyeit a beiratkozáskor az édesapa vagy gyám lakóhelyére adott válasz alapján lehet meghatározni. Figyelembe kell venni, hogy az 1920–1929 közötti 1705 hallgató közül 140 (8,21%) esetében nem található meg ez az adat, így a születési helyekhez képest minden mai ország alacsonyabb lehetne ennyivel. Mégis az tapasztalható, hogy Magyarország 1920-as államhatárain belül lakók ará-

⁶ A Mefhosz, a nemzethűség, a numerus clausus, a gumibot lovagjai s egypár szó válaszul a prorektor úrnak. *Délmagyarország*, 1927. október 27. 1–2.

⁷ SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

⁸ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

nya 100 fővel magasabb az ugyanezen a területen születettek létszámánál, vagyis 11,19%-kal magasabb azoknak a családoknak a száma, akik az ország területén éltek, mint amennyinek itt született az orvosi karra beiratkozott gyermeke. Az 1565 ismert lakóhelyű hallgató 63,51%-ának családja lakott a megváltozott határokon belüli területen. Ez a közel 12%-os növekedés 2,4-szer magasabb, mint a bevándorlók átlagosan 5%-os országos részesedése.⁹

A szomszédos országok közül mindnek csökkent az aránya a lakóhely tekintetében a születési helyhez képest. A csökkenés vagy visszaesés a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Csehszlovákia esetében volt a leglátványosabb. Előbbi esetében 116 ott született orvostanhallgatóval szemben 57 ott élő hallgatóról van adatunk. A visszaesés tehát 50,86%. Csehszlovákia esetében a 95 ott született orvostanhallgatóval szemben csak 35-nek lakott ott a családja. A visszaesés tehát 63,16%. Csehszlovákia esetében még magyarázatul felmerülhetne az egyetem szegedi elhelyezése miatti nagy földrajzi távolság. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ugyanazokról a hallgatókról van szó. A születési és lakóhely-adatok összevetése jól mutatja a hallgatók és családjaik 1918 utáni kényszerű Magyarországra költözését. Egyszermind arra is felhívja a figyelmet, hogy az 1920 után a szomszédos államok hatósága alá került területeken született fiatalok jobbára csak akkor tudtak magyarországi egyetemre járni, ha családjukkal együtt elhagyták eredeti lakóhelyüket, és Magyarországra költöztek át. Ez sokszor évekig vagonokban vagy menhelyeken vagy hónapos szobákban való lakást és nagyon súlyos anyagi nélkülözést jelentett számukra.

Orvostanhallgatók lakóhelyeinek mai országai¹⁰

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	egyéb	ismeretlen	Σ
r. katolikus	426	193	33	7	2	5	69	735
református	142	174	3	1	2		31	353
evangélikus	50	16	6	5			8	85
izraelita	357	62	13	10	5	1	30	478
görögkatolikus	7	2		1	1	1		12
görögkeleti	5	2	1					8
unitárius	2	22	1	1			1	27
egyéb/ ismeretlen	5	1					1	7
összesen	994	472	57	25	10	7	140	1705

⁹ GYÁNI Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 2004.² 206.

¹⁰ SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

Amennyiben a szegedi egyetem Orvosi Karára 1920–1929 között beiratkozott, az 1920 utáni országhatárokon kívül született és eredetileg ott is lakó, de 1920 után már az országhatárokon belülre költözött hallgatók regionális megoszlását összevetjük a beérkezett menekültek területi megoszlásával, érdekes megfigyelések tehetők a korabeli viszonyokra vonatkozóan. Az ország lecsökkent területére beköltözött orvos-tanhallgatók 47,51%-a érkezett Románia, 24,89%-a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 23,53%-a Csehszlovákia, s 4,1%-a Ausztria területéről. Vagyis Romániából és Csehszlovákiából alacsonyabb mértékben költöztek át a gyermekeiket a Kolozsvárról Szegedre költözött egyetemre járató családok, mint amilyen arányt az összes menekült között képeztek az ugyanabból a régióból érkezettek. Ez különösen az egyetem erdélyi kötődése ellenére figyelemre méltó adat, s azzal függ össze, hogy a románok által megszállt keleti régió fiataljai viszonylag jelentős arányban tértek vissza tanulmányaik végeztével születési helyükre, s egyetemi tanulmányaik folytatása érdekében nem volt elengedhetetlenül szükséges családjuk végleges áttelepedése Magyarországra. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságból és Ausztriából azonban lényegesen magasabb értékben költöztek át a gyermekeiket a szegedi egyetemre járató családok, mint amilyen arányt az összes menekült között képeztek az ugyanabból a régióból érkezettek.

*Az elszakított területekről 1918. október 31. és 1924. június 30. között beköltözötték regionális megoszlása az Országos Menekültügyi Hivatal összegzése szerint*¹¹

év	Ausztria	Csehszlovákia	Románia	Szerb–Horvát–Szlovén Királyság	Σ
1918	–	12 373	40 952	5 459	58 784
1919	–	57 783	33 551	19 239	110 573
1920	–	31 606	79 773	10 551	121 930
1921	499	1 722	19 879	4 023	26 123
1922	576	2 310	13 651	4 705	21 242
1923	112	852	7 536	541	9 041
1924	34	195	1 593	385	2 207
Σ	1 221	106 841	196 935	44 903	349 900
	0,35%	30,53%	56,28%	12,83%	

¹¹ PETRICHEVICH HORVÁTH Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1924. 37.

A menekültek országos összesítésének adatai sajnos nem teljesen megbízhatóak.¹² Az Országos Menekültügyi Hivatal összesítése minden valószínűség szerint elmarad a ténylegesen beérkezettek számától, mert a hivatalos összegzés nem foglalja magában a világháború alatt érkezetteket, sem pedig az 1918 után, de illegálisan érkezetteket.¹³ Így tág tere marad a találgatásoknak, s nem véletlen, hogy 350 ezer és félmillió között különféle álláspontok láttak napvilágot.¹⁴

Érdekes adalékok nyerhetők az egyes felekezethez tartozók születési és lakóhelyének egymáshoz viszonyításából. A római katolikus, református, evangélikus, görög-katolikus, görögkeleti és unitárius fiatalok esetében egyaránt jelentősen magasabb az 1920-as országhatáron belüli területen lakók száma az ugyanezen területen születettek számánál. Egyetlen felekezet akad, amelyiknél nem mutatható lényeges eltérés: az izraelitáknál. Közülük 353-as születtek az 1920 utáni országhatáron belül, és ettől csak 4 fővel többen, 357-en laktak ugyanezen a területen. Vagyis esetükben nem mutatható ki érdemleges Magyarországra költözés 1919 után. Ők az új államok iskoláiban igyekeztek érvényesülni, s nem igazán érintette őket a terület feletti föhatalom megváltozása.

Az orvostanhallgatók 1920 utáni országhatáron belüli lakóhelyeinek elemzése során megállapítható, hogy a Szegeden lakók száma 93 fővel, a Csongrád megyében lakók száma 95 fővel, az 1920-as országhatárokon belül lakók száma 99 fővel haladta meg az ugyanezen a területen születettek számát. Vagyis abszolút értékben ugyan hasonló mennyiséggel nőttek a három területi kategória esetében a számok, de ez egészen eltérő arányú növekedést jelent: Szeged esetében 72,09%, Csongrád megye esetében 41,85%, országos viszonylatban pedig csak 11,19% a növekedés. Ebből világosan látható, hogy az elcsatolt területről beköltöző családok esetében egészen mágikus vonzerőt gyakorolt Szeged az 1921-ben idekerülő egyetemnek köszönhetően. Vagy megfordítva az is kijelenthető, hogy az idegen országok által megszállt és elcsatolásra kerülő területekről Szegedre költöző menekültek (nyilván hatalmas személyes áldozatok árán) az egyéb városokba leteleplülőknél lényegesen magasabb arányban tudták egyetemre járatni gyermekeiket.

¹² PÁLVÖLGYI Balázs: Lehetetlen küldetés. A magyar migrációs politika kihívásai (1900–1924). *Századok*, 2018. 141. – ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története 1918–1921*. Budapest, Jaffa, 2020. 185.

¹³ BUZGÓ Gábor: A határmentiség kérdése és Nagyléta. Társadalmi és gazdasági változások egy bihari faluban Trianon után. *Századok*, 2021. 77–78.

¹⁴ KOLOH Gábor: A trianoni menekültek száma. In: *Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után*. Szerk. ABLONCZY Balázs. Budapest, BTK Történettudományi Kutatóintézet, 2020. 22.

A lakóhelyek felekezeti megoszlása arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyetem vonzereje következtében a megszállt területekről Szegedre költöző családok jelentősen átrendezték a város lakosságának felekezeti arányait.

Orvostanhallgatók trianoni magyarországi lakóhelyeinek belső arányai¹⁵

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml. ¹⁶	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	147	66,22	86,91	184	57,14	425	42,8	735	43,11
református	17	7,66	4,57	56	17,39	142	14,3	353	20,7
evangélikus	5	2,25	1,49	8	2,48	50	5,04	85	4,99
izraelita	47	21,17	5,84	63	19,57	357	35,96	478	28,06
görögkatolikus	2	0,9	0,43	4	1,24	7	0,7	12	0,7
görögkeleti	3	1,35	0,62	4	1,24	5	0,5	8	0,47
unitárius	0	–	0,06	0	–	2	0,2	27	1,58
egyéb/ ismeretlen	1	0,45	0,001	3	0,93	5	0,5	7	0,41
összesen	222			322		993		1705	

Amennyiben csökkenő sorrendbe állítjuk a megyéket az ott születő és az ott lakó hallgatók száma alapján, majd a két sorrendet összevetjük, akkor megállapítható, hogy mely vármegyék léptek előre vagy éppen szorultak hátrébb. Csongrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Kolozs és Hajdú vármegyék abszolút értékben is több hallgatónak (és családjának) szolgáltak lakóhelyül, mint ahányan ezekben a vármegyékben születtek. Ezek közül Csongrád és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye talán nem is igényel magyarázatot, a távoli Kolozs és Hajdú vármegye már annál érdekesebbnek tekinthető. Előbbi egyfajta összeköltözésre utal az elcsatolást követően. Utóbbi pedig azt mutatja, hogy a kiépülés idején a debreceni egyetem orvosi kara még nem tudott kellő vonzerőt gyakorolni a környéken lakó és orvosi tanulmányokat folytatni kívánó fiatalokra, főleg az odaköltözők esetében. Ezek a fiatalok Hajdú vármegye területéről inkább Szegedre költöztek a medikusképzés végzése céljából, mint hogy megelégedtek volna a rövid múltú debreceni egyetem kiépülőben lévő orvosi karával. Csongrád megyének az orvostanhallgatók között kimutatható jelentős növekedése egybevág az Alföld 1920-as évekbeli migrációját elemző tanulmány megállapításával: az Alföld

¹⁵ SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

¹⁶ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

egyik kiemelt bevándorlási körzete volt a Duna–Tisza köze Szeged és Budapest közötti régiója.¹⁷

A megyék másik kategóriáját azok alkotják, amelyekben sokkal kevesebb hallgatónak lakott a családja, mint ahányan ott születtek. Ezek a területek az 1918–1919-es megszállás és elcsatolás után nem tudták megtartani az ott született családokat, olykor nyíltan tömegesen deportálták (teljes vagyonekobbzással) a megszálló államok által már 1919 év elején követelt hűségesküvet megtagadó magyar családokat. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy ebben a kategóriában milyen megyék találhatók: Bács-Bodrog, Bihar, Arad, Szolnok-Doboka és Torontál vármegye. Ezek a megyék (ha eltérő mértékben is, de) mind érintettek voltak a terület-elcsatolásokban. Különösen feltűnő lehet ebből a szempontból Bács-Bodrog, Arad és Torontál megyék elszenvedett vesztesége, hiszen ezek a megyék földrajzilag egyébként az egyetem szegedi székhelyéhez közel eső területek esetében hívják fel a figyelmet az új államok által támasztott adminisztrációs akadályok és tiltások érvényesülésére.

Az említett, Szegedhez közeli fekvésű vármegyék közül Torontálból a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben még tömegével érkeztek Szeged középiskoláiba a diákok. A piarista gimnázium összes diákjának, 14%-a, a Baross Gábor reáliskolában 31%-a, a Klauzál Gábor Reálgimnázium diákjainak 43%-a érkezett Torontál vármegyéből. Az utóbbi két intézményben sokkal többen voltak a Torontál megyei, mint a szegedi diákok.¹⁸ A Torontál megyei fiatalok szegedi iskolázottsága 1918 után valósággal megszakad. Az új államhatárok között jószerével csak azok a torontáli születésűek járhatnak Szegedre tanulmányaik folytatására, akiknek a családja is áttelepül. Az új országhatárok által elszakított megyék mellett csak Jász-Nagykun-Szolnok megyében lakott kevesebb szegedi orvostanhallgató, mint ahány ott született.

¹⁷ SZILÁGYI Zsolt: Vándormozgalom a trianoni Alföld területén a 20. század első harmadában. *Századok*, 2011. 110.

¹⁸ KARÁDY Viktor: A zsidó 'túliskolázás' Szegeden. (Felekezeti egyenlőtlenségek a középiskolák használatában). In: *Zsidók Szeged társadalmában. A Móra Ferenc Múzeumban 2014. november 12–13-án tartott „Zsidók Szeged társadalmában” című konferencia előadásai*. Szerk. TÓTH István. Múzeumi Tudományért Alapítvány, Szeged, 2014. 56.

*Megyék sorrendje 1920–1929 közötti orvostanhallgatók születési
és lakóhelye szerint¹⁹*

Születési hely szerinti megyék sorrendje		Lakóhely szerinti megyék sorrendje	
megye	fő	megye	fő
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	258	Csongrád	322
Csongrád	227	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	317
Bács-Bodrog	86	Kolozs	104
Kolozs	86	Békés	59
Békés	62	Bács-Bodrog	53
Bihar	59	Csanád	47
Csanád	48	Bihar	46
Maros-Torda	44	Maros-Torda	42
Arad	43	Jász-Nagykun-Szolnok	36
Jász-Nagykun-Szolnok	43	Arad	34
Szatmár	39	Szatmár	28
Torontál	38	Háromszék	28
Alsó-Fehér	32	Hajdú	26
Szolnok-Doboka	31	Heves	24
Temes	29	Szolnok-Doboka	24
Háromszék	29	Torontál	22

A szegedi egyetemnek Csongrád megyén belül érvényesülő vonzó erejének mértékére leginkább a megye 5 városából rekrutálódott hallgatók területi megoszlásából következtethetünk. Az 5 város 1920-as népszámláláskor kimutatható demográfiai arányától jelentősen eltért az orvostanhallgatók születési vagy lakóhely szerinti aránya. Szeged mind a születési hely, mind a lakóhely szempontjából lényegesen magasabb részesedést ért el, mint az 1920-as lakosságának aránya indokolt volna. Az 5 város teljes népességének Szeged kevesebb, mint a felét adta (46,38%), ezzel szemben az 5 városban született orvostanhallgatók 59,17%-a, az 5 városban lakó orvos-tanhallgatóknak pedig 70,32%-át adta a Tisza-parti város.

A megye másik négy városa közül egyedül Hódmezővásárhely és mindössze a születési hely vonatkozásában tudta meghaladni a demográfiai arányát, de lakóhely szempontjából már Hódmezővásárhely is kénytelen volt alacsonyabb aránnyal meg-

¹⁹ SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

elégedni. Vagyis egyértelműen kimutatható Szeged előnye az egyetemi beiskolázások terén. A megye Szegeden kívüli másik négy városa közös abban a tekintetben, hogy lakóhely tekintetében még alacsonyabb értékeket tudtak felmutatni, mint születési hely szempontjából. Ez azt mutatja, hogy azok a családok, akik a szegedi egyetemen kívánták taníttatni gyermeküket, annak 18–19 éves korára a megyei városokból inkább Szegedre költöztek. Ezek alapján megállapítható az is, hogy a szegedi családok számára lényegesen kisebb anyagi megterhelést jelentett gyermekük egyetemi tanulmánya, ennek következtében a megye többi városához képest magasabb arányban tudták vállalni gyermekük felsőfokú iskoláztatását.

Csongrád megyei városok arányai 1920–1929 közötti orvostanhallgatók születési és lakóhelye szempontjából²⁰

település	1920-as lakosság		születési hely		lakóhely	
	fő	%	fő	%	fő	%
Kiskundorozsma	18 504	7,21	5	2,29	4	1,29
Csongrád	25 888	10,08	7	3,21	7	2,26
Szentes	32 387	12,61	16	7,34	16	5,16
Hódmezővásárhely	60 922	23,72	61	27,98	65	20,97
Szeged	119 109	46,38	129	59,17	218	70,32
összesen	256 810		218		310	

1920–1929 közötti gyógyszerészhallgatók származási helyei

Az 1920 februárja és 1929 decembere között beiratkozott gyógyszerészhallgatók összesen 586 főt jelentenek. Ezeknek a hallgatóknak 46,59%-a született az 1920 utáni országhatárok által közrezárt területen. Ez alacsonyabb az orvostanhallgatóknál és a természettudományi szakosok között kimutatható aránynál. A képzések egymás közötti arányainak viszonyításakor érdemes szem előtt tartani azt a körülményt, hogy az egyetemi gyógyszerészképzés mindössze két tanéven keresztül tartott. Vagyis a többi, négy- és ötéves képzéshez képest itt kevésbé kell számolnunk azzal a körülménnyel, hogy valaki a még Kolozsváron megkezdett tanulmányainak befejezése miatt iratkozott be az onnan elüldözött és előbb Budapesten, majd 1921 őszétől Szegeden működő egyetemre. A gyógyszerészhallgatók esetében (a képzés rövid időtartama miatt) a többi karhoz képest magasabb arányban kezdték meg a határon túl született vagy ott is lakó hallgatók tudatos döntéssel magyarországi egyetemen

²⁰ SZTE Lt. Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–34. köt.

tanulmányaikat, s a végzettség megszerzését követően igyekeztek honosíttatni diplomájukat az utódállamok hatóságaival.

Az 1920–1929 közötti gyógyszerészhallgatók között az egyes felekezetek a demográfiai arányuktól eltérő mértékben vettek részt. A római katolikusok (49,15%) és reformátusok (18,60%) alacsonyabb, az izraeliták (18,94%) és unitáriusok (2,90%) a népszámláláskor kimutathatónál magasabb arányban vettek részt. Az egyes felekezetek között jelentős különbség mutatható ki az 1920 utáni országhatárokon belül és kívül születettek arányai tekintetében. Az új országhatáron belüli területen születettek az unitáriusok között érték el a legalacsonyabb arányt (11,76%), ezt követte a reformátusok (39,45%), a római katolikusok (41,32%), az evangélikusok (45,45%), a görögkatolikusok (50,00%) és görögkeletiek (66,66%) aránya. A sort – az orvostanhallgatókhoz hasonlóan – az izraeliták zárták (72,97%). Tehát közöttük volt legalacsonyabb aránya az 1920 után már külföldnek számító területen született hallgatóknak. Említésre érdemes, hogy ők még a nyilvánvalóan más etnikumhoz kötődő és az utódállamokhoz nagy reményekkel csatlakozó ortodoxoknál (románok, szerbek és rutének) is alacsonyabb arányban érkeztek az elcsatolt területekről. A gyógyszerészek esetében is kimutatható tehát az az orvostanhallgatóknál megfigyelt jelenség, hogy az 1920 utáni országhatáron kívüli területen született izraeliták elsősorban az új államok iskoláiban igyekeztek érvényesülni, s tanulmányaik folytatásában nem igazán érintette őket a terület feletti főhatalom megváltozása. A képzés rövid időtartamával (legfeljebb négy beiratkozás) magyarázható, hogy 3 hallgató esetében nem volt megállapítható a születési hely.

Gyógyszerészhallgatók születési helyei mai országai²¹

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	egyéb	ismeretlen	Σ
r. katolikus	119	104	35	22	2	4	2	288
református	43	57	3	2	4			109
evangélikus	20	12	7	5				44
izraelita	81	19	2	6	2		1	111
görögkatolikus	6	1	1	1	1	2		12
görögkeleti	2		1					3
unitárius	2	14			1			17
egyéb/ ismeretlen		2						2
összesen	273	209	49	36	10	6	3	586

²¹ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

Az 1920 utáni országhatáron belül született gyógyszerészhallgatók regionális megoszlása jelentősen eltér az orvostanhallgatóknál kimutatotttól. Egyrészt szembeötlő, hogy Szeged sokkal kisebb arányt ért el Csongrád megye többi településéhez képest, mint ott. Az orvostanhallgatóknál kimutatott 56,83%-hoz képest a gyógyszerészhallgatóknál csak 34,17% volt a Tisza-parti városban születettek aránya. Ha figyelembe vesszük a Szegeden született hallgatók felekezeti megoszlását, akkor az kínálkozik magyarázatul, hogy elsősorban az izraelita hallgatók alacsony száma idézte elő a szegediek szerényebb arányát. Vagyis a természettudományi előképzettségű és az egészségügy iránt érdeklődő szegedi izraeliták leginkább a magasabb presztízsű orvosi pályán tanultak tovább, s nem a gyógyszerészin. Ez idézhette elő azt a jelenséget, hogy a szegedi születésű hallgatók között a római katolikusok egészen magas, de az 1920-as népszámlálásnál kimutatott lélekszamarányuknál még mindig alacsonyabb részesedést értek el. Második megfigyelés, hogy a Szegeden születettek nemcsak a Csongrád megyében születettekhez képest értek el alacsonyabb arányt, de az 1920 utáni országhatáron belül születettekhez képest is. Míg az orvostanhallgatóknál a Szegeden születettek az országhatáron belüli területen születettek 14,43%-át érték el, a gyógyszerészhallgatóknál ugyanez csak 5,13%, azaz alig több, mint a harmada a medikusoknál kimutatottnak. Ez azt mutatja, hogy a szegedi gyógyszerészképzésen minden más szegedi egyetemi képzésnél magasabb volt az ország Szegeden és Csongrád megyén kívüli területeiről érkezők száma.

Gyógyszerészhallgatók trianoni magyarországi születési helyeinek belső arányai²²

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml. ²³	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	11	78,57	86,91	24	58,54	119	43,59	288	49,15
református	1	9,09	4,57	9	21,95	43	15,75	109	18,6
evangélikus	1	9,09	1,49	2	4,88	20	7,32	44	7,51
izraelita	1	9,09	5,84	4	9,76	81	29,67	111	18,94
görögkatolikus	0	–	0,43	1	2,44	6	2,2	12	2,05
görögkeleti	0	–	0,62	0	–	2	0,73	3	0,51
unitárius	0	–	0,06	1	2,44	2	0,73	17	2,9
egyéb/ ismeretlen	0	–	0,001	0	–	0	–	2	0,34
összesen	14			41		273		586	

²² SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

²³ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

Az 1920–1929 közötti szegedi gyógyszerészhallgatók lakóhelyeinek megoszlása is jelentős eltéréseket mutat az orvostanhallgatókhoz képest. Az 586 gyógyszerészhallgató közül 79 (13,48%) esetében nem volt megállapítható a lakóhely. Ez magasabb az orvostanhallgatóknál tapasztaltnál képest, de ez is betudható a kevesebb beiratkozásnak, így könnyebben elmaradhatott ez az információ. Ami igazán feltűnő, az az 1920 utáni országhatáron belül és kívül lakók aránya. Amíg az orvostanhallgatóknál az ismert lakóhelyű hallgatók 63,51%-ának családja lakott a megváltozott határokon belüli területen, addig a gyógyszerészhallgatóknál ez az arány csak 54,83%, vagyis a gyógyszerészhallgatóknak alig több, mint fele lakott az új országhatárokon belül. Amíg az orvostanhallgatóknál 99 fővel többen laktak az 1920 utáni országhatárokon belül, mint ahányan ugyanezen a területen születtek, addig a gyógyszerészhallgatóknál mindössze 5 fővel több az itt lakók száma az itt születetteknél. Ez arra utal, hogy a rövid gyógyszerészképzést többen választották és teljesítették anélkül, hogy családjuk a megszállt területről ide költözött volna. A Magyarországon megszerzett gyógyszerészdiploma tehát a szomszédos országok munkaerőpiacán is jól használhatónak bizonyult.

Gyógyszerészhallgatók lakóhelyeinek mai országai²⁴

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	egyéb	ismeretlen	Σ
r. katolikus	116	89	27	7	2	1	46	288
református	46	46	2	1	2		12	109
evangélikus	23	9	1	3			8	44
izraelita	83	15		1	1		11	111
görögkatolikus	5	2	1		1	2	1	12
görögkeleti	2		1					3
unitárius	2	14					1	17
egyéb/ ismeretlen	1	1						2
összesen	278	176	32	12	6	3	79	586

Az 1920–1929 közötti szegedi gyógyszerészhallgatók 1920 utáni országhatáron belüli lakóhelyeinek elemzése jól mutatja, hogy az egyetem milyen nagy vonzerőt gyakorolt a Szeged és a dél-alföldi régió lakóira. Amíg a gyógyszerészhallgatók közül csak 14-en születtek Szegeden, addig lakóhely szempontjából már 38 hallgató családja kötődött a városhoz. Vagyis az odaköltözőknek köszönhetően 2,71-szeresére növelte a város a részarányát. Ugyanez Csongrád megye egészére vonatkozóan 41 fő,

²⁴ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

illetve 69 fő, vagyis 68,29% volt a növekedés, ami alig egyharmada Szeged növekedésének. A növekedés abszolút értékét vizsgálva is megállapítható, hogy Csongrád megye 28 fős növekedéséből 24 fő Szeged városára esett, s alig 4 fővel nőtt a megye többi települése lakóinak száma. Vagyis a Tisza-parti város egymaga hatszor annyi odaköltözőt tud felmutatni a gyógyszerészhallgatók között, mint a megye összes többi települése együttesen. A lakóhely országos értékének növekedése (szemben a szegedi 171%-kal és a Csongrád megyei 68,29%-kal) mindössze 1,83%-ot mutat. Ez az országon belüli migráció jelentősen eltérő arányára utal: a Szegedre költöző családok sokkal magasabb arányban járatták gyermeküket a szegedi gyógyszerészképzésre, mint Csongrád megye Szegeden kívüli vagy az ország egyéb vidékein élő családok.

Gyógyszerészhallgatók trianoni magyarországi lakóhelyeinek belső arányai²⁵

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml. ²⁶	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	28	73,68	86,91	42	60,87	116	41,73	288	49,15
református	3	7,89	4,57	13	18,84	46	16,55	109	18,6
evangélikus	4	10,53	1,49	5	7,25	23	8,27	44	7,51
izraelita	3	7,89	5,84	6	8,7	83	29,86	111	18,94
görögkatolikus	0	–	0,43	3	4,35	5	1,8	12	2,05
görögkeleti	0	–	0,62	0	–	2	0,72	3	0,51
unitárius	0	–	0,06	0	–	2	0,72	17	2,9
egyéb/ ismeretlen	0	–	0,001	0	–	1	0,36	2	0,34
összesen	38			69		278		586	

A vármegyéket az ott születő és az ott lakó gyógyszerészhallgatók száma alapján csökkenő sorrendbe állítva, majd a két sorrendet összevetve megállapítható, hogy mely vármegyék léptek előre vagy éppen szorultak hátrébb. Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Maros-Torda, Kolozs és Hajdú vármegyék abszolút értékben is több hallgató családjának szolgáltak lakóhelyül, mint ahány hallgató ezekben a megyékben született, s e mellett a rangsorban is előrébb állnak lakóhely szempontjából, mint születési hely tekintetében. Ugyanakkor Bács-Bodrog, Szatmár, Bihar, Szabolcs és Torontál vármegyék kevesebb hallgató családjának lakóhelyét jelentették, mint ahány hallgató ott született. Ezen vármegyék lakossága tehát jelentős vesztesé-

²⁵ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

²⁶ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

geket szenvedett el az 1919–1920-as határváltozások következtében, és egykori népességük jelentős része az új határok közötti országterületre költözött.

Megyék sorrendje 1920–1929 közötti gyógyszerészhallgatók születési és lakóhelye szerint²⁷

Születési hely szerinti megyék sorrendje		Lakóhely szerinti megyék sorrendje	
megye	fő	megye	fő
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	67	Csongrád	70
Csongrád	41	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	62
Bács-Bodrog	33	Bács-Bodrog	25
Szatmár	29	Jász-Nagykun-Szolnok	25
Bihar	24	Szatmár	22
Jász-Nagykun-Szolnok	21	Békés	21
Békés	19	Bihar	21
Torontál	19	Maros-Torda	19
Szabolcs	19	Kolozs	16
Maros-Torda	18	Szabolcs	15
Temes	15	Temes	14
Hunyad	14	Hajdú	12
Zemplén	13	Torontál	12
Háromszék	12		

A gyógyszerészhallgatók esetében is következtethetünk a szegedi egyetemnek Csongrád megyén belül érvényesülő vonzási képességére a megye 5 városából rekrutálódott hallgatók területi megoszlásából. Figyelemre méltó, hogy Szeged születési hely szempontjából nem érte el az 1920-as népszámlálási arányát, lakóhely szempontjából azonban lényegesen felülmúlta azt, ami azt mutatja, hogy az odaköltöző családok magas arányban járatták erre a képzésre gyermeküket. Szentes és Hódmezővásárhely születési hely és lakóhely szempontjából is felülmúlta az 1920-as demográfiai arányát. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy mindkét város alacsonyabb értéket tudott elérni lakóhely, mint születési hely szempontjából. Ez a jelenség azt

²⁷ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt.

mutatja, hogy a gyógyszerészhallgatók családja közül a gyermek születése és egyetemre járása közötti időben többen költöztek el ezekből a városokból, mint ahányan odaköltöztek. Kiskundorozsma és Csongrád pedig mind születési, mind lakóhely szempontjából elmaradt az 1920-as lélekszamarányától. Ezek az adatok azt mutatják, hogy Szeged egyértelműen nyertese volt az egyetem elhelyezésének, s a gyógyszerészhallgatók között is kimutatható a város felülreprezentáltsága – még ha alacsonyabb mértékben is, mint az orvostanhallgatók esetében.

Csongrád megyei városok arányai 1920–1929 közötti gyógyszerészhallgatók születési és lakóhelye szempontjából²⁸

település	1920-as lakosság		születési hely		lakóhely	
	fő	%	fő	%	fő	%
Kiskundorozsma	18 504	7,21	1	2,86	0	–
Csongrád	25 888	10,08	3	8,57	2	3,03
Szentes	32 387	12,61	6	17,14	9	13,64
Hódmezővásárhely	60 922	23,72	11	31,43	17	25,76
Szeged	119 109	46,38	14	40	38	57,58
összesen	256 810		35		66	

1920–1929 közötti természettudományi hallgatók származási helyei

Az 1920 februárja és 1929 decembere között beiratkozott természettudományi szakos hallgatók összesen 417 főt jelentenek, akiknek 59,95%-a született az 1920 utáni országhatárokon belül eső területen. Ez az érték magasabb, mint az orvostan- és a gyógyszerészhallgatók körében kimutatott arány. Vagyis a középiskolai tanári végzettség nem jelentett akkora vonzerőt az elcsatolt területek magyarsága számára, mint a lényegesen könnyebben honosítható, nagyobb társadalmi presztízst és magasabb kereseti lehetőségeket biztosító orvosi vagy gyógyszerészi diploma.

Az 1920 utáni országhatárokon belüli területen született hallgatók felekezeti megoszlása a természettudományi kar hallgatói esetében is eltért az egyes felekezetek országos demográfiai arányától. A római katolikusok (50%) és reformátusok (12,4%) országos demográfiai arányuknál alacsonyabb, az evangélikusok (8,4%), izraeliták (27,6%) és unitáriusok (0,4%) pedig magasabb mértékben tudtak hallgatókat dele-

²⁸ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–20. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek 1–34. köt.

gálni a szegedi természettudományi képzésekre. Ezúttal is az izraeliták múlták felül leginkább az országos lélekszamarányukat: 4,65-szeresen. Ez utóbbi, az 1920-as lélekszamaránytól gyökeresen eltérő, azt közel ötszörösen meghaladó, a reformátusokénál közel 2,23-szorosan, az evangélikusokénál 3,29-szeresen magasabb részese-
dést értek el.

Az 1920 utáni országhatárokon kívül született hallgatók felekezeti megoszlása bizonyos vallások esetében jelentős eltéréseket mutat az új országhatárokon belül születettekéhez képest. A római katolikusok (48,5%), görögkatolikusok (0,6%) és görögkeletiek (1,2%) alacsonyabb, ellenben a reformátusok (25,15%), az evangélikusok (8,38%), az izraeliták (10,78%), az unitáriusok (4,79%) lélekszamarányuknál magasabb részesedést értek el a természettudományi szakos hallgatók között. Vagyis amíg a római katolikusok és evangélikusok nagyjából mindkét csoportban azonos arányt értek el, a reformátusok és unitáriusok az új határokon kívül eső területeken születettek esetében, az izraeliták pedig az új határokon belül születettek között értek el lényegesen magasabb arányt. Az izraeliták kivételével minden más felekezet esetében megmagyarázható ez a különbség az eltérő földrajzi megoszlással. Az izraeliták azonban (hiába vettek részt minden más felekezetnél magasabb arányban a felsőoktatásban) a legalacsonyabb arányban érkeztek magyarországi egyetemekre. Ők nem követték a száműzött egyetemeket az 1920 utáni országterületre. Ők nem az intézmények és azok professzorainak etnikai kötődése, valamint a tanítás nyelve alapján választottak maguknak egyetemet, hanem az új államok irányában feltűnő gyorsasággal kiépített kapcsolataik alapján.

Természettudományi hallgatók születési helyeinek mai országai²⁹

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	HR	egyéb	Σ
r. katolikus	125	44	16	12	2	2	5	206
református	31	38		1	2	1		73
evangélikus	21	4	4	6				35
izraelita	69	8	3	7				87
görögkatolikus	1		1					2
görögkeleti	2	1	1					4
unitárius	1	8						9
egyéb/ismeretlen		1						1
összesen	250	104	25	26	4	3	5	417

²⁹ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

Az 1920 utáni országhatárok közé eső területen született természettudományi szakos hallgatók regionális megoszlása is tanulságokkal szolgál. Az 1920 után is belsőnek számító területen született hallgatók 18,8%-a született Szegeden. Ez magasabb az orvostanhallgatóknál (14,43%) és főleg a gyógyszerészhallgatóknál (5,13%) kimutatható aránynál. A Csongrád megyében született természettudományi szakos hallgatók az összes 1920 utáni országhatáron belül született hallgatók 24,4%-át tették ki. Ez közel megegyezik az orvostanhallgatóknál kimutatható aránnyal (25,39%), s lényegesen felülmúlja a gyógyszerészhallgatóknál (15,02%) tapasztalt részesedést. Ha még ehhez figyelembe vesszük, hogy az 1920-as országhatáron belül és kívül eső területeken születettek arányát is, akkor kijelenthető, hogy a szegedi egyetem most vizsgált három képzése közül a természettudományi képzésnek alacsonyabb volt az országos és országhatáron túlnyúló vonzási képessége, mint a gyógyszerész- vagy orvosképzésnek, s utóbbi kettő közül a gyógyszerészek kissé felülmúlták az orvosokat.

Felekezeti szempontból figyelemre méltó, hogy a Szegeden született hallgatók között a római katolikusok és a reformátusok a demográfiai arányuk alatt, az evangélikusok és az izraeliták pedig a feletti mértékben vettek részt a természettudományi karon. Legjelentősebb mértékben (3,28-szorosan) ezúttal is az izraeliták múlták felül az 1920. évi lélekszámarányukat. Csongrád megye Szegeden kívüli területeiről alacsony számban érkeztek katolikusok és izraeliták. Evangélikusok egyáltalán nem érkeztek, ellenben a megye református hallgatóinak 85,71%-a a városon kívüli megyerészből toborzódott. Amennyiben az 1920-as országhatáron belüli terület Csongrád megyén kívüli régióiban született hallgatók felekezeti megoszlását nézzük, akkor feltűnő, hogy a megyén kívülről a római katolikusok alacsony, a reformátusok, evangélikusok, izraeliták és görögkeletiek magas arányban érkeztek. Az országos felekezeti arányok tekintetében a római katolikusok, reformátusok, görögkatolikusok alacsonyabb, az evangélikusok és izraeliták pedig magasabb értéket értek el. Országos léptékben vizsgálva is az izraeliták múlták felül (4,65-szörösen) leginkább az 1920. évi népszámlálás alkalmával kimutatható arányukat.

*Természettudományi hallgatók trianoni magyarországi
születési helyeinek belső arányai³⁰*

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml. ³¹	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	36	76,6	86,91	43	70,49	125	50	206	49,4
református	1	2,13	4,57	7	11,48	31	12,4	73	17,51
evangélikus	1	2,13	1,49	1	1,64	21	8,4	35	8,39
izraelita	9	19,15	5,84	10	16,39	69	27,6	87	20,86
görögkatolikus	0	–	0,43	0	–	1	0,4	2	0,48
görögkeleti	0	–	0,62	0	–	2	0,8	4	0,96
unitárius	0	–	0,06	0	–	1	0,4	9	2,16
egyéb/ ismeretlen	0	–	0,001	0	–	0	–	1	0,24
összesen	47			61		250		417	

Az 1920–1929 között természettudományi képzésre beiratkozott 417 hallgató közül 34 esetben (8,15%) nem határozható meg a család beiratkozásakor lakóhelye. A maradék 383 hallgató 76,24%-a lakott az 1920 utáni országhatáron belül. Ez lényegesen magasabb, mint az orvostanhallgatók 58,24%-os vagy a gyógyszerészhallgatók mindössze 47,44%-os aránya. Ez is összefügg a természettudományi (jobbára tanári) képzés előtt már említett szerényebb nemzetközi vonzerejével, az ott nyerhető diploma külföldi honosításának problémáival.

Az 1920 utáni országhatárokon kívüli területeken lakó 91 hallgató döntő többsége a Romániának juttatott régióból érkezett. Elgondolkodtató az is, hogy a lényegesen nagyobb földrajzi távolság ellenére a Csehszlovákiának eső területekről többen (14 fő) érkeztek, mint a szomszédos Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (10 fő) területéről. Ez jól érzékelteti, hogy az 1920-ban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélt területen született 28 főnek a nagyobbik része (64,29%) csak úgy tudott magyarországi egyetemre járni, ha a családja – vállalva a kártalanítás nélküli teljes vagyонvesztést és a menekültlét megpróbáltatásait – átköltözött Magyarország területére.

³⁰ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

³¹ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

Természettudományi hallgatók lakóhelyeinek mai országai³²

felekezet	H	R	SRB	SK	UA	A	egyéb	ismeretlen	Σ
r. katolikus	152	24	8	5	1	1	1	14	206
református	41	24		1				7	73
evangélikus	25	2		5				3	35
izraelita	70	6	1	2		1		7	87
görögkatolikus	2								2
görögkeleti	2	1	1						4
unitárius		6						3	9
egyéb/ ismeretlen		1							1
összesen	292	64	10	13	1	2	1	34	417

Lakóhely szempontjából 1920–1929 között 91 fő kötődött Szegedhez, ez az érték 93,62%-kal magasabb, mint ahányan a városban születtek. Ez a növekedési ütem az orvostanhallgatók (72,09%) és a gyógyszerészhallgatók (171,43%) közötti értéket jelent. A Szegedre költözött hallgatók felekezeti megoszlása sajátos, a római katolikus (80,55%) és izraelita (77,78%) hallgatók a nagy átlag alatti növekedést érték el, a reformátusok (400%) és evangélikusok (400%) viszont sokszorosan felülmúlták az átlagos növekedési arányt.

Csongrád vármegye Szegeden kívüli területe lényegesen szerényebb növekedést tudott felmutatni, mint a Tisza-parti város: 70,49%-kal laktak többen, mint ahányan ott születtek. Vagyis Csongrád megye Szegeden kívüli területeinek a születési hely szempontjából kimutatható alacsony aránya lakóhely szempontjából még kedvezőtlenebb. Felekezeti szempontból is aránytalan a megyei lakóhelyek eloszlása, hiszen a vármegye Szegeden kívüli területein kevesebb római katolikus hallgató lakott, mint ahányan ott születtek, vagyis a római katolikusok vagy beköltöztek Szegedre, vagy elköltöztek más vármegyébe. Az izraeliták közül 1 fő született a megye Szegeden kívüli területein, ugyanakkor lakóhellyel senki sem rendelkezett a városon kívüli területen. Ellenben a reformátusok közül 5 fővel többen laktak a megyében, mint ahányan ott születtek. Ez megfelel annak, hogy Csongrád megyében elsősorban a Szegeden kívüli területeken éltek reformátusok.

³² SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

Természettudományi hallgatók trianoni magyarországi lakóhelyeinek belső arányai

felekezet	Szeged			Csongrád m.		H		Σ	
	fő	%	népszáml. ³³	fő	%	fő	%	fő	%
r. katolikus	65	71,43	86,91	69	66,34	152	52,05	206	49,4
református	5	5,49	4,57	12	11,54	41	14,04	73	17,51
evangélikus	5	5,49	1,49	5	4,81	25	8,56	35	8,39
izraelita	16	17,58	5,84	16	15,38	70	23,97	87	20,86
görögkatolikus	0	–	0,43	1	0,96	2	0,68	2	0,48
görögkeleti	0	–	0,62	1	0,96	2	0,68	4	0,96
unitárius	0	–	0,06	0	–	0	–	9	2,16
egyéb/ ismeretlen	0	–	0,001	0	–	0	–	1	0,24
összesen	91			104		292		417	

Amennyiben az 1920–1929 között beiratkozott szegedi természettudományi hallgatók születési és lakóhely szerinti vármegyéit állítjuk csökkenő sorba, akkor itt is megállapítható, mely megyékben laktak többen, mint ahányan ott születtek, s mely megyék voltak a vándorlási folyamat vesztesei. Csongrád (+70,49%), Kolozs (+40%), Heves (+50%), Vas és Győr megye területén többen laktak, mint ahányan ott születtek, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Békés, Maros-Torda és Csanád megye értékei megközeleltőleg stagnáltak, Jász-Nagykun-Szolnok (-18,75%), Bács-Bodrog (-31,25%), Bihar megye (-50%) jelentősen kevesebb hallgató lakhelyéül szolgált, mint ahányan ott születtek. A természettudományi szakos hallgatók esetében a kicsi létszám és az 1920 utáni országhatárokon kívül születettek eleve kisebb aránya nem annyira markánsan rajzolódik ki, de azért itt is megállapítható, hogy elsősorban azok a megyék csúsztak hátra a lakóhely szempontjából a születési helyek rangsorában elért pozícióhoz képest, amely vármegyék területét leginkább érintette az 1919–1920-as területvesztés, az idegen megszállás és az anyaországtól való elszakítás (pl. Bács-Bodrog, Bihar, Torontál).

³³ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

*Megyék sorrendje 1920–1929 közötti természettudományi hallgatók
születési és lakóhelye szerint³⁴*

Születési hely szerinti megyék sorrendje		Lakóhely szerinti megyék sorrendje	
megye	fő	megye	fő
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	81	Csongrád	104
Csongrád	61	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	75
Békés	23	Békés	21
Jász-Nagykun-Szolnok	16	Kolozs	14
Bács-Bodrog	16	Jász-Nagykun-Szolnok	13
Bihar	12	Heves	12
Torontál	11	Bács-Bodrog	11
Arad	11	Maros-Torda	9
Kolozs	10	Csanád	8
Csanád	9	Bihar	6
Maros-Torda	9	Vas	6
Szolnok-Doboka	8	Baranya	6
Temes	8	Győr	6
Heves	8	Alsó-Fehér	5
Baranya	7		

A természettudományi szakos hallgatók esetében is következtethetünk a szegedi egyetemnek Csongrád megyén belül érvényesülő vonzási képességére a megye 5 városából rekrutálódott hallgatók területi megoszlásából. Az orvostan- és a gyógyszerészhallgatókkal összehasonlítva a természettudományi szakokon a Szegeden születettek és ott élők egyaránt lényegesen felülmúlták az 1920. évi népszámláláskor kimutatható lélekszám-arányukat. Lakóhely szempontjából a hallgatókon belüli szegedi arány közel duplája, mint az 1920-as népességarány. Miközben Szeged népessége a megye öt városa együttes népességének picivel kevesebb, mint fele, az öt városban lakó természettudományi szakos hallgatók 88,35%-át adja.

A vármegye másik négy városa mind lényegesen elmarad a lélekszámban kimutatható arányától. A négy város abban is osztozik, hogy mindegyiknek alacsonyabb a lakóhely szempontjából mutató aránya, mint a születési hely tekintetében, tehát egyedül Szegeden élt több hallgató családja, mint ahányan ott születtek, vagyis a megyén belül kizárólag Szeged tudott letelepedésre bírni olyan családokat, amelyek végül Szegedre küldték gyermeküket egyetemi tanulmányokra. Az utóbbi megállapítás akár meg is fordítható: a Szegedre költözött családok az egyetem közelsége

³⁴ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

miatt megtakarítható kiadásoknak köszönhetően könnyebben járathatták gyermeküket egyetemre, mint a megye távolabbi településeire költözők. Így gyermekeik lényegesen magasabb arányt értek el az egyetemen, mint a megye más városaiba költözők. Szegedre telepedni tehát jelentős előnyökkel járt a tehetséges gyermekekkel rendelkező családok számára.

Csongrád megyei városok arányai 1920–1929 közötti természettudományi hallgatók születési és lakóhelye szempontjából³⁵

település	1920-as lakosság		születési hely		lakóhely	
	fő	%	fő	%	fő	%
Kiskundorozsma	18 504	7,21	0	–	0	–
Csongrád	25 888	10,08	4	6,67	2	1,94
Szentes	32 387	12,61	2	3,33	2	1,94
Hódmezővásárhely	60 922	23,72	7	11,67	8	7,77
Szeged	119 109	46,38	47	78,33	91	88,35
összesen	256 810		60		103	

Az egyetem 1920–1929 közötti képzéseinek összehasonlító elemzése

Az 2020–2021-ben elkészült adatbázisok segítségével összehasonlítható a hat képzés szegedi születésű hallgatóinak aránya. Ez a megközelítés arra is lehetőséget nyújt, hogy képet alkossunk a különböző felekezetek továbbtanulási stratégiáiról, az általuk kitüntetett és preferált vagy éppen elhanyagolt és elkerült szakokról, szakirányokról. A város legnépesebb vallási csoportját alkotó római katolikusok egyedül a mindössze kétszemeszteres államszámviteli képzésen tudták meghaladni az 1920. évi népszámláláson kimutatott lélekszám-arányukat. Minden más képzésen lényegesen elmaradtak attól, legalacsonyabb arányt pedig az orvosi és a bölcsészeti fakultáson értek el. Ez azt mutatja, hogy a római katolikus családok tanulni vágyó fiataljai csak a legrövidebb tanulmányi idejű és legolcsóbb képzésen voltak képesek demográfiai arányuknak megfelelő mértékben bekapcsolódni.

A városban szerény mértékben jelenlévő reformátusok a gyógyszerész, a bölcsész, a jogi, az orvosi és az államszámviteli képzésen felülmúlták lélekszám-arányukat, a természettudományi képzésen ellenben lényegesen elmaradtak attól. Az evangélikusok az államszámviteli képzés kivételével minden más képzésen felülmúlták sze-

³⁵ SZTE Lt. Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

rénny lélekszám-arányukat. Különösen kiemelkedő a gyógyszerészek közötti, a reformátusokkal és izraelitákkal megegyező arányuk. Az izraeliták – az evangélikusokhoz hasonlóan – az államszámveteli képzés kivételével minden más képzésen többszörösen (1,56–4,51-szeresen) felülmúlták a lélekszám-arányukat. Esetükben arra is található példa (az orvostan- és a bölcsészhallgatók között), hogy demográfiai arányukat 4–4,5-szeresen múlták felül a hallgatók között. De a többi képzésen is általános volt a 3–4-szeres felülreprezentáltságuk az 1920–1929 közötti évtized egészére vonatkozóan.

A város vallási kisebbségei fiataljai többnyire demográfiai lélekszám-arányuknál jóval kedvezőbb mértékben tanultak a helyi egyetemen, s ezen családok többnyire kedvező anyagi helyzetének köszönhetően a hosszabb tanulmányi idejű, költségszebb szakokra jártak, ugyanakkor előszeretettel preferálták a végzés után jobb megélhetést és nagyobb társadalmi befolyást nyújtó képzéseket. Ez a továbbtanulási gyakorlat azt eredményezte, hogy az 1920–1929 közötti évtizedben a szegedi vallási kisebbségek tovább növelték anyagi fölényüket és érdekérvényesítő képességüket. Önmagában már ez az egy táblázat is azonnal szertefoszlatja a korabeli sajtóban és az utóbbi évtizedek hazai és nemzetközi szakirodalmában elterjedt téves állításokat a numerus clausus-törvény magyarországi alkalmazásáról. Az az ország, ahol a vallási kisebbségek a felsőoktatásban (s az egyetemi képzések közül éppen a leg-hosszabb, legdrágább és a végzés után a legnagyobb társadalmi befolyást nyújtó szakokon) többszörösen felülreprezentáltak, ezáltal pedig a jövő értelmiségében és vezetőiben szinte kizárólagos szerepet tudnak elérni, ezen kisebbségek jogfosztásáról, elnyomásáról, sérelmeiről beszélni nem lehet.

A hat képzés szegedi születésű hallgatóinak arányai³⁶

felekezet	népszáml. ³⁷	JÁTK	államsz.	OTK	BTK	TTK	gyógysz.
r. katolikus	86,91	74,68	94,74	64,34	62,75	76,6	78,57
református	4,57	5,77	5,26	5,43	7,84	2,13	9,09
evangélikus	1,49	2,56	–	1,55	3,92	2,13	9,09
izraelita	5,84	15,71	–	26,36	25,49	19,15	9,09
görögkatolikus	0,43	0,96	–	0,78	–	–	–
görögkeleti	0,62	0,32	–	0,78	–	–	–
unitárius	0,06	–	–	–	–	–	–
egyéb	0,001	–	–	0,78	–	–	–

³⁶ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt. – Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

³⁷ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 35.

A szegedi születésű hallgatókhoz hasonlóan a budapesti lakóhelyű hallgatók felekezeti arányai is tanulságokkal szolgálnak. Itt is jelentős eltérések mutathatók ki az egyes felekezetek 1920-as népszámlálási aránya és a szegedi egyetem karaira delegált hallgatók megoszlása között. A budapesti lakosságban a római katolikusok némileg kisebb lélekszám-arányt értek el, mint országos viszonylatban. A szegedi egyetem budapesti lakóhelyű hallgatói között a római katolikusok egyetlen képzésen sem érték el demográfiai arányukat. Ahhoz legközelebb a jogi és az államszámviteli képzésen jártak. Ugyanakkor a gyógyszerészek között annak alig negyedét, az orvostan- és a természettudományi hallgatók között kevesebb, mint felét érték el. A reformátusok a szegedi gyógyszerészeti képzésre egyáltalán nem juttattak be budapesti lakóhelyű személyt, az orvostani és a természettudományi képzésre pedig csak lényegesen alacsonyabb arányban. Az államszámviteli képzésre viszont lényegesen magasabb, a jogi és bölcsészeti képzésre pedig nagyobb arányban kerültek be fővárosi lakóhellyel rendelkező reformátusok. Az evangélikusok a jogi, a természet- és a bölcsészettudományi képzésen magasabb, az államszámviteli és az orvosi képzésen alacsonyabb arányt értek el. Az izraeliták – az országos lélekszám-arányukat többszörösen meghaladó – budapesti demográfiai súlyuk többszörösét érték el a gyógyszerész-, az orvosi, a természet- és a bölcsészettudományi képzésen. Attól alacsonyabb arányt csak a jogi és az államszámviteli képzésen értek el. Szembeötlő, hogy a fővárosból érkező gyógyszerészhallgatók háromnegyede izraelita volt. Megfontolásra érdemes, hogy a fővárosban közel háromszoros létszámfölényben lévő római katolikusok a szegedi gyógyszerészképzésre mindössze ötödannyi hallgatót delegáltak, mint az izraeliták. Vagyis egy fővárosi izraelita fiatal megközelítőleg 15-ször nagyobb eséllyel került be a szegedi gyógyszerészképzésre, mint egy római katolikus. Hangsúlyozni kell, hogy ezek az értékek a numerus clausus-törvény hatályának időszakában a tíz tanév összesített átlagában mutathatók ki.

*A hat képzés budapesti lakóhelyű hallgatóinak arányai*³⁸

felekezet	népszáml. ⁹	JÁTK	államsz.	OTK	BTK	TTK	gyógysz.
r. katolikus	59,07	51,71	50	27,05	40	27,27	15
református	10,89	18,38	50	7,25	14,29	7,27	–
evangélikus	4,83	7,69	–	4,35	5,71	7,27	5
izraelita	23,2	20,51	–	59,9	37,14	58,18	75
görögkatolikus	1,08	–	–	–	–	–	–
görögkeleti	0,47	–	–	–	2,86	–	–
unitárius	0,3	1,28	–	0,97	–	–	5
egyéb	0,16	0,43	–	0,48	–	–	–

Az 1920 utáni országhatárokon belüli területeken született hallgatók felekezeti megoszlása a hat képzésen nem arányos. Ebben a tekintetben is jelentős eltérések mutathatók ki. A római katolikusok az államszámviteli képzés kivételével minden karon és képzésen alacsonyabb arányt értek el a hallgatók között, mint az 1920. évi lélekszám-arányuk. Legkisebb arányt az orvostan- és a gyógyszerészhallgatók között érték el. A jog- és bölcsészhallgatók között pedig már-már megközelítették a demográfiai arányukat. A reformátusok egyetlen képzésen sem érték el országos lélekszám-arányukat, de a jog- és a bölcsészhallgatók között már egészen megközelítették azt. Az evangélikusok a természettudományi, a gyógyszerész, a bölcsész- és a jogi képzésen felülmúlták országos demográfiai arányukat, s csak az államszámviteli és az orvosi képzésen maradtak el attól. Az izraeliták egyedül a rövidke és kevésbé jelentős államszámviteli képzésen maradtak el országos lélekszám-arányuktól. A többi képzésen többszörösen felülmúlták azt. Így az orvostanhallgatók között 6,66-szorosan, a gyógyszerészek között 5,00-szorosan, a természettudományi képzéseken 4,65-szörösen. Az izraeliták tehát nemcsak szegedi, vagy budapesti, de országos léptékben is minden más felekezeti csoportnál jóval magasabb arányban voltak felülreprezentálva az 1920–1929 közötti évtized teljes egészében.

³⁸ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt. – Bölcsész- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

³⁹ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 99.

*A hat képzés belföldi születésű hallgatóinak arányai*⁴⁰

felekezet	népszáml. ⁴¹	JÁTK	államsz.	OTK	BTK	TTK	gyógysz.
r. katolikus	63,87	58,87	80,95	39,82	57,83	50	43,59
református	20,93	19,98	12,38	14,32	18,53	12,4	15,75
evangélikus	6,23	6,35	5,71	4,92	6,71	8,4	7,32
izraelita	5,93	12,69	0,95	39,49	15,02	27,6	29,67
görögkatolikus	2,19	1,18	–	0,56	0,96	0,4	2,2
görögkeleti	0,64	0,35	–	0,36	0,32	0,8	0,73
unitárius	0,078	0,41	–	1,11	0,64	0,4	0,73
egyéb	0,13	0,18	–	4,47	–	–	–

Az országos adatok fényében nem tekinthető véletlennek az, hogy a korszak egyik legnagyobb hatású ideológusa, Szabó Dezső rövid idő alatt jelentősen megváltoztatta véleményét a numerus clausus alkalmazásáról. 1920. március 5-én még 900 egyetemi hallgató élén a Parlament elé vonulva követelte a numerus clausus soron kívüli törvénybe iktatását.⁴² A törvényt hamarosan valóban elfogadták és hatályba lépett. Alig egy esztendővel később, 1921. március 10-én azonban a *Virradat* hasábjain megjelent *Szabadság és keresztény politika* című vezércikkében már egyszerűen csak figyelemelterelést szolgáló pótcselekvésnek, üres heccnek tartotta a numerus clausus-törvény körüli üres hangzavart és álcselekvést: „Az az egyetemi numerus clausus, amelyet mint egy kedves zörgőt odanyomtak a magyar publi markába, hogy ne nézzon oda, hová nem kell, még semmit sem jelent egymagában a magyarság önvédelmében. Meg kell valósítani a numerus clausus elvét az élet minden terén, minden pályán, a kenyér és szellemi táplálék minden forrásánál. Örültség eltérni, hogy egy, a lakosság öt percentjét tevő ellenséges nemzetiségnek tízszeresen nagyobb sajtója legyen, mint az ország egész többi lakosságának összevéve. Vagy csak kis heccet merünk rendezni, de jogrendet megvalósítani az örök emberi jogok védelmére nem?”⁴³

Szabó Dezső öt esztendővel később, 1926. január 28-án a *Magyar Hírlap* hasábjain megjelentetett *A faji probléma* című cikkében ugyancsak lesújtó véleményt

⁴⁰ SZTE Lt. Jog- és Államtudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–33. köt. – Orvostudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–34. köt. – Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt. – Matematika- és Természettudományi Kar hallgatói törzskönyvek, 1–20. köt.

⁴¹ 1920. évi népszámlálás I. 1923. 14.

⁴² Szócs Zoltán: *Szabó Dezső-enciklopédia*. Budapest, Kairosz, 2011. 223.

⁴³ *Szabó Dezső vezércikkei a Virradatban*. Szerk. Szócs Zoltán. Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 1999. 114.

fogalmazott meg a Bethlen-kormány nemzetpolitikájáról: „Minden védelem helyett a zsidósággal szemben csak piszkos, ízléstelen vagy becstelen hecceket tudtak nyújtani. Nincs olyan örült, aki elhiggye, hogy amiért Csongrádon egy-két bakfist meggyilkolnak, amiért itt-ott gyáva és semmit el nem intező zsidó hecceket rendeznek, amiért a Szózat olyan ostoba és ízléstelen »Zsidó Szemléte« hoz, mely a legutolsó vidéki bordély ízlését is megszégyeníti: a zsidóság felszedi sátorfáját, roppant szerzését, gigászi realitásait, és kimegy Palesztinába, hogy onnan anzikszokat küldjön Ulainnak és Eckhardtnak. Milyen gazdasági, milyen kulturális védelmet jelentenek ezek a heccek a magyar fajnak? Ez az antiszemitizmus úgy harcolt a zsidóság ellen, mint a paksi a szomszédja ellen. Nagyon dühös volt rá, és mert nem tudott ellene tenni, minden reggel belepiszkolt a saját ruhájába. Csak azért, hogy mikor elmegy a szomszédja előtt, az büdösséget érezzen. Ez az ízléstelen, piszkos és buta »antiszemitizmus« tett legtöbbet azért, hogy a zsidóság a két forradalom alatti tetteiért elvesztett pozícióját visszanyerje. Ez kovácsolta a zsidóságot olyan egységgé, amelyről maga sem álmodott. Senki és semmi soha nem tett annyi szolgálatot a zsidóságnak, mint ez az antiszemitizmus.»⁴⁴

Nem Szabó Dezső volt az egyetlen, aki az 1920-as években a numerus clausus-törvény végrehajtásának elszabotálását kérte számon a kormányon. Széles körben bontakozott ki olyan mozgalom, amely az izraelitáknak az egyetemeken továbbra is tapasztalható többszörös felülreprezentáltsága miatt a felvételi gyakorlatban a hatályos jogszabályi előírások tényleges betartását követelte.⁴⁵ A korabeli dokumentumok alapján kétséget kizáróan kimutatható fenti hallgatói arányok mellett ezek a mozgalmak is mutatják a numerus clausus-törvény elszabotálását.

Következtetések

A szegedi egyetem hat képzése 1920–1929 között beiratkozott hallgatóinak felekezeti megoszlása azt mutatja, hogy akár szegedi, akár budapesti, akár az 1920 utáni országhatáron belüli területek vonatkozásában vizsgáljuk, az izraelita hallgatók minden területi összehasonlításban többszörösen (2,69–6,66-szoros mértékben)

⁴⁴ SZABÓ Dezső: *Két faj harca*. Szerk. Szócs Zoltán. Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 1996. 35.

⁴⁵ CAESAREUS: *Numerus clausus és zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Pátria, 1922. – HOOR, von Karl: *Der Numerus clausus an den ungarischen Universitäten und Hochschulen (insbesondere an der medizinischen Fakultät der Budapester „Pázmány Péter” Universität)*. Leipzig, Theodor Weicher, 1923. – HOOR Károly: *A numerus clausus*. Budapest, MONE, 1925. – FÜLÖP Béla: *Numerus clausus és kereszténység*. Makó, Makói Friss Ujság Nyomda, 1925. – MÉHELY Lajos: *A numerus clausus mérlege. Élmények és tanulások*. Budapest, Held János, 1932.

haladták meg az 1920. évi népszámláson kimutatható lélekszám-arányukat. A fenti számok értelmezéséhez figyelembe kell venni, hogy a szegedi egyetemen (a budapesti egyetemen megkövetelt hiteles anyakönyvi kivonattal szemben) semmilyen eszközzel sem próbálták leellenőrizni a hallgatók vallásra vonatkozóan a beiratkozáskor felvállalt vallási hovatartozási adatát.⁴⁶ Feltehetően az 1920-as évek légkörében a szegedi egyetemre jelentkezők egy része nem a valódi vallását, hanem valamilyik keresztény felekezetet írta be a származási lapra. Így a valóságban a fentieknél is magasabbra tehető az izraeliták felülreprezentáltsága. Jelenleg azonban nem állapítható meg, hogy a származási lapok segítségével kétségkívül kimutatható arányt mennyivel haladhatta meg a tényleges részesedésük.

A fenti számok tükrében alapvetően megalapozatlannak és tévesnek bizonyulnak mindazok a korabeli cikkek és az utókor történeti munkáiban is általánosan elterjedt nézetek, amelyek (figyelmen kívül hagyva a hallgatók által személyesen kitöltött és fennmaradt levéltári dokumentumokból kigyűjthető tényadatokat) az 1920-as évek hazai felsőoktatási felvételi gyakorlatát a numerus clausus-törvény alapján próbálják bemutatni.⁴⁷ Ezek a történészek és a mögöttük álló körök bármennyi újabb és újabb

⁴⁶ Rectori Hivatal hirdetménye a beiratkozások rendjéről. SZTE Lt. 840 – 1921/22. J. K. szám (szövege kiadva: VAJDA, 2020. 170–171.)

⁴⁷ NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: Az első numerus clausus törvény végrehajtásáról. In: *Jogtörténeti tanulmányok IV. köt.* Szerk. CSIZMADIA Andor – PECZE Ferenc. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1980. 220. – DEVICH Andor: *A Szegedi Tudományegyetem története 1921–1944. I.* Szeged, JATE Kiadó, 1990. 218. – SZABÓ Tibor: *A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története 1921–1951.* Szeged, SZOTE, 1992. 26. – KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években. *Budapesti Negyed*, 1995/2. 148. – LADÁNYI Andor: A numerus clausus-törvény 1928. évi módosításáról. *Századok*, 1994. 1118. – LADÁNYI Andor: *Klebsberg felsőoktatási politikája.* Budapest, Argumentum, 2000. 86. – GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, Osiris, 2001. 123. – KOVÁCS M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között.* Budapest, Helikon, 2001. 85. – KATZBURG, Nathaniel: *Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943.* Budapest, Babel, 2002. 57. – BRAHAM, Randolph L.: *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon.* Budapest, Új mandátum, 2003. 16. – KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, Balassi, 2005. 135. – LADÁNYI Andor: A numerus clausustól a numerus nullusig. *Múlt és Jövő*, 2005/1. 57. – K. FARKAS Claudia: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920–1944.* Budapest, Napvilág, 210. 22. – ZAKAR József: Fajvédők az 1920-as évek Magyarországon. In: *Tanulmányok a holokausztról. V. köt.* Szerk. BRAHAM, Randolph L. Budapest, Balassi, 2011. 65–66. – KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus zsidókvótája 1920–1945. In: *Számokba zárt sorsok. A numerus clausus 90 év távlatából.* Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, Holokauszt Emlékközpont, 2011. 60. – KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág, 2012. 131. – KOMORÓCZY Géza: *A zsidók története Magyarországon II. 1849-től a jelenkorig.* Pozsony, Kalligram, 2012. 420. – UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Pécs–Budapest,

tanulmányt és önálló kötetet jelentetnek is meg a törvény parlamenti vitájáról, a korabeli jobboldali politikusoknak és közéleti szervezeteknek a hazai zsidóság háttérbe szorítására irányuló politikai törekvéseiről, az egyetemi felvételi eljárás során elutasított ifjak felekezeti megoszlásáról és izraelita ifjak valóban sajnálatos személyes megpróbáltatásairól, mindezt hiába teszik. Az 1920–1929 között felvett hallgatók felekezeti megoszlásában kimutatható többszörös izraelita felülreprezentáltság alapján ugyanis kétségtelen, hogy a hazai zsidó közösségek az 1920-as és 1930-as években is dominálni tudtak az egyetemi hallgatóságon belül. Így pedig belátható, hogy a numerus clausus-törvény részleges budapesti betartása is mindössze mérsékelni kívánta az izraeliták többszörös (8–10-szeres) felülreprezentáltságát, nem pedig megszüntetni azt. Mivel azonban a vidéki egyetemeken nem tartották be az előírást, még ezt a mérsékelt célt sem érte el.⁴⁸ Mivel azonban a legtöbb egyetemen nem tartották be az előírást, még ezt a célt sem érte el. A jól dokumentált nyilvánvaló tények ellenére a hazai történeti szakmunkák között alig-alig található olyan, amely a hallgatók szociológiai arányainak megfelelően hívja fel a figyelmet a törvény részleges és látszólagos végrehajtására.⁴⁹ A szegedi egyetemen kimutatható valós arányok ez utóbbi irodalmak állításait támasztják alá és teszik érthetővé, illetve egészítik ki néhány részlettel.

Jelenkor–OSZK, 2013. 26. – KOVÁCS András: Antiszemitáktól sújtva. *Budapesti Könyvszemle*, 2013/1. 28. – KOMORÓCZY Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni”. *Források és dokumentumok (1965–2012). A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez. Szöveggyűjtemény.* Pozsony, Kalligram, 2013. 921–927. – KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények. In: *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet.* Szerk. BRAHAM, Randolph L. – KOVÁCS András. Budapest, Múlt és Jövő, 2015. 51.

⁴⁸ UJVÁRY Gábor: A felsőoktatási felvétel szabályozásai a két világháború közötti Magyarországon. In: *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században.* Szerk. KISSNÉ BOGNÁR Krisztina – MOLNÁR László – OSVÁTH Zsolt. Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. 13.

⁴⁹ LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921).* Budapest, Akadémiai, 1979. 178. – KARÁDY Viktor: Egyetemi antiszemitizmus és érvényesülési kényszerpályák. Magyar–zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a numerus clausus alatt. *Levéltári Szemle*, 1992/3. 23. – KARÁDY Viktor: A numerus clausus és a zsidó értelmiség. In: KARÁDY Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok.* Budapest, Replika Kör, 1997. 238. – KARSAI László: *Holokauszt.* Budapest, Pannonica, 2001. 216.

„ÁLDÁST JELENT SZEGEDEN [...] DIÁKJÓLÉTI ÉS DIÁKVÉDŐ IRODA”¹

INTÉZMÉNYES DIÁKVÉDELEM A SZEGEDI FERENC JÓZSEF
TUDOMÁNYEGYETEMEN 1923/24–1928/29²

1. Bevezetés

A Trianon és a magyar felsőoktatás (IV.) konferencián tartott előadásomban és az ebből írott „...a szebb jövőnek útját (...) egyengette s egyengeti...” – *Intézményes diákvédelem a Ferenc József Tudományegyetemen Kolozsvártól – Szegedig* című tanulmányomban a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem működésének szegedi korszakában létrejött kettős feladatú intézmény, a Diákjóléti és Diákvédő Iroda³ létrehozását szükségessé tevő körülményeket és az Iroda tevékenységének (szellemi) eszmerendszerét és gyakorlati (szervezeti) rendjét kíséreltem meg bemutatni, annak első működési korszakában. Foglalkoztam azzal is, hogy mindez milyen források alapján elemezhető.

¹ *Magyar városok monográfiája I. Szeged.* Szerk. KISS Ferenc–TONELLI Sándor–SZ. SZIGETHY Vilmos. Budapest, Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala 1927. (A továbbiakban: KISS–TONELLI–SZ. SZIGETHY, 1927.) 374. Itt jegyzem, hogy a szerkesztők egyikéről Tonelli Sándor ekkor kereskedelmi és iparkamarai titkárról úgy emlékezik meg beszámoló jelentésében a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke, Szandtner Pál egyetemi nyilvános rendes tanár, mint aki egyike azoknak „[...] kik elhelyezkedést kereső ifjaink kéréseinek felkarolásával, illetve az ifjúság egyéb javát célzó javaslataink, és akcióink támogatásával voltak szíves segítségünkre lenni.” *Jelentés a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem kebelében szervezett Diákjóléti és Diákvédő Irodájának első évi (1923. július 1.–1924. június 30.) működéséről.* Szeged, k. n., 1924. (A továbbiakban: *Jelentés*, 1924.) 7.

² Jelen tanulmány a Trianon és a magyar felsőoktatás IV. c. kötetben megjelent „...a szebb jövőnek útját (...) egyengette s egyengeti...” – *Intézményes diákvédelem a Ferenc József Tudományegyetemen Kolozsvártól – Szegedig* tanulmányom folytatása.

³ A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Szegeden felállított Diákjóléti és Diákvédő Irodája volt Magyarország első, önálló egyetemi szervezeti egységként tevékenykedő diákjóléti intézménye. A szegedi példa nyomán jött létre a pécsi és a budapesti tudományegyetem hasonló nevű és feladatkörű intézménye. Emellett a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának működése hatott a debreceni tudományegyetemen folyó diákvédelmi munkára is. Erről ld.: MAGYARY Zoltán: *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1929. (A továbbiakban: MAGYARY, 1929.) 94.

Mostani tanulmányomban, azt kívánom vizsgálni, hogy igaz-e az 1927-ben megjelent *Szeged* monográfia jeles szerzőinek tanulmányom címében idézett szépírói ihletettségi és igencsak fennkölt stílusú mondata, amely az említett könyvben így olvasható: „Áldást jelent Szegeden az egyetem kebelében szervezett diákjóléti és diákvédő iroda, amely negyedik éve alakult meg, hogy azóta száz meg száz szem könnyét törölje le.”⁴

Devich Andor szegedi egyetemtörténet feldolgozó munkájában⁵ ennél visszafogottabban, de a történész szakszerűségével értékeli a Diákjóléti és Diákvédő Iroda működését: „1924-ben a Diákvédő és Diákjóléti Iroda a jó szervezés folytán a hallgatóság támogatása [terén] szép eredményeket ért el.”⁶

A monográfia szerkesztőtírázatától illetve az egyetemtörténésztől vett idézetek igazságtartalma leghitelesebben a Diákjóléti és Diákvédő Iroda éves jelentéseiben⁷, valamint az egyetem beszámolóiban⁸ közölt számadatokat elemezve igazolható vagy netalán cáfolható.

Ezek a jelentések a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának első (alapító) elnöke Szandtner Pál a magyar közjog egyetemi ny. r. tanára keze munkái, az Iroda második működési évétől (1924/25. tanév) állandósult az ő elnöksége idején készített működési jelentések tartalmi és formai rendje. Utódai a jelentések összeállításakor tőle eltérő tartalmi és formai szerkesztési elveket alkalmaztak.

Ekkortól lesz a jelentések állandó eleme egy szöveges rész és ehhez csatolt függelékként az Iroda működési eredményeit jelképező (kézzel foghatóvá tevő) táblázatos kimutatás. Ekkortól kezdődően táblázatos kimutatás készült a segélyezettokról kari

⁴ KISS-TONELLI-SZ. SZIGETHY, 1927. 374.

⁵ DEVICH Andor: *A szegedi Tudományegyetem története 1921–1944 I.* Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1986. (A továbbiakban DEVICH, 1986.)

⁶ DEVICH, 1986. 225.

⁷ A Diákjóléti és Diákvédő Iroda éves jelentéseinek összeállítása – az Iroda szervezeti szabályzatának előírása szerint – az elnök feladatkörébe tartozott. Emlékeztetőül (ezt korábbi tanulmányomban már leírtam) az 1923/24–1928/29. tanévekben az elnöki posztot Szandtner Pál (Dunaföldvár, 1884. december 4.–Dunaföldvár, 1963. november 10.) egyetemi nyilvános rendes tanár töltötte be. Az ő egyénisége nagymértékben befolyásolta az Iroda működését, némi, de igencsak némi túlzással állítható: az, hogy az 1923/24–1928/29. tanévekben a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája hogyan töltötte be feladatát, Szandtner professzoron múlt.

⁸ *Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922–23–1926–27. évi működéséről.* Szeged, 1929., *Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1927–28–1928–29. évi működéséről.* Szeged, 1930., valamint *Beszámoló beszéd melyet a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1929. évi szeptember hó 29-iki ünnepi közgyűlésén mondott Dr. Dézsi Lajos egyetemi ny. r. tanár a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1928/29-iki évi rector magnificusa.* Szeged, 1929. (A továbbiakban: *Beszámoló*, [vonatkozó kiadási év.]

megoszlásuk, származási helyük és vallási hovatartozásuk szerint, a nyújtott segélyekről tárgyuik (a segély típusa) és értékük szerint, illetve a segélyezettek kari megoszlása szerint.

Továbbá a segélyek értékéről a segélyezettek kari megoszlása szerint, a nyújtott segélyekről tárgyaik és a segélyezettek születési helye szerint, a segélyek értékéről a segélyezettek születési helye szerint, a nyújtott segélyekről tárgyaik és a segélyezettek vallási hovatartozása szerint.

Szintén táblázatos kimutatást állított össze Szandtner elnök a segélyek értékéről a segélyezettek vallási megoszlása és végezetül a segélyezettek tanulmányi eredményei szerint. Ezeknek a kétségtelenül részletes, de igen sok munkát igénylő kimutatásoknak a száma Szandtner Pál elnöki működésének utolsó két tanévében (1926/27–1927/28. tanév) jelentősen csökkent.⁹ A táblázatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája működésének igen széles körű társadalomtörténeti feldolgozását kínálják.

Az is rend részét képezte, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda működési jelentését Szandtner Pál minden esetben bemutatta az egyetemi tanácsnak. Az első ilyen alkalomra – az 1923/24. tanévi jelentés beterjesztésére – értelemszerűen az 1924/25. tanévben kerülhetett sor.¹⁰

Ezt és az ezután következő jelentéseket a tanács mindenkor a következő válasszal fogadta el: „Az Egyetem Tanácsa Dr. Szandtner Pál professzor jelentését örömdetesen tudomásul veszi és neki körültekintő, az elárvult diákság szeretetétől vezérelt lelkes és önzetlen fáradozásaiért őszinte köszönetét tolmácsolja.”¹¹ Az is kialakult rend részét képezte, hogy a tanács mindig ekkor bízta meg tagját a Diákjóléti és Diákvédő Iroda vagyonkezelésének és számadásainak felülvizsgálatával.¹² Akik a felülvizsgálat lezárultát követően minden esetben azt jelenthették, hogy: „[...] az

⁹ Az 1926/27. tanévtől már nem közölt az elnök táblázatot semmilyen összefüggésben a segélyezettek vallási hovatartozásáról. Az 1927/28. tanévben pedig csak két táblázatos kimutatás található a Diákjóléti és Diákvédő Iroda működési jelentésében: a segélyezettek létszámáról kari megoszlásuk szerint és a segélyekről a segélyek tárgya és értéke szerint. *Jelentés*, 1927/28. tanév 17–18.

¹⁰ Az első tanévi jelentés tudomásul ld.: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1924-1925. A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanácsának 1924. október 30. VI. rendes ülése. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1924–1925. 49. (Letöltve: 2021. július 21.)

¹¹ Uo.

¹² A Diákjóléti és Diákvédő Iroda vagyonkezelésének és számvitelének felülvizsgálatára szóló első megbízatást Dr. Reinbold Béla prorektor és Dr. Ortway Rudolf Matematikai és Természettudományi Kar prodékánja, tanácstagok kapták. Jelentésüket ld.: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1924-1925. A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanácsának 1924. november 19. VIII. rendes ülése. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsülései, 1924–1925. 49. (Letöltve: 2021. július 22.)

Iroda számadásait és a kiadási tételeket a bemutatott okmányokkal egyezőknek és számszerűleg is helyesnek találta.”¹³

Önmagukban nem csak az Iroda működési jelentéseinek szöveges részével és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem tanácsülési jegyzőkönyveinek együttes tanulmányozásával tárható fel a Diákjóléti és Diákvédő Iroda teljes működése. Mellettük a korabeli hírlapokban megjelenő közlemények és tudósítások is figyelmet érdemelnek. A téma feldolgozásának legkézenfekvőbb módja a rendelkezésre álló források keletkezésének időrendjében vizsgálni a működés számszaki adatait.

2. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda működése a számok tükrében az 1923/24-1928/29. tanévben¹⁴

2.1. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda működése a számok tükrében az 1923/24. tanévben

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának első évi (1923. július 1.–1924. június 30.) beszámolójában Szandtner Pál elnöki kötelezettségének eleget téve¹⁵ közzé tette az Iroda diákjóléti tevékenységéről készített számszaki adatsorát.¹⁶ Szandtner professzornak az Iroda pénzügyi működésére – azaz a diákjóléti tevékenységére – vonatkozó számszerű adatait a következő táblázatokba csoportosítva közölöm:¹⁷

¹³ Uo.

¹⁴ Mivel a fejezet címében jelzett időszak számadatainak teljes körű elemzése meghaladná jelen tanulmány terjedelmi korlátját ezért részletesen csak a Diákjóléti és Diákvédő Iroda első két évének (1923/24–1924/25. tanévek) eredményeit veszem számba. Szandtner Pál elnöki időszakának további évei (1925/26–1928/29. tanévek) működési eredményeiből csak a legfőbb adatsorokat közlöm, mintegy illusztrációként.

¹⁵ A Diákjóléti és Diákvédő Iroda szervezeti szabályzata az elnök feladatává tett többek közt azt is, hogy, félévente legalább egyszer köteles az Iroda működéséről az Egyetem Tanácsának jelentést tenni. (*A m. kir. Ferenc József Tudományegyetemre vonatkozó fontosabb törvények és rendeletek gyűjteménye*. Összegyűjt. és s. a. r. LAKY Dezső. Szeged, 1926. 164.) (A továbbiakban: LAKY, 1926.) Ezek egybeszerkesztésének eredménye a tanévi beszámoló jelentés. Szintén a szervezeti szabályzat rendelkezett arról, hogy az Iroda anyagi ügyeinek kezelője, az elnök.

¹⁶ *Jelentés*, 5.

¹⁷ Ezeket maga a professzor is külön csoportosítva (oszlopszerűen) közölte beszámolójában.

1. táblázat

Bevételek

Adományok (K)	Ifjúság járulékai (K)	Ifjúság kölcsönök visszafizetése (K)	Összesen (K)
43 955 561	3 605 426	14 909 206	62 470 193

2. táblázat

Kiadások

Segélyekre és tanszerekre (K)	Nyomtatványokra és írószerekre (K)	Levelezésre (K)	Kamatmentes ifjúsági kölcsönök (K)	Maradvány (K)	Összesen (K)
29 729 536	1 390 590	14 909 206	25 928 850	5 001 581	62 470 193

3. táblázat

Segélyek neve és a segélyezettek száma szerint

Segélyek neve	Segélyek összege (K)	Segélyezettek száma (fő)
Az Egyetemi Mensa költsgtámogatása	7 360 000 ¹⁸	-
Élelmezés	5 046 935 ¹⁹	73
Tan- és vizsgadíj támogatás	2 799 620 ²⁰	54
Lakpénzsegély	293 000 ²¹	18
Ruházati segély	248 000	4
Útisegély	209 000	2
Betegségi segély	247 000 ²²	5
Összesen	16 203 555	156

¹⁸ Az 1922–23–1926–27 évi egyetemi Beszámolóban más számadat olvasható: „[...] az Iroda az egyetemi Mensa költségeihez 7 és fél millió koronával járult.” *Beszámoló*, 1922–23–1926–27. 185.

¹⁹ Uo. ettől eltérő szám szerepel: „93 egyetemi hallgatót támogatott élelmezési pénzsegély, 14,171.610 K értékben.”

²⁰ Uo. szerint „az Iroda 55 hallgatónak folyósított tandíjsegélyt 2,883.000 K értékben.”

²¹ Uo. az adat ismét más: „19 hallgatót részesített lakbér segélyben 877.000 K értékben.”

²² Uo.: „5 hallgatót segélyezett betegségében 250.000 K értékben.”

A fenti táblázatokhoz két magyarázó megjegyzést fűznék. Az Iroda kiadásainak²³ és bevételeinek körét²⁴ az Iroda már hivatkozott szervezeti szabályzata pontosan meghatározta. Az is említést érdemel, hogy a már hivatkozott *Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922–23–1926–27 évi működéséről* című kiadványban a Diákjóléti és Diákvédő Iroda működésének számadatai kisebb-nagyobb mértékben eltérnek a Szandtner-féle jelentés számaitól. A Beszámoló ezen fejezete címe: „Reinbold Béla prorectornak az 1924. évi okt. 11-én tartott tanév-megnyitó közgyűlésén felolvasott beszámolója az 1923–24. egyetemi évről.”²⁵ Ebben a prorector a „VKM. úr 12 milliós” Diákjóléti és Diákvédő Irodának jutott adományáról szól, míg Szandtner Pál a fentebb hivatkozott jelenésében ugyanezt 12 és fél-millió korona összegben adja meg.²⁶ Reinbold Béla néhány sorral lejjebb különös hálával emlékezik meg „a Diákvédő Iroda jötevői közül a VKM. úr önagyméltóságáról 13 millió koronás adományaért”.²⁷ Szandtner professzor ilyen összeget az idézett beszámolójában külön nem említi. Reinbold prorector ugyancsak szól „egy magát megnevezni nem akaró erkölcsi testületről 10 és félmillió korona értékű gyűjtésért”,²⁸ ami szintén az Iroda bevételeit növelte.²⁹

Fentebb már írtam, hogy a prorector az egyike volt a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája működését számviteli szempontból felülvizsgáló két egyetemi tanácstagnak. Így kizárható, hogy nem ismerte az Iroda

²³ A kiadásokat három költségvetési csoportra bontva szabályozta. Meghatározta, hogy mely kiadásokat fedezi az Egyetem Tanácsa és melyeket a Diákjóléti és Diákvédő Iroda. Az említett költségvetési csoportok: 1.) Az Iroda dologi költségeit (helyiségek biztosítása, felszerelése és karbantartása) az egyetemi tanács fedezte, 2.) Az Iroda működéséhez szükséges nyomtatványok előállítását és a levelezés költségeit az Iroda saját költségvetéséből rendezte, 3.) Az iroda személyi kiadásainak anyagi háttérrel ugyancsak a Tanács gondoskodott. Ld.: LAKY, 1926. 164–165.

²⁴ A bevételek a szervezeti szabályzat előírása szerint hat forrásból származhattak. 1.) Az Egyetem Tanácsának rendelkezési alapjából félévente felajánlott összegek. 2.) A Karok rendelkezési alapjából félévente felajánlott összegek. 3.) Az Egyetem Barátainak Egyesülete által időnként felajánlott összegek. 4.) A beiratkozók által a beiratkozáskor diákjóléti és diákvédelmi célra a Questurának befizetett és előre meghatározott nagyságú összegek. 5.) Az Egyetemhez diákjóléti és diákvédelmi célra bárhonnan érkező összegek, ha az adakozó nem jelöl meg más egyetemi diákjóléti intézményt. 6.) Az Iroda és partnerei által szervezett diákjóléti és diákvédelmi akciókból befolyó összegek.

²⁵ *Beszámoló*, 1922–23–1926–27. 172.

²⁶ *Jelentés*, 1923/24. 6.

²⁷ *Beszámoló*, 1922–23–1926–27. 186.

²⁸ Uo. 186.

²⁹ Mivel a Diákjóléti és Diákvédő Iroda iratanyaga nem maradt fenn, csak az eltérés tényét tudom rögzíteni.

pontos könyvelési adatait. Annál is inkább mivel beszámolójában Diákjóléti és Diákvédő Iroda főkönyveire támaszkodhatott.³⁰

Az is nehezen feltételezhető, hogy Szandtner Pál nem a könyvelés adataira támaszkodott volna jelentése elkészítésekor. A hivatkozott főkönyvek nem maradtak fenn, ezek hiányában az eltérés pontos oka csak rögzíthető, de nem állapítható meg. Jelentésében azonban több helyen is említ olyan diákjóléti célú kiadásokat, az Iroda részre befolyt különböző kormányzati támogatásokat, adományokat, amelyeket nem emelt be adat-összeállításába.³¹ Hasonlóképp nem szerepelteti a diákjóléti tevékenység számszerűsítésekor. Ezek összege és adományozóik neve is csak a Jelentés szövegéből olvasható ki. A 3. táblázatban feltüntetett különböző címeken a rászorultaknak folyósított 16 203 555 K összegű segély kifizetését is az Irodának jutatott adományok tették lehetővé.

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke által jelzett egyéb lehetőségek egyike – a kamatmentes ifjúsági kölcsön –, annak ellenére, hogy a professzor „a fentiekben részletezett irányain” kívüli megnevezéssel illeti (amint az látható) szerepel a kiadásokról összeállított kimutatásban. Ez valószínűsíthetően szövegbeli tévedés. Az is meglepő, hogy a kiadási oszlopban olvashatók szerint az Iroda 25 928 850 koronát fordított ilyen címen diáksegélyezésre. A jelentésben kevéssel alább pedig azt írja, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda „kerekén 26 millió koronát kitevő”³² összegben folyósított kamatmentes kölcsönt az egyetemisták számára. A két számadat közti különbség véleményem szerint eléggé jelentős (a kiadási oszlopban feltüntetett összeg 27,4%-a): 71.150 korona. Más forrás, mint a tárgyalt Jelentés erre nem lévén, ma nem állapítható meg, hogy az egymásnak ellentmondó számadatok melyike helytálló.

A kamatmentes kölcsön Szandtner diáktámogatási ötlete volt. Arra a kérdésre is választ ad, milyen elgondolás vezette a kamatmentes ifjúsági kölcsön diákjóléti intézkedések közé illesztésére. Egyrészt a korona értékének folytonos változása, röviden a koronainfláció. Ez a jelenség olvashatjuk a professzor szavait: „[...] az egyetemi ifjúságot igen gyakran állította váratlan és hamarjában csak kölcsön útján fedezhető kiadások elé.”³³

³⁰ Reinbold prorektor ugyan nem tesz említést a főkönyvek felhasználásáról, a következő tanév prorektora, Dr. Csengery János viszont a Diákjóléti és Diákvédő Iroda működését tárgyalva hivatkozik az Iroda kölcsönkiadási és bevételi főkönyvére. *Beszámoló, 1922–23–1926–27.* 209.

³¹ Erről Szandtner így ír: „Az Iroda diáksegélyező tevékenységének a fentiekben részletezett irányain kívül [...] egyéb utakon is igyekezett az egyetemi ifjúság anyagi gondjain enyhíteni.” *Jelentés, 1923/24.* 5.

³² *Jelentés, 1923/24.* 6.

³³ *Jelentés, 1923/24.* 5.

Másrészt az elszakított területekről származó egyetemistáknak az otthonról küldött pénzátutalások csak igen nehézkesen és lassan érkeztek meg a címzettekhez. Emiatt ezek a hallgatók határidős fizetési kötelezettségeinek is csak rendszertelenül tudtak eleget tenni, sőt pusztán létfenntartásuk is gyakran veszélybe került. Szandtner, mint egykori kolozsvári egyetemi oktató saját maga is megtapasztalhatta a repatriálás nemcsak lelki, de anyagi nehézségeit is. A menekült diákok helyzetének alapos ismerőjeként, az is tisztán állt előtte, hogy a pénzügyi természetű problémák a tanulás minőségére is negatívan hatnak.

A fentiekből látható, hogy a kamatmentes kölcsönnyújtás bevezetésekor is kiemelt figyelmet fordult a Diákjóléti és Diákvédő Iroda és annak elnöke az elszakított területekről származó egyetemi hallgatók felé. Ez a kitüntetett gondoskodás – erre már tavalyi előadásomban és az abból készült tanulmányban is kitértem – a Diákjóléti és Diákvédő Iroda létrehozásának egyik alapgondolata volt, amit az Iroda szervezeti szabályzatának 1. pontjában is rögzítettek.³⁴ Tárgyalt Jelentésében Szandtner Pál leírja, hogy a Trianon után elszakított országrészekből származó és kamatmentes ifjúsági kölcsönhöz juttatott diákok száma meghaladta a 460 főt.³⁵

A másik diáksegélyező tevékenységi irány Szandtner szerint „[...] egy oly tankönyvtár létesítése, melyből az arra utalt egyének a szükséges tankönyveket tanulmányaik tartamára, ingyen vagy legfeljebb igen méltányos használati díj fejében kölcsönkaphatják.”³⁶

A Tankönyvtárról írva Szandtner professzor, említést tesz róla, hogy annak alapjait a Nemzetközi Keresztény Diákszövetség (Worlds Student Christian Federation) amerikai származású főtitkára, egyben „Európai Diáksegítő Akció” (The Student European Relief Administration) nevű programjának magyarországi megbízottja, Ray H. Legate egyetemi tanár³⁷ és a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE) Szegedi Csoportja könyvadománya,³⁸ illetve a m. kir. Ferenc

³⁴ „Az egyetem Tanácsa az egyetemi ifjúság jelenlegi igen súlyos anyagi helyzetében különösen is átérzve annak igazságát, hogy a tanuló ifjúságtól megfelelő tanulmányi eredmények csakis az esetben várhatók, ha az egyébként tehetséges, de szegénysorsú ifjak, közöttük *elsősorban a megszállott területekről hozzánk jövők* (kiemelés tőlem O. Zs.), az anyagi gondoktól mennél nagyobb, mértékben függetleníttetnek.” LAKY, 1926. 161.

³⁵ *Jelentés*, 1923/24. 5.

³⁶ *Jelentés*, 1923/24. 5.

³⁷ Ray H. Legate professzor magyarországi diáksegélyező tevékenységéről rendszeresen beszámoltak a hazai újságok. Többek közt: *Nemzeti Újság*, 1921. március 12. 3. – *Dunántúli Protestáns Lap*, 1921. március 27. 51. – *Új Nemzedék*, 1921. október 2. címlap és *Pesti Hírlap*, 1922. január 14. 4. – Legate magánemberként az 1923/24. tanévben 40 000 koronás adománnyal támogatta a Diákjóléti és Diákvédő Iroda jóléti munkáját. *Jelentés*, 1923/24. 8.

³⁸ R. H. Legate-nek az SZEFE könyvtára megteremtésében játszott szerepéről: Kiss Róbert Károly – VAJDA Tamás: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szeged, 2012. 148.

József Tudományegyetem Egyetemi Köre által gyűjtött tankönyvek vetették meg. Fejlesztését viszont – tudósít róla az Iroda elnöke – „gróf Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi m. kir. Miniszter úrnak [...] együtt 12 és félmillió koronát kitevő adományai tették lehetővé”.³⁹

A miniszter segítségével tette lehetővé, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda Tankönyvtárának állománya az 1923/24. tanév végre elérje a 100 millió koronát meghaladó értéket, ami 745 példányból és 945 kötetből álló állományt jelenett. Hasznosságát – írja Szandtner – igazolja, hogy 128 „szegénysorsú egyetemi hallgató” összesen 436 esetben kölcsönzött ki könyvet a Tankönyvtárból „együtthaladásuk és az vizsgálatkora leendő előkészülésük érdekében”.⁴⁰

A Tankönyvtár léte bizonyítja egyúttal a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája és az egyetemen működő illetve vele kapcsolatban álló diákegyesületek közti együttműködés tényét Ray H. Legate szerepvállalása révén, ugyanakkor figyelmet keltő kultúrdiplomáciai eseménnyé is avatta a Tankönyvtár létrehozását.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodája éves beszámoló jelentéseinek állandó eleme „azoknak a nemes lelkű emberbarátoknak és hazafiaknak”⁴¹ a felsorolása „kik az intézmény nagy céljaiban erkölcsileg és anyagiilag segítették”.⁴² Kijelenthető, hogy az ő támogatásuk nélkül a Diákjóléti és Diákvédő Iroda kitűzött céljait sokkal kisebb sikerrel tudta volna megvalósítani.

Az ő adakozásuk tette lehetővé a 3. táblázatban feltüntetett 16 203 555 korona összegű segély folyósítását. Az Iroda részére a most vizsgált évben befolyt adományok a Szandtner Pál által közölt számokat összesítve 19 832 035 koronát tettek ki.⁴³ Az adományozók körébe hazai és külföldi egyházi és világi magánszemélyek,⁴⁴

³⁹ *Jelentés*, 1923/24. 6.

⁴⁰ *Jelentés*, 1923/24. 6.

⁴¹ *Jelentés*, 1923/24. 6.

⁴² Uo.

⁴³ Az adakozók nevének és adományaik összegének felsorolását ld. *Jelentés*, 1923/24. 7-8. – Az adományok közül a vizsgált tanévben a legnagyobb összeg (10 639 500 K) egy magát megnevezni nem kívánó személytől, míg a legalacsonyabb összegű (1000 K) egy szintén névtelen tanítónőtől érkezett (ami az adakozó jövedelmi viszonyait tekintve semmiképp sem jelentéktelen összegű felajánlás).

⁴⁴ Az 1923/24. tanévben a támogatók közt olvasható többek közt Pallavicini Károly Alfonz örgróf, W.H. Drummond angol unitárius lelkész, dr. Heinrich István közjegyző, Józán Miklós unitárius püspöki helynök, Fishof Gyula az Magyar–Olasz Bank szegedi fiókgazgatója, dr. Dósa István főszolgabíró és mellettük több szegedi egyetemi tanár neve. Találunk az adományozók között több olyan egyetemi hallgatót (Thot István jogszigorló, Bíró József, Gresch Áron, Izrael Adolf stb.), akiknek jobb anyagi helyezte megengedte, hogy kevésbé módosabb diáktársait segíthessék. *Jelentés*, 1923/24. 7–8.

köztük olyanok, akik névtelenségben kívántak maradni, illetve közvetítő útján juttatták el anyagi segítségüket az Irodának.⁴⁵ gazdasági társaságok,⁴⁶ települési önkormányzatok,⁴⁷ külföldi és magyar társadalmi szervezetek.⁴⁸ Az egyetem tanári kara testületként támogatta az Irodát, amelyet az „egyetemnek az 1924/24. tanév folyamán felavatott doktorai” is „testületileg” segítettek.⁴⁹ A fentebb már említett világi magánszemélyek közt is találunk egyetemi oktatókat,⁵⁰ egyetemen működő vagy az intézménnyel kapcsolatot fenntartó hallgatói egyesületeket.⁵¹

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda részére érkező nagyobb összegű adományokról nemcsak az Iroda éves működési jelentéseiben adott számot, hanem – legalábbis esetenként⁵² – az egyetem tanácsának ülései is beszámoltak. Erre példa az 1924/25. tanévi VI. rendes ülésén (1924. február 27.) tett bejelentés,⁵³ mely arról tájékoztatja a Tanácsot, hogy „Szentés város tanácsa a Diákvédő Irodának 1 millió koronát juttatott a szegénysorsú egyetemi hallgatók támogatására”.⁵⁴

Szandtner Pál teljes elnöki működése idején kiemelt figyelmet szánt arra, hogy a vezetése alatt álló Diákjóléti és Diákvédő Iroda működéséről és ennek pénzübeli eredményeiről a sajtó is tudósítson. az 1923/24. tanévből ezt példázza a *Pécsi Lapok*

⁴⁵ Az 1923/24. tanévi jelentésben olvasható a következő: „Banner János egyetemi m. tanár útján N.N. és dr. Daimler Sándor alispán úr (30.000 K)” majd alább „Varga Zsigmond orvoskari hallgató úr útján N. N. tanítónő (1.000.K)”. Ld.: *Jelentés*, 1923/24. 8.

⁴⁶ Például a Szegedi Építőipari Részvénytársaság vagy a Szegedi Húspénztár Részvénytársaság igazgatósága. *Jelentés*, 1923/24. Uo. A Szegedi Építőipari Részvénytársaságnak a Diákjóléti és Diákvédő Iroda részére tett adományáról sajtóhír is megjelent: *Szegedi Új Nemzedék*, 1924. május 18. 4.

⁴⁷ Példaként: Békéscsaba és Makó rendezett tanácsú városok tanácsa, Kevermes és Pitvaros községek előjárósága. *Jelentés*, 1923/24. 8.

⁴⁸ A Youngstowni Magyar Egyletek és Egyházak Nagybizottsága Hódmezővásárhelyi Székely Társaskör és a Szegedi Ügyvédi Kamara. Uo.

⁴⁹ Uo. 7–8.

⁵⁰ Az 1923/24. tanévi jelentésben az adakozók közt olvashatjuk Bartók György, Györffy István Farkas Béla, Imre József professzorok nevét. Uo. 8.

⁵¹ A vizsgált időszak az adományozók sorában említette Szandtner elnök az orvoskari hallgató Csaba Egyesületét és a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületét (DEFHE). Uo.

⁵² Azért írtam az esetenként szót, mivel a 27. lábjegyzetben hivatkozott békéscsabai és makói adományokról a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem történt bejelentés.

⁵³ Ld.: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1923-1924. A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanácsának 1924. február 27. VI. rendes ülése. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsulésai, 1923–1924. (Letöltve: 2021. július 21.).

⁵⁴ Ld.: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZTE_Tanacsi_1923-1924. A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanácsának 1924. február 27. VI. rendes ülése. Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanácsulésai, 1923–1924. 98. (Letöltve: 2021. július 21.). Szentés város tanácsa adományáról Ld. még: *Jelentés*, 1923/24. 8.

részére adott nyilatkozat.⁵⁵ Szandtner Pál középiskolai tanulmányait a ciszterek nagyhírű pécsi gimnáziumában végezte,⁵⁶ így nyilvánvalóan szívesen nyilatkozott egy pécsi újságnak.

A ténszerűség vezérelte Szandtner Pált, amikor beszámolójában számot adott azoknak „a hason célú többi intézményeknek tevékenységéről is”, amelyek „lelkes tevékenységgel szolgálták az egyetemi ifjúság erkölcsi és anyagi gondozását”.⁵⁷ Az említett ténszerűség nemcsak Szandtner habitusából fakadt, hanem elnöki minőségében a kötelességei közé is tartozott.⁵⁸

Az 1923/24. tanévben „ily diákjóléti és diákvédő intézmények voltak”, írja az elnök: „[...] az Országos Menekültügyi Hivatal Szegedi Diákvédelmi Kirendeltsége, az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica), az Egyetemi Horthy Miklós Internátus, a Keletmagyarországi Főiskolai Hallgatók Bocskay Internátusa, az Egyetemi Szent Imre Kollégium, a Keresztény Főiskolai Hallgatók »Centrum« Fogyasztási Szövetkezete s az egyetemi ifjúság különféle bajtársi egyesületei.”⁵⁹

A felsorolt diákjóléti és diákvédő intézményeknek nemcsak a nevérol, hanem működésük számszerű eredményeiről is áttekintést nyújt az elnöki beszámoló. A fentebb idézett mondat sorrendjét követve elsőként az Országos Menekültügyi Hivatal Szegedi Diákvédelmi Kirendeltségének segítő tevékenységéről ad számot az egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke. Az elszakított országrészekből menekült szegény sorsú egyetemi hallgatók támogatásával foglalkozó Kirendeltség élén Szandtner Pál állt. Az OMH vezetője „báró dr. Horváth Emil népjóléti minisztériumi államtitkár úr a tanév folyamán összesen 10,163.287,50 K fedezetet bocsátott rendelkezésemre” – számol be az 1923/24. tanévre vonatkozó jelentésében Szandtner professzor.⁶⁰ Ebből az összegből „72 menekült egyetemi hallgató részesült élelmezési segélyben, 6 menekült egyetemi hallgató- kapott tanulmányi segélyt s 11 menekült

⁵⁵ *Pécsi Lapok*, 1924. február 9. 3.

⁵⁶ Erre vonatkozóan: KISS József Mihály – SZÖGI László – VARGA Júlia: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, repertórium 1635–1990, II. kötet - Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből* 20. Budapest, ELTE Levéltár, 1999. 321.

⁵⁷ *Jelentés*, 1923/24. tanév 8–9.

⁵⁸ A Diákjóléti és Diákvédő Iroda szervezeti szabályzatának 4. pontja rögzíti, hogy az Irodának feladata számon tartani „a már meglévő diákjóléti intézményeket és ezek anyagi teljesítőképességét”. Ld.: LAKY, 1926. 162.

⁵⁹ *Jelentés*, 1923/24. 9. – A szegedi diák internátusokról ld.: *Ellenzék*, 1923, január 20. – Riport a szegedi egyetemről. (Az *Ellenzék* vasárnapi melléklete), ill. *Ellenzék*, 1923. december 30. 3. – A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem szegedi diákjóléti intézményeiről: MAGYARY, 1929. 89–90, 115, 138.

⁶⁰ Uo.

egyetemi hallgató nyert lakpénz-, ill. gyógykezelési és utazási segélyt” – olvasható a beszámolóban.⁶¹

„Sajnos, a tanév végével az Országos Menekültügyi Hivatal megszüntetettvén, tevékenységét a hivatalnak ez a Kirendeltsége is beszüntetni volt kénytelen, úgy, hogy a menekült egyetemi ifjúság sorsát oly megértéssel szívén viselt ennek az intézménynek, mely az egyetem szegedi letelepedésekor a menekült ifjúságnak első s szinte egyetlen támasza volt, áldásos működését a jövőben nélkülözni leszünk kénytelenek” – zárul a Jelentésnek a Szegedi Diákvédelmi Kirendeltség működését összegző fejezete.⁶²

Másodikként az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) tanévi diákjóléti szolgáltatásról számol be a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnökeként Szandtner. Megjegyzi, hogy a Diákasztal „az egyetemi Tanács által választott Felügyelő Bizottságnak s e bizottság elnökének, dr. Kolosváry Bálint egyetemi ny. r. tanár úrnak vezetése mellett” végzi feladatait. „Egyetemünk e diákjóléti intézménye, a tanév folyamán [...] államsegélyben, s terményekben és pénzben begyűjtött adományokban kereken 93 millió koronát fordított a Diákasztalnál étkező egyetemi ifjúság élelmezésének feljavítására és 74 szegény sorsú egyetemi hallgató félárú ill. egészen ingyenes élelmezésének fedezésére”⁶³ – olvashatjuk a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnökének 1923/24. tanévi beszámoló jelentésében.⁶⁴ A Mensa Academica diákjóléti tevékenységét a Diákjóléti és Diákvédő Iroda 7 360 000 K összeggel támogatta.⁶⁵ (Erre fentebb a kiadások táblázatos ismertetésekor már hivatkoztam.) Szandtner az Egyetemi Diákasztal részre érkezett adományokat és az adományozók nevét is közli.⁶⁶ Az adományozók készpénzzel és természetbeni jutatásokkal egyaránt igyekeztek segíteni a Mensa Academicat.⁶⁷

Az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) működéséről szóló összegző beszámoló beillesztése a Diákjóléti és Diákvédő Iroda működéséről számot adó elnöki jelentésbe újabb bizonyítéka annak, hogy Szandtner Pál komolyan vette az Irodának

⁶¹ Uo.

⁶² Uo.

⁶³ A szegedi Egyetemi Diákasztal térítési díjáról ld. MAGYARY, 1929. 89.

⁶⁴ *Jelentés*, 1923/24. 9.

⁶⁵ *Jelentés*, 1923/24. 4.

⁶⁶ *Jelentés*, 1923/24. 9–10.

⁶⁷ Például Futó Jenő református főgimnáziumi tanár 3 338 700 K készpénz mellett 20 doboz kávé, 7 l zsír és 8 zsák liszt összegyűjtésével, a már említett Györffy István professzor 7500 K pénzadományon kívül, az Egyetemi Botanikus kert telkéről 12 q búzát engedett át az Egyetemi Diákasztal számára. A Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok Intézősége 7 q főzölisztet, „Vásárhelykutas község közönsége” 120 kg búzát, 40 db tojást és 50 kg burgonyát ajánlott fel. A sort még lehetne folytatni. *Jelentés*, 1923/24. 9–10.

azt a feladatát, hogy kötelessége számon tartani: „a már meglévő diákjóléti intézményeket és ezek anyagi teljesítőképességét”.⁶⁸

Egyrészt a Diákjóléti és Diákvédő Iroda szervezeti szabályzata kimondta, hogy a már fennálló egyetemi diákjóléti intézmények jogkörét, illetve ezek vezetőinek hatáskörét, ahogy a szabályzat megfogalmazta „az Iroda nem érinti”⁶⁹. Másrészt az egyetemen működő valamennyi diákjóléti intézmény vezetőségének kötelességévé tette az Iroda szervezeti szabályzata, hogy: „A diákjóléti és diákvédő irodának az iroda részéről felvilágosításokat és adatokat mindenkor adják meg és hogy működésüket az irodával összhangban és azt mindenben támogatva fejtsék ki.”⁷⁰ Ez az előírás és az a tény, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda anyagilag segítette (az 1923/24. tanévben, mint fentebb a táblázatos kimutatásból látható a diáksegélyezés címén kifizetett segélyek közül legnagyobb összegű támogatással) az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) diákjóléti szolgálatát, befolyással bírt annak működésére.

Az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) követően mellett még három diákjóléti intézmény éves működéséről közöl adatokat elnöki jelentésében Szandtner. Ezek az Egyetemi Horthy Miklós Internátus, a Keletmagyarországi Főiskolai Hallgatók Bocskay Internátusa és az Egyetemi Szentimre Kollégium.⁷¹ A Jelentés csak a Horthy Miklós Internátusnál adja meg a tevékenységét adományokkal segítők nevét, az adományaik összegét és az ezekből segített hallgatók összlétszámát. A másik két intézmény esetében csak a két utóbbit rögzíti.

A három kollégium jellegű intézményből egy az ugyancsak Kolosváry Bálint egyetemi ny. r. tanár vezette Egyetemi Horthy Miklós Internátus kapott állami támogatást (10 092 152 K). Az Internátust támogatók köre hasonló a Diákjóléti és Diákvédő Irodát segítők csoportjaihoz. Adományaival segítette az Egyetemi Horthy Miklós Internátust több magánszemély,⁷² de egy-egy társadalmi,⁷³ illetve gazdasági szervezet⁷⁴ is. az általuk és más adakozók által az Egyetemi Horthy Miklós Internátusnak adott összesen 13 227 252 K összegű támogatás révén az Internátus, amint

⁶⁸ Ld. ehhez a 35. lábjegyzetben leírtakat.

⁶⁹ LAKY, 1926. 166.

⁷⁰ Uo. 166–167.

⁷¹ Az említett beszámolókat ld.: *Jelentés*, 1923/24. 10–11.

⁷² Közülük a két legjelentősebb adományt a „népjóléti m. kir. Miniszter” (1 600 000 K) és „Gróf Bethlen Istvánné” (1 000 000 K) adta. A népjóléti m. kir. Miniszter, hivatalos megnevezéssel népjóléti és munkaügyi miniszteri posztot ekkor Vass József (Sárvár, 1877. április 25.–Budapest, 1930. szeptember 8.) kalocsai nagyprépost, egyetemi tanár töltötte be. Gróf Bethlen Istvánné pedig a regnáló m. kir. miniszterelnök felesége volt. *Jelentés*, 1923/24. 10.

⁷³ A MANSZ, azaz a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége Szegedi Csoportja (300 000 K). Uo.

⁷⁴ Az IKER és Studium Rt. (120 000 K). Uo.

ez a jelentésben olvasható „135 ifjúnak és 35 nőhallgatónak adott a tanéven át igen jutányosan lakást, fűtést és világítást”.⁷⁵

A Szandtner Pál által igazgatott Keletmagyarországi Főiskolai Hallgatók Bocskay Internátusa 12 000 000 K adományból 56 egyetemi hallgatónak nyújthatott részben ingyenes otthont.⁷⁶

A Glattfelder Gyula csanádi püspök alapította és az Erdélyi László professzor igazgatása alatt álló Egyetemi Szentimre Kollégium számol be róla, hogy a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke összesen 48 római katolikus vallású egyetemistának tudott „igen jutányosan internátusi lakást” és közülük 31 hallgatónak ingyenes élelmezést is biztosítani.⁷⁷ A kollégium működési költségeiről nem szólt a jelentéstevő.

Az m. kir. Ferenc József Tudományegyetem a már meglévő diákjóléti intézményeket és ezek anyagi erejét számba vevő felsorolás után az egyetem ifjúsági (bajtársi) egyesületeinek ilyen irányú tevékenységét és ezek pénzügyi forrásait tekintette át beszámoló jelentésében a Diákjóléti és Diákvédő Iroda elnöke.⁷⁸

A Turul Szövetség jogász hallgatói tagszervezete, a Werbőczy Bajtársi Egyesület szegedi „frakciója” részben a tagdíj bevételeiből, részben a Werbőczy által rendezett kultúrdélutánokon befolyt összegekből 150.000 K értékben kamatmentes kölcsönt nyújtott és „3 szegénysorsú tagja között 12 esetben 298.000 K segélyt utalt ki” – számolt be Szandtner.⁷⁹

A Turul Szövetség egy másik tagszervezete, az orvostanhallgatók Csaba Bajtársi Egyesületének szegedi csoportja a tagság jobb anyagi helyzetű része által összeadott pénzből „26 esetben segítette szegénysorú tagjait összesen 1,150.000 K-val” – tudósított a Jelentés. Emellett a Csaba a Diákjóléti és Diákvédő Irodát is támogatta 170 000 K-val.⁸⁰

Az SZEHFE Szegedi Csoportja „20 esetben összesen 4 167 000 K összegű kölcsönrel segítette tagjait”.⁸¹ A DEFHE Szegedi Csoportja pedig „40 szegénysorú tagjának együtt 2, 735.000 K-t kitevő segélyt adott.”⁸² Az Egyetemi Szent Imre Egyesület: „9 egyetemi hallgatónak nyújtott összesen 385.000 K értékű segítséget”.⁸³

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ *Jelentés*, 1923/24. 10–11.

⁷⁸ A Jelentés 6.) számú pontjában az abc kisbetűivel (a-f) jelölve hat egyetemi hallgatói egyesület diákjóléti munkájának adatai szerepelnek. *Jelentés*, 1923/24. 11.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

Megjegyzendő, hogy az egyetemi diákegyesületek önsegélyező szerepköre nemcsak a szegedi egyetemen, de más univerzitásokon is sok esetben évszázados történeti hagyományokon nyugodott. A m. kir. Ferenc József Tudományegyetemen a kolozsvári korszakában is léteztek karonként hallgatói segélyegyletek, ahogy a 20. század elejétől sorra létesültek diákotthonok,⁸⁴ és Kolozsvárott működött Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) is.

Különleges diákjóléti intézménye volt a Ferenc József Tudományegyetem szegedi korszakában a fentebb említett Keresztény Főiskolai Hallgatók „Szegedi Centrum” Fogyasztási Szövetkezete.⁸⁵ A neve is jelzi, hogy nem segélyegyletként vagy adományokat továbbító diákjóléti intézményként kapcsolódott be a diákvédelembe. Az általa üzemeltetett papír-, írószer, divatáru- és borbély üzletekben jelentős árkedvezményt biztosított az egyetemistáknak. Egyúttal az üzemeltetésben részt vevő három hallgatónak a teljes tanévben tisztességes megélhetést tudott biztosítani.⁸⁶

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem diákjóléti intézményeinek segítő tevékenységét bemutató 1923/24. tanévi számadást ezen diákjóléti és diákvédő szervezeti egységek működési eredményeinek összegzése zárja.

Szandtner Pál jelentésének ezt a részét azzal indítja, megnyugvással állapítja meg, hogy a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának tudomása szerint a tanév során egyetlen szegénysorsú egyetemi hallgatónak sem kellett tanulmányait „lebírhatatlan anyagi gondok” miatt abbahagynia.⁸⁷ Ezt a „m. kir. kormány jóindulata és jóbarátainknak még az államét is meghaladó önzetlen támogatása s az egyetem Karainak [...] nagylelkűsége” tette lehetővé.⁸⁸ A jóbarátoknak az államét meghaladó önzetlen támogatása Szandtner Pál teljes elnöki időszaka (1923/24–1928/29. tanév) változatlan maradt.

Számadatot csak két segélynem esetében a tandíjmentesség és a tandíjsegély, valamint az egyéb pénzbeli segélyek esetében közölt az Iroda elnöke. Az „egyetem Karainak [...] nagylelkűsége” jegyében fogant tandíjmentesség és tandíjsegély összeg az 1923/24. tanévben 35 977 000 K-t tett ki. Ebből tandíjmentesség címén 22 507 000 K támogatást kaptak a rászorulóok. A tandíjsegélyt címzetten a menekült, tehát a történeti Magyarországtól a Trianoni békediktátummal elszakított területekről származó hallgatók kaphatták. Ennek összege a tanévben 13 470 000 K-re rúgott.⁸⁹ Ez az adat

⁸⁴ A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Szegeden működő diákotthonairól/internátusairól: MAGYARY, 1929. 89–90.

⁸⁵ A Centrum szegedi fiókjáról: uo. 107.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ *Jelentés*, 1923/24. 11.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo. 12.

is megerősíti azt, hogy a Kolozsvárról előbb Budapestre menekülő, majd Szegeden otthonra lelő egyetem természetes kötelességeként tekintett az elcsatolt területekről (nemcsak Erdélyből) származó diákjainak diákjóléti és diákvédő, tehát együttes anyagi és erkölcsi támogatására.

Az, hogy a valamilyen diákjóléti segélyben részesülő menekült hallgatók száma ténylegesen hány fő volt és ez az egyetem összes hallgatóinak hány százalékát tette ki, illetve arról, hogy a segélyezett menekült hallgatók mely elcsatolt területről származnak, a következő, vagyis a második működési évtől közlik az éves jelentések.⁹⁰

Visszatérve az 1923/24. tanévi elnöki beszámolóra: egyéb pénzbeli segélyben 280 egyetemista részesült, összesen 230 000 000 K értékben.⁹¹ Azt, hogy a támogatás – Szandtnert idézve – „mily áldásosan érezte hatását, örvendetesen illusztrálja az a tény, hogy a tanév folyamán, az egyetemen megkísérelt összes 2176 különféle vizsgálat közül 357 (16%) kitűnően végződött.”⁹² Szandtner rendszeresen hangsúlyozta éves jelentéseiben, hogy a színvonalas tanulmányi feltétele az egyéni szorgalom mellett az anyagi gondoktól való teljes függetlenség.

Szandtner Pál szolgálata ars poeticájaként tekinthető az Iroda első tanévi (1923/24. tanév) működéséről számot adó jelentésének egyik záró gondolata, amelyben a kor jelentéseinek „szinte kötelező” patetikus szónoki stílusát követve kiemelte, hogy az Iroda és a vele együttműködő többi egyetemi diákjóléti intézmény nehéz, de áldozatkész önzetlenséggel végzett munkáját „az egyetemi ifjúság és benne a szebb és jobb magyar jövő érdekében” fejtette ki.⁹³

⁹⁰ A segélyezettek születési hely szerint megoszlását tartalmazó táblázatban rögzítettek szerint 1924/25-ben az arányuk elérte az összhallgatóság 69,7%-át (781 fő). Közülük a jelentések által Magyarországból 362 fő (az összhallgatóság 32,2%), az elszakított területekről összesen (419 fő, az összhallgatóság 37,5%) származott. Ez utóbbi területen belül a Romániából származók száma 312 fő (az összhallgatóság 27,7%), Jugoszláviából 68 fő (az összhallgatóság 6,2%), végül a Csehszlovákiából származóké 39 fő, (az összhallgatóság 3,6%).

⁹¹ A jelentés az egyetem összhallgatói létszámát 1180 főben határozta meg. Így a pénzbeli segélyben részesülő 280 fő az összhallgatóság 23%-át tette ki. *Jelentés*, 1923/24. 12.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

2.2. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda működése a számok tükrében az 1924/25.–1928/29.⁹⁴ tanévekben

Az alább következő táblázatok hű képet nyújtanak az Iroda második évi diáksegítő ténykedéséről. Egy feltétlen említést érdemlő tétel azonban hiányzik a működési jelentésből. Ami bizonyítéka annak, hogy az Iroda nemcsak nevében, de napi feladatkörében is egyszerre és nem egymástól elkülönülve látott el diákjóléti és diákvédő funkciót. Erről nemcsak a szegedi, de a hazai egyetemtörténet szempontjából figyelmet érdemlő ügyről ismételten a tanácsulési jegyzőkönyvekből értsülhetünk.

A két világháború közti időszak kétségtelenül legjelentősebb ifjúsági egyesületének, a Turul Bajtársi Szövetségnek a szegedi kerületi vezérsege felkérte az Egyetem Tanácsát, hogy a „Turul Egyetemi Énekkar” néven alapítandó kórusát anyagi támogatásban részesítse. A Kérést Szandtner professzor terjesztette a tanács elé. Javasolta, hogy az Egyetem Tanácsa a „Turul Énekkarnak” a Turul Bajtársi Szövetségnek szegedi csoportján belüli megalakulását vegye tudomásul, és hogy az Énekkar valamennyi fellépését jelentse be a rektornak és kérje ezekhez annak előzetes jóváhagyását, továbbá tiszta jövedelme 25%-t ajánlja fel diákjóléti célokra a Diákjóléti és Diákvédő Irodának. Ebből következett Szandtner javaslata, hogy a Turul az énekkar számadásait nyújtsa be a Tanácsnak felülvizsgálatra. Egyúttal, ha fedezethiány miatt az egyetem nem tudna anyagi segítséget nyújtani az Énekkarnak, „a Diákvédő Iroda részéről 1.500.000 koronát ajánl fel részletekben való visszatérítés kötelezettsége mellett.” Az egyetemi tanács az előterjesztést egyhangúan elfogadta és megküldte a bajtársi szövetség szegedi vezérségének.⁹⁵

⁹⁴ Az 1926/27–1928/29. tan évekről jelen tanulmány terjedelmi korlátira tekintettel csak a legfontosabb és legjellemzőbb adatsorokat közlöm.

⁹⁵ A tanácsulési jegyzőkönyvet közli Kiss Róbert Károly – VAJDA Tamás: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919-1944*. Szeged, 2012. 190–191. Megjegyzendő, hogy a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem ekkor már, Egyetemi Énekkar néven működött saját énekkara. Bizonyítja ezt, a Diákjóléti és Diákvédő Iroda 1924/25. tanévi beszámoló jelentésének két adata: Dr. Kubinyi Pál az egyetem szülészeti és nőgyógyászati tanszékének ny. r. tanára és Erdélyi László a művelődéstörténeti tanszék ny. r. tanár is adakoztak, ahogy a jelentésben olvasható az „Egyetemi Énekkar” javára. Kubinyi professzor 1 000 000 koronát, Erdélyi professzor pedig 100 000 koronát. *Jelentés*, 1924/25. 8.

4. táblázat

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda bevételei, 1924/25. tanév

Bevételi Cím	Összeg (K)
Adományok	244 746 693
Ifjúság járulékai	72 736 000
Ifjúsági kölcsönök visszafizetése	157 160 620
Portódíjak visszatérülése	121 240
Tankönyvtári kölcsönzési illeték	1 951 000
Tökek időszaki kamatai	1 379.187
Összesen	485 826 321

5. táblázat

A Diákjóléti és Diákvédő Iroda kiadásai, 1924/25. tanév⁹⁶

Kiadási cím	Összeg (K)
Egyetemi Diákasztal támogatására	48 400 000
Szegény sorsú diákok élelmezése és lakhatása	79 546 000
Tankönyvekre, tanszerekre, kötetésekre	25 928 850
Tan- és vizsgadíj segély	32 105 000
Ruházati segély	15 590 000 ¹⁶
Úti segély	2 480 000
Gyógykezelési segély	2 145 000
Irodai nyomtatványokra és írószerekre	4.275.000
Levélportókra	1 683 600
Diákintézményeknek és diákoknak kamatmentes kölcsön	192 421 420
Maradványként a következő évre átvitt természetbeni adományok	26 520.000
Menekült ifjúság vakációi ellátása	7 386 371
Összesen	485 826 321

⁹⁶ Az Iroda jelentésében és az egyetemi beszámolóban közölt összegek több segélynemenél azonosok, így csak a két forrás eltérő számaikat emelem ki. A Diákjóléti és Diákvédő Irodának az egyetemi beszámolóban az 1924/25. tanévre vonatkozó működési tényeiről: *Beszámoló, 1922–23–1926–27. 209.* Ez utóbbi dokumentumban egy olyan kiadási tétel és működési eredmény szerepel, ami Diákjóléti és Diákvédő Iroda tanévi jelentésében. Az Iroda: „kölcsönkönyvek beszerzésére 32.105.000 koronát fordított, s 262 hallgatónak 1249 db könyvet adott kölcsön”. *Beszámoló, 1922–23–1926–27. 209.* A prorektor idézett adatsora a Diákjóléti és Diákvédő Iroda már említett Tankönyvtárának 1924/25. tanévi tevékenységéről számolt be.

⁹⁷ Az egyetemi beszámolóban az 1924/25. tanévre ennél a segélynemenél az összeg 15 596 000 K. Uo.

6. táblázat
Kimutatás a Diákjóléti és Diákvédő Iroda által nyújtott segélyekről
a segélyek tárgyai és értéke szerint, 1924/25. tanév

Segélyek neve	Segélyek összege (K)	Segélyezettek (fő)	Hallgatók összlét-számának %-ában	Segélyek összértékének %-ában
Tandíjmentesség	282 494 000	416	39,6	15,4
Tandíjkedvezmény (75%)	637 350 000	922	86,8	34,7
Vizsgadíj kedvezmény (50%)	87 755 000	411	34,3	4,8
Tan- és vizsgadíj segély	80 626 500	159 ¹⁷	38,2	4,4
Élelmezési – és lakpénz segély	429 540 843	324 ¹⁸	30,9	23,4
Ruházati segély	15 590 000	29	2,8	1
Gyógykezelési segély	2 145.000	10 ¹⁹	0,13	0,11
Úti segély	2 480 000	12 ²⁰	1,2	0,13
Kamatmentes ifjúsági kölcsön	132 575 000	276 ²¹	25,9	7,2
Összesen (K)	1 834 217 343			
A visszatérülő könyv- és pénzkölcsönök értékének levonásával összesen (K)	1 537 982 343			

⁹⁸ Az egyetemi beszámolóban az összeg 73 274 000 K., a segélyezettek száma 211 fő. Uo.

⁹⁹ Az egyetemi beszámolóban az összeg 79 546 000 K., a segélyezettek száma 103 fő. Uo.

¹⁰⁰ Az egyetemi beszámolóban a segélyezettek száma 11 fő. Uo.

¹⁰¹ Az egyetemi beszámolóban a segélyezettek száma 13 fő. Uo.

¹⁰² Az egyetemi beszámolóban az összeg 192 421 000 K., a segélyezettek száma 205 fő. Uo. 210.

*7. táblázat: Kimutatása a nyújtott segélyek értékéről a segélyezettek
kari megoszlása szerint, 1924/25. tanév*

Segélyek neve	Jogi (fő)	Orvosi (fő)	BTK (fő)	MTTK (fő)	Összhallgatóság létszámában és %-ában
Tandíjmentesség	315	187	52	49	416 fő (39,7 %)
Tandíj- kedvezmény (75%)	346	453	29	94	922 fő (86,9%)
Vizsgadíj kedvezményt (50%)	154	216	1	28	411 fő (38,4%)
Tan- és vizsgadíj segély	5	174	12	20	259 fő (24,8%)
Tankönyvsegély	165	225	4	11	405 fő (38,2%)
Élelmezési – és lakpénz segély	44	232	2	1	324 fő (31,3%)
Ruházati segély	4	22	2	1	24 fő (2,8%)
Gyógykezelési segély	2	6	1	1	11 fő (1,2%)
Úti segély	1	8	3	0	12 fő (1,3%)
Kamatmentes ifjúsági kölcsön	56	196	7	17	174 fő (25,9%)
A segély értéke (K és %)	479 209 257 K (26,1%)	1115 149 176 K (60,8%)	93 200 000 K (5,1%)	146 .858 10 K (8%)	1.834.217.343 K (100%)

*8. táblázat
Kimutatás a segélyezettek vallási hovatartozás szerinti megoszlásáról,
1924/25. tanév*

	r. és g. kat.	ref.	g. ev.	g. kel.	unit.	izr.	Segélyezettek száma
Fő	912	397	67	13	32	115	1536
Segélyezettek számához viszonyított arány (%)	59,37	25,84	4,36	0,84	2,08	7,48	72,25 Összhallgatósághoz viszonyított arány (%)

9. táblázat
Kimutatás a segélyezettek vallási hovatartozás szerinti megoszlásáról
1925/26. tanév¹⁰³

	r. és g. kat.	ref.	ág. ev.	g.kel.	unit.	izr.	Segélyezettek száma
Fő	902	403	53	8	31	101	1498
Segélyezettek számához viszo- nyított arány (%)	60,21	26,9	3,53	0,53	2,06	6,74	70,05 Összhallgató- sághoz viszo- nyított arány (%)

10. táblázat
Kimutatás a segélyezettek származási hovatartozás szerinti megoszlásáról
1924/25. tanév

	Csonkamagyar- ország	Románia	Jugoszlávia	Cseh- szlovákia	Segélyezettek száma
Fő	714	614	133	75	1536
Segélyezettek számához viszonyított arány (%)	46,48	39,97	8,65	4,88	72,25 Összhallgató- sághoz viszo- nyított arány (%)

11. táblázat
Kimutatás a segélyezettek kar szerinti megoszlásáról 1924/25. tanév

	JÁTK ¹⁰⁴	OTK ¹⁰⁵	BTK ¹⁰⁶	MTTK ¹⁰⁷	Segélyezettek száma
Fő	567	614	84	133	1536
Segélyezettek számához viszonyított arány (%)	36,91	39,97	5,46	8,65	72,25 Összhall- gató- sághoz viszonyított arány (%)

¹⁰³ Mivel a segélyezettek felekezeti hovatartozásáról csak ebben a két tanévben készült kimutatás az összehasonlíthatóság megkönnyítését szem előtt tartva a két táblázat egymás után tettem. Nem zárható ki, hogy a felekezeti hovatartozásáról készített kimutatások összeállítása és a numerus clausus törvény (1920. évi XXV. törvénycikk) közt összefüggés lehet, de ez jelenleg forrásokkal nem támasztható alá.

2.3. A Diákjóléti és Diákvédő Iroda működésének főbb számadatai az 1925/26-1928/29. tanévekben

12. táblázat
Bevételek-adományok-kiadások alakulása

Tanév/pénznem	Bevétel	Adomány	Kiadás
1925/26 (K)	725 180	1 292 013	2 017 193
1926/27 (P)	50 734	132 065	182 799
1927/28 (P)	55 720	146 704	202 424
1928/29 (P)	31 783	16 195	48 078

13. táblázat
A kifizetett segélyek és a folyósított kamatmentes kölcsön nagysága

Tanév/pénznem	Segély	Kölcsön
1925/26 (K)	2 017 193	1 739 701
1926/27 (P)	182 799	144 553
1927/28 (P)	202 424	159.930
1928/29 (P)	34 043	8930

3. Összegzés

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Diákjóléti és Diákvédő Irodájának az 1923/24/– 1928/29. egyetemi években – Szandtner Pál professzor elnöksége idején – elért és fentebb ismertetett eredményei, véleményem szerint minden kétséget kizáróan igazolják a Szeged monográfia szerkesztőinek illetve Devich Andornak tanulmányom bevezetőjében idézett szavainak helytállóságát.

A Ferenc József Tudományegyetem 1872 és 1941 közötti korszakának diákjóléti munkáját számba vevő tanulmányában Rudai Dezső¹⁰⁸ az egyetem szegedi éveinek

¹⁰⁴ Jog- és Államtudományi Kar.

¹⁰⁵ Orvostudományi Kar.

¹⁰⁶ Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Kar.

¹⁰⁷ Matematika- és Természettudományi Kar.

¹⁰⁸ RUDAI Dezső: *Diákjóléti munka a Ferenc József Tudományegyetem 1872-1941.* In.: *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története.* Szerk.: BISZTRAY Gyula – SZABÓ T. Attila – TAMÁS Lajos. Kolozsvár, 1941. 270-284.

(1922/23–1939/40. tanévek) az egyetemisták érdekében végzett szolgálatnak összegezi számokban.¹⁰⁹ Ez a számsor csak erősíti az előbb idézettek valóságosságát.

A Rudai által vizsgált időszakban a Diákjóléti és Diákvédő Iroda a magyar állam és az egyetem költségvetéséből 670 115 pengő támogatásban részesült. Ebből 12 404 esetben részesítették segélyben a hallgatókat (ez ennél jóval kevesebb diákot jelentett, de nem tudjuk, pontosan hányat). Ez kiegészült az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) 2523 újabb esetben történt segítségével, valamint azzal, hogy az egyetem diákegyesületei is kifejtettek diákjóléti ténykedést. Tandíjkedvezményben 13 000 esetben részesítettek hallgatókat. Az így támogatottak összes esetszáma 27 927 volt, és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetemen az 1922/23–1939/40. tanévekben tanulók 35–40%-ára terjedt ki.¹¹⁰

Mindezt történt Trianon után...

¹⁰⁹ Uo. 276-277.

¹¹⁰ Uo. 277.

SZTANCS GÁBOR

REFORMÁTUS ÉRTELMISÉ GKÉPZÉS CSEHSZLOVÁKIÁBAN

A LOSONCI REFORMÁTUS TANÍTÓKÉPZŐ MEGSZERVEZÉSE A CSEHSZLOVÁK IMPÉRIUM KORAI IDŐSZAKÁBAN

A Csehszlovákiához csatolt felvidéki területek korábban sosem éltek önálló állami életet, gazdaságilag és szellemileg is a történelmi Magyarország központjához, Budapesthez kötődtek. Az 1918 előtti észak-, északkelet-magyarországi területek és a magyar Alföld gazdasági tekintetben erősen egymásra voltak utalva. Itt mindvégig hungarus, illetve magyar érzelmű maradt a fő- és köznemesi származású, vagy városi polgárként vagyonossá vált, szellemileg képzett, politizáló társadalmi réteg. A tisztviselők, az állami alkalmazottak, az értelmiségiek zöme nem kapta meg a csehszlovák állampolgárságot. A kiutasítottak, illetve elmenekülők száma 102 ezer főre tehető 1920 végéig.¹ A szlovákiai magyar középosztályt hatalmas csapás érte ezzel. Ezt az elvesztett értelmiségi és tisztviselői kart munkásokból és parasztokból tudták csak pótolni. Ez a változás nagyban átalakította az értelmiségi szemléletet, szűkült a polgárság köre és megváltozott a vélemény a világról és a társadalmi szükségletekről egyaránt. A többségben levő katolikusság püspökei jórészt Magyarországra távoztak. A három református egyházmegye magyar többsége is sok helyen vezető nélkül maradt. A békekonferencia főhatalmai az új államok rendszerének szerves részeként tekintettek a kisebbségvédelemre, de a kisebbségi jogok nemzetközi garanciája nem szorítkozott a minden téren megvalósítandó állampolgári egyenlőségre.²

Az 1918-as államfordulat után 289 egyházközségben közel negyedmillió magyar református maradt a Csehszlovák Köztársaság területén. Amíg a katolikus, evangélikus, szlovák, cseh-morva református egyházak csak kis mértékben érzeték meg az országváltást (elsősorban azért, mert ezekben többségbe kerültek az államalkotó

¹ BÁRDI Nándor: A kisebbségi magyar társadalmak a két világháború között. In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László. Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 151.

² GALÁNTAI József: *Háború és békekötés*. Budapest, IKVA, 1992. 133.

nemzetek tagjai), addig a magyar református gyülekezetek jogi és szervezeti helyzete éveken keresztül rendezetlen maradt.³

A magyarok oktatásügyének kérdése Csehszlovákiában

Az iskolaügy kapcsán, a csehszlovák államhatalom fontos feladatának tartotta a magyar nyelvű oktatás visszafejlesztését, a felsőfokú oktatás terén pedig a teljes leépítést. Ugyanakkor az 1919. április 3-án elfogadott 189/1919. sz. törvény jogi alapot biztosított a kisebbségi iskolák szervezéséhez és fenntartásához. Az első csehszlovákiai nyelvtörvény részét alkotta az 1920. február 29-én elfogadott alkotmánynak. „A csehszlovák alkotmány 131. §-a kimondja, hogy azon városokban és kerületekben, ahol a csehszlovák állampolgárok jelentős hányada másnyelvű, mint csehszlovák, alkalmat kell adni ezen csehszlovák polgárok gyermekeinek, hogy saját nyelvükön taníttassanak.”⁴ Az elemi, a polgári és a magániskolákra az 1919. április 3-i 189. számú törvény volt irányadó; ez háromévi átlagban legalább 40 iskolakötelest írt elő az elemi iskolák, 400-at a polgári iskolák szervezésénél. Az oktatás pedig azon a nyelven folyt, amilyen anyanyelvű tanulókról volt szó. A törvény a polgári iskolák esetében nem kötötte meg a művelődésügyi miniszter kezét. A törvényhez szükséges végrehajtási rendeletet sosem adták ki, ami ártott a magyarságnak. Ez a törvény azonban sosem lépett életbe, hiszen Szlovákiában külön rendelet intézkedett az életbelépésről. Ez pedig komoly hátrányt jelentett a magyarságnak, mert a törvény alapján a magyar szülők követelni tudták volna az etnikailag vegyesen lakott területeken is egy adott létszám mellett a magyar iskolát. A középiskolákra és tanítóképzőkre az 1923.június 8-i törvény vonatkozott.⁵

A felsőfokú oktatásban következtek be a legradikálisabb változások. Vavro Šrobár jelentette ki először 1919-ben, hogy semmi szükség sem lesz az új országban magyar nyelvű felsőoktatásra. A felszámolt magyar tannyelvű Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem neve az 1919. november 11-én kibocsátott 595/1919.sz. kormányrendelet értelmében Univerzita Komenského lett. Azonban fontos megjegyezni azt a tényt, hogy az 1921–22-es tanévben a csehszlovák egyetemekre 897 magyar nemzetiségű hallgató iratkozott be, akik közül 686 a prágai és a brünni német tannyelvű egyete-

³ PUNTI GÁN József: *A losonci Református Theológiai Szeminárium (1925–1939) és jelentősége*. Losonc, Plectrum, 2005. (A továbbiakban PUNTI GÁN, 2005.)

⁴ BORSODY István: A csehszlovákiai magyar iskolaügy. *Magyar Szemle*, 1935. október, 171.

⁵ POPÉLY Gyula: *Erős várunk az iskola*. Pozsony, Madách-Posonium, 2005., 12. – ARATÓ Endre: *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918–1975*. Budapest, Magvető, 1977. 52.

meken tanult. A húszas évek közepén a 779 magyar anyanyelvű egyetemi és főiskolai hallgatóból még mindig 538 iratkozott német intézménybe.⁶

A magyar reformátusság hitépítő és nemzetfenntartó ereje a losonci református teológiai szeminárium létesítésében, illetve a Komáromi Tanítóképző Intézet felállításában nyilvánult meg. Az református egyház vezetői rájöttek arra, hogy a felvidéki magyarság és a reformátusság jövője szempontjából szükség van egy új vezető rétegre, s ezért az egyháznak állandóan fenn kell tartania a kapcsolatot a fő- és középiskolai ifjúsággal. Ehhez a lelkészek és a tanítók képzésére van szükség.⁷

Trianon után a csehszlovákiai magyar reformátusság elesett a hagyományos oktatási központjaitól, de az egyház szervezetéből is kiszakadtak. 492 református gyülekezet és 3237 rendszeresített lelkészi állás került évszázados történelmi beágyazódottságából az új államalakulatként létrehozott Csehszlovákiához. A 223 168 református lélek, 449 magyar, 12 vegyes és 31 szlovák nyelvű gyülekezetben élte életét. A békediktátum három református egyházkerületet érintett: a dunántúlit nyugaton, a tiszáninnenit középen és a tiszántúlit keleten.⁸

Az egyházi a lelkész-és tanítóképzés igényének felmerülése

A csehszlovák állam 1919 szeptemberében hivatalosan felvette a kapcsolatot a református egyházzal. Stunda István (Štefan Štunda) minisztériumi titkár, később kormánytanácsos, szeptember 8-án Kassán felkereste Révész Kálmán püspököt a szlovenszkói teljhatalmú miniszter megbízásából. Elmondta, hogy a csehszlovák állam elismeri a református egyház autonómiáját, elismeri az egyház hivatalban lévő vezetőit, elismeri az egyház magyar nyelvű mivoltát és kész továbbra is folyósítani a Magyarországtól kapott állami segélyeket, de feltétlenül elvárja, hogy a megszállt területek reformátussága önálló egyházzá szervezkedjen, vagyis hozzák létre a szlovenszkói református egyházat és a lelkészek tegyenek hűségesküet a csehszlovák államnak.⁹

⁶ POPÉLY Gyula: *Felvidék 1918–1928. Első évtized csehszlovák uralom alatt*, Budapest, Kárpátia Stúdió, 2014. 199.

⁷ *Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945*. Összeáll. FAZEKAS József. Pozsony, Kalligram, 1993, 168.

⁸ Mgr. LÉVAI Attila, PhD–ThDr. SOMOGYI Alfréd, PhD: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1918–1938. – I. Komárom, Selye János Egyetem, Református Teológiai Kar, 2015.* (a továbbiakban: LÉVAI–SOMOGYI, 2015.) 17.

⁹ TÖMÖSKÖZI Ferenc: A szlovenszkói és kárpátaljai egyetemes református egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között. *Pro Minoritate*. 2017/1. (a továbbiakban: TÖMÖSKÖZI, 2017.) 131–132.

Az új köztársaság szlovákiai területén a református egyház két egyházszervezeti egysége alakult meg, melyet a Református Konvent vezetett. Ezekhez csatlakozott a „Ruszinszkó” területén élő reformátusság. Az egykori egyházkerületek és egyházmegyék maradványaiból három egyházkerület jött létre: Dunáninneni (1920. július 16-án Komáromban, az egykori komáromi és barsi egyházmegyéből – ebbe tartozott a losonci református gyülekezet is), Tiszáninneni (1920. december 21-én Kassán, az egykori gömöri, alsó- és felsőzempléni, abaúji és ungi egyházmegyékből), a kárpát-aljai (1923. június 7-én, az egykori beregi, kárpátalja-ungi és máramaros-ugocsai egyházmegyékből). A Dunáninneni egyházkerület 80, a Tiszáninneni 128, a Kárpát-aljai 79 lelkészi állással rendelkezett. A református egyház elveszítette egyetlen, Rimaszombatban megmaradt protestáns gimnáziumát is (1923-ban államosították), a tulajdonában csak néhány elemi iskola maradt. Az egyház vezetése még időben érzékelte a kialakult helyzetet, s hamar tudatosította, hogy a megmaradása érdekében saját lelkészeket és tanítókat kell képeznie.¹⁰ A Tiszáninneni Egyházkerület élén a bécsi döntésig Pálóczi Cinke István (1921–1929), Péter Mihály (1929–1932), Idrányi Barna (1932–1933) püspök állt, majd a korszak végéig Magda Sándor követte őket. A Dunáninneni Egyházkerületet Balogh Elemér vezette 1938 eleji haláláig, majd őt Sörös Béla követte a püspöki székben. A Kárpátaljai Egyházkerületet 1923-as megalkulásától Bertók Béla püspök irányította.¹¹

A vezetők már 1920-ban memorandumot intéztek az államfőhöz, melyben a teológiai főiskola mielőbbi felállításának szükségességét fogalmazták meg. A memorandumnak több változata is volt. Az első, már hiteles példányokat 1920. szeptember 8-i dátummal szignálták. Az aláírók a Tiszáninneni kerület elnökei: Pálóczi Cinke István püspök és Lukács Géza főgondnok voltak. Március 31-én meg is érkezett a pozsonyi minisztérium válasza a memorandumra, melyben leírták, hogy a lelkészképzés kérdésében a minisztérium fenntartja korábbi álláspontját, hogy Csehszlovákiában csak az lehet lelkész, aki az ország területén végezte el a VIII. gimnáziumi osztályt és érettségizett.¹²

Az 1920-as memorandumot 1921-ben még kettő követte, melyekben ismételten hitet tettek a saját lelkészképzés mellett. A legfontosabb egyházi követeléseket az 1921. február 5-én – a Tiszáninneni és a Dunáninneni református egyházkerület elnöksége nevében – Cinke István püspök által hitelesített nyomtatványban fogalmazták: „Adják vissza iskoláink feletti rendelkezési jogunkat. [...] Ha az állam

¹⁰ PUNTIGÁN, 2005. 2.

¹¹ FILEP Tamás Gusztáv: Péter Mihály és a szlovenszkói és ruszinszkói református egyház három nagy kérdése. In: *Hit és közösség szolgálatában*. Szerk. TÖMÖSKÖZI Ferenc. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2018, 73. (A továbbiakban TÖMÖSKÖZI, 2018.)

¹² LÉVAI–SOMOGYI, 2015. 40.

a tanítóképzést átvénné, abban az esetben kívánjuk, hogy a ref. vallású tanítójelöltek a ref. vallás és énektanításra s a kántori teendők végzésére is kiképeztesse. E célból egy tanítóképző intézet református vidéken és városban létesíttessék. [...] Egyházunk létérdekében nem mondhatunk le arról a sarkalatos jogunkról, hogy lelkészeket magunk neveljünk magunknak a saját szellemünkben, a saját céljainkra [...]”¹³ A Szlovákiai Református Egyház 1922. május 17–18-i pozsonyi Egyetemes Konventjének pedig az önálló református lelkész-és tanítóképzés volt az egyik központi témája, leginkább arra hivatkozva, hogy a csehszlovák kormány a Magyarországon végzett tanítók és lelkészek alkalmazását nem engedi. A tanítóképző székhelyéül Komáromot, míg a teológia székhelyéül Rimaszombatot javasolták.¹⁴

A kormány azonban egy az evangélikusokkal közösen felállítandó lelkészképző mellett tört lándzsát, de az 1923-as lévai zsinat ezt ismételten elvetette. Az iskolaügyi bizottság megválasztása után az elnökség tizedik programpontként javasolta: „Az Egyetemes Konvent felterjesztései közül a közös theologiai fakultás és lelkészképzés ügye, a lelkészválasztásügyi bizottsághoz.” Ennek a bizottságnak az elnöke volt Balogh Elemér püspök, előadója Idrányi Barna. A Zsinat hetedik ülésén olvassa fel Kovács Alajos az iskolaügyi bizottság előadója, a köztársasági elnökhöz, a tanítók utánpótlása tárgyában benyújtandó felirat szövegét. Itt kifejtik, hogy az egyetemes református egyháznak az az óhaja, hogy saját iskoláinak a tanítóit maga nevelhesse.¹⁵

A losonci teológiai szeminárium

Az egyház vezetésének a Csehszlovák kormány illetékeseivel folytatott eredménytelen tárgyalások és be nem teljesített ígérek után ismételten be kellett látnia, hogy a lelkészképzést önerejéből kell megoldania. Tomáš G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnöktől egy tanítóképző felállítására kértek állami támogatást. Mindaddig, amíg ez meg nem történt, engedélyt kértek, hogy Magyarországon végzett tanítók is betölthessék az állásokat. Folyamatosan nagy gondot okozott ugyanis a hiányzó tanítók pótlása és a diplomák honosítása. 1922. május 17-én már határozatot is hoztak a teológia ügyében. Ez kimondta, hogy az egyház elsőrendű érdeke a teológia és

¹³ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: MREZSL), 2.fond 170. doboz, A Szlovenszói Református Egyház életfeltételei és jogigényei az állammal szemben.

¹⁴ Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (A továbbiakban DREL), Pápa, 1.2. fond, 3.doboz, Kivonat az Egyetemes Konvent 1922. május 17-én Bratislavában tartott ülésének jegyzőkönyvéből.

¹⁵ TÖMÖSKÖZI, 2017. 141–145.

a tanítóképző felállítása. 1923-ban pedig megszületett a visszavonhatatlan döntés: saját református teológia kellett.¹⁶

Az állami szervekkel folytatott több hónapos eredménytelen huzavona után a konvent 1924. január 8-án foglalkozott újra a magyar református lelkészképző teológia kérdésével. Bertók Béla püspök terjesztette a Református Egyház Egyetemes Konventjének kassai ülése elé a kidolgozott oktatási terveket, amit azok azonban nem fogadtak el, de megbízták Sörös Béla losonci lelkipásztort a teológiai képzés tanrendjének kidolgozásával.¹⁷ Ugyanezen a kassai konventi ülésen hívták életre a Bertók Béla elnöklete alatti testületet, amely a lelkészképző- majd a tanítóképző intézet felállítását és elindítását kapta feladatául.¹⁸ Két ülés során sok mindent sikerült tisztázni, és Bertók Béla augusztusra a konvent elé terjesztette a teológia szervezeti leírását, annak tantervét és a lelkészképzés tanulmányi rendjét. Ugyanakkor jelezte azt is, hogy szervezési nehézségek miatt ebben a tanévben nem lehet még megindítani a teológiát.

Bertók Béla elnöklete alatt ez év augusztusában ülésezett Kassán a lelkész- és tanítóképző felállításának megszervezésével megbízott bizottság. Itt azzal a kérdéssel kapcsolatban is megoszlottak a vélemények, hogy mely intézmény legyen korábban felállítva: a lelkész, vagy a tanítóképző. Sőt Idrányi Barna – a nincstelenség miatt – az egyik megnyitását sem javasolta, inkább a Magyarországon végzetek nosztrifikációját segítette volna elő. Mellé állt ebben Gönczy Gábor is, aki a megfelelő felkészültségű tanerő hiánya miatt odázta a döntést.¹⁹ A teológia nyitásával, azaz a független református magyar lelkészképzéssel kapcsolatosan sokan osztoztak a kormány álláspontján, amely Pozsonyban az evangélikusokkal közös lelkészképző akadémiát kívánt alapítani. A kormányzat érve az volt, hogy egy ilyen intézmény erősítené a protestáns unió elvét, illetve a többnyelvű előadások hallgatása a hallgatók nyelvismeretét is gyarapítaná. Nem elhanyagolható szempontként az ügy támogatói azt vetették fel, hogy ezzel az alapítás anyagi terhe sem nyomná a református

¹⁶ PUNTIÁN, 2005. 3.

¹⁷ POPÉLY Gyula: *Ellenzélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban*. Pozsony. Kalligram, 1995. 198.

¹⁸ Tagjai voltak: Patay Károly, barsi esperes; dr. Szilassy Béla Dunáninnyi kerületi főgondnok; Sörös Béla, losonci lelkész; Vargha Sándor, komáromi lelkész; dr. Mohácsy János, komáromi ügyvéd, zsinati képviselő; Idrányi Barna, abaúji esperes; Péter Mihály, alsószecsei lelkész; Tornallyay Zoltán, gömöri gondnok; dr. Kovács László, rimaszombati ügyész; Komjáthy Gábor, ungvári esperes; Peleskey Sándor, lelkész; dr. Polchy István és dr. Korláth Endre kárpátaljai ügyvédek, valamint Vass Ádám alsókemencei tanító. SOMOGYI Alfréd: A Losonci Teológiai Akadémia tudományművelése. *Teológiai Fórum* 2014/1. (a továbbiakban SOMOGYI, 2014.) 101.

¹⁹ Felvidéki Református Egyház iratai 1920–1938. DREL 1.2. fond, 6.doboz, Másolat. Jegyzőkönyv a bizottsági gyűlésről.

egyház vállát. Ennek az ügyében határozottan fogalmazott a felvidéki református közösség vezetősége. Válaszul az evangélikus püspök, Jánoska György levelére, Lip-tószentmiklósról, az Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyetemes Egyház elnökségének címzett levelében tudatták, hogy a szlovenszói reformátusok önálló teológia felállításáról döntöttek.²⁰

Az 1924. augusztus 26-i kassai Konvent egy saját erőből felállítandó lelkészképző főiskola megnyitásának lehetőségét mérlegelte. A lelkészképző felállításának ügyét skót lelkészek is ösztönözték. Lehetséges helyszíneként Beregszász, Komárom és Losonc szerepelt, ám fokozatosan az utóbbi felé mozdult el.²¹

A szeminárium működési alapelveinek elkészítésével Pálóczi Czinke István, Balogh Elemér, Réz László és Sörös Béla lett megbízva. Az 1924. augusztus 26-i kassai Konvent önálló lelkészképző főiskola megnyitásának lehetőségével foglalkozott. Sörös Béla, aki Budapesten és Edinburghben végezte egyetemi tanulmányait, s aki 1921-től a Dunáninnen Egyházkerület főjegyzője volt, a tervezett szervezeti szabályzatban a skót, illetve a magyarországi lelkészképzést tartotta szem előtt. A skóciai képzés lényege az volt, hogy egy teológiai szaktudományban jártas gyülekezeti lelkész mellé beosztották a lelkészjelölteket. Ha egy szaktudományt elsajátítottak, egy másik szaktudományban jártas lelképásztor mellett folytatták a tanulást. Ezután összesítő vizsgát tettek az országos vizsgáztató bizottság előtt. Eredményes vizsgájuk után lelkészi oklevelet kaptak.²²

Sörös Béla bemutatta a részletes szakoktatási tervezetet, ismertetve a költségvetés szükségletet, mely az első évben 69 900 csehszlovák korona, a második évben 106 740 korona, a harmadikban 143 010 korona, majd ezután rendszeresen 162 180 korona volt.²³

A felügyeleti jogokat, a belső és külső fejlesztést a főiskolai igazgatótanács gyakorolta, amelynek tagjai a három egyházi kerület püspöke és főgondnoka, a három évre választott két konventi tag és az Egyetemes Egyházból választott két lelkész voltak. A losonci Teológiai Szeminárium fenntartója az Egyetemes Konvent lett, igazgatójává Sörös Bélát választották.²⁴ Az anyagi ügyek intézésével Bertók Béla püspököt bízták meg.²⁵

²⁰ Uo. 4.doboz, Közös protestáns fakultás Bratislavában.

²¹ PUNTIÁN, 2005. 3.

²² SOMOGYI, 2014.107.

²³ CSOMÁR Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938)*, Ungvár, Magyar Királyi Állami Nyomda, 1940. 141. (A továbbiakban: CSOMÁR. 1940.)

²⁴ CSONTHÓ Aranka: Sörös Béla élete és munkássága. Hit és közösség szolgálatában. In: TÖMÖSKÖZI, 2018., 63.

²⁵ DREL, 1.2.fond, 6.doboz, Meghatalmazás.

A Konvent a fenntartási költségeket lélekszámszerinti kivetésből, adományokból, egyházi segélyekből, külföldi református egyházak támogatásából, tandíjból és államsegélyből kívánta fedezni.²⁶ A külföldi egyházak közül a skót református egyház, a holland református egyház, a magyar református egyház és állam, valamint az USA nyújtott segítséget.²⁷

A tanrend a magyarországi tanterven alapult, de kiegészítették angol és szlovák nyelvi képzéssel is. Az előadókat háromhavi ciklusokra hívták be, akik ez idő alatt leadták a magyarországi teológiák két félévének való óraszámot, amiből a hallgatók azonnal kollokvtáltak. Az I. évfolyamba 23 református fiatal jelentkezett, akik közül 22-en nyertek felvételt. A tanévnyitó ünnepséget szeptember 16-án a losonci református egyház tanácstermében tartották meg, az oktatás 1925. szeptember 22-én indult meg.²⁸

Az oktatás négy tanszéken kezdődött: ószövetségi, újszövetségi, filozófiai-dogmatikai és gyakorlati teológiai, és négy éven át tartott. Ez az intézmény lett a két világháború közti magyarság egyetlen felsőoktatási jellegű tanintézménye, amit azonban a kormány 1926 őszén bezárt. A Presbiteri Világszövetség diplomáciai közbenjárására azonban a kormány a szeminárium működését betiltó határozatát visszavonta, s ha nem is támogatta azt, de megtörte a működését.²⁹

1926. szeptember 9-én kelt levelében a Teljhatalmú Minisztérium óva intette a Református Egyház Egyetemes Konventjét attól, hogy ebben az eddig jogszerűen nem létező intézményben a közelgő 1926–27-es iskolaévben megkezdjék a tanítást.³⁰

Dr. Kállay József, a prágai kormány szlovénzkői teljhatalmú minisztere 1926. szeptember 21-én keltezett nyilatkozatában mégis engedélyt adott az intézménynek, hiszen tudomására jutott, hogy ez nem a Konvent által indítandó teológiai főiskola, hanem egy teológiai szeminárium, amely a skót presbiteri egyház lelkészképzésének mintájára, a presbiteri világszövetség erkölcsi és anyagi támogatásával működik.

²⁶ Uo. 9.doboz, Végh Géza alapítvány.

²⁷ Uo. 8.doboz, Elismervény. – CSOMÁR 1940. 145.

²⁸ 1. Ádám Lajos Losoncról, 2. Balogh Béla Munkácsról, 3. Belágh Barna Losoncról, 4. Bittó Béla Eperjesről, 5. Csomár Zoltán Pinkócról, 6. Csonka Imre Kistoronyáról, 7. Czirók Béla Komáromból, 8. Kelemen Kálmán Komáromból, 9. Kovács Ferenc Losoncról, 10. Nagy János Losoncról, 11. Narancsik Imre Csallóközarányosról, 12. Orémus Endre Tiszaágtelekről, 13. Orosz Imre Munkácsról, 14. Pándy Bertalan Bacskáról, 15. Patay Gyula Farnadról, 16. Párducz Rezső Losoncról, 17. Rácz Jenő Kamocsáról, 18. Soós Endre Baracskáról, 19. Szabó Elemér Tekeházáról, 20. Szakal László Lucskáról, 21. Tárnok Gyula Komáromból és 22. Varga Imre Györkéről érkezett a teológiaiára. SOMOGYI, 2014. 107.

²⁹ PUNTIGÁN, 2005. 6.

³⁰ Ref. Egyh. Egyetemes Konvetje Elnökségéhez a losonci Ref. Theol. intézet tárgyában írt levél, DREL, 1.2.fond, 10. doboz

Erről tanúskodik Kállay teljhatalmú miniszter, Ivan Markovic és Václav Müller, illetve a református egyház részéről Sörös Béla és Szilassy Béla részvételével lezajlott tanácskozás jegyzőkönyve is, amely 1926.szeptember 25-én kelt. A református egyház küldöttei vállalták, hogy a teológiai főiskolát azonnal beszüntetik és egy teológiai szeminárium működtetésére kérnek engedélyt a kormánytól a miniszter javaslatára. A köztes időben a szeminárium folytathatja a skót módszer szerinti képzést, ugyanazon a helyszínen. A szeminárium első végzettjének ünnepélyes kibocsátására 1929. március 10-én került sor.³¹

A teológiai szeminárium fenntartása a 1938-as visszacsatolás után szükségletenné vált, az 13 és fél éves működés után 1939. január 25-én hivatalosan is befejezte tevékenységét. Hallgatói 1939. február 1-től – tanulmányi idejük teljes beszámításával – szabadon dönthettek arról, hogy tanulmányaikat melyik teológián akarják folytatni. Akkori hallgatói Pápán, Budapesten, Sáropatakon és Debrecenben folytatták, s fejezték be tanulmányaikat.³²

A losonci teológia tanári kara

A losonci teológiai szeminárium tanári kara 27 oktatójának a neve maradt fent, akik részben egymást váltották, részben pedig együtt alkották az akadémiai testületet. A meghívott tanárok az előadásokat három hónapos kurzusokban tartották, amelyek vizsgákkal végződtek. A helyi tanárokat leszámítva a többiek ingázó, óraadó tanárként jártak a szemináriumba. Nem főállásban tanítottak, állásuk állandó szolgálati helyükön volt. Előadásaikért tiszteletdíjban részesültek, s ha a lehetőségek megengedték térítették az úti- és szállásköltségüket is.³³

A következő névsorban a tanárok a neveit és a róluk fontosabb tudnivalókat sorolom fel:

Dr. Agyagási Sándor, halkszavú garamvezekényi református lelkipásztor. Egyházjogot, egyházalkotmányt és nemzetgazdaságtant oktatott.

Antal Gyula, lévai lelkipásztor. Újszövetségi diszciplínákat tanított az indulás éveiben.

Böjthe Sándor, a princetoni egyetemről, a teológiai magiszteri vizsgája után hívott haza Sörös Béla. Ő kezdte el a héber exegézis tanítását.

Beöthe István, ószövetségi diszciplínákat tanított.

³¹ PUNTIGÁN, 2015. 8.

³² Uo. 9.

³³ Uo. 6.

Dr. Csia Sándor, Budapestről – rendszeres konvokációs előadásokat tartott a magyarság feladatairól és nemzeti kérdésekről

Frenyó Győző, római katolikus reálgimnáziumi tanárként három évre szívességből vállalta el a szlovák nyelv tanítását.

Galambos Zoltán, komáromi lelkipásztor, a megnyitástól kezdve, négy évig dogmatikát és apologetikát tanított.

Kollár János, csupán egy évig tanított szlovák nyelvet, mivel a hatóságok őt is eltiltották, mint Frenyót.

Kövy Árpád, a losonci gyülekezet segédlelkésze, görög nyelvtant oktatott.

Dr. Magda Sándor, csicseri, majd nagykaposi lelkész. A szemináriumban pedagógiai szaktantárgyakat, katechetikát, etikát, vallásfilozófiát és vallástörténetet adott elő az 1930–1932-es tanévben.

Dr. Módos László, lelkész, Pálóczi Czinke István ajánlásával 1929 januártól végig oktatója volt a losonci teológiának. Héber és arám nyelvet, exegézist, Izrael történetét és ószövetségi tudományokat adott elő Losoncon.

Dr. Muzsnai László, lelkész, 1935–1936-ban pszichológiát és filozófiát tanított Losoncon. Budapestről járt oktatni, a diákság gyakran nem értette tudományos alaposságú előadásait.

Dr. Nagy József, dévai lelkész. Losoncon az utolsó teljes tanévben magyar protestáns egyháztörténetet oktatott.

Narancsik Imre, 1935–1938 között oktatta a dogmatikát és a református kereszténység apologetikája című tárgyakat.

Papp Ferenc, vallástanár, Budapestről járt Losoncra. 1931–1932-ben dogmatikát tanított, melyet nem az addig megszokott ortodox szellemben adott elő.

Papp József, sárói majd hontvarsányi lelkipásztor. Újszövetségi exegézist és német nyelvet tanított.

Peleskey Sándor, gyakorlati teológiát oktatott.

Riszner Ede, római katolikus vallású középiskolai ének-zene tanár, országosan ismert karnagy.

Sörös Béla, losonci lelkipásztor; ő fogta össze a szemináriumot. Filozófiatörténetet, liturgikát, homiletikát, cura pastoralis és pedagógiát adott elő.

Szakall János, rimaszombati segédlelkészként dogmatikát tanított.

Szőke István, páskaházi, majd rozsnyói lelkész. Protestáns egyháztörténetet tanított.

Dr. Tomes András, Losonc-környéki római katolikus szakorvos rendszeres felvilágosító és egészségügyi előadásokat tartott a teológusoknak.

Dr. Tunyogi Csapó András, bálványosváraljai lelkipásztor, ószövetségi biblikai teológiát tanított.

Vágó Ede, hodosi lelkipásztor, gyakorlati teológiát vitt.

Dr. Varga Imre, az újszövetségi biblia teológia és exegézis tanára volt 1932–1939 között. A két világháború között szerkesztője volt a *Református Összefogás* című lapnak.

Winkler Anna, középiskolai tanárnő, aki a szemináriumban az angol nyelvet oktatta.

Zsemlye Lajos, hetényi lelkész. 1925-től kezdve általános egyháztörténetet és gyakorlati teológiát tanított. Egyháztörténeti kutatásokat végzett.³⁴

A teológiai szeminárium szervezeti szabályzata oktatás-nevelés szempontú elemzése

A szervezeti szabályzatban szembevetendő a szakoktatás megszervezése, azaz, hogy Sörös Béla leginkább a praktikumot és a takarékoskodást tartotta szem előtt, mikor több rokontudományt összevonva alkotta meg a tanszékeket. Korszakalkotónak mondható a keresztféléves képzés is, hiszen az első és második évfolyam tárgyai, valamint a harmadik és negyedik évfolyam tárgyai szükség szerint csoportosíthatóak voltak, vagyis össze lehetett vonni a két évfolyamot. Természetesen az adott tárgyat az adott évfolyamok végére a tanárnak le kellett oktatnia és a hallgatónak vizsgát kellett tenni belőle. Az egyes évfolyamok hallgatói csak az évfolyamhoz kötött vizsgák és kollokviumok teljes abszolválása után, vagyis a lezárt év után léphettek a következő évbe.³⁵

Szakoktatás

A felekezeti oktatás nagy hangsúlyt fektetett a vállalt társadalmi mobilitás elősegítésében. Olyan diákoknak is lehetőséget adott a továbbtanulásra, akik bár tehetségesek voltak, az anyagi helyzetük nem tette ezt lehetővé. Losoncon a felekezeti oktatás sajátosan találkozott a kisebbségi magyar létben való megmaradás kérdésével, már akkor is.³⁶ A teológiai szeminárium szervezői jó érzékkel érezték meg a korszellemet, amikor a tantervük alaptézisévé tették, hogy a jól művelt gyakorlati teológia

³⁴ NAGY Zoltán: A losonci református teológiai szeminárium története. Kézirat, 35-44. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, (A továbbiakban: MREZSL) 91. fond, 5a doboz.

³⁵ SOMOGYI. 2014.111.

³⁶ FRIGY Szabolcs: A felekezeti szakoktatás kihívásai a Partiumban. *Gyermeknevelés – online tudományos folyóirat – Kitekintő – határon túli magyar pedagógiai kutatások és műhelyek*, 2017/3. 59.

nélkül a teológia szavahihetősége is kérdésessé válik. A gyakorlati teológiai oktatás, amit elterveztek és megvalósítottak, mint cselekvő tudomány próbál egyrészt egy leíró és magyarázó tudomány lenni, másrészt vizsgálja, hogy miként tud az ember a gyakorlatban a keresztyén hit normativitásával élni, ami által a lelkeszi hivatás is a saját hitbeli meggyőződése alapján jobbítható.

A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház teológiai főiskolája részére készített szervezeti szabályzata a következőképpen határozta meg az egyes évfolyamok tananyagát:

„Első évfolyamon előadásra kerülnek:

1. héber nyelv heti 3 óra,
2. görög nyelv és írásmagyarázat heti 3 óra,
3. új szövevényi kor- és irodalomtörténet heti 3 óra,
4. egyetemes keresztyén egyháztörténet heti 3 óra,
5. filozófiai enciklopédia heti 3 óra,
6. pedagógia heti 2 óra,
7. vallástörténet és vallásbölcshészet heti 3 óra,
8. teológiai enciklopédia heti 2 óra,
9. gyakorlati szeminárium heti 2 óra,
10. zene elmélet heti 1 óra,
11. egyházi ének heti 1 óra,
12. harmónium gyakorlatok heti 2 óra,
13. angol nyelv (esetleg francia és német) heti 2 óra.

Második évfolyamon előadásra kerülnek:

1. ószövényi exegézis heti 3 óra,
2. görög nyelv és exegézis heti 3 óra,
3. ószövényi kor- és irodalomtörténet heti 3 óra,
4. egyetemes keresztyén egyháztörténet heti 3 óra,
5. filozófiai enciklopédia heti 3 óra,
6. pedagógia heti 2 óra,
7. vallástörténet és vallásbölcshészet heti 3 óra,
8. dogma történet heti 2 óra,
9. gyakorlati szeminárium heti 2 óra,
10. egyházi ének heti 1 óra,
11. harmónium gyakorlatok heti 2 óra,
12. angol nyelv (esetleg francia és német) heti 2 óra.

Harmadik évfolyamon előadásra kerülnek:

1. ószövényi exegézis heti 3 óra,

2. ószövetségi bibliai theológia heti 3 óra,
3. újszövetségi exegézis heti 3 óra,
4. protestáns egyháztörténet heti 3 óra,
5. dogmatika heti 4 óra,
6. homiletika heti 3 óra,
7. szimbolika heti 1 óra,
8. belmisszió és külmisszió heti 2 óra,
9. gyakorlati bibliamagyarázat heti 1 óra,
10. szónoklati gyakorlatok heti 1 óra,
11. egyházi ének heti 1 óra,
12. harmónium gyakorlatok heti 1 óra,
13. közegészségtan heti 2 óra.

Negyedik évfolyamon előadásra kerülnek:

1. ószövetségi exegézis heti 3 óra,
2. újszövetségi bibliai theológia heti 2 óra,
3. újszövetségi exegézis heti 3 óra,
4. ethika heti 3 óra,
5. apologetika heti 1 óra,
6. egyházjogtan heti 4 óra,
7. szociológia heti 2 óra,
8. katechetika heti 2 óra,
9. gyakorlati bibliamagyarázat heti 1 óra,
10. szónoklati gyakorlatok heti 2 óra,
11. angol nyelv (esetleg francia és német) heti 2 óra,
12. egyházi ének heti 1 óra,
13. harmónium gyakorlatok heti 1 óra,
14. közegészségtan heti 1 óra.”³⁷

A szlovák nyelv oktatásának fontossága

A szabályzat nagy hangsúlyt helyezett a szlovák államnyelv oktatására is. Az ország iskolaügyi tanácsai már a szeminárium megnyitása előtt – az 1920. április 9-i 292.sz. törvény 2. §-ára hivatkozva – a közvetlenül az Iskola- és Népművelődésügyi Minisz-

³⁷ Szervezeti szabályzat a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház teológiai főiskolája részére. In: *Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918–1938)*. Szerk. SIMON Attila–TÖMÖSKÖZI Ferenc. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar. 2019. (A továbbiakban: SIMON–TÖMÖSKÖZI, 2019.) 522.

térium alá tartozó iskolákban jelezték, hogy a minisztérium határozatával az elemi iskolában a helyi szükségletekhez igazodva más tantárgyaknak, mint nem kötelezőknek oktatása is bevezethető. Különösen a csehszlovák nyelv oktatása, természetesen abban az esetben, amennyiben ezt még az adott intézményben nem tanítják. Ugyanez a minisztériumi határozat tette „kötelező tantárgyként megállapítható” kategóriába a csehszlovák nyelv tanítását valamennyi iskolában.³⁸

Sörös Bélák megértették, hogy a magyar kisebbség számára a szlovák nyelv tanítása az oktatás szerves része kell, hogy legyen. Hiszen a szlováknak specifikus és központi szerepe volt, a magyar nyelv után a második elsajátítandó nyelvként. Specifikus szerepét meghatározta, hogy a Csehszlovák Köztársaság „csehszlovák” államnelyvének Szlovákia területén érvényes változata a szlovák volt. Emellett természetesen társadalmi-politikai elvárás is volt a szlovák nyelv ismerete, de a magyar nemzetiségű tanulóknak akkor sem ez volt az anyanyelve, és nem is lett az oktatás nyelve. Ezért a szlovák nyelvet idegen nyelvként kellett tanítani.

A tantárgy oktatásának kiindulópontja a kommunikáció-központúság volt. Szem előtt tartották azonban mindenkor, hogy a szlovák nyelv nem lehet soha egyenlő az anyanyelvvvel, sőt még csak második anyanyelv sem lehet. Losoncon a teológushallgatók egyébként a harmincas évektől már a középiskolában szlovák nyelvi vizsgát tettek, ezért innentől nem oktatták fő tantárgyként azt. Megmaradt azonban a szlovák nyelv tanítása gyakorló órák keretében.³⁹

A nők kérdése a teológián és oktatásuk

1895-ben engedélyezték, hogy hölgyek is tanulhassanak az egyetemeken Magyarországon. A református egyház törvénye engedi a nők pappá szentelését, de a közel-múltig nem volt egyértelmű kérdés a nők pappá szentelése. Az egyház teológiát végzett női tagjai úgy végezték lelkészi munkájukat, hogy valójában nem voltak pappá szentelve. Ezt a helyzetet erősítette az, hogy lelkészhiánnyal küszködött a reformátusság. A losonci teológiának voltak női tanárai és története során néhány hölgy hallgatója is (például Turóczy Berta 1929–1931 és Kovács Márta 1937–1938 között).⁴⁰

A szeminárium ugyanis nem vetette el a hierarchiát – azaz a szabályzat határozta meg az egyház dolgainak újraértelmezését –, csupán nyitottabbá tette azt a társadal-

³⁸ *Tanügyi tanácsadó. Általános tanügyi, pedagógiai, jogi és közigazgatási kézikönyv.* Bratislava. k. n. 1929. I. rész. Az iskolák szervezése és fejlesztése körüli eljárás, A „kis iskolatörvény”, 12.

³⁹ NAGY Zoltán: *A losonci református teológiai szeminárium története.* Kézirat, MREZSL, 91. fond, 5a doboz.

⁴⁰ Uo.

mi törvények és a világháborút követően megváltozott kulturális szokások irányába. A losonci teológiai nevelő munkájában kiemelt szerepet szántak a hazaszeretetre nevelésnek, amelyet református örökségként, református felelősségként értelmeztek. A trianoni megcsonkítottság tragédiája, a családok szétszakítása, a háborús helyzet következményeként egyre több nő vállalt munkát, lépett értelmiségi pályára. Az egyházi élet válsága, az egyháztesttől való elszakadás jelentette azt az alaphelyzetet, amelyből mind világi, mind az egyházi oldalon keresték a megoldásokat.

A teológiai akadémia szervezeti szabályzatának IV. szakaszának egyetlen paragrafusával jelezték, hogy kísérletet tesznek a lányoktatás női természetéhez való igazítására. A női hallgatók felvételét lehetővé teszik a teológiára, azzal a kikötéssel, hogy a kollégiumban bentlakók nem lehetnek.⁴¹ Maga a döntés széles látókörre utal. Főképpen abban az időben, amikor sokan az elvilágiasodás veszélyétől féltették egyházukat. Hosszútávú feladatként – ki nem mondva, de sejtetve – a terjedő belmissziós mozgalomban egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a nők egyházi életben betöltött szerepének. Ha tetszik, ahogy a család, úgy a református egyház megtartó erejének tekintették Sörösék a nőket, azaz tudatosan számoltak velük teológusként, és valószínűleg ekkor már lehetséges lelkészekként is.⁴²

Összegzés

A losonci tanítóképző két világháború közötti történetének tükrében jól látható, hogy a vallás és ezen belül is a református magyar értelmiség szerepe a magyar nemzeti-ség megmaradásának egyik meghatározó eleme volt. Az újonnan létrejött csehszlovák állam törvényi keretei között több nehézséget leküzdve sikerült megvalósítani egy magyar református értelmiségképző intézményt, ami végül csak „szeminárium” tartással, jelentős külföldi támogatottsággal tudta létjogosultságát bizonyítani.

A csehszlovák kormány a skót protestáns minta miatt engedélyezte az intézmény felállítását, a skót minta adta a magyar reformátusság felsőoktatási intézményi fennmaradásának szlovák államon belüli legitimitását. Ezt a mintát hozta magával Sörös Béla, aki részben Edinburghban végezte egyetemi tanulmányait, s aki 1921-től a Dunáninnen Egyházkerület főjegyzője volt. Már a losonci lelkész- és tanítóképző tervezett szervezeti szabályzatába is beillesztette és szem előtt tartotta az Edinburghban tapasztalt skót mintát, aminek a lényege az volt, hogy egy teológiai szaktudományban jártas gyülekezeti lelkész mellé beosztották a lelkészjelölteket. Ha egy

⁴¹ SIMON–TÖMÖSKÖZI, 2019. 530.

⁴² Uo.

szaktudományt elsajátítottak, egy másik szaktudományban jártas lelkipásztor mellett folytatták a tanulást. Ezután összesítő vizsgát tettek az országos vizsgáztató bizottság előtt. Eredményes vizsgájuk után lelkészi oklevelet kaptak. Ennek a skót képzésnek az újszerűsége, és eredményessége tette elfogadhatóvá és nyitotta meg az utat a magyar református felsőoktatási képzés előtt a csehszlovák államterületen.

A losonci tanító és lelkészképző nem jöhetett volna létre a főiskola oktatóinak áldozatos elhivatottsága nélkül, akik közül voltak, akik pusztán szívességből tanítottak pl. szlovák nyelvre, vagy az anyaországból tanítottak át utazótanárként. Az oktatók alacsony száma miatt váltak indokolttá olyan újítások, mint a keresztféléves tanítás, vagy a nők lehetőséghez juttatása a lelkészképzésben. Mindezek a kényszer szülte reformintézkedések is mutatták, hogy a kialakult szlovák nyelvű politikai közegben a magyar református értelmiség találékonyságával hogyan érvényesült a nyugati minta, a nők elfogadottsága, illetve a modernitás és az újítás jegyében és a magyarság megmaradása érdekében a vallás megtartó ereje.

„NEM HAGYJUK AZ ORVOSI FAKULTÁST!”

SZENT-GYÖRGYI ALBERT ÉS A SZEGEDI LOKÁLPATRIÓTÁK SIKERES KÜZDELME AZ 1933-AS EGYETEMCSONKÍTÁSI KÍSÉRLET ELLEN

Tanulmányunk címének idézete a szegedi diákság 1933. október 24-i tüntetésén hangzott el, amikor a felügyeleti szerv, a kultuszminisztérium egyetemcsonkítási kísérlete ellen tiltakoztak szóban és írásban egyaránt. Az 1930-as évek egyébként is a minden ősze fel-fellángoló diákzavargások hangulatában teltek el hazánkban. A trianoni békediktátum következtében megcsonkított országban sok volt a diplomások száma a tényleges szükségletekhez képest. Az itthoni diplomások számát ráadásul növelte az elcsatolt területekről áttelepülő magyar anyanyelvű és itt megélhetést kereső értelmiségiek sokasága. Az elhelyezkedés kilátástalansága és a fokozódó megélhetési gondok öltöttek testet az antiszemita hangulatú diákzavargásokban.

A gazdasági világválság hatásai Magyarországon

Az 1929–33-as világválság hazánkat olyan mértékben sújtotta, hogy lemondani kényszerült a Bethlen-kormány. A gazdasági válságot, illetve annak következményeit a Bethlent követő Gömbös-kormány sem tudta elkerülni. Az egymást váltó kormányok már 1929-től állandóan csökkenteni kényszerültek az egyetemek számára biztosított költségvetési támogatásokat. A gazdasági világválság hatásainak kompenzálása ennek ellenére is szükséges maradt, ami újabb restriktív intézkedések bevezetését tette szükségessé.

A probléma megoldása érdekében a törvényhozásban véleményezési és javaslat-tételi hatáskörrel 33 tagú országos bizottságot hoztak létre,¹ a Képviselőház 22,

¹ Ilyen ún. országos bizottság alakítását a mindenkori házszabályok tették lehetővé. 1931-ben külön, a gazdasági és hitelélet ellenőrzésére felállított törvény (1931: XXVI. tc.) rendelte el a 33-as országos bizottság felállítását. PUSKI Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015. (a továbbiakban: PUSKI, 2015.) 110. – Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. (a továbbiakban: FN) I. köt. Budapest, Athenaeum, 1931. V–VIII. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1931_01/?pg=5&layout=s (Letöltve: 2021. november 10.)

a Felsőház 11 tagjából. Ennek javaslatára a dologi költségek apasztása mellett a tisztviselői fizetéseket is csökkentették. A minisztériumok képviselőiből további hat fős albizottságot hoztak létre. E bizottság az egyetemek esetében az 1931/32-es költségvetési évben 6–10%-os dologi költségcsökkentésről, az átmeneti kiadások 10%-os, míg a természettudományi kutatások támogatásának 28,6%-os csökkentéséről határozott.

A Népszövetség pénzügyi bizottsága – az ún. Tyler bizottság – 1931 október végén² az állami kiadások további csökkentését tartotta szükségesnek. Mivel a dologi kiadásokat már nem lehetett tovább mérsékelni, a személyi kiadások további kurtításához folyamodtak: az egyetemi tanárok fizetését 6, az egyéb státuszú oktatókét 5%-kal csökkentették. Emellett apasztották a létszámukat is, ahogy a segédtansemmélyzetét is, sőt ez utóbbiakat alacsonyabb fizetési osztályba sorolták. Megállapítottak egy ún. „*normálstátuszt*”, ami az 1929/30. évi állapot 10%-kal kisebb létszámának felelt meg. Ennek az elérésére folyamatos csökkentéssel hat évet irányoztak elő.³ Azonban ezek az intézkedések sem bizonyultak elegendőnek, felmerült az egyetemek szüneteltetésének, összevonásának, karok, tanszékek megszüntetésének gondolata.

Fokozódó diákzavargások, antiszemitizmus

Ezzel párhuzamosan a növekvő megélhetési gondok még tovább rontották a diákság helyzetét és hangulatát. 1932. november 18-án Debrecenben kétszáz diák véresre vert egy izraelita egyetemi hallgatót. Herczeg Béla feljelentést tett támadói ellen az ügyészségen és a rendőrségen, de a támadók is feljelentették őt az egyetem fegyelmi tanácsánál, mert a bajtársi szervezetek tagjait gyáváknak és szemteleneknek nevezte. A tanács úgy döntött, hogy Herczeget két félévre kizárják az egyetemi oktatásból.⁴ Ugyanezen az őszön az ország több egyetemi városában is voltak zavargások és az országossá terebélyesedett mozgalom élére a Magyar Nemzeti Diákszövetség állt. Ez a szervezet memorandumban foglalta össze a diákság követeléseit és november 28-án a memorandumokat a diákok képviselői átadták a debreceni, szegedi, budapesti és pécsi rektoroknak, valamint eljuttatták a kultuszminiszterhez is. A diákság a memorandumban követelte a numerus clausus törvény szigorú betartását, az arra

² LADÁNYI Andor: A gazdasági válságtól a háborúig, A magyar felsőoktatás az 1930-as években. Budapest, Argumentum, 2002. (a továbbiakban: LADÁNYI, 2002.) 9–19.

³ LADÁNYI, 2002. 11.

⁴ Véres verekedések voltak csütörtökön a debreceni egyetemen. *Délmagyarország*, 1932. november 18. 3.

vonatkozó módosító rendelkezések hatályon kívül helyezését, és a külföldi diplomáknak csupán a megfelelő arányszámban való nosztrifikálását. Szegeden ezt az iratot Schmidt Henrik rektornak Muraközy Boldizsár joghallgató adta át, hangsúlyozva, hogy az „ifjúság összereje” nevében jár el és ígérte, hogy távol tartják magukat mindenféle erőszakos fellépéstől.⁵

A Képviselőház november 29-i ülésén az eseményekre Hóman Bálint kultuszminiszter is reagált. Mindenekelőtt a zavargások okát magyarázta, ami a diákság nehéz helyzetében keresendő. Nem volt hajlandó az egyetemek autonómiájába beleavatkozni, amíg az egyetemi tanácsok urai a helyzetnek. Biztosítani kívánta a tanulás szabadságát minden hallgató számára, felekezeti különbségek nélkül. A vizsgálatok alapján a legitim diákegyesületek közreműködtek a rend helyreállításában és vezetőségük higgadságának volt köszönhető, hogy az események nem fajultak el – szögezte le a miniszter.⁶ Ebben az időszakban hangzott el Gömbös Gyula miniszterelnök intenciója miniszterei felé, miszerint tanúsítsanak nagyobb szigort a zsidó hallgatók felvételénél.⁷

A Minisztertanács 1933. február 3-i ülésén foglalkozott az aktuális pénzügyi és gazdasági problémákkal. Elhatározták, hogy minden minisztérium vezető tisztviselőjét megbízzák az állástalan diplomások elhelyezkedésének egységes irányításával.⁸

Egyetemi redukciós tervek

Ugyanezen időben a törvényhozásban is egyre inkább általánossá vált az a vélekedés, hogy sok a négy tudományegyetem az összezsugorodott, ásványkincseitől megfosztott és így elszegényedett országnak, nagyon nehéz ennek a felsőoktatásnak a finanszírozása. Érdekes, hogy a '20-as években többnyire az egyetemek felsőházi képviselői világítottak rá erre a problémára. 1924-ben Nékám Lajos bőrgyógyász-orvosprofesszor fogalmazta meg, hogy „négy teljes orvosi karral bíró egyetemnek fenntartására most képtelenek vagyunk”.⁹ Lényegében ugyanazt erősítette meg Hoór

⁵ A szegedi diákok hétfőn délelőtt felvonultak az egyetem elé és memorandumot adtak át a rektornak. *Délmagyarország* 1932. november 29. 3–4.

⁶ Nagy viharban tárgyalta a képviselőház az egyetemi verekedések ügyét. *Délmagyarország*, 1932. november 30. 1–2.

⁷ VONYÓ József: *Gömbös Gyula és a hatalom. Egy politikussá lett katonatiszt*. Akadémiai Doktori Értekezés, 2015. http://real-d.mtak.hu/843/7/dc_1033_15_doktori_mu.pdf (Letöltve: 2021. szeptember 10.) 313.

⁸ Minisztertanács. *Délmagyarország*, 1933. február 4. 2.

⁹ KEREPESZKI Róbert: A Debreceni Tudományegyetem hallgatóinak emlékirata az egyetem megcsonkítása ellen. *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények* 2010/1. (A továbbiakban: KEREPESZKI 2010.) 109–121, 111.

Károly a budapesti egyetem orvostudományi karának képviselője 1927-ben a felsőházban. Ezt a vélekedést már elfogadva vetette fel 1933-ban Hermann Miksa kormánypárti politikus a csonka egyetemekre való áttérés lehetőségét.¹⁰

A számok valóban azt mutatták, hogy nem szűkölködik az ország felsőoktatási intézményben, hiszen összesen 37 intézmény volt, amikben 14–16 000 hallgató tanulhatott.¹¹

A gazdasági kényszer mellett a „diplomás túltermelés”, különösen egyes képzések túlburjánzása is indokolta az egyetemi redukció gondolatát. Az 1932-ben hatalomra jutott Gömbös Gyula miniszterelnök 95 pontos Nemzeti Munkatervében is megfogalmazták a kulturális intézmények racionalizálásának szükségességét. A X. fejezet 87. pontja kimondta, hogy az életképtelennek bizonyult és szervezeti hibában szenvedő intézményeknél szükséges az átszervezés, összevonás, megszüntetés.¹² Ezek az elvárások és a kilátásba helyezett intézkedések nagyon behatárolták a felsőoktatásért felelős kultuszminisztérium mozgásterét.

Veszélyben a szegedi egyetem jogtudományi kara

Ennek fényében Hóman Bálint kultuszminiszter a felsőoktatás szintjén is különféle megoldási lehetőségeket körvonalazott. Ezekről széleskörű tájékoztatást 1933. március 8-án és 9-én, szegedi látogatása kapcsán adott. A Lázár Andor igazságügyminiszterrel együtt érkező Hóman három lehetőséget vázolt fel. 1. Egész egyetem megszüntetése, 2. Valamennyi egyetem leépítése. 3. Egyes egyetemi fakultások megszüntetése. Ennek kapcsán merült fel a szegedi jogi fakultás megszüntetésének terve.¹³ Látogatásának másik célja az egyetem központi épületének és az Ítéltáblának az elhelyezése volt, ezért meglátogatta az egyetemi karokat és intézeteket is. Hosszabban időzött Szent-Györgyi Albert Kálvária téri laboratóriumában is, ahol a tudós részletesen tájékoztatta őt a C-vitaminkutatás eredményeiről.¹⁴ Szent-Györgyi éppen egy nagy előadókörútra készült Európa egyetemi városaiba, hogy kutatásait közzé tegye. Azonban úgy tűnt, hogy Hóman jóval kevésbé érdeklődik a természettudományok iránt, mint elődje Klebelsberg Kuno, ő szívesebben időzött a régészeti és földrajzi intézeteknél.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 110.

¹² <http://www.freepress-freespeech.com/holhome/kiscikk2/gombosmunkat.htm> (Letöltve: 2021. október 10.)

¹³ A szegedi egyetem jogi karának megszüntetése nem szolgálná a takarékoság célját. *Délmagyarország*, 1933. március 12. 5.

¹⁴ Az iparostanonc iskolában helyezik el az Ítéltáblát? *Délmagyarország*, 1933. március 14. 3.

Hóman meglátogatta a többi egyetemet is, április 22-én a debreceni Tisza István egyetemen, május 12-én a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen tett látogatást. A Képviselőházban április 7-én Imrédy Béla belügyminiszter tartott exozét. A költségvetést magyarázva kifejtette, hogy a „mai fennálló négy egyetem még normális gazdasági viszonyok között is súlyos megterhelést jelent”, sőt azt is figyelembe kell venni, hogy nem kívánatos a diplomák további szaporítása.¹⁵ Nem sokkal ezután közzé is tették a következő évi költségvetés tervezetét. A szegediek aggódva tanulmányozták a különféle tételeket és kiderült, hogy a szegedi egyetem nem kap építési költségeket, a felszerelési költségek 40 000 pengővel csökkentek további kisebb megtakarításokat is beterveztek és az ezek után beígért 2 375 000 pengőből további 187 000 pengőt kíván megtakarítani a kultuszminisztérium. Schmidt Henrik rektor bizakodva kémlelte az adatokat. Csak ezek alapján jósolta, hogy egy ilyen kismértékű költségcsökkentés nem jelentheti teljes kar megszüntetését. Szegeden.¹⁶

A Képviselőház pénzügyi bizottságának ülésén 1933 áprilisában 20-án Hóman is rezignáltan állapította meg, hogy túlzott volt a két egyetem (a kolozsvári és a pozsonyi) újrafelállítása annak idején, elég lenne az országnak három egyetem: egy Budapesten, egy a Dunántúlon és egy a Tiszántúlon. De a hallgatók száma azt mutatja, hogy a négy egyetem valóban fennálló szükségleteket elégít ki. Ugyanis a helyzet a tanulni vágyás szükségletét mutatja, nem az elhelyezkedési kilátásokat. A hallgatói létszám is erre utal, 14 000 a hallgatók száma, ami 1000-rel több, mint a nagy Magyarországé (13 000) volt. A diákok számának növekedése már a középiskolákban tetten érhető és más országokban is ez a tendencia. Kulturális téren azonban nem érvényesülhetnek tisztán pénzügyi szempontok. Közölte továbbá, hogy többletet vett fel népművelésre és diákjóléti célokra.¹⁷

1933. május 31-án a képviselőházban Hóman erősen elhatárolódott attól, hogy egy teljes egyetemet bezárjanak, inkább egyes tudománykarok összevonását vagy szüneteltetését tartotta járható útnak. Ezalatt a szegediek megpróbálták érveket felsorakoztatni a jogi kar megmentése érdekében. Szegedi jogászok kijelentették, hogy a kolozsvári egyetemet, melynek jogutódja a szegedi egyetem, annak idején törvénnyel alapították meg (1872. évi X. tc.) négy fakultással, tehát megcsonkítani is csak újabb törvénnyel lehetne. Nem tartották elképzelhetőnek, hogy egy ilyen törvényt

¹⁵ Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. (A továbbiakban: KN,) XIV. köt. Budapest, Athenaeum, 1933.) 565. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1931_14/?pg=574&layout=s (Letöltve: 2021. október 6.)

¹⁶ A Kultuszminisztérium költségvetése 187 ezer pengővel csökkenti a szegedi egyetem kiadásait. *Délmagyarország*, 1933. április 20. 3.

¹⁷ A hallgatók száma azt mutatja, hogy a négy egyetem fennálló szükségletet elégít ki. *Délmagyarország*, 1933. április 21. 2.

megszavaznának a képviselők. Pénzügyi érveket is felsorakoztattak: a jogi kar hallgatói tetemes tandíjat és ún. mellékdíjakat fizetnek az egyetemnek. A tandíjak fele, ami az elmúlt évben több, mint 80 000 pengő volt, visszafolyik az állampénztárba, a mellékdíjakat pedig a karok működési költségeinek fedezésére fordítják. Ezért, ha a jogi kart beszüntetik, az államháztartás is veszteséget szenved, sőt a többi kar kieső fenntartási költségeit is fedeznie kellene. Kiszámolták, hogy a karbeszüntetés így 125 000 pengő plusz költséget hárítana az államháztartásra.¹⁸ Júniusban a felsőház pénzügyi bizottságában Glattfelder Gyula megyéspüspök állt ki a szegedi egyetem integritása mellett. Hangoztatta, hogy „a leépítés a szellemi proletariátus számát nem csökkentené, de számottevő pénzügyi hatása sem volna, eltekintve attól, hogy azok a városok, amelyek óriási áldozatokat hoztak egyetemeikért – mint leginkább Szeged is – súlyos igazságtalanságot szenvednének”. Hóman Bálint, aki különösen tisztelte és respektálta a püspök véleményét, védekezni kényszerült. A redukciókat „az ország kulturális igényeinek megfelelően, a gazdasági lehetőségek keretei közt” hajtánák végre – állította.¹⁹

Érdekes, hogy az egyetemek közül a tudományegyetemek költségeit tartották magasnak. Feltehetőleg azért, mert ezeken az egyetemeken működtek orvostudományi karok és azok fenntartása került a legtöbb pénzbe.

A felsőház 1933. június 26-i ülésén Hóman konkrétan beszélt a felsőoktatási redukciós tervekről. „[...] teljes egyetem megszüntetésére nem gondolok. Ezt a kérdést mint lehetőséget sem tárgyalom. A csonkítás ellen felszólaló uraknak van szerencsém figyelmükbe ajánlani, hogy ez a csonkítás tulajdonképpen nem új dolog, ez immár *négy esztendeje folyik*. Csonkítják az összes egyetemet lineáris alapon. [...] A kiadások és tanszékek lineáris csökkentését rendkívül nagy veszedelemnek tartom, mert az összes tudományos és kulturális intézményeinknek, összes egyetemeinknek elsorvadására és végeredményben a magyar tudományos kultúra csődjéhez vezet.”²⁰ Hóman tehát a három lehetőség közül az első kettőtől elzárkózott. Az egyetemek támogatásának – Hóman által is megállapított – folyamatos csökkenését érzékelteti a fenti táblázat. Ebben két vidéki tudományegyetem: Szeged és Debrecen valamint a Műegyetem támogatási költségcsökkentésének adataival érzékeltetjük a folyamatot.²¹

¹⁸ A szegedi egyetem jogi karának megszüntetése nem szolgálná a takarékoság célját. *Délmagyarország*, 1933. március 12. 5.

¹⁹ Glattfelder püspök és Hóman kultuszminiszter a felsőház pénzügyi bizottságában az egyetemek lebontásáról. *Délmagyarország*, 1933. június 17. 2.

²⁰ FN, 1931–1935. II. kötet. 43. ülés 1933. június 26. 396.

²¹ Közlötte: KEREPESZKI, 2010. 110.

Egyetemek	1929/30 pengő	1930/31 /pengő	1931/32 /pengő	1932/33 /pengő	1933/34 /pengő
Szeged	3 041 250	2 892 240	2 829 000	2 365 130	2 175 200 71,5 %
Debrecen	3 131 640	2 994 400	2 888 910	2 764 450	2 587 100 82,6 %
Műegyetem 100 %	1 923 500	1 836 010	1 857 300	1 508 180	1 410 800 73,3 %

Hómannak a felsőoktatás átszervezésére irányuló tervei nemcsak a vidéki egyetemek „arányos” megrövidítését foglalták magukba. Úgy gondolta, hogy egy egyetemet csorbíthatatlanul kell hagyni, az pedig a 300 éves múltra visszatekintő budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem kell, hogy legyen. Ezzel ellentétben a József Műegyetemet pedig kibővíteni szándékozott. Ez a terve 1934-ben meg is valósult, amikor a X. törvénycikkkel életre hívta a Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet.²² Ez a József Műegyetem mellett magában foglalta a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolát, az Állatorvosi Főiskolát és a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart.

Az egyetemek karainak csökkentési terve, ezzel integritásának megsértése mind-egyik vidéki tudományegyetemen és a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolán is heves ellenállásokat váltott ki. Egészen 1933 végéig a készülő változások nagyon nagy izgalomban tartották az érintett egyetemi városok közvéleményét és vezetését. Júniusban Hóman úgy nyilatkozott, hogy a vidéki egyetemek ügyében még nincs végleges döntés, nagyon valószínű bizonyos karok szüneteltetése vagy összevonása. A Soproni Bányamérnöki Főiskola átköltöztetésének hírére a Sopron megyei képviselők, a főispán vezetésével kilátásba helyezték, hogy nem maradhatnak tagjai az egységes pártnak. Hóman ennek hatására további személyes tárgyalásokat ajánlott fel.²³

A kolozsvári egyetemet óriási áldozatok árán befogadó és fenntartó Szeged városa sem maradt tétlen, először ők is a politikai befolyásolás eszközéhez folyamodtak. Budapestre küldték Széchenyi István ügyvédet a kormánypárt szegedi kerületének főtitkárát, azzal a kultuszminiszternek szóló üzenettel, hogy „ha nem kap biztosítékot arra, hogy az egyetemet a kormány nem csonkítja meg, Szeged az egységes párt

²² UJVÁRY GÁBOR: *Hóman Bálint és népbíróvási pere*. Ráció – Városi Levéltár és Kutatóintézet, Budapest–Székesfehérvár, 2019. (A továbbiakban: UJVÁRY, 2019.) 44.

²³ A kultuszminiszter bejelentette a vidéki egyetemek összevonását. *Délmagyarország*, 1933. június 1. 1–2.

részére elveszett”.²⁴ Az egy évvel korábban Nemzeti Egység Párttá alakuló Egységes Párt éppen ekkor tartotta országos tagtoborzó kampányát azzal a céllal, hogy tömegpárttá alakuljon.²⁵ A szegedi főtitkár egyenesen Sztranyavszky Sándorhoz, a párt országos elnökéhez fordult segítségért, aki Hómannal telefonon egyeztetett. Ezután a miniszter a következő nyilatkozatot tette: „a következő tanévre megtörtént a gondoskodás a jogi fakultás fenntartásáról és ezt az időt fogja felhasználni a kérdés alapos áttanulmányozására és tervezetének elkészítésére”. Bár Hóman ígéretet tett arra is, hogy megtárgyalja majd a kérdést az „illetékes tényezőkkel”, de ez az időhúzó nyilatkozata cseppet sem nyugtatta meg a szegedi közvéleményt és vezetést.²⁶

Feltehetően a városvezetés közbenjárására Szegeden került megrendezésre egy országos hatókörű rendezvény. 1933. szeptember 24-én a bírói és ügyészi kar vezetői Lázár Andor igazságügy-miniszter vezetésével Szegeden tartották éves konferenciájukat. A magasztos bevezető szerinti gondolat – „ha igaz a mondás, hogy egy országnak talpköve és támasza a tiszta erkölcs és igazság, akkor ennek a támasznak és talpkőnek leghivatottabb művelői a bírák és az ügyészek” – sejtetni enged, hogy a városvezetők, élükön Somogyi Szilveszter polgármesterrel, megnyerhették maguknak a bírák és ügyészek támogatását, akik közbenjárhattak az egyetem érdekében.²⁷ A tanácskozásokon Glattfelder Gyula megyés püspök is részt vett, aki jelentős tekintéllyel bírt Hóman Bálint szemében. A szegedi főméltóságok közül a katolikus Hómanhoz legközelebb Glattfelder Gyula állhatott; valahányszor a minisztériumból ő vagy államtitkára Szegedre látogatott, mindig tiszteletét tette a püspöknél is.

A demonstráció sikeres volt, mert Szily Kálmán államtitkár legközelebbi látogatásakor, az egyetem rektora, Széki Tibor úgy nyilatkozott, hogy „a jogi fakultás ügye jól áll”. Az államtitkár 1933. szeptember 27. és 29. között tett háromnapos látogatást a szegedi egyetemen és annak gazdasági hivatalától kezdve valamennyi intézetét végigjárta.²⁸ Szóba került a városnak az állammal szemben fennálló építkezési tartozása, amit a város – a megállapodás alapján – csak akkor fizetett volna vissza az államnak, ha az befejezi az egyetemi építkezéseket. Nagyon valószínű, hogy Somogyi Szilveszter polgármester ezt használta ütőkártyának a minisztériummal való tárgyalásokon a jogi fakultás védelmében, nyomatékosítva azt a bírák és ügyészek fent említett demonstratív meghívásával. Hóman Bálint egy hónappal későbbi nyilatko-

²⁴ A szegedi egyetem sorsa. *Délmagyarország*, 1933. június 11. 3–4.

²⁵ ROMSICS Ignác: *Bethlen István, politikai életrajz* (Millenniumi Magyar Történelem), Osiris, Budapest, 2005. (A továbbiakban: ROMSICS, 2005.) 368.

²⁶ A szegedi egyetem sorsa. *Délmagyarország*, június 23. 3.

²⁷ Lázár igazságügy-miniszter és a bírói, ügyészi kar vezetői Szegeden. *Délmagyarország*, 1933. szeptember 24. 3.

²⁸ Szily államtitkár látogatásai az egyetemi redukciónkról. *Délmagyarország*, 1933. szeptember 29. 3.

zatában ugyanis arra hivatkozott, hogy a jogi kar fennmaradását a város kizárólag Somogyi Szilveszternek köszönheti, mert az ő érvei győzték meg őt arról, hogy azt nem lehet elvinni Szegedről.²⁹

Veszélyben a szegedi egyetem orvostudományi kara

Nem tűnt fel senkinek, hogy az államtitkári látogatáskor Szily Kálmán a gazdasági hivatal után azonnal Szent-Györgyi professzort kereste fel a déli órákban és hosszasan érdeklődött kutatásainak eredményeiről.

R. W. Moss, Szent-Györgyi amerikai biográfusa – egy minisztériumi tisztviselő látogatása kapcsán – megemlíti egy anekdotát Szent-Györgyiről. Valószínűnek tartjuk, hogy Szily Kálmán ezen látogatásakor történhetett meg az eset, hogy Szent-Györgyi éppen röplabdázott a diákjaival és nem hagyta abba a játékot a tisztviselő érkezésekor (szeptember 28. csütörtök), hanem nyugodtan végigjátszotta a meccset, megvárakoztatva ezzel a magas rangú funkcionáriust.³⁰ Nagyon elképzelhető, hogy bosszantotta a tudóst, hogy épp őt keresik a minisztériumból, amikor az egyetemi redukcióról tárgyalnak. Ne feledjük, hogy ekkor már túl volt egy sikeres, Európa 10 nagy városában, négy nyelven tartott, előadókörúton, Norman Haworth-szel közösen tisztázták az aszkorbinsav szerkezetét, felfedezte a P-vitamint is és éppen a világhír küszöbén állt. Miközben egy kelet-közép-európai, vidéki város egyetemének ideiglenesen elhelyezett laboratóriumában dolgozott. Nem tudjuk, hogy miről is folyt a diskurzus,³¹ de két hét múlva kiszivárgott hírként közölte a sajtó, hogy Szily államtitkár látogatása óta ismét veszélybe került a szegedi egyetem integritása.³² Ezúttal azonban már a jogi vagy az orvosi fakultás megszüntetése került szóba.

A sajtó bosszúsan jegyezte meg, hogy Szeged városának feltétlenül szerződést kellett volna kötnie az állammal az egyetemre vonatkozóan és „biztosítania kellett

²⁹ A kultuszminiszter megszünteti a szegedi egyetem orvosi fakultását. *Délmagyarország*, 1933. október 21. 3.

³⁰ Moss, Ralph W.: *Szent-Györgyi Albert*. Typotex, Budapest, 2003. (A továbbiakban Moss, 2003.) 85. A jegyzetekben Moss azt valószínűsíti, hogy ez a tisztviselő maga a kultuszminiszter lehetett és 1932-re datálja az eseményt. Valószínűleg a Mossnak nyilatkozó Szent-Györgyi emlékezett hibásan az évre.

³¹ Nagyon valószínű, hogy szóba kerülhetett a Rockefeller Alapítvány támogatása is, hiszen a Természettudományi Kutatási Bizottságnak a VKM részéről delegált tagja Szily Kálmán államtitkár volt, elnöke viszont Szent-Györgyi Albert. A bizottság csak az alapítvány felé tartozott elszámolási kötelezettséggel, a magyar államnak nem. Ugyanakkor az alapítványi támogatás fejében az állam évi kutatási támogatási kötelezettséget vállalt.

³² Ismét veszély fenyegeti a szegedi egyetem integritását. *Délmagyarország*, 1933. október 15. 3.

volna magát, hogy az, amibe oly sok pénzázdozatot fektetett, csorbíthatatlanul megmarad.” Ezt tette Debrecen is, amikor örök időkre szóló szerződést kötött az állammal a Tisza István Egyetem dolgában. De Szeged részéről olyan nagy volt a bizalom Klebelsberg kultuszminiszter és a város között, hogy ezt elmulasztották.³³ Az előzetes vészjelzések ellenére egy hét múlva október 21-én bombaként robbant a hír, a helyi lap öles betűkkel szalagcímként közölte, hogy *Megszűntetik a szegedi egyetem orvosi fakultását*.³⁴ Kiderült, hogy az egyetemi reform a szegedi egyetemet sújtja majd a legjobban, hiszen a következő tanévtől legjelentősebb karának, az orvostudományi karnak a megszüntetését tervezik.³⁵ A kultuszminiszter terve szerint a szegedi egyetemen megszűnik az orvosképzés, megszűnnek az elméleti tanszékek és intézetek és csak a klinikák maradnak meg redukált keretek között.³⁶ A klinikákat a végzett orvosok továbbképzésére, ún. cselédkönyves orvostanhallgatók foglalkoztatására és népegészségügyi célra használják majd, a szegedi orvostanhallgatókat pedig más egyetemekre „kényszerítik”. Mint látható Szeged legnagyobb büszkeségeit, a klinikákat és kutatóintézeteket fenyegette most a legnagyobb veszély, azokat, amiknek fényében a várost Tisza parti Göttingának tervezte Klebelsberg. Hiába érveltek az egyetemi vezetők azzal, hogy „az elméleti tanszékek megszüntetése, illetve áthelyezése fizikailag is keresztülvihetetlen, mert ezeknek a tanszékeknek a keretében beépített, óriási költséggel felszerelt tudományos és kutató-intézetek működnek, köztük azok az intézetek, amelyeknek anyagi alapját a Rockefeller Alapítvány vetette meg”. Az intézkedésektől a minisztérium 250 000 pengős megtakarítást remélt.

Szeged város óriási ellenállása az egyetemcsonkítással szemben

Mikor az egyetemek képviselői, Hómannal tárgyalva, felvetették a lehetőségét annak, hogy a redukcióval érintett városok vezetései arányosan magukra vállalnák ennek az összegnek a kifizetését azért, hogy megtartsák saját egyetemük sértetlenségét, Hóman azt válaszolta, hogy „beszélni sem lehet erről a megoldásról”. Az egyetemek megnyirbálását ugyanis fontos politikai szempontok követelik meg, nemcsak takaré-

³³ Uo. „Ha Klebelsberg élne, nem is lenne szükség szerződésre” – írja a szerző.

³⁴ A kultuszminiszter megszünteti a szegedi egyetem orvosi fakultását. *Délmagyarország*, 1933. október 21. 3–4.

³⁵ Igaz, hogy a pécsi egyetemen is tervezték a bölcsészeti fakultás megszüntetését, de ez ott csupán 8 tanszéket érintett volna, mialatt Debrecenben még kevesebb, pontosan 4 bölcsész tanszék bezárását tervezték – írja a *Délmagyarország* ugyanott.

³⁶ Hasonló hírek áprilisban láttak napvilágot Debrecenben az ottani orvosi fakultás kapcsán. Azonban ezeket az odalátogató Hóman határozottan cáfolta és rémhíreknek nevezte. *KEREPEszKI*, 2010, 113–114.

kossági elvárások. A helyi politika újból a politikai befolyásolás eszközét helyezte kilátásba: a Nemzeti Egység Pártjának vezetői kijelentették, hogy csakis az egyetem épségének biztosítása esetén vállalják el a párt vezetését. Ráadásul a rossz hír éppen Klebelsberg halálának első évfordulóján látott napvilágot³⁷ és óriási felháborodást váltott ki a szegedi közvéleményben. Somogyi Szilveszter polgármester Szily Kálmán befolyását veszélyesebbnek tartotta a tervetben,³⁸ mint a kultuszminiszterét. Hóman ugyanis megint halasztó jellegű kijelentést tett: a vidéki egyetemek sorsa „még nem dőlt el” – mondta. Forrongott az egész város, a diákság nagy tüntetést szervezett,³⁹ amihez a tanárok és Somogyi Szilveszter polgármester is csatlakoztak. A mintegy ezer fős diákság az egyetemi épületek előtt „Nem hagyjuk az orvosi fakultást!” és „Éljen az intéger egyetem!” jelszavakkal tüntetett.

Somogyi Szilveszter kiemelte, hogy a város 8 millió pengőt költött az egyetemre és ebből 7 millió volt az orvosi karra és a klinikákra fordított összeg, a többi karé mindössze egy millió „A legtökéletesebb és legjobban felszerelt orvosi egyetem az országban a miénk” – mondta.⁴⁰ A tiltakozó diákság végül memorandumban fordult a kultuszminiszterhez, hogy „a szegedi egyetemet eredeti épségben fenntartani és universitási jellegét épségben hagyni kegyeskedjék”. A memorandumot mintegy ezer diák írta alá, a tiltakozáshoz csatlakozott az orvoskari segédszemélyzet is. Végül a küldöttség Szent-Györgyi professzort, a világhírű biokémikust is megkérdezte, aki a következőképpen nyilatkozott: „Én csak azt tanácsolhatom, hogy menjetek vissza és folytassátok azt a fontos kultúrmunkát, amellyel az országnak eddig is olyan nagy szolgálatot tettetek, jobban járulva hozzá annak biztonságához és jövőjéhez bárki másnál. [...] Én magam meg vagyok győződve, hogy semmi olyan intézkedés nem történhetik, amely akár egész egyetemünket, akár annak bármely fakultását léteiben fenyegetné. [...] A múlt évben volt alkalmam Párizsban átnyújtani a Rockefeller-alap elnökségének három hatalmas kötetét, amely az orvosi karnak az utolsó két év alatt

³⁷ Óriási izgalmat, mérhetetlen elkeseredést keltett Szegeden az orvosi fakultás megszüntetésének terve, a polgármester megrendítő beszéde Klebelsberg Kuno kriptájánál. *Délmagyarország*, 1933. október 22. 3–4. „Szegedi nagy alkotásodat most veszély fenyegeti, világosítsd fel égi szózatoddal azoknak elméjét, és szívét, akiktől ez intézmények sorsa függ” – imádkozott Somogyi Szilveszter polgármester.

³⁸ „Dr. Szily Kálmán államtitkár kijelentéseiből teljes joggal lehet következtetni a legkomolyabb veszedelemre is” – mondta a polgármester. Azt is kifejtette, hogy az intézkedés éppen a szégyensorsú hallgatókat sújtja a legjobban, hiszen ők nem tudnak majd másik egyetemre menni. Uo.

³⁹ Pénteken rendkívüli közgyűlés tiltakozik az egyetem megcsonkítása ellen, Az egyetemi ifjúság impozáns tüntetése az egyetem integritásáért. *Délmagyarország*, 1933. október 25. 3–4, 7.

⁴⁰ Még a Rockefeller Alapítvány képviselője is elismerte, hogy a világon szinte példa nélküli ez az áldozat egy várostól. „Higgyék el az életemet is oda tudnám adni az egyetem épségéért” – mondta felindultan a polgármester.

megjelent tudományos munkái, kutató eredményeit tartalmazza, amely kötetekben a ti munkátok is lényeges szerepet játszik. De ezenkívül az orvosi vagy természettudományi kar megszüntetése nálunk azért sem lehetséges, mert ezen kar tudományos intézetének felszereléséhez a Rockefeller-alap óriási összegekkel járult hozzá, amivel szemben az ország kötelezettséget vállalt az irányban, hogy az intézményeket fenntartja. Az egyezmény egyoldalú megszegése az összeg hiánytalan visszafizetésén kívül egy olyan, a becsületesség szabályaival ellenkező tett volna, amely világszerte közbotrányt okozna és megingatná a magyar nép megbízhatóságába vetett mindjobban erősödő hitet.⁴¹ Magam, aki lényegesen járultam hozzá ahhoz, hogy a Rockefeller-alap nekünk segítséget nyújtott, egy ilyen beszüntetési üggyel egy percig sem azonosíthatnám magamat, és ha ilyen irányú intézkedés történne, az egyetemet és az országot kénytelen volnék elhagyni.”⁴²

Közben az egyetemrombolás elleni tiltakozás országossá vált, többek közt báró Korányi Sándor is érvelt a szegedi orvostudományi kar mellett.⁴³ Kiemelte, hogy a kar költségeinek nagy része a betegellátás finanszírozására fordítódik és csak kis hányada az oktatásra, tehát a beszüntetéssel a népegészségügy károsodna. A képviselőházban az egységes párti Navratil Dezső érvelt az egyetem csorbíthatatlansága mellett, hangsúlyozva, hogy a szegedi egyetem a kolozsvári folytatása és megcsonkítása ellentétben lenne a revízió szándékával.⁴⁴

A tiltakozás még nagyobb méreteket öltött, az orvostanhallgatók kiáltványa mellett nagygyűlésen tiltakozott az ipartestület, a szegedi öregcserkészek⁴⁵ csapata, ezen felül még Back Bernát vezetésével – a szegedi kormánypárt elnöksége nevében – küldöttség kereste fel Fabinyi Tihamér kereskedelmi minisztert – aki Kiskundorozsma országgyűlési képviselője volt – arra kérve őt, hogy álljon az egyetemért indított küzdelem élére.⁴⁶ Egy másik kormánytagot, Lázár Andor igazságügy-

⁴¹ A trianoni békeszerződés revíziójára törekvő politikai elitnek valóban kerülnie kellett minden, az ország nemzetközi tekintélyét csorbító megnyilvánulást.

⁴² Az orvosifakultás segédtanseminárium is tiltakozott kedden délelőtt az egyetem megcsonkítása ellen. *Délmagyarország*, október 25. 7.

⁴³ Gömbös Gyula miniszterelnök dönt az egyetem sorsáról. *Délmagyarország*, 1933. október 27. 3–4.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A cserkészcsapat kifejtette, hogy a szegedi paprika az orvoskar jóvoltából lett népszerű és jó exportcikk és az orvoskari kutatásokat svéd egyetemi, sőt politikai körökben is nagyra értékelik. Ld.: November 3-án utazik el a szegediek monstre küldöttsége, hogy tiltakozzon az egyetem megcsonkítása ellen. *Délmagyarország*, 1933. október 29. 5.

⁴⁶ Fabinyi miniszter Dorozsmán. *Délmagyarország*, 1933. október 29. 2. Nyilvánvalóan kormánypárti képviselőt akartak megszerezni támogatónak, olyat, amilyen Klebelsberg volt annak idején. Fabinyi dorozsmai látogatása előtt felkereste az éppen Szófiából hazaérkezett Gömbös Gyula miniszterelnököt is. Hóman nyilatkozata szerint a miniszterelnök fog dönteni a szegedi egyetem ügyében.

minisztert a szegedi ügyvédi kamara⁴⁷ próbálta „erélyes tiltakozással” befolyásolni, míg Veres Elemér az Orvostudományi kar dékánja kiemelte, hogy az elméleti intézetek megszüntetése 14 tudományos intézetet érintene, ahol 74 főnyi személyzet válna állástalanná.⁴⁸ Az intézkedés következtében valóban kellemetlenségek támadnának az állam és a Rockefeller Alap között, hiszen az alap anyagi támogatása fejében az államnak – a közös megállapodás szerint – biztosítania kell a támogatott intézmények fenntartását. A támogatott 12 elméleti intézet eddig 800 000 pengő támogatást kapott és félévenként 1000–1200 pengő kutatási segílyt kap az alapítványtól.⁴⁹ A tiltakozók kieszközölték, hogy november 3-án, pénteken, a MÁV külön kultúrvonatot indítson Budapestre, amelyen Somogyi Szilveszter polgármester vezetésével egy ‘monstre’ küldöttség utazott volna Gömbös Gyula miniszterelnökhöz és Hóman Bálint kultuszminiszterhez az egyetem sorsáról tárgyalni.⁵⁰

1933. október 27-én, pénteken délutánra Baranyi Tibor főispán rendkívüli közgyűlést hívott össze. Ezen több minisztériumi leirat, megállapodás felmutatásával igazolták a város és az egyetem között fennálló kétoldalú megállapodást, amelynek a város száz százalékban eleget tett, de az állam még tartozik az egyetemi építkezések befejezésével. A közgyűlés felkérte a város vezetőségét és minden törvényes képviselőjét, a megye alispánjait és főispánjait, a szomszédos törvényhatóságokat, valamint a sajtót is arra, hogy álljanak az egyetem integritása mellé. A közgyűlés nevében Somogyi Szilveszter polgármester feliratot intézett Horthy Miklós kormányzóhoz, amiben tájékoztatta és pártfogását kérte a város számára.⁵¹

Ugyanakkor fény derült arra, miért hivatkozik Hóman Bálint az egyetemcsonkítás indoklásakor politikai elvárásokra. Hóman szerint a Független Kisgazdapárt gyakorol nyomást a kormányra és követeli a kultuszminisztérium költségeinek csökkentését, elsősorban az egyetemi kiadások redukálását. A felbolydult közgyűlés azonnal küldöttség indítását javasolta az országos kisgazdapárt vezetőségéhez, hogy

⁴⁷ November 3-án utazik el a szegediek monstre küldöttsége, hogy tiltakozzon az egyetem megcsonkítása ellen. *Délmagyarország*, 1933. október 29. 4.

⁴⁸ Ezek között 8 magántanár, 4 adjunktus, 21 tanársegéd és 30 gyakornok. Ld.: Tizenegy tudományos intézet szűnne meg és 74 főnyi egyetemi személyzet vesztené állását az egyetemi terv végrehajtása esetén. *Délmagyarország*, 1933. október 28. 2.

⁴⁹ Uo. – Ugyanezeket az adatokat erősítette meg Somogyi Szilveszter polgármester is a Rockefeller Alapítvánnyal kapcsolatban. *Délmagyarország*, 1933. október 29. 3.

⁵⁰ November 3-án utazik fel a szegediek monstre-küldöttsége, hogy tiltakozzon az egyetem megcsonkítása ellen. *Délmagyarország*, 1933. október 29. 3. Úgy tervezték, hogy a küldöttség a pályaudvartól a Várig tüntető menetként vonul fel Budapest utcáin, a vonatra bármelyik szegedi állampolgár jegyet válthatott.

⁵¹ Szeged az egész magyar társadalom védelmébe helyezte egyetemét. A rendkívüli közgyűlésen minden párt kifejezésre juttatta tiltakozását. *Délmagyarország*, 1933. október 28. 3–6.

meggyőzzék őket, hogy követelésük „mérhetetlenül sokat árt a magyar kultúrának és semmit sem használ a magyar kisközségnek.”⁵² Ezért a szegedi kisközség – a szegedi polgári ellenzék tekintélyes részének képviselőjében – küldöttséget delegáltak Dr. Dettre János és Pásztor József személyében Budapestre, a párt elnökéhez, Eckhardt Tiborhoz, tisztázni a helyzetet, és felkérni a pártvezetőt, hogy álljon a szegedi egyetem integritása mellé.⁵³ Eckhardt Tibor kijelentette, hogy a szegedi egyetem elszorvasztása soha nem volt és most sem követelése a kisközségnek. Az egyetemek megcsönkítéséről a kormánnyal még tárgyalni sem hajlandó addig, „amíg a kormány nem terjeszt elő minden problémát átfogó tervezetet az államháztartás rendbehozatalára [...] a legőszintébb készséggel áll a szegedi egyetem védelmére és a legnagyobb erővel fog interveniálni a kormánynál.”⁵⁴

A Budapestre induló különvonatot az illetékes hatóságok nem engedélyezték,⁵⁵ pedig már 2000 fő szándékozott felutazni Budapestre és felvonulással tiltakozni. Somogyi Szilveszter polgármester már egy harmadik kormánytagtól, a pénzügyminiszter Imrédy Bélától kért audienciát az egyetem ügyében, miközben a diákok képviselőjében Kovács Mihály egyetemi hallgató Sztranyavszky Sándorhoz, a Nemzeti Egység Párt elnökéhez fordult segítségért.⁵⁶ A szegedi iparosok kezdeményezésére a szociáldemokrata párt parlamenti frakciója is védelmébe vette a szegedi egyetemet.⁵⁷ A végsőkéig fokozott feszültséget Szily Kálmán telefonbejelentése enyhítette, amikor a kultuszminiszteri szándék megváltoztatását közölte. A miniszternek sikerült – a körülményekhez képest – a legoptimálisabb változások véghezvitelét kilátásba helyezni. Úgy döntött, hogy fenntartja mindhárom vidéki egyetemen a meglévő fakultásokat, tehát a szegedi egyetem orvosi fakultását is. „A kérdést tanszékek megszüntetésével oldja meg, Szegeden úgy, hogy öt vagy hat tanszéket szüntet meg. Felelősen tart minden további demonstrációt és a pénzügyminiszter felkeresését.”⁵⁸

⁵² Szegedi küldöttség keresse fel az egyetemrombolást követelő kisközség-pártot. *Délmagyarország*, 1933. október 27. (Vezércikk.) Az egyetemcsönkítés kisebb fogyasztást eredményez, ami a „termelők életfeltételeit is megnehezíti”, és ez nem lehet kisközség érdek – érvelt az újságíró.

⁵³ A párt helyi képviselői tudni vélték, hogy a kisközség egyetemcsönkítő követeléseket a kormánnyal szemben nem támasztottak. Ld.: Az Országos Független Kisközségpárt a szegedi egyetem elszorvasztása ellen. *Délmagyarország*, 1933. október 31. 1–2.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Nem engedélyezik a szegedi monstrekküldöttség különvonatát, *Délmagyarország*, 1933. október 31. 7.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Kereskedők, iparosok, munkások az egyetem megcsönkítése ellen. Nagygyűlés az Ipartestületben. A szociáldemokrata párt parlamenti frakciója veszi védelmébe a szegedi egyetemet. *Délmagyarország*, 1933. október 31. 8.

⁵⁸ Az orvosi fakultás helyett csak öt vagy hat tanszéket szüntetnek meg a szegedi egyetemen? Szily Kálmán államtitkár telefonon értesítette a polgármestert a készülő fordulatról. *Délmagyarország*, 1933. november 3. 5.

Megoldás minisztertanácsi határozat formájában

A végső szót az egyetemi reform ügyében minisztertanácsi határozat mondta ki. A tanács elfogadta Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztését, miszerint a Műegyetem fentebb említett átszervezése mellett az összes egyetemek tanszékeinek számát 328-ra csökkentik, „egy egyetemen sem szüntetnek meg kart vagy karokat, ehelyett a tanszékek számát szállítják le és pedig a budapestin 98-ra, a szegedi egyetemén 47-re, a debreceni egyetemen 47-re, a pécsin 45-re, a József műegyetemen pedig 91-re.”⁵⁹ Az országos 328 egyetemi tanár közül 300 nyilvános rendes, 28 rendkívüli egyetemi professzor lett. Mivel Szegeden 55 tanszék működött, ezért nyolc tanszéket kellett megszüntetni. Ez karonként 1–2 tanszék szüneteltetését jelentette volna, törekedve a párhuzamosságok megszüntetésére, továbbá arra, hogy a megüresedett tanszékeket ne töltsék be új tanerővel.⁶⁰ A határozat az 1934/35-ös tanévtől lépett életbe. Míg Klebelsberg a vidéki egyetemek felfejlesztésére törekedett, Hóman a budapesti tudományegyetemet akarta megóvni a nagyobb veszteségektől. „A tanszékek csökkentésével figyelembe kell venni, hogy [...] legalább egy, viszonylag teljes egyetem maradjon és ez természetesen a budapesti Pázmány Péter egyetem kell, hogy legyen. A többi egyetemeknél az eddigi tervektől eltérően a redukción teljes arányossággal kívánom végrehajtani”⁶¹ – nyilatkozta a kultuszminiszter. A szegedi egyetemen ez az 1931/32-es kiemelkedő tanévhez képest⁶² jóval nagyobb apasztást eredményezett. Ennek megfelelően – az 1934/35-ös költségvetési évben az 1931/32-es tanévhez képest – a jogi karon 16-ról 11-re, az orvosin 16-ról 14-re, a bölcsészeten 18-ról 13-ra, a matematikai és természettudományin 12-ről 9-re csökkent a tanszékek száma. Így az egyetem tanszékeinek száma (47) csak 5-tel volt

⁵⁹ A minisztertanács döntött az egyetemi kérdésben, Nyolccal csökken a szegedi egyetemi tanárok száma. *Délmagyarország*, 1933. november 4. 1–2.

⁶⁰ Ezt hívták természetes apasztásnak, aminek a lehetőségét már az 1930. évi XLVII. törvény is tartalmazta. Ld. LADÁNYI, 2002, 17.

⁶¹ Uo.

⁶² Ez volt – Klebelsberg tudománypolitikájának köszönhetően – a legnagyobb fejlődést mutató költségvetési év a Ferencz József-Tudományegyetem történetében. Ld.: *A magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem évkönyve az 1934/35. és 1935/36. tanévről*. Szerk. CSEKEY István. Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó RT, Szeged, 1936. (A továbbiakban CSEKEY, 1936.) 19–20.

több, mint 1872-ben, az alapítás évében.⁶³ „A csökkentés fogantatása részben nyugdíjazással, részben más egyetemre való kinevezéssel történt.”⁶⁴

Tehát a cél, hogy a szegedi egyetemnek egy kara se szűnjön meg, szerencsésen megvalósult. A veszedelem elhárításában nagy szerepe volt a városnak és vezetésének, az egyetemnek és előjáróinak és Szent-Györgyinek magának is. Az egyetemi ifjúság nevében Kovács Mihály joghallgató köszönetet mondott Sztranyavszky Sándornak, hogy eljárt a kormánynál,⁶⁵ Somogyi Szilveszter polgármester pedig Glattfelder Gyula megyéspüspöknek.⁶⁶ A püspök ugyanis a polgármester kérésére titokban többször is tárgyalt a kultuszminiszterrel és a pénzügyminiszterrel az egyetem csorbitatlansága érdekében. De volt más ismeretlen közbenjárás is, ugyanis a beteg és kórházban fekvő főispán, Baranyi Tibor kérte meg Kállay Miklós földművelésügyi minisztert, hogy képviselje Szeged érdekeit a kormányban. A miniszter (később miniszterelnök) készséggel vállalta a közbenjárást, mivel Szegedet fontos agrárközpontnak tartotta és családi szálak is kötötték a városhoz.⁶⁷ A sok segítség között úgy véljük, hogy a korabeli szellemi arisztokráciához mentalitásban, világnézetben közelebb álló püspök közbenjárása például hathatósabb lehetett, mint Szent-Györgyi tudománypolitikai érvei. Hóman maga is elismerte, hogy meghajolt a helyi érdekek előtt és belenyugodott abba, hogy a vidéki tudományegyetemeknél a tanszékcsoökkentés a megfelelő megoldás. A pénzügyminiszterrel egyeztetve kísérletet tesznek arra – nyilatkozta –, hogy „a vidéki egyetemek valamennyi karuk fenntartásával, de a tanári létszám megfelelő csökkentésével próbáljanak hivatásuknak eleget tenni”.⁶⁸

Szent-Györgyi közéleti szereplésének következményei

Szent-Györgyi hazai előmenetelét hátrányosan befolyásolta közéleti szereplése.

Valószínűleg ennek köszönhető, hogy pályázatát a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Élet- és Körvegytani Intézetének vezetésére 1933-ban és 1934-ben is

⁶³ A mai SZTE elődjének korábban az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemet tartották. (1872. évi XIX–XX. törvénycikk) Az újabb egyetemtörténeti kutatások szerint azonban igazi elődje a Báthory István fejedelem által Vilnában 1581. május 12-én kiadott oklevéllel alapított kolozsvári egyetem.

⁶⁴ CSEKEY, 1936. 19–20.

⁶⁵ A Szegedi Egyetemi Ifjúság levele Sztranyavszky Sándorhoz. *Délmagyarország*, 1933. november 4. 4.

⁶⁶ A polgármester köszönete Glattfelder püspöknek. *Délmagyarország*, 1933. november 18. 2.

⁶⁷ Kállay Miklós földművelésügyi miniszter a szegedi egyetemért. *Délmagyarország*, 1933. november 5. 5.

⁶⁸ LADÁNYI, 2002. 34–35.

elutasították. Ráadásul a budapesti professzori karban az a mendemonda terjedt el, hogy az egész C-vitamin-történet egy maszlag, és Szent-Györgyi nem alkalmas személy a tanszékre.⁶⁹ „Összes ellensége igyekezett elterjeszteni, hogy a C-vitamin csak egy reklámtrükk, hogy Szent-Györgyi szabadkőműves.”⁷⁰ Sajnos ez a megítélés még a Nobel-díj elnyerése után sem változott sokat.

⁶⁹ Önéletrajzírója itt Szent-Györgyi tanítványának, Straub F. Brunónak közlését idézi. Ld.: Moss, 2003. 127.

⁷⁰ Fodor Gábor (1915–2000) Kossuth-díjas kémikus, egykori egyetemi hallgató szóbeli közlése. Uo.

A BUDAPESTI EGYETEMISTÁK UTCAI ZAVARGÁSAI BLEYER JAKAB 1933. MÁJUSI PARLAMENTI BESZÉDÉT KÖVETŐEN

1933. május 9-én óriási vihart kavarázó beszéd hangzott el a magyar parlamentben. A felszólalás a kommün bukása után négy egymást követő kormány nemzetiségi minisztereként működő Bleyer Jakab nevéhez fűződik, aki ugyan (mint a villányi kerület képviselője) a kormánypárt soraiban foglalt helyet, ám a hazai német kisebbség érdekérvényesítésének – a nemzetiségek iránti ellenséges közhangulatban igen csak hálátlan – feladatát magára véve a csonkaországi sváb közösség önvédelmét és egyre gyorsuló asszimilációjának megállítást kívánta előmozdítani – történelmi távlatból radikálisnak aligha nevezhető nemzetiségi igények megfogalmazásával.¹

A beszéd alaposabb tárgyalása a mi mostani kontextusunkban nem tűnik szükségesnek, amúgy is megtette már ezt a nemzetiségtörténeti szakirodalom.² Alapvetően az anyanyelv szerepének erősítését óhajtotta a kisebbségi népiskolai oktatásban, s ennek kapcsán számon kérte az 1923-as, még a Bethlen-kormány által hozott kisebbségi iskolarendelet³ végrehajtásának akadozását; ily módon voltaképp nem is tartalmazott érdemi újdonságot a tárgyan fél évtizeddel korábban benyújtott memorandumokhoz⁴

¹ Bleyer (1874–1933) munkásságához – magyar nyelvű életrajzi monográfia híján – ld. SCHWIND, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. [A továbbiakban: SCHWIND, 1960. A munka a kiadásánál jóval korábban, még 1937-ben született – O.L.] – FATA Márta: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933*. Freiburg i.Br., k.n., 1991. – Legújabbán GRÓSZ András: *A deutschungar Bleyer Jakab, különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolataira (1920–1933)*. PhD-értekezés, ELTE Budapest, 2014.

² A beszéd kontextusának legfrissebb feldolgozása PRITZ Pál–MARCHUT Réka: Kisebbségpolitikák – nemzetközi erőterben. Bleyer Jakab/Jakob Bleyer példáján. *Regio*, 25/1 (2017). (A továbbiakban: PRITZ–MARCHUT, 2017.) 5–40.

³ 110.478/1923. VIII/a. VKM. sz. rendelet (1923. augusztus 24.). Ld. *Hivatalos Közlöny*, 1923/17. 251–253.

⁴ A Magyarországi Német Nép művelődési Egyesület memorandumja Bethlen miniszterelnökhöz. (Aláírói az egyesület elnöke és alelnöke, Gratz Gusztáv és Bleyer Jakab. Budapest, 1928. január 2.) A hazai német iskolaügy helyzetének stagnálását nehezítő dokumentumot részletesen bemutatja TILKOVSKY Loránt: *Németország és a magyar nemzetiségpolitika (1924–1929)*. *Történelmi Szemle*, 1980/1. 52–90., 76–78. – Emlékirat a magyarországi német kisebbségnek nyelvi fennmaradására és kulturális fejlődésére vonatkozó kívánságairól és e kívánságok kielégítésére alkalmas módokról és eszközökről. (Aláírás nélkül. Budapest, „1928. február közepén” dátá-

és az azóta született panaszos sajtómegszólalásokhoz⁵ képest, amelyek akkoriban jóformán visszhangtalanok maradtak. Ám azóta napvilágot láttak az 1930-as népszámlálási eredmények, nevezetesen hogy a Trianon révén amúgy is 1/4-ére fogyatkozott hazai németiség népi állománya az 1920-as évtizedben további 13%-kal csökkent,⁶ ami Bleyer olvasatában azt bizonyította, hogy a magyar állam az egyetlen nagyobb számban megmaradt nemzeti kisebbségétől nem csupán az állami keretek iránti lojalitást, illetve a hagyományos „hungarus”-tudat és a speciális „németmagyar” identitás fenntartását várja el, de immár az etnikai magyarrá válást is. Bleyer (a képviselőtársak állandó bekiabálásaitól meg-megszakított) beszédének legnagyobb felhördülést kiváltó gondolata épp e problémára reflektált: „Mi Deák Ferenc szellemében az egységes politikai magyar nemzet, vagyis az egységes magyar állam tagjainak valljuk magunkat [...]. Ebben a tekintetben mindig centripetálisak voltunk [befelé húzók – O.L.]; mindig vallói a szentistváni magyar gondolatnak, amelyre a magyar állam ezer éven át építve volt. [...] Újabban a magyar politikában mind kevesebbet hallunk a magyar állameszméről, és mind többet és mind szenvedélyesebben a magyar faj gondolatáról.” Márpedig „[...] ha a magyar államgondolatot a magyar faji gondolattal azonosítják, vagy ha a magyar államgondolat helyébe a magyar faji gondolatot iktatják, – nyíltan kimondjuk – nem lehetünk centripetálisak.”⁷

A vihar már az ülésteremben kirobbant: Bleyer beszédére többen azonnal – s még többen az elkövetkező ülésnapokon – indulatosan reagáltak, még Gömbös miniszterelnök és Hóman kultuszminiszter is rákényszerült, hogy megszólalásaiban foglalkozzék a kérdéssel. Tegyük hozzá, mindketten csillapítani igyekeztek ama hullámo-

lással.) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), K 28-210-M.E.-1929-C-1989. Szövegét közli: VITÁRI Zsolt: *Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925–1944*. Pécs, Kronosz, 2015. 49–53.

⁵ BLEYER, Jakob: *Rachels Klagelied*. *Sonntagsblatt*, 1932. november 20. 1–3. Szövegét magyar fordításban ld. WEIDLEIN, Johann: *A magyarországi németiség küzdelme fennmaradásáért 1930–1950*. Ford. WESNER, Franz. [Heidelberg], Suevia Pannonica, 1996. (A továbbiakban: WEIDLEIN, 1996.) 39–41. – Szintén ebben a szellemben született Bleyer hagyományos újévi cikke, mely az 1933-as esztendőt köszöntötte a német nemzetiségi mozgalom lapjában: „Az elmúlt év nekünk, magyarországi németeknek, már ami a nyelvi-kulturális ügyeinket illeti, az eddigi legszomorúbb és leggyászosabb volt talán: nem csak hogy semmi nem történt az iskolai német oktatás bővítése terén a korábbi ígéretek dacára, de épp ellenkezőleg, az elnémettelenítés hengere olyan nyomással nehezedett népi ifjúságunkra, mint soha előtte.” BLEYER, Jakob: *Ein glückliches, gesegnetes Neujahr!* *Sonntagsblatt*, 1933. január 1. 1–2.

⁶ A történeti országterület majd kétfélmilliónyi németisége a csonka országterületen előbb 551 ezerre (1920), majd újabb egy évtized múlva 479 ezerre (1930) fogyatkozott.

⁷ *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XV. kötet (1933. május 2 – május 17.), 176. ülés. 210–215., 214. – Ld. még: *Die Minderheitenfrage im Abgeordnetenhaus. Große Rede des Abg. Dr. Jakob Bleyer*. *Sonntagsblatt*, 1933. május 14. 1–5. [A Bleyer által felolvasott deklaráció uo. 3–5.]

kat, melyeket Bleyer tisztességének és hazafiságának kétségbe vonása idézett elő.⁸ Némelyik lobbanékony képviselőt azonban mindez nem nyugtatta meg: Bajcsy-Zsilinszky Endre egyenest hazugságnak nevezte Bleyer egyes kijelentéseit,⁹ ami – mint becsületsértés – akkoriban lovagias elégtételért kiáltott. A két képviselő a sajtóban élénk figyelemmel követett párbajt vívott egymással (lovassági karddal, a Váci utcai tiszti kaszinó vívótermében), amely végül Bleyer enyhe sérülésével és a kirendelt orvos által harcképtelennek nyilvánításával, mindazonáltal a felektől elvárt megbékélés elmaradásával ért véget.¹⁰

⁸ Gömbös május 17-i parlamenti felszólalásában nem tagadta, hogy Bleyer – kormánypárti képviselőként – előzetesen tájékoztatta őt előterjeszteni szándékozott deklarációjáról, sőt azt írásban is bemutatta neki. Állítása szerint azt ugyan nem „elejétől végig” olvasta át, ám megnyugvással konstataulta, hogy a hazai németek „magukat az egységes politikai magyar nemzet tagjainak vallják”, s elismerik „a magyar faj szupremáciáját, és ebből folyó történelmi jogait”. Egyértelművé tette, hogy a beszéd esetleges hatásaival maga is számolt („A képviselő urat előre figyelmeztettem, hogy beszéde vihart fog kelteni [...]”), azonban – és ez az igazán sokatmondó – mégsem tiltotta le azt. A hangoskodók irányába jelzésértékkel bírhatott, hogy a botrányos ügy lezárása érdekében kijelentette: „[...] helytelenítem a diákság tüntetését. Olyan kérdéstről van szó, amely rendkívül kényes és a kormánynak megvan a hatalma ahhoz, hogy minden kérdést maga oldjon meg; felesleges tehát a diákság asszisztálása.” A német kisebbség számára is tett egy reménykeltő gesztust: „Bleyer képviselő urat pedig felszólítottam, hogy adja be írásba mindazokat a kívánságokat, amelyek teljesítését a magyar kormánytól várja, akkor leülök vele, letárgyalom azokat a kérdéseket a nemzet érdekeinek fokozott szem előtt tartásával.” *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XV. kötet (1933. május 2 – május 17.), 182. ülés. 513–521., 520. – Bleyer egyébiránt maga is elégedett volt a miniszterelnök békítő megnyilvánulásával. Az ügyről Berlin számára május 18-án jelentést tevő Schoen budapesti német követet ebben a szellemben informálta (s egyben az ellene irányuló hecckampányt három tényezőnek tulajdonította: a keresztény nemzeti kurzus kiépülésekor tanúsított következetes antiszemita magatartása miatt törlesztő zsidó sajtónak, a pángermán és nemzetiszocialista agitáció vissza-visszatérő vádjának, valamint egy meg nem nevezett fiatal bölcsészkarri riválisának). Vö. PRITZ–MARCHUT, 2017. 29–30. A saját szócsövének számító sajtóorgánumban aztán köszönetet is mondott a miniszterelnöknek méltányos szavaiért. Ld. Eine Erklärung des Abgeordneten Dr. Jakob Bleyer. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 5. – Hóman kultuszminiszter szintén igen világosan fogalmazott a Házban, május 31-én, a költségvetési vita VKM-et illető felszólalásaira adott hosszú válaszában: „Őt [Bleyert] egyetemi tanári működésében is támadás érte és én kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy ő egyetemi tanári minőségében soha nemzetellenes vagy magyarellenos működést nem fejtett ki.” *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XVI. kötet (1933. május 18 – június 2.), 190. ülés. 418–433., 430.

⁹ *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XV. kötet (1933. május 2 – május 17.), 176. ülés. 214.

¹⁰ Säbelduell Jakob Bleyer–Andreas Bajcsy-Zsilinszky. *Pester Lloyd. Abendblatt*. 1933. május 20. 3. – Fejvágást kapott Bleyer Jakab Zsilinszkyvel vívott párbajában. *Uj Nemzedék*, 1933. május 21. 1. – Súlyos kardpárbajt vívott Bajcsy-Zsilinszky Endre a nemzetsértő Bleyer Jakab képviselővel. *Kis Ujság*, 1933. május 21. 4. – Bleyer Jakab harcképtelenségével végződött a Zsilinszky–Bleyer kardpárbaj. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 21. 5. – A párbaj utóéletéhez tartozik az is, hogy a mélyen hívő Bleyer fontosnak tartotta kieszközölni mentesítését a párbajvétség miatti egyházi kiközösítés alól.

A parlamenti botrányt a felfokozott sajtóérdeklődés még tovább dagasztotta. A különböző pártállású lapok egyöntetű politikai hisztériakeltése széles néprétegek körében váltott ki fékezhetetlen indulatokat. (Néhány mérsékelt hangú véleménycikk született csupán, ezek közül Milotay Istvánnak a *Magyarság*ban közzétett gondolatait¹¹ még a német nyelvű, mi több, a fölöttébb érzékeny német nemzetiségi sajtó is pozitívan értékelte.¹²) Különösen harciasnak mutatkozott az egyetemi ifjúság, amely rendkívül gyorsan aktivizálódott és egyre radikálisabb cselekmények láncolatát beindítva a rákövetkező időszakban napi szinten kínált témát a diákok reakcióiról éberen tudósító politikai és bulvársajtó számára.

Ld. Bleyer Jakab felmentést nyert a kiközösítés alól. *Az Est*, 1933. június 14. 14. – Prof. J. Bleyer nach seinem Zweikampf. *Sonntagsblatt*, 1933. június. 18. 6.

¹¹ M.[ilotay] I.[stván]: Az egyetemi záptojások. *Magyarság*, 1933. május 17. 1. A cikk alap gondolata szerint „annak a politikának, amely [...] jobb sorsot akar az elszakított részek magyarságának, ugyanezzel a mértékkel kell mérni idehaza azok[at], akik velünk szemben érzik magukat nemzeti kisebbségnek.” Ha Bleyer követeléseit sokan túlzásnak is érzik, mindez „[...] nem oldja föl se a magyar kormányt, se a magyar közélet egyéb illetékes tényezőit az alól a kötelesség alól, hogy a csonka ország németiségével szemben a legmессzebbmenő lojalitás, szeretet, megértés és méltányosság politikáját kövesse. [...] Ez a németiség, még ha valami lelkiismeretlen agitáció arra sarkalná [sic!] is, se számarányánál, se etnikai elhelyezkedésénél fogva nem jelenthet semmi belső veszedelmet se a magyar államiság, se a nemzeti egység szempontjából.” A kisantant államok propagandája ezzel szemben „nagy diadallal könyveli el a Bleyer-féle esetet” és okkal mutat rá arra, hogy „[...] a magyar politika, a magyar közvélemény, miközben az új impériumok kisebbségi politikája ellen jajgatja tele Európát s ezzel szemben jogokat és revíziót követel, maga odahaza, saját párszázézer nyi német kisebbségével szemben s ennek vezetőivel szemben az üldözés és brutalizálás politikáját követi.” – Hasonló érvekre építette – immár nem lapszerkesztőként, hanem képviselőként – a Bleyert védelmébe vevő május 10-i parlamenti felszólalását is. Vö. *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XV. kötet (1933. május 2 – május 17.), 177. ülés. 245–246. Gondolatához egyébként Kállay Tibor képviselő is egyetértően csatlakozott, megjegyezve, nem örül annak hogy Bajcsy-Zsilinszky kirohanásának az előző napon „olyan túlságos sikere volt”, noha „[...] Bleyer Jakab képviselőtársunk sokkal régibb tagja a parlamentnek és sokkal régibb szereplője a magyar közéletnek, semhogy ne kellene meggyőződve lennünk arról, hogy azok az intenciók, amelyek őt vezetik, mindenkor összeegyeztethetők lesznek azokkal az intenciókkal, amelyeket nekünk a magyar állam magasabb céljainak érdekében szem előtt kell tartanunk.” *Uo.* 231.

¹² A Pester Lloyd pl. hosszasan idézett Milotay németre lefordított cikkéből, hozzátéve, hogy a *Magyarság* egy kimondottan nacionalista szellemiségű orgánus, mely azonban egy ideje a nemzeti kisebbségek kérdésében szigorúan tárgyilagos felfogásra törekszik. Vö. Die Studentenkundgebungen gegen Professor Bleyer. *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1933. május 17. 3. – HUBER, Johannes: Zum Falle Bleyer. *Oedenburger Zeitung*, 1933. május 24. 1. – Abgeordneter Dr. Eckhardt verurteilt in scharfen Worten die Aufreizung gegen die Minderheiten. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 5. [Milotay szerdai vezércikke itt olyan kontextusban jön elő, hogy az Eckhardtot támogatásért fölkereső főiskolások a képviselő igencsak leteremtette, mondván épp az ő hecckampányuk juttat adut Beneš és Titulescu kezeibe, s Milotay mértékadó kisebbségpolitikai gondolatait állította eléjük zsinórmértékül.]

A diákság Bleyer iránt föltámadó ellenséges érzületének azért volt különleges jelentősége, mert a parlamenti honatya és volt miniszter, aki a kommün bukása után még a megkapaszkodó keresztény nemzeti kurzus oszlopos figurájának számított (egy évtized alatt azonban teljesen elvesztette a korábbi integritásvédő attitűdje révén felhalmozott politikai tőkéjét), kikezddhetetlenül magas szintű és respektált tudományos és oktatási tevékenységet is folytatott a politika világa mellett. Gazdag életművének ismerői a tudós germanistát-irodalomtörténészt, a kutatót és tudományszervezőt, neves szaklapok és kiadványsorozatok szerkesztőjét, és persze az iskolateremtő tanáregyenységet is látják benne. Miután 1897-ben doktorált (Heinrich Gusztávnál és Petz Gedeonnál; a középkori magyar vonatkozású német történeti népénekekből), 1905-ben pedig habilitált (a magyar hunmonda germán elemei témájával), 1906-tól a német irodalom magántanára lett a budapesti tudományegyetemen. 1908-ban – immáron ny. r. tanárként – megkapta a Német Nyelv és Irodalom tanszéket Kolozsvárott, majd 1911-ben, miután az előző évtől az MTA levelező tagja lett, visszahívták Budapestre, ahol (Heinrich Gusztáv utódaként) övé lett a Német Irodalomtudományi tanszék, amit aztán egész haláláig (1933-ig) megtartott – eltekintve egy rövid intervallumtól, amikor a kommün idején eltávolították.¹³

Az 1933. május 9-i botrányos parlamenti ülésnap eseményeit taglaló sajtó leplezetlenül uszító hangú tudósításai és véleménycikkei nyomán feltűzelt diákifjúság reprezentatív szervezetei¹⁴ igen gyorsan reagáltak Bleyer kiforgatott és tendenciózusan táltal beszédére. A MEFHOSz (Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége) már május 11-én eljuttatta a sajtóhoz az elnökségi értekezlete által elfogadott tiltakozó nyilatkozatot. Mint fogalmaznak, „[...] a magyar ifjúság megütközéssel veszi tudomásul Bleyer Jakab országgyűlési képviselő, ny. r. tanár igaztalan támadását a magyar nemzetiségi politika ellen. A magyar ifjúság évek óta kénytelen eltűrni, hogy Magyarország volt minisztere a Pázmány Péter Tudományegyetem ősi

¹³ Tudományos munkásságához ld. THIENEMANN, Theodor: Jakob Bleyer als Germanist. *Ungarische Jahrbücher*, 1934/1–2. 3–23. – KOSZÓ János: Bleyer Jakab emlékezete. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1935. 1–10. – SCHWIND, Hedwig: Beiträge zum Leben und Wirken Jakob Bleyers. Bleyers Jugend und wissenschaftliche Laufbahn. *Südost-Forschungen*, 1944/45. 126–164. – MOSER, Hugo: Jakob Bleyer als Wissenschaftler. *Archiv der Suevia Pannonica*, 1964, 29–50. – MÁDL Antal: Bleyer, Jakob. In: *Internationales Germanistenlexikon 1800–1950. Bd. I: A–G*. Hrsg. von KÖNIG, Christoph. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 2003. 198–200. – Munkáinak jegyzékét ld. GINDER, Paul: Eine chronologisch geordnete Auswahlbibliographie der Schriften und Werke Dr. Jakob Bleyers. In: *Jakob Bleyer. Ein Leben für das Ungarndeutschtum (1874–1933) / Egy életmű a magyarországi németekért (1874–1933)* [kétnyelvű]. Szerk. HAMBUCH Vendel. Budapest, St. Gerhards-Werk, 1994. 93–107.

¹⁴ A témához LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben 1919–1921*. Budapest, Akadémiai, 1979. – Uő.: Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. Vázlatos áttekintés. *Educatio*, 4 (1995). 265–284.

katedrájáról becsmérli azt a nemzetet, amely neki bőséges kenyeret és fajtestvéreinek századok óta megbecsülést ad. Úgy látja a magyar ifjúság, hogy itt az idő, hogy végre az illetékesek is felfigyeljenek Bleyer Jakab képviselő ténykedésére és elvárja, hogy a szükséges intézkedéseket a legrövidebb időn belül megtegyék.”¹⁵

Ugyanezen a napon a Magyar Nemzeti Diákszövetség is határozatot hozott, amit a május 13-i lapok hoztak nyilvánosságra: „A Magyar Nemzeti Diákszövetség, a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók egyeteme nevében, az 1933. május 11-én tartott rendkívüli választmányi ülése határozatából tiltakozik Bleyer Jakabnak, aki a Pázmány Péter Tudományegyetemen a magyar egyetemi ifjúság tanára, a képviselőházban elhangzott alaptalan »nemzetiségi« kirohanása ellen. Mély megdöbbenéssel látja az ifjúság, hogy Bleyer Jakab, professzorai sorába kerülve, igaztalanul nemcsak nemzetünk belső békéjének árt, hanem elszakított magyar véreink sorsát nehezíti meg káros felszólalásával és munkájával. Hivatkozik a Magyar Nemzeti Diákszövetség minden magyar ember igaz ítéletére, mellyel sohasem látott ezen a földön kisebbségi sérelmet, de látott fővárosa közvetlen közelében évszázadokon át nyelvét megőrző sváb községeket, melyeknek magyar szelleme nem Bleyer Jakab érdeme! *Magyar Nemzeti Diákszövetség.*”¹⁶

A hallgatói csúcsszervek tehát egyöntetűen elhatárolódtak a németajkú közösség (a forradalmi korszakban még magyar patriótaként tekintett, ám mostanra politikailag marginalizálódott) vezéralakjától, s felülve a sajtó nacionalista szólamainak hullámára, egyként követelték a megtévelyedett tanár-politikus nyilvános megbélyegzését és tettének szankcionálását. Aligha sejtették ekkor, miféle lavina elindulásához segítkezték.

Az egyetemisták szélesebb tömegeinek elérése s bennük a protesthangulat fölélesztése számos, kisebb-nagyobb diákgyűlés formájában már a keddi parlamenti beszéd elhangzását követő napokban megtörtént. A diákság felfokozott nemzeti érzelmű körei egyetértettek azzal a sajtó által is sulykolt interpretációval, miszerint Bleyer parlamenti működése és „szereplése sohasem volt szerencsés, talán mindig a legalkalmatlanabb pillanatot választotta ki a maga felfogásának kifejtésére”. Rá-

¹⁵ A MEFHOSZ tiltakozik Bleyer Jakab országgyűlési képviselő kirohanása ellen. *Pesti Hírlap*, 1933. május 11. 9. – Nachklänge zur Rede des Abgeordneten Jakob Bleyer. *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1933. május 11. 2. – Erklärungen der ungarischen Studentenschaft. Von „Mefhosz”. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 1–2.

¹⁶ A Magyar Nemzeti Diákszövetség tiltakozása Bleyer Jakab képviselőházi támadása ellen. *Pesti Hírlap*, 1933. május 13. 7. – A Magyar Nemzeti Diákszövetség tiltakozása Bleyer Jakab képviselőházi támadása ellen. *Magyar Hírlap*, 1933. május 13. 2. – Nachklänge zur jüngsten Parlamentsrede des Abgeordneten Dr. Bleyer. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1933. május 13. 4. – Erklärungen der ungarischen Studentenschaft. Vom Ungarischen Nationalen Studentenverband. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 2.

adásul épp most, a revízió sorsdöntő kérdéseivel a háttérben, a „[...] legutóbbi parlamenti beszédében úgy állította be a magyarságot, mint amely kisebbségi politikájában nem követi azokat az alapelveket, amelyeket a maga kisebbségei [az elszakított magyarok – O.L.] számára biztosítani óhajt.” A diákság elégedetlenségének „viharmagvait” valójában ő vetette el azzal, hogy „a magyar államiságot és állameszmét kisebbségi sérelmek nyilaival lövi”, miközben ő maga „a magyar Pázmány Tudományegyetem egyik tanszékének birtokosa”. Az pedig különösen felháborító, hogy nézeteit propagálva „pángermán gondolatvilág hangját ütötte meg” és „a magyarság halálos ellenségei számára szállított szellemi muníciót”.¹⁷

A spontán folyosói beszélgetéseken és az egyetemi órák utáni találkozásokon a diákifjúság indulatai egyre nőttek, s mind többen hangoztatták, nem hajlandók tovább eltérni egy nyíltan „magyarfaló” tanár jelenlétét az intézményben. Ezt pedig magával Bleyerrel is közölni akarták. A legjobb alkalomnak erre Bleyer következő keddi (május 16-i) egyetemi előadása kínálkozott, amikor is a tanrend szerinti 11 és 13 óra közötti sávban a professzor épp Goethe-vel kívánt foglalkozni. 11 órára zsúfolásig megtelt a bölcsészkar Múzeum körüli épületének XIII. sz. tanterme: a padokban, azok tetején, a falak mentén, de még a katedra körül és az ablakmélyedésekben is hallgatók szorongtak. Magát a tantermet is alig lehetett megközelíteni, mert a hozzá vezető II. emeleti folyosót szinte eltorlaszolták a be nem férő diákok. Bleyer azonban nem érkezett meg az órájára, amit igazából előre sejteni is lehetett; nem csupán az ellenséges légkör miatt, de azért is, mert már a beszéde utáni pénteken és szombaton sem ment be az egyetemre, pedig ekkor előre kiírt vizsgái voltak. Úgy hírlett, nincs is Magyarországon. A diákok egyre türelmetlenebbek voltak, füttyező töltötte be az épületet, Bleyert abcúgolták, és ütemesen skandálták: „Dé-kán! Dé-kán!” Egy rögtönzött küldöttség leszaladt az I. emeleti dékáni irodához. Németh Gyula¹⁸ dékán azonban, noha kérték, hogy menjen föl a tanterembe, meghallgatni a diákság követelését Bleyernek a katedrájától való megfosztására, nem volt hajlandó velük tartani. Jól láthatóan kollegiálisan viselkedett, nem kívánt asszisztálni a tanártársával szembeni gyalázkodáshoz.¹⁹

A követség dolgavégezetlenül, zúgolódva tért vissza a társakhoz, ahol ekkorra már valaki felírta a tanterem táblájára: „Mikszáth Kálmán tér 4. Piroség-lás ház”. Ez tehát

¹⁷ Heves tüntetést rendezett az egyetemi ifjúság Bleyer Jakab ellen. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 17. 7–8., 7.

¹⁸ Németh Gyula (1890–1976), nyelvész-turkológus, az MTA rendes tagja, két ízben a bölcsészkar dékánja, 1947–49 között az egyetem rektora.

¹⁹ Tartózkodását a sajtónak is ugyanezzel magyarázta: „A diákküldöttségnek sem adhattam választ, mert nem foglalhatok állást tanár kollégám ellen.” Vö. Németh Gyula dékán nyilatkozata. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 17. 8.

azt jelentette, hogy demonstrációjukat a Bleyer család lakásánál kívánják folytatni. A diákok jókora tömege (több sajtócikk is 5-600 főről beszél) hömpölyögve zúdult lefelé a II. emeletről, miközben útjuk az I. emeleten Bleyer szobája előtt vezetett el, mely épp szemközt volt a dékáni hivattal. A diákok minden indulatukat az iroda ajtaján vezették le: megrugdosták, záptojásokkal dobálták meg, majd letépték róla Bleyer névtábláját és a földhöz vágva ripityára törték azt. Közben hangosan szidalmazták, pfújolták a távollévő professzort, illetve a „Hol vagy Jakab, Jakab bácsi?” rigmusokkal gúnyolták;²⁰ az őket lecsillapítani igyekvő dékáni hivatali alkalmazottakkal pedig indulatosan közölték, hogy „[...] aki fél a diákjaitól és nem jelenik meg az előadáson, az többé nekünk nem tanárunk!”²¹

A bölcsészkar épületét végre elhagyva, a tüntető diákifjúság a Múzeum körúton s a róla balra letérő Múzeum utcán át néhány perc alatt elérte a közeli Mikszáth Kálmán teret, mely nem sokkal déli 12 óra előtt villámgyorsan megtelt.²² Itt a szaftos botrányról gyorsan tudomást szerző újságírók is jelen voltak már, ennek köszönhető,

²⁰ E gúnyolódás háttere kapcsán a bulvársajtó arról tájékoztat, hogy „[...] Bleyer Jakab sohasem volt rokonszenves a diákjai előtt. A hallgatónőket rossz magyarsággal mindig gorombán utasította rendre, olyan hangon, amelyet a hallgatónők a többi tanároktól nem szoktak meg. Nemrégén egy diákra, aki »professzor úr«-nak szólította, rákiáltott: Miért nem nevez mingyárt [sic!] Jakab bácsinak? Én kegyelmes úr vagyok! Ezeknek az előzményeknek szerepük volt a mai tüntetésben, amelyen például a »Jakab bácsi« visszatérő motívum volt a diákok kiáltásaiban.” Vö. Az egyetemi ifjúság nagy tüntetése Bleyer Jakab ellen. *Magyarország*, 1933. május 17. 1–2., 1. – A főntebb, a hangulatkeltésre fölöttébb alkalmas „háttérinformációk” hitelessége utólag aligha kideríthető, ám legalábbis megkérdőjelezhető. Bleyer finom modorú úriember volt, akit diákjai rajongásig szerettek (nyilván nem a rajta politikailag fogást keresők), a modortalanság, különösen a diáklányok iránt, és a magyartalan nyelvezet (ismerve precíz és finoman cizellált megnyilatkozásait, már az 1918-at megelőző időszakból is) pedig aligha tekinthető másnak, mint tudatos imázsrombolásnak. Mindezt jól bizonyítja a vele szolidaritást vállaló számos levél, melyekkel diákjai (magyar és német etnikumúakról egyaránt beszélünk) árasztották el. Ezekből válogatást ad: Die ungarische und deutschungarische Intelligenz spricht. *Sonntagsblatt*, 1933. június 11. 5–7. – A gúnyolódás tárgyává tett kegyelmes úr megszólítás amúgy ténylegesen kijárt neki (egykori miniszteri tisztsége okán), mely formulára még a sajtónak nyilatkozó dékán is odafigyelt. Vö. Németh Gyula dékán nyilatkozata. *Magyarország*, 1933. május 17. 2.

²¹ Szenvedélyes tüntetés az egyetemen Bleyer Jakab ellen. *Az Est*, 1933. május 17. 1–2., 2. – Gyülekezés és tüntetés a tanteremben és a folyosókon. *Magyarország*, 1933. május 17. 1–2. – Heves diáktüntetés Bleyer Jakab ellen. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 17. 5. – Egyetemi hallgatók záptojásos tüntetést rendeztek Bleyer Jakab ellen. *Ujság*, 1933. május 17. 6. – Egyetemi hallgatók tüntetése Bleyer Jakab ellen. *Magyarság*, 1933. május 17. 5. – Nagy tüntetést rendezett az egyetemi ifjúság a magyarfaló Bleyer képviselő ellen. *Kis Ujság*, 1933. május 17. 5.

²² A Mikszáth Kálmán téren. *Magyarország*, 1933. május 17. 2. – Bleyer lakása előtt folytatódik a tüntetés. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 17. 7. – Rögtönzött diákgyűlés a Mikszáth Kálmán téren. *Magyarság*, 1933. május 17. 5–6. – Az egyetemi ifjúság az egyetemen és az uccán nagy tüntetést rendezett Bleyer Jakab ellen. *Pesti Napló*, 1933. május 17. 8. – Tüntetés Bleyer lakása előtt. *Ujság*, 1933. május 17. 6.

hogy nemcsak a téren történt események lefolyásáról rendelkezünk pontos leírással, sőt még helyszíni fotókkal is, de a tudósítónak néhány érintett személyt is sikerült meginterjúvolniuk. Az apró teret zsúfolásig ellepő egyetemisták önjelölt szónoka egy homokosláda tetejére fölپattanva drámai szavakkal ecsetelte a nemzetet ért sérelmet, mindezt zúgó fütyülés, pfújolás, abcúgolás közepette, majd a jelenlévők hangos egyetértése által megerősítve deklarálta, hogy egy „ilyen ember” nem taníthat többé magyar egyetemen, el kell távolítani onnan. Többen rátettek még egy lapáttal, mondván, nem csupán a katedrájától, de a parlamenti mandátumától is meg kell fosztani. E hatalmas, össznépi „legitimáció” birtokában kb. másfél tucatnyi fiatal (10-től 25-ig terjedő számokat olvashatunk) azonnal be is hatolt az 1893-ban épült, impozáns, várszerű eklektikus bérpalota fölépcsőházába, és a II. emeleten becsöngettek Bleyerék lakásába – ahová egyébként csak néhány nappal azelőtt költözött át a család a neki már az I. világháborút megelőző években is otthont adó épület egy kevésbé elegáns másik traktusából.²³

Az elkövetkező nem épp dicső eseményekről utóbb maga Bleyerné számolt be a *Magyarország* c. lap tudósítójának. Az ajtót nyitó szobalány és a ház nyomban mögéje lépő asszonya jórészt diáksapkás egyetemisták hangoskodó gyűrűjében (Bleyerné mintegy 20 főre tette a számukat) találta magát. A professzort keresték, mire ő közölte velük, hogy a férje elutazott, külföldön van. Mivel a reakciójukból („Maradna ott a fenében, ahol van!”)²⁴ hamar világos lett jövetelük célja, a szobalány gyorsan rájuk kívánta csapni az ajtót, amiből némi dulakodás keletkezett, úgyhogy annak egyik ablaktáblája be is tört és a földre hullott. A résen át odakintről, ami csak kézügybe került, egyebek közt záptojásokat és gyógyszeres üvegecséket, hajigáltak be az előszobába, aminek falai és padlója úszott a tojáslében. Az ijedtségéből még utóbb, az incidenst követően nem sokkal megjelenő újságíró jelenlétében is csak nehezen ocsúdó Bleyerné kijelentette, „napokkal ezelőtt hallottuk már, hogy valami készül a férjem ellen. Névtelen levelet kaptunk, amely közölte, hogy kedden, tehát ma délelőtt az egyetemen tüntetni fognak a tanár ellen. Arra természetesen nem számítottunk, hogy ide jönnek a lakásba.”²⁵

²³ A költözködés kapcsán ld. Bleyer Jakabné elmondja a tüntetés lefolyását. *Magyarország*, 1933. május 17. 2.

²⁴ Diáktüntetés Bleyer Jakab ellen. *Népszava*, 1933. május 17. 2.

²⁵ Bleyer Jakabné elmondja a tüntetés lefolyását. *Magyarország*, 1933. május 17. 2. – Hedwig Schwind, a Südost-Institut által segített müncheni történészhallgató, aki a Bleyer-családdal igen közeli kapcsolatot ápolott (a család engedélyével és támogatásával kezdhett hozzá – már másfél évvel Bleyer halála után – a mára sajnos elkallódott Bleyer-hagyaték áttanulmányozásához), számos személyes információt forrásként használó életrajzi monográfiájában még a lakásra érkezett fenyegető levelekből is hosszasan idéz. Vö. SCHWIND, 1960. 151–152. 43. láb. – Schwind Bleyer-

A családi otthonból kizárt fiatalok visszatértek az utcára, ahol tovább folytatódott Bleyer hangos gyalázása („Hitler Jakab, mehetsz Németországba!”), a dobálók pedig immár az épület külső falait és a lakás utcafronti ablakait vették célba, a tojások mellett kövekkel és szénnel. A hálószoba két ablaka szilánkokra törve feküdt odabent a padlón. E randalírozás kellős közepén érkezett a térre a magyarországi német egyetemisták Suevia egyesületének néhány, hamarjában összerántott tagja, akik nem kis bátorságról tanúságot téve vegyültek a felhevült tüntetők közé.²⁶ Az egymásra licitáló sajtócikkek szerint majd félszáz németajkú fiatalról volt szó, ami azonban igen erős túlzásnak tűnik: a Sueviának összesen se igen lehetett ennyi tagja, ráadásul ilyen rövid idő alatt nyilván nem is lehetett mindegyiküket összetrombitálni. Az egyesületről több évtized távlatából publikáló egykori tag, Anton Tafferner maga is csupán féltucatnyira teszi a mesterük becsületéért kiálló és a fizikai bántalmazástól sem megriadó sueviás ellentüntetőket.²⁷

Annyi viszont bizonyos, hogy Bleyer legidősebb fia, a Műegyetemen gépészmérnöknek tanuló Ferenc,²⁸ valamint a német hallgatói egyesület vezetője, az orvosnak készülő (ám tanulmányait soha be nem fejező) Rothen Ferenc²⁹ valóban ott volt

biográfijához, illetve a családdal való kapcsolatához ld. TILKOVSKY Loránt: A Bleyer-portré problematikus vonásai. *Történelmi Szemle*, 1993/3–4. 259–277.

²⁶ Bleyer Jakab lakása előtt tüntető diákok összeverekedtek a német diákegyesület tagjaival. *Esti Kurír*, 1933. május 17. 3.

²⁷ TAFFERNER, Anton: Ungarndeutsche Studentenvereinigungen unter Jakob Bleyer. Zweiter Teil: Das stürmische Jahr 1933. *Archiv der Suevia Pannonica*, 4 (1967). (A továbbiakban: TAFFERNER, 1967.) 50–58, 52.

²⁸ Bleyer Ferenc (1909–1942), 1927 szeptembere óta volt a Műegyetem gépészmérnök hallgatója. Törzslapja: BMEL VIII. 104/f. XLI. köt., 256. (Szíves segítségért köszönet illeti a BME Levéltárából Batalka Krisztinát.) – Bleyer Jakab három fia közül a legidősebből – a *Deutscher Volksbote* és a *Günser Zeitung* szorgos cikkírójáról, a Volksbund Országos Könyvtárának vezetőjéről, aki azt egy több mint 40 ezer kötetes intézménnyé építette ki – a népcsoport sajtófőnök-helyettese írt (fényképes) nekrológot a Volksbund napilapjában. Ld. Böss, Philipp: † Franz Bleyer. *Deutsche Zeitung*, 1942. október 17. 3.

²⁹ Rothen Ferenc (1899–1965), a „Gothia”, majd a „Suevia” német hallgatói egyesület karakteres személyisége, 1933 után a hazai német mozgalom radikálisainak egyik vezéralakja, Basch híve, majd riválisa a Volksbund elődszervezetében, a Volksdeutsche Kameradschaftban. 1936-ban bekapcsolódik a hungarista mozgalomba, 1938-tól a nyilaskeresztes pártban, titkári rangban, ő felel a kül- és kisebbségpolitikai kérdésekért. 1939 februárjában, a nyilaskeresztes párt betiltásakor és vezetőinek internálásakor, Rothennek sikerül a Reichba menekülnie, ahol a külügy kelet-európai referense lesz, s az SD támogatásával a Volksbund és a nyilasok összebékítésén fáradozik. A II. világháború után a felelősségre vonást elkerülve Bonnban, a kitelepítettekért felelős minisztérium sajtóosztályán tevékenykedik. Életútjához PETRI, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, Th. Breit, 1992. 1611–1612. – Petri szerint a (befejezetlen) orvosi tanulmányait 1919-ben kezdte meg Budapesten, ám jelenléte az intézményben ebben az évben még nem bizonyítható. A tudományegyetem orvosi karának hallgatói törzskönyveiből (ma

a kicsiny csapatban, mely a térre behatolva, a hangos abcúgok kontrasztjaként „Éljen Bleyer!”-t kiáltott.³⁰ A dühödten rájuk zúduló tömeg azonnal ütlegetni kezdte őket, úgyhogy a sajtó által a szembenálló felek számát is erősen torzító tudósításokban szereplő „általános verekedés tört ki” formula valójában inkább egyoldalú verést takart. A téren ekkor még meglehetősen alulreprezentált hatósági erő – három rendőr – igyekezett csillapítani a kedélyeket. Ők „azonnal az éljenző fiatalemberek védelmére ugrottak”, a tömeg azonban mindnyájukat magával sodorta, így aztán a németajkú fiatalokat, akik „tovább is állandóan torkuk szakadtából éljenezték Bleyert”, a néhány rendőrnek csak nagy nehézségek árán sikerült bemenekíteni a tér 4-es számú házának rácsos kapubeállója mögé.³¹ E vérző fiatalok végül odafönn a lakásban letek menedékre, ahol a Bleyernét nem sokkal ezután felkereső újságírónak immár Rothen is – akinek vezetéknévét a lapok túlnyomó többsége még helyesen leírni se tudta – elmondhatta a maga verzióját az eseményekről.³²

Tíz perccel dél után a telefonos bejelentések nyomán³³ riadóautókon nagyobb rendőri erő érkezett a helyszínre, akik a sajtó által brutálisnak leírt fellépés – gumi-botozás, kardlapozás – révén rövidesen megtisztították a teret, egy darabig még a környező utcákban is üldözve a menekülőket. A körbezárt és elfutni nem tudó demonstrálókat – akik a becsmérő rigmusokat elhagyva immár a Himnuszt kezdték el énekelni – a rendőrök a tér 5. sz. házának kapuja irányába szorították, s őrizték őket a rend végleges helyreállításáig. Végül 46 diákot állítottak elő a VIII. kerületi

a Semmelweis Egyetem Központi Levéltárában; SEKL 2.a.) a „Trianon és a magyar felsőoktatás” projekt keretében adatbázis készül, s ez alapján Rothen csak az 1920/21-es tanévtől volt orvostanhallgató (adatbázis azonosítója: 5384), rendes hallgatóként. A kar szigorlati jegyzőkönyveiben (SEKL 1.c. Protocolla examinum rigorosum in Facultate Medica Regiae Universitatis Pestinensis) is ekkor jön elő először Rothen neve (SEKL 1.c. 40. köt., 344.), utoljára pedig az 1926/27-es tanévben (SEKL 1.c. 72. köt., 242.). Minden bizonnyal ezt követően szakíthatta meg tanulmányait, végbizonyítványt nem kapott. (Szíves segítségéért köszönet illeti a SE Központi Levéltárából Osváth Zsoltot.)

³⁰ Große Studentendemonstrationen gegen Professor Jakob Bleyer. Ein Steinhagel gegen die Wohnung Bleyers. Éljenrufe auf Dr. Bleyer. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 1.

³¹ Záptojásos diáktüntetés Bleyer Jakab ellen. 8 Órai Újság, 1933. május 17. 3. – A németajkú diákok beavatkozása. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 17. 5. – Összetűzés a németajkú diákokkal. *Nemzeti Újság*, 1933. május 17. 8. – Verekedés a német diákokkal. *Magyarország*, 1933. május 17. 2.

³² Rothen beszámolóját ld. Bleyer Jakabné elmondja a tüntetés lefolyását. *Magyarország*, 1933. május 17. 2.

³³ Monográfiájában Schwind azt állítja, hogy a rendőrséget riasztók Bleyer közvetlen munkatársai voltak (SCHWIND, 1960. 151.), az egykori sueviás Anton Tafferner pedig még a személyüket is megnevezi: Dr. Jekel Péter és Dr. Kußbach Ferenc ügyvédek, Bleyer harcostársai a német mozgalmon belül: előbbi még a forradalmi időszakban a Berinkey-kormány német minisztériumának adminisztratív (másod-)államtitkára, utóbbi pedig Bleyernek – Cecília lánya révén – a veje. (TAFFERNER, 1967. 51.)

kapitányságon, ahol gyorsított eljárással azokat (mintegy kéttucatnyi fiatal), akik elismerték, hogy a Bleyer Jakab elleni demonstráció céljával tartózkodtak a helyszínen, tiltott gyűlésezés és utcai botrányokozás miatti öt-tíz pengő bírság kiszabásával elbocsátották, míg a magukat csupán véltlen bámészkodóként beállító személyek esetében további eljárást kezdtek.³⁴

A szétvert tüntetés után a diákok egy része visszaszivárgott a bölcsészkarra, ahol a Gólyavárban rendezték soraikat. Műegyetemi, orvoskari, jogász és közgazdász társaikat azonnal informálták a történekről, ily módon a központi diákszervezetek is szembesültek a korábbi állásfoglalásaik hangnemén és hivatalos keretein jócskán túllépő spontán véleménynyilvánítás politikailag igen kényes és nyilván tovább eszkalálódó következményeivel. Rákényszerültek tehát az elszabadult indulatokat kontrollált mederbe terelő újabb kommunikék megfogalmazására, voltaképp tehát a kármentésre. A bölcsészkaron, a Turul bajtársi egyesület³⁵ fővezérségén rögtön közölték a sajtóval, hogy „a mai tüntetést nem a Turul Szövetség rendezte, hanem különböző fakultások hallgatói spontán jöttek össze erre a demonstrációra”.³⁶ Az egyes intézmények diákságának a délután folyamán hamarjában lebonyolított gyűlésein ugyanakkor világos és egyöntetű igény fogalmazódott meg arra, hogy egységes fellépés történjen Bleyer eltávolításával kapcsolatban, mégpedig az egyetemi hatóságok és a kormányzat irányába egyaránt. Ezeket a jól láthatóan ellentétes irányú szempontokat (a gyors megnyugvást, illetve a harcos fellépést) kellett valahogyan közös nevezőre hozniuk az egyetemisták reprezentatív szervezeteinek.

A helyzetre reagálva először a MEFHOSz vezetősége tartott ülést a délután folyamán, amelyről Barna László elnök hivatalos nyilatkozatot adott ki. A sajtó kisebb-nagyobb szemelvényeket le is közölt ebből,³⁷ teljes szövegét pedig még aznap felolvasta a Parlamentben Lukács Béla egységspárti képviselő (szándéka szerint azt demonstrálva vele, hogy a lezajlott sajnálatos zavargásokkal „nem értett egyet az

³⁴ Szétoszlatták a tüntetőket. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 17. 8. – A rendőrség beavatkozik. *Magyarország*, 1933. május 17. 2. – A másnapi lapok többsége 46 előállított tüntetőről ír, azonban ettől eltérő adatokkal is találkozni. Ld. pl.: 48 diákot bekísértek. *Kis Ujság*, 1933. május 17. 5. – Die Studenten gegen den Abgeordneten Bleyer. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1933. május 17. 6. (Itt 56 előállított hallgatóról írnak, akik közül 46 ellen indult eljárás.)

³⁵ KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség 1919–1945*. Budapest, Attraktor, 2012. – SZÉCSÉNYI András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: *Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből*. Főszerk. GERGELY Jenő. Budapest, ELTE BTK, 2009. 214–232.

³⁶ Gyülekezés a Gólyavárban. 8 *Órai Ujság*, 1933. május 17. 3.

³⁷ A MEFHOSZ élehangú nyilatkozatban foglal állást Bleyer ellen, de elítéli a tüntetéseket. *Magyar Hírlap*, 1933. május 17. 1–2. – A MEFHOSz és a Nemzeti Diákszövetség állásfoglalása. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 17. 5–6.

egész magyar egyetemi ifjúság”): „Ma délután a MEFHOSz elnöksége rögtönzött értekezletet tartott az egyetemen és a Mikszáth Kálmán téren történt tüntetések ügyében. Mi már foglalkoztunk Bleyer Jakab országgyűlési képviselőnek a költségvetés általános vitájában elmondott beszédével. Azt időszerűtlennek és alkalmatlannak tartjuk arra, hogy a magyarság és [a] magyarországi németajkú lakosság között meglévő harmonikus jó viszony kimélyítéséhez hozzájáruljon. A magyar nép mindig türelmes és barátságos volt kisebbségei iránt. Meggyőződésünk, hogy a magyarországi német kisebbség minden jogos kívánsága teljesült a múltban és teljesedik a jelenben is. – A MEFHOSz a nagy magyar nemzeti szempontok százszázalékos érvényesítésének alapján áll, éppen ezért, amikor a megszállt területek kisebbségeinek jogait védi, a legteljesebb mértékben elismeri a csonkamagyarországi német kisebbség jogait is. Bleyer Jakab országgyűlési képviselő parlamenti beszédének tartalmát és tendenciáját azonban a legteljesebb mértékben ellenezzük. Megértjük ugyan a diákság lelkes és vérmesebb részének tüntetésében megnyilvánult érzésnyilvánítását, mert lehetetlennek tartjuk, hogy a 300 éves magyar egyetem egyik katedráját elfoglaló egyetemi tanár ilyen beszédet mondhasson a magyar parlamentben, de a MEFHOSz, mely mindenkor a rend és tekintély őre kíván lenni és ebben a kormányzatnak mindenkor rendelkezésére áll, nem helyeselheti az érzésnyilvánításnak ilyen módját, vagy az elégtételvételnél ilyen irányú megnyilatkozását. A MEFHOSz kötelékébe két magyarországi németajkú diákegyesület is tartozik: az »Akademische Burschenschaft Longobardia« és a »Suevia Magyarországi Németajkú Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete«. ³⁸ Mindkét egyesület tagja a MEFHOSz-nak megalakulása óta s mindkét egyesület szövetségünkkel a legteljesebb harmóniában dolgozott együtt a múltban. Reméljük, hogy a politikában kialakult ellentétek nem fogják megbontani sorainkat. Reméljük ezt annál is inkább, mert a történetek ellenére is állíthatjuk, hogy a magyar ifjúság meg van győződve a magyarországi németajkú diákság magyar érzéséről és hazafiságáról.” ³⁹

A Magyar Nemzeti Diákszövetség alig pár órával később, kedden este 7-kor tanácskozott, s erről maga is hivatalos közleményt jelentetett meg: „A Magyar Nemzeti Diákszövetség vezetősége izgalmas ülés keretében foglalkozott a ma délelőtt az egyetemen lezajlott tüntetésekkel kapcsolatos eseményekkel. Sajnálattal állapítja meg, hogy bizonyos oldalról úgy igyekeztek informálni a sajtót, mintha az ifjúság Bleyer-ellenes akciója a német nép ellen is irányulna. Szükségesnek tartja leszö-

³⁸ A két német hallgatói egyesület kapcsán ld. OROSZ László: Sváb egyetemisták hallgatói mozgalma az I. világháború után. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*, IV. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. Budapest, Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2021. 297–314.

³⁹ *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XV. kötet (1933. május 2 – május 17.), 181. ülés. 498.

gezni, hogy ezt a felháborodást kizárólag Bleyer Jakabnak a valótlan adatokra épített és világszédítésre alkalmas parlamenti felszólalása váltotta ki. Elszomorítónak tartja a magyar ifjúság, hogy amikor hazánkban a legnagyobb egységre lenne szükség, akadjon kútmérgező, aki mondvacsinált kisebbségi sérelmek hangoztatásával a belső békét igyekszik megbontani. Sokkal kíváncsiabbnak tartaná a magyar ifjúság, hogy az a Bleyer Jakab úr, aki a magyar állam toleranciájából többszörös jövedelmet húzva,⁴⁰ a szükséges anyagi eszközökkel is rendelkezik, sokszor hangoztatott külföldi kapcsolatait Magyarország szent ügyeinek előbbrevitelére használná fel. – A történetekért pedig Bleyer Jakab úr önmagára vessen, mert aki szelet vet, vihart arat.”⁴¹

A magasabb politikai érdekeket láthatóan figyelembe vevő, az elszabadulni látszó indulatokat meglehetősen izzadságszagúan ugyan, de a palackba visszatuszkolni igyekvő, ily módon a kármentés nyilvánvaló próbálkozásai gyanánt felfogható hivatalos állásfoglalások a diákság demonstratív fellépésének élet célirányosan a könnyű célpontul kínálkozó s védtelennek tűnő Bleyerre kívánták fókuszálni. Így vélték könnyebben megszélídíthetőnek ama (Bleyer valós súlyánál nyilván jóval veszélyesebb) hullámokat, amiket a revíziós országimázs szempontjából különösen fontos nemzetiségpolitika, s még inkább a külkapcsolatok terén okozhatott a diákság meg gondolatlan dühkitörése. A konfliktus gyors elsimításához azonban a radikalizálódott tanulóifjúság ezzel egyező szándékára is szükség lett volna...

Márpedig az óvatos rendezésben reménykedők újabb nehézségekkel találták szembe magukat: május 16-a kínosan hosszú napja ugyanis még mindig nem ért véget. A diákság levélben értesítette a Bleyerrel konfliktusba keveredett Bajcsy-Zsilinszky Endrét a nap eseményeiről, tüntetésüknek a maguk interpretációjában tált lefolyásáról, a képviselő pedig jelezte nekik, hogy a Ház elé viszi az ügyet. Az egyetemisták ezért a késő éjszakába nyúló (hajnali ¾ 1-ig tartó) ülésnap vége felé – 22 óra előtt valamivel – a Parlament elé vonultak, azt remélve, hogy bebocsátást nyerhetnek a karzatra. A másnapi lapokban 50-től 160 fős nagyságrendig saccolt sereglet voltaképp fegyelmezett módon viselkedett, dacára annak, hogy egyes sajtócikkek egyenest úgy fogalmaztak, „a diákság tüntetést kísérelt meg a parlament előtt is.”⁴² Négy

⁴⁰ A parlamenti képviselőként, egyetemi tanárként és volt miniszterként számára juttatott állami apánázst a parlamentben is a szemére hányták képviselőtársai, Bajcsy-Zsilinszky pl. azt vágta a fejéhez: „Merem mondani, hogy Bleyer Jakab képviselő úrnál nincs drágább képviselője a magyar országgyűlésnek, pedig van elég drága képviselője, akiket pénzzel és csendőri erőszakkal hozta[k] be ide.” *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XV. kötet (1933. május 2 – május 17.), 176. ülés. 222.

⁴¹ A Magyar Nemzeti Diákszövetség állásfoglalása. *Magyar Hírlap*, 1933. május 17. 2. – A Mefhosz és a Magyar Nemzeti Diákszövetség állásfoglalása. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 17. 8. – A Magyar Nemzeti Diákszövetség állásfoglalása. *Ujság*, 1933. május 17. 6.

⁴² A diákság tüntetést kísérelt meg a parlament előtt is. *Magyar Hírlap*, 1933. május 17. 2.

fős küldöttséget menesztettek Putnoky Móric háznagyhoz, aki a Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkárral folytatott gyors tanácskozást követően elutasította a többtucatnyi fiatalember belépését, mondván, aznapra elfogytak a karzati jegyek. Ezalatt a tér biztosítását ellátó rendőri erők biztonsági kordont vontak a csödület köré és kisebb csoportokban a földművelési minisztérium árkádjai alá kísérték őket, ahol aztán bevárták – sikertelenül eljáró – társaikat, majd nagyjából egyórányi további ácsorgás után, éjjel 11 óra tájban, hangoskodás és botrányokozás nélkül elváltak.⁴³

A diáktüntetés ügye a képviselőház május 16-i ülésének utolsó szakaszában, a napirendi vitában valóban szóba került. Bajcsy-Zsilinszky, hangsúlyozva, hogy „a magyar ifjúság értékes része” kérte őt erre, sorra vette azt a számos sérelmet és főként a brutalitást, ami az egyetemi ifjúságot a délelőtti folyamán az egyetemen, majd pedig a tüntetésen érte. Elfogadhatatlannak ítélte, hogy Bleyer meg sem próbált a diákokkal találkozva magyarázatot adni szavaira, s azt úgyszintén, hogy az egyetem, illetve a dékán érdemben szóba sem állt a diákifjúsággal. Azt pedig végképp, hogy a rendőrség a hazafias felháborodásában utcára vonuló fiatalságot gumibottal s kardlappal rohanta le. Ő maga – mint jelezte – ugyan nem híve a véleménynyilvánítás e módjának, sem a tojásdobálásnak, azt azonban el is várta az ifjúságtól, amelynek igenis joga van nemzeti kérdésekben megnyilatkozni, hogy ebben az ügyben kivonuljon tüntetni, s épp akkor érezne szégyent, ha ez a demonstráció elmaradt volna. Sőt kijelentette: „Ha a magyar ifjúság szó nélkül hagyná azt, hogy az ő tanárja ilyen módon vét a magyar nemzet ellen, akkor az a magyar ifjúság nem érdemelne meg az életet és a levegőt.” Végeredményben a képviselő félreérthetetlenül védelmébe vette a diákságot és felszólította a belügyminisztert, hogy vizsgálta ki a rendőri túlbuzgóságot.⁴⁴

A Bleyer beszédét követően fellángolt politikai botrány, s nem kevésbé a hangos diákmozgalom mielőbbi lecsendesítését aligha szolgálták az ilyen magasról jövő biztató hangok. E támogatást érezve ugyanis a radikalizálódott egyetemistáknak

⁴³ *Uo.* – Ld. még Diákküldöttség a parlament előtt. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 17. 8. – Főiskolás diákok tüntetése Bleyer Jakab egyetemi tanár ellen. *Pesti Hírlap*, 1933. május 17. 4. – Diákok a parlament előtt. *Magyarország*, 1933. május 17. 6. – Száz diák a parlament előtt. *Pesti Napló*, 1933. május 17. 8.

⁴⁴ *Az 1931. évi július hó 28-ára hirdetett országgyűlés naplója*, XV. kötet (1933. május 2 – május 17.), 181. ülés. 496–497. – Felszólalásában Bajcsy-Zsilinszky felolvasta a tüntető diákok hozzá intézett (egyoldalú, önmagukat csakis áldozatnak beállító) levelét, továbbá a MEFHOSz által számára szintén eljuttatott rövid táviratot, mely Münchenből érkezett, az ottani diákszövetségtől: „A leg-erőteljesebben tiltakozunk és elítéljük a magyar nemzeti diákság gonosz erőszakoskodását a Magyarországon élő németiség és vezetője, Bleyer tanár ellen.” (*Uo.* 497.)

eszüik ágában sem volt a magasabb érdekekre simuló békülékeny magatartást tanúsítani.⁴⁵

Mindezt már másnap ismét megmutatták. Május 17-én, szerdán, miután a reggeli lapokból a diákság értesült róla, hogy Bleyer Jakab az előző este hazaérkezett külföldi útjáról – és az a hír is szárnyra kapott, hogy a délelőtti folyamán megjelenik az egyetemen –, egyetemisták tömegei indultak meg a Múzeum körúti bölcsészépületek felé. A kar vezetése azonban kiadta az utasítást, hogy a kapuknál már kora reggeltől felsorakozott egyetemi altisztek, alapos igazoltatást követően, csak bölcsészhallgatókat engedhetnek be. Más karok hallgatói a Múzeum körúton, a járdán csoportosultak, ahová a lehetséges kockázatok miatt hamarosan rendőri erők is kivonultak. A tumultust látva a szenzációhajhász lapok némelyike már-már „ostromállapot”-ról írt.⁴⁶ Az élelmes diákok aztán egy huszárvágással megkerülték a Múzeum körutát, és a Trefort-kert hátulja felől, az V. sz. tanterem ablakain át bejutva nyomultak be az egyetem udvarára. Az egymással számháborút vívó sajtócikkek némelyike az (amúgy igen eltűzottnak tűnő) 1500-as számot⁴⁷ is leírta az egybegyűlt diáktömeg nagyságának jelzésére, a lapok többsége azonban mintegy 500 egyetemista jelenlétéről számolt be, akik azonban az udvaron és a lépcsőházban igencsak hangoskodtak.

Németh Gyula dékán ezért lement közéjük és megpróbálta lecsillapítani őket. Biztosította a fiatalokat, hogy igényeiknek szabadon kifejezést adhatnak, ugyanakkor kérte, hogy minden körülmények között tartsák fenn a rendet és maradjanak meg azon keretek között, melyek a diákság számára engedélyezettek. Ha pedig konkrét kívánságaik vannak, azokat írásban, s a megfelelő formák betartásával kérik az egyetemi tanácstól. A diákifjúság szószólója, Filla István – a bölcsészettanhallgatók

⁴⁵ A diákok mögé felsorakozó képviselő megszólalását részletesen tárgyalta a másnapi sajtó: Zsilinszky Endre tiltakozik a Bleyer-ellenes tüntetés szétverése miatt. *Ujság*, 1933. május 17. 4. – A Bleyer-ügy és a diáktüntetés a napirendi vitában. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 17. 6. – Nem tűrhetjük, hogy a Barna Házból irányítsák az ittlakó németeket – mondotta Bajcsy-Zsilinszky Endre a képviselőház napirendi vitájában. *Magyar Hírlap*, 1933. május 17. 2. – A Bleyer-elleni tüntetések ügye. *Magyarság*, 1933. május 17. 4. – A Bleyer-ügy a napirendnél. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 17. 6. – Az egyetemi ifjúság tüntetése. *Pesti Hírlap*, 1933. május 17. 3–4. – A Bleyer-ellenes diáktüntetés ügye a parlament előtt. *Népszava*, 1933. május 17. 6.

⁴⁶ E kifejezést nem is egy lap használta, ld. A diákegyesületek ma tüntető nagygyűlést tartottak Bleyer Jakab ellen. *Esti Kurir*, 1933. május 18. 3. – Bleyer ellen tüntető több száz főnyi diáksereg ostromolta az egyetemet. *Új Nemzedék*, 1933. május 18. 3.

⁴⁷ Újabb diáktüntetés a Gólyavárban. *8 Órai Ujság*, 1933. május 18. 3. – A diákegyesület tüntető nagygyűlése Bleyer Jakab ellen. *Magyarság*, 1933. május 18. 8. – Olyan tudósítás is akadt (nyilván a diákságot feszítő indulatok kidomborításának céljával), mely szerint az odakint gyülekező diáksereg nyomására „[...] a kar épületének hátsó, Gólyavárra nyíló kapuját az altisztek tovább nem tudták tartani. A sokszáz főnyi diákság nekilendült a kapunak, félrelökte az altiszteket, benyomta a kaput és betódult az épületbe.” Diákostrom az egyetem kapuja ellen. *Új Nemzedék*, 1933. május 18. 3.

segélyegyesületének alelnöke – engedélyt kért, hogy az összegyűlt diákság az udvaron gyűlést tarthasson. A dékán ezt engedélyezte, egyidejűleg pedig megbízottja útján a kirendelt rendőri erők parancsnokát is felkérte, hogy vonja hátrébb a Múzeum körúton sorakozó karhatalmat, nehogy a fegyelmezett magatartást ígérő diákság általuk provokálva érezze magát.⁴⁸

11 órakor, a bölcsészkar II. sz. udvarán kezdetét vette a nagygyűlés. Az elhangzott beszédek után (Filla István, Papp Ernő és Muralik Antal hallgatók szónokoltak) a résztvevők egyetértésre jutottak abban, hogy a magyar egyetemi ifjúság egységes fellépésére van szükség Bleyer Jakab ellenében. Nem hajlandók engedni abból, hogy őt az egyetemi tanári állásából mindenképp eltávolítsák, addig pedig bojkottálni kell az óráit („mert nincs benne annyi férfiasság, hogy amikor az egész ifjúság fellép ellene, lemondana katedrájáról”). Végül azt is elhatározták, hogy a dékán kérésének eleget téve az egyetemi tanács felé memorandum formájában fogalmazzák meg tiltakozásukat. Ennek az elfogadott irányelvek mentén történő végső formába öntésével Papp Ernőt bízták meg. 12 óra tájban a gyűlés szétoszlott, a résztvevők pedig a Múzeum körúton át – a rendőrség által tisztes távoból biztosítva – bármiféle incidens nélkül elvonultak.

A memorandum alig egy óra múlva elkészült, s azt követség vitte el a dékánnak. Az átadáskor a delegáció vezetője, Filla István szóban is jelezte, hogy a jövőben Bleyer professzort a diákság bojkottálni fogja, s e probléma áthidalására indítványozta, hogy az egyetemi tanács „létesítsen párhuzamos német irodalmi tanszékot”, továbbá külön intézkedésekre kérte a dékánt annak érdekében, „[...] hogy Bleyer a közeljövőben ne jöjjön be az egyetem épületébe, mert testi épségéért nem tudunk felelni. A rendet mindenképpen megóvjuk, de arra kérjük, hogy a névtábláját se méltóztassék újból kiszögeztetni az ajtajára, mert ha ez megtörténnék, nem tudnánk felelni a rendért.” Németh Gyula dékán udvariasan viselkedett a küldöttekkel, s biztosította őket, hogy ő és tanártársai „éppen olyan hazafias érzelműek, mint az ifjúság”. Végül ígéretet tett, hogy a memorandumot az egyetemi tanács elé terjeszti.⁴⁹

A memorandum szövegét – egészében vagy kivonatolva – szinte a teljes másnapi sajtó közölte:⁵⁰ „Méltóságos Dékán Úr! 1933. május 1-jén [9-én!] a magyar parla-

⁴⁸ A rendőri erők vissza is húzódtak a szomszédos mellékutcákba, rendbontás pedig valóban nem is történt az egyetemisták részéről a továbbiakban. Az egyetlen riadalmat csupán egy szirénázó mentőautó megjelenése okozta, amiről azonban kiderült, hogy nem valamiféle csetepaté, hanem egy épp vizsgázó diáklány rosszulléte indokolta.

⁴⁹ A diákküldöttség a dékánnál. *Magyarország*, 1933. május 18. 3. – Az ifjúság küldöttsége a dékánnál. *Pesti Napló*, 1933. május 18. 10. – Die Studentendemonstrationen und ihre Weiterungen. *Sonntagsblatt*, 1933. május 28. 2–3., 2.

⁵⁰ A diákság követeli Bleyer Jakab eltávolítását az egyetemről. *Magyarország*, 1933. május 18. 3. – Ma délben is tüntetett és írásban terjeszti elő kívánságát az ifjúság. A diákok memoranduma.

mentben, a magyar nemzet színe előtt, a nemzet ellen olyan destruktív, mindannyiunkat felháborító kijelentések hangzottak el, amelyek ellen [az] 1933. május 17-én összeült magyar ifjúság nagygyűlése a leghatározottabban tiltakozik. – Bleyer Jakab, aki ezeket a kijelentéseket megtette, nyilvános rendes tanári széket tölt be. Személye, nézetei, működése a magyar ifjúságot mindig megbotránkozatták. Tiltakozunk az ellen, hogy aki a magyar kultúra ellen van és más kultúra hívének vallja magát, az magyar egyetemen nyilvános rendes tanár legyen, vagy akár magántanári minősítést is tölthessen be. – Ezért mély tisztelettel kérjük a Dékán urat, hogy a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter úr Önnagyméltóságánál az egyetemi ifjúság nevében a lépéseket megtenni szíveskedjék. Az ifjúság tiltakozik és hangsúlyozza, hogy ezen a tanszéken Bleyer Jakab működése már évek óta feleslegessé vált. Kérjük, hogy helyette a német irodalom tanszékére más, magyar érzelmű, arra méltó embert állítsanak, Bleyer Jakab névtábláját pedig örökre tüntessék el az egyetem ajtajáról. – Mindazonáltal hangsúlyozzuk, hogy ez a felvonulás és tiltakozás semmiképpen sem irányul sem a német kisebbségek, se Németország ellen, hanem egyedül és kizárólag Bleyer Jakab személye ellen. – Amikor tiltakozásunkat még egyszer megismételjük, ígérjük, hogy a rendet az egyetem falain belül biztosítjuk. – Budapest, 1933. május 17.”⁵¹

Időközben Bleyer, ahogyan azt a sajtó is közzétette, a lakása előtt lezajlott botrányos tüntetés után nem sokkal – 16-án, kedden este fél 8 tájban – visszaérkezett Budapestre. A történetekről már a vonaton tudomást szerzett az esti sajtóból,⁵² a pályaudvaron elébe siető Rothentől pedig az őt mélyen felkavaró részletekről is értesült. A másnapot, 17-ét, a lakásán töltötte – miközben a rendőrség, tartva a zavarások folytatásától, továbbra is biztosította a környéket –, és a kilincset jóformán egymás kezébe adó újságírók szolgálatára állt. A legértékesebb beszélgetés a te-

Az Est, 1933. május 18. 2. – Az élehangú memorandum. *Esti Kurir*, 1933. május 18. 3. – Az ifjúság memorandumában követeli Bleyer Jakab tanár lemondását. *Magyar Hirlap*, 1933. május 18. 4. – A diákok újból tüntettek Bleyer Jakab ellen és memorandumban követelik elmozdítását. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 18. 3. – Bleyer Jakab tanári megbízatásának visszavonását követelte memorandumában az egyetemi ifjúság. *Pesti Napló*, 1933. május 18. 10. – Eine Memorandum der Studenten. *Sonntagsblatt*, 1933. május 28. 2.

⁵¹ A memorandum aláírói: dr. Verbovszky József (a Turul nevében), Kató Sándor (az állatorvosi főiskolai hallgatók nevében), Simon Zita (az Egyetemi Hallgatónők Szövetsége nevében), dr. Halka Sándor (az orvostanhallgatók nevében), Berczik Árpád (az Emericana nevében), Papp Ernő (az Emericana bölcsészethallgatóinak nevében), Kruser Rudolf (a jogászok nevében), Filla István (a bölcsészethallgatók segélyegyesülete nevében). – Az egyetemi nagygyűlés körülményeinek és lefolyásának rekonstruálásához az itt és a fentebb írt lábjegyzetben szereplő – az egyes lapok saját kiküldött tudósítói által készített – beszámolók nyújtottak segítséget.

⁵² Demonstration vor der Wohnung des Abgeordneten Jakob Bleyer. *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1933. május 16. 4.

kintélyes németnyelvű napilap, a *Pester Lloyd* munkatársával zajlott. Bleyer elmondta, hogy főképp azért sajnálja végtelenül az ellene irányuló demonstrációt, mert az a németiség és a magyarság közti viszonyba ezekben a nehéz időkben törést hoz. Márpedig ő meggyőződéssel vallja Németország és Magyarország sorsközösségét. Elmondta, nem érzi úgy, hogy bűnt követett volna el. Beszédében is hangsúlyozta a hazai németek államhűségét, hisz ez az állam jelenti nekik is a hazát, ide kötődnek történelmük révén is. Ő csupán azt jelezte, hogy a magyar állam és a magyar faj nem ugyanaz. Nagy szerencsétlenség volna, ha Magyarország a faji gondolat talajára helyezkedne. Hitlernek jól jön a faji gondolat áttörése, mert az nem szűkíti, hanem épp tágítja a német állam határait. A magyarság esetében azonban épp ellenkező a helyzet. A faji gondolat bebetonozza a mai államhatárokat és feladja a szentistváni gondolatot, amely oly előzékenyen fogadott be más népeket. Ő ez utóbbit számon kérve mindig is úgy vélte, óvó fellépése még többet használ a magyarságnak, mint a németiségnek. Parlamenti beszédében objektív és hivatalos számszaki adatokat vonultatott fel, a valós állapotokat bemutatni akarván. Továbbra is rendíthetetlenül ezen az úton fog járni, nem tántorítja el sem politikusok támadása, sem félrevezetett egyetemisták demonstrációja. Egyetemi tevékenységét azonban, felettes szervei óhájára, átmenetileg szünetelteti.⁵³

Az öt fölkereső magyar nyelvű lapok, különösen a botrányszomjas bulvársajtó kérdéseire korántsem volt ennyire közlékeny; olykor láthatóan ingerült, rideg és kurta megfogalmazásai, sértett hangneme persze e lapok számára épp a kíváncsóságot jelentették. Az *Est* munkatársa nem is a motivációit és a mélyebb gondolatait, hanem inkább az érzelmeit és reakcióit firtatta, amit aztán a szerkesztett szövegben kiemelésekkel, alcímekkel, vastagításokkal, hangulatjelző tagmondatok beiktatásával látványossá téve adott vissza, egyebek közt ilyenformán: „az én beszédemben semmi kivételnek nem lehet találni”, „semmiben nem változott meg az álláspontom”, „félrevezetés”, „a diákságnak nem tartozom válasszal”, „egész testében remeg”, „idegesen válaszol”, stb. Bleyer leginkább arra kívánt rámutatni, hogy az egész botrányt annak tulajdonítja, hogy parlamenti beszédét „elferdítve hozták nyilvánosságra”, mint mondta, „az egész heccet ennek és pár parlamenti embernek tulajdonítom”. Hangsúlyozta, mindig is telve volt szeretettel hazája, ugyanakkor sváb népe iránt is, „amelyet ezer tüntetés sem tud eltüntetni”. Kétséget sem hagyott felőle: „Nem ijedek meg! Változatlanul megyek a magam egyenes útján. Megtántorítani engem nem lehet.” A lakása előtti tüntetésben különösen azt nehezményezte, hogy az a távollétében zajlott. A feleségével történtek kapcsán valóban indulatosan reagált:

⁵³ Die Studentenkundgebungen gegen Professor Bleyer. *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1933. május 17. 3–4.

„Jelentkezzék az a gyáva, aki ezt tette, hadd számoljak le vele!” Arra, hogy kíván-e az egyetemi ifjúság követelésének engedve lemondani katedrájáról, a főntebb citált, nem épp diplomatikus módon felelt: „A diákságnak nem tartozom válasszal! [...] A fenyegetés hidegen hagy. Hogy kényszeríteni fognak?! Nem volnék az első egyetemi tanár, akit igazságtalanul fosztanak meg a katedrájától.” Végül korrigálta saját feleségét is, aki az őt ért támadás után *Az Est-lapok* család másik orgánumának adott gyorsinterjút,⁵⁴ s világossá tette, hogy nem Jugoszláviában volt a nővérénél, hanem Münchenben, ahol tudományos ügyekben járt el a Deutsche Akademie⁵⁵ meghívására, s abból sem csinált titkot, hogy ezen felül politikai megbeszélést is folytatott, amiről viszont csak arra illetékes fórumok előtt hajlandó beszámolni.⁵⁶ A *Magyarország*, mely szintén Miklós Andor sajtóbirodalmához tartozott, kivonatolva utánközölte e beszélgetést.⁵⁷ A *Nemzeti Ujság*, noha cikkében azt írja, hogy munkatársa személyesen kereste fel szerdán a lakásában Bleyert, a főnti lapokban közölt, jellegzetes ízű mondatokat ismételte csupán.⁵⁸

Az *Uj Nemzedék*nek nyilatkozva Bleyer csak még jobban kiélezte a diáksággal való viszonyát. A tüntetések szervezőit ugyanis azzal vádolta meg, hogy nemcsak „félreértették”, de „el is ferdítették” az ő kijelentéseit. Majd még egy lapáttal rátéve erre, azt is kijelentette: „Az ifjúság komoly része távol tartja magát ezektől a tüntetésektől, csupán egypár éretlen gyerkőc rendezi ezeket a tüntetéseket, bizonyos körök megbízásából.”⁵⁹ Az *Esti Kurir* újságírója által lejegyzett beszélgetésben már kevésbé a sértett, inkább a megkeseredett Bleyer képe sejlik fel. Elismerte, hogy egyetemi tevékenységét „felsőbbsege óhajára” beszüntette.⁶⁰ Vihart kiváltó parlamenti

⁵⁴ Bleyer Jakabné elmondja a tüntetés lefolyását. *Magyarország*, 1933. május 17. 2.

⁵⁵ A „Deutsche Akademie in München” (nem összekeverendő a XVIII. század elején alapított Leibniz-féle, több névváltozáson átment intézménnyel), 1925. május 5-én jött létre a külföldi németiség tudományos kutatásának és ápolásának céljával. Bleyer az alapítástól kezdve szenátora volt. A szervezethez ld. TAFFERNER, Anton: *Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. I. Teil.* München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1974. 68–73. – LUTHER, Tammo: *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten.* Stuttgart, Franz Steiner, 2004. 55–56. – MICHELS, Eckard: *Von der Deutschen Akademie zur Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960.* München, R. Oldenbourg, 2005.

⁵⁶ Bleyer nyilatkozik. *Az Est*, 1933. május 18. 1–2.

⁵⁷ Bleyer hazaérkezett és nyilatkozott. *Magyarország*, 1933. május 18. 3–4.

⁵⁸ Bleyer Jakab nyilatkozata. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 18. 3.

⁵⁹ Mit mond Bleyer? *Uj Nemzedék*, 1933. május 18. 3.

⁶⁰ Saját német nemzetiségi közössége számára később így ír minderről Bleyer: „S mi történt ezután? [Az őt ért parlamenti támadások után – O.L.] Hallatlan és engem megbecsületlenítő dolog. A bölcsészkar dékánja már e hó 12-én írásban felkért, szüntessem be előadásaimat, hisz úgys a szemeszter vége felé járunk, s mert a diákok tüntetni fognak ellenem. Ennek a kívánságnak természet-

beszédével kapcsolatban kijelentette, hogy abban hivatalos statisztikai adatokat hozott elő, s tény, hogy „az 1930. évi népszámlálás 73 000 némettel kevesebbet tüntet fel, mint az 1920. évi”. A külföldnek szóló panaszáradatként interpretált felszólalása pedig sehol nem állította, hogy „a hazai németiség más vonatkozásban, mint nyelvi és kulturális tekintetben, rövideget szenvedne”. Szavait „a világ bármely fóruma elé” bocsáthatná, „az objektív kritika abban semmi kivetnivalót nem találhat”. Ráadásul az egységes párt tagjaként mondandóját Gömbös miniszterelnöknek is előre bejelentette. A rossz időzítés vádját azzal hárította el, hogy korábban „ismételten és éveken át” felszínen tartotta a kérdést. „Az utóbbi években nem tettem meg, mert vártam, hogy valami fog történni, nevezetesen az iskolakérdésben. De hiába vártam erre, úgyhogy végre szóvá kellett tennem az ügyet.” Végül pedig – bár kijelentette, hogy nem érzi bűnösnek magát – sajnálatát fejezte ki az egész eset kapcsán. Különösképp amiatt, hogy beszédét a sajtó egy része „[...] rosszul, részben rosszakarattal közölte. Csak így lehetett a diákságot és a közvélemény egy részét felizgatni.”⁶¹

Az egyetemi tanács, Trikál József⁶² rektor vezetésével, szerdán délután foglalkozott az intézmény tanára ellen irányuló utcai és egyetemi demonstrációk kérdésével. Az ülés úgy határozott, hogy – a további rendbontást megelőzendő – egy hétre bezáratja a bölcsészeti fakultást. Egyelőre azonban csak az előadásokat szüneteltetik, a kiírt vizsgákra sor kerülhet.⁶³

tesen eleget tettem, a diákok mégis tüntettek, s a legdurvább módon szidalmaztak. [...] A legnagyobb gyalázat és lealacsonyítás ért, ami egy egyetemi tanárt csak érhet: a diákok terrorja megakadályozta előadásaimat. Nyers erőszakkal el akarnak üzni tanszékemből, ahova csaknem egyhangú meghívás alapján kerültem.” Vö. BLEYER, Jakob: Was ich zu sagen habe. *Sonntagsblatt*, 1933. május 28. 1. (A cikket magyar fordításban közli: WEIDLEIN, 1996. 72–74.) – Németh Gyula dékán preventív jellegű kérése tehát még a diákszavargások kirobbanása előtt, de már a tudatosan gerjesztett hisztériára számítva születhetett. Az 1932/33-as tanév kari tanácsi jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy a testület május folyamán nem foglalkozott a Bleyer-üggyel, csupán már annak lecsengése után, a júniusi kari tanácsi ülésen nyugtázták röviden a történeteket: „Dékán jelentést tesz a Bleyer Jakab ny. r. tanár elleni tüntetések alkalmából tett intézkedésekről, melyet a Kar vita nélkül tudomásul vesz.” Vö. Jegyzőkönyv a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1933. évi június 1-[j]én tartott IX. rendes (ezidei 12.) üléséről. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_BTK_KARI_1932-1933/?pg=156&layout=s)

⁶¹ Bleyer professzor nyilatkozata. *Esti Kurir*, 1933. május 18. 3. – Ld. még Erklärungen Dr. Bleyers in der Ungarischen Presse. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 4.

⁶² Trikál József (1873–1950), r. katolikus pap, teológus-filozófus. A budapesti tudományegyetem hit-tudományi karának ny. r. tanára, három ízben a kar dékánja, 1932/33-ban az egyetem rektora.

⁶³ Az ELTE levéltárában őrzött egyetemi tanácsi jegyzőkönyvek csak az 1940/41-es tanévtől állnak rendelkezésre (a többi sajnos elégett 1956 novemberében, az Országos Levéltárat ért szovjet tűzérsegi belövés következtében), így az ülésen hozott határozat kapcsán a sajtó híradásaira kell támaszkodnunk. Ld. Die Vorgänge an der philosophischen Fakultät. *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1933. május 18. 5. – Bezárták az egyetemet. A döntő tanácsülés. *Az Est*, 1933. május 19. 1–2. – Az

Csütörtökön – május 18-án – reggel 8 órakor már zárt kapuk fogadták a bölcsészkar Múzeum körüti épületébe érkező diákságot. A kapukon függő hirdetések és a kivezényelt pedellusok tájékoztatása alapján megtudták, hogy nem léphetnek be a kar területére. Az egyetemisták azonban nem távoztak el, úgyhogy 9–10 tájban már komoly tumultus alakult ki, több száz fő gyűlt fel a Múzeum körút járdáján. Mivel más karokról is mind többen érkeztek, a helyzet egyre fenyegetőbb képet öltött, különösen azután, hogy hamar elterjedt a rémhír, miszerint Bleyer is az épületben tartózkodik. A hallgatók ezután részint őt ócsárolták, részint bebocsátást követelve hangos skandálásba kezdtek („Tanulni akarunk!”) és az épület főkapuját döngették. A csoportosulásról tudomást szerző rendőrség hamar megjelent a közrend biztosítására, és az egyetem vezetése is lépni kényszerült, hogy elejét vegye egy újabb nagy tüntetésnek. Trikál József rektor 10-kor megjelent a hallgatók között, s az őt körülvevő, megéljenző diákságot rendre és fegyelemre szólította fel. Nem sokkal ezután, 11 körül, a kar dékánja, Németh Gyula is megpróbálkozott ugyanazzal. A Múzeum körüti épületszárny egyik földszinti ablakából szólott a járdán szorongó tömeghez, beszámolt nekik az egyetemi tanács döntéséről, melynek a lezárásra vonatkozó határozatát ő sem bírálhatja felül. Jelezte azt is, hogy nincs okuk kételkedni a dékán, illetve a tanári kar hazafias érzésében. Biztosította őket arról, hogy az előző nap tőlük átvett memorandumot továbbította az egyetemi tanácsnak, mely azonban szerdai ülésén nem ezt tárgyalta, ám erre is sort fog keríteni a közeljövőben, ő pedig tájékoztatni fogja erről az ifjúságot. Addig azonban türelemre és nyugalomra szólított föl. A diákság a dékánt is megéljenezte, majd annak távozása után azonnal útnak indított egy kisebb deputációt a rektorhoz, kérvényezve, hogy mielőbb nyissák meg a kart a hallgatók előtt, illetve hogy a Bleyernél vizsgára kiírt egyetemistákat csoportosítsák át más tanárokhoz.⁶⁴

A tömeg azonban továbbra is szaporodott, immár a Múzeum körút mindkét oldalán, úgyhogy a kivezényelt rendőri erők parancsnoka karhatalmi intézkedést helye-

egyetemi ifjúság újabb tüntetéseire bezárták a bölcsészkar egyetemet. Néhány napig szünetelnek az előadások. *Esti Kurir*, 1933. május 19. 3.

⁶⁴ Ma is „Pfüj Bleyer!” kiáltásoktól volt hangos az egyetem. *Uj Nemzedék*, 1933. május 19. 3. – Az ismétlődő Bleyer-tüntetések miatt e hétre bezárták a bölcsészeti fakultást. *Magyarország*, 1933. május 19. 11. – Ezen a héten szünetelnek az előadások az egyetem bölcsészeti karán. *Magyarország*, 1933. május 19. 6. – Bezárták az egyetemet. Ma is megismétlődött a Bleyer-tüntetés. *Az Est*, 1933. május 19. 1–2. – A Bleyer tanár elleni újabb tüntetések miatt bezárták a bölcsészeti fakultást. *Magyar Hírlap*, 1933. május 19. – Bezárta a bölcsészeti fakultást az egyetemi tanács. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 19. 4. – Bizonytalan időre bezárták a bölcsészkart. *8 Órai Ujság*, 1933. május 19. 3. – A bölcsészeti karon beszüntették az előadásokat. Csütörtökön is tüntettek a diákok Bleyer ellen. *Népszava*, 1933. május 19. 7.

zett kilátásba, hogy a diákságot távozásra bírja.⁶⁵ A helyzet kritikussá vált, az indulatok elszabadulása fenyegetett. Ekkor azonban tágra nyílt a Trefort-kert körútra nyíló kapuja – ma már kideríthetetlen, hogy a kar vezetése próbálta-e így elejét venni az erőszak alkalmazásának, vagy csakugyan egy orvostanhallgató vezette kisebb csoportnak sikerült hátulról az udvarra bejutni, s ők voltak a kapunyitók. (A másnapi sajtó sok más részletkérdés mellett e tekintetben is eltérő scénáriókat hoz.) Mindenesetre a több száz főnyi diákság immár akadálytalanul tódulhatott be a körútról a bölcsészkar udvarára. Itt aztán – Bleyer szüntelen szidalmazása mellett – alkalmi szónoklatok hangzottak el, melyek részint csillapítani igyekeztek a diákság indulatait (testvéri békességben kell élni a németességgel; nem a németesség a felelős a kialakult helyzetért, hanem egyedül Bleyer, őt kell eltávolítani), részint viszont kimondottan hergelően hatottak (több hazafias érzés van a diákságban, mint Bleyerben; hogy merészezi ő „éretlen gyerkőc”-nek nevezni a diákifjúságot). Megnyugtatójukra a dékán ismét lejött közéjük, s egyfelől biztosította őket, hogy Bleyer ebben a félévben már nem fogja egyetemi tevékenységét ellátni, másfelől pedig bizonyos kedvezményeket helyezett kilátásba a hallgatóság részére (a kollokviumok számának csökkentése). A Trefort-kertbe bebocsájtott és a dékán által immár ismét lecsillapított diákok 11 óra tájban kezdtek szétszéledni. Egy sajnálatos incidenst azonban mégsem sikerült elkerülni: a tömeg elvonulásával párhuzamosan, hangoskodó fiatalok (*Az Est* tudósítása szerint) kiadták a jelszót, „presztízskérdés”, hogy az ifjúság, habár ki akarják onnan tiltani, mégis bejusson a bölcsészkar épületébe. A Múzeum körúti főkaput megrohamozták, belökték a tölgyfaajtót (annak üvegtáblái ki is törtek), majd a főlépcsőházban és a folyosókon randalíroztak, harsogva tüntetve Bleyer ellen.⁶⁶

Ez a közjáték is nyilván szerepet játszhatott abban, hogy még aznap délután az egyetem valamennyi karának dékáni hirdetőtáblájára kikerült a rektor hirdetménye: „Az Egyetemi Tanács atyai szeretettel fordul az Alma Mater ifjúságához és felhívja a hallgatóságot, hogy saját jól felfogott érdekében minden rendzavarástól óvakodjék. Az Egyetemi Tanács és az egész tanári kar mindig teljes együttérzéssel kíséri az ifjúság hazafias érzületének és lelkesedésének megnyilvánulását és a legnagyobb örömet találja az ifjúság izzó hazaszeretetében. Éppen ezért a Tanács az illetékes tényezőket is arra kérte, hogy az ifjúság hazafias megmozdulásait hazafias szemmel nézze és a külső hatóságokat figyelmeztesse, hogy az ifjúságot és nemes érzéseit kemény bánásmóddal ne sértse. – Másrészről azonban szigorúan figyelmeztetni kell a hallgatóságot, hogy minden nemes érzület nyilvánításában a törvényes korlátok

⁶⁵ Rendőrszakasz a Múzeum körúton. *Az Est*, 1933. május 19. 2.

⁶⁶ Zajos tüntetés a folyosókon. *Uj Nemzedék*, 1933. május 19. 3. – Ostrom a kapu ellen. *Esti Kurir*, 1933. május 19. 3. – Roham presztízskérdésből. *Az Est*, 1933. május 19. 2.

között maradjon. Nevezetesen az egyetem épületeiben és tartozékaiban a kötelező csendet és nyugalmat mindenütt megóvjá, gyűléseket pedig a dékán engedélye nélkül ne tartson. – Tartsa szemmel az ifjúság, hogy az egyetemi tisztviselők és alkalmazottak bántalmazása, valamint az egyetemi tárgyak megrongálása köztörvénybe ütköző cselekmény, amelynek büntetendő következményeitől az ifjúságot a Tanácsnak nem lesz módjában megvédeni. – Trikál József s.k.⁶⁷

A nyugalom megteremtésének e jószándékú – „atyi szeretet” sugárzó – kísérlete mellett jóval határozottabb, az államhatalom oldaláról érkező jelzések is a rendbontások beszüntetésére intették a diákságot. Az *Est* számára interjút adó (a lap szerint napok óta gyengélkedő) kultuszminiszter úgy fogalmazott, hogy „a tüntetéseket, mint általában az egyetemi tüntetéseket, a leghatározottabban helytelenítem”. Hóman Bálint azt is hozzátette: „Az ifjúságnak nem áll jogában a kérdések eldöntésére ilyen módon befolyást gyakorolni. Remélem, nem fognak megisméltolni a tüntetések és helyreáll a rend és a nyugalom.”⁶⁸ Ezek után a hallgatói szervezetek számára is fontosnak látszott békülékeny gesztusokkal előrukkolni, a vállalhatatlan kilengésektől pedig élesen elhatárolódni. A sajtót arról értesítették, hogy egyhangúlag elítélik a professzor feleségének megsértőjét („ezt Bleyer Jakab vegye elégtétel gyanánt”), s azt is kijelentették, hogy az illető nem a diákok közül való volt. Amennyiben mégis ez derülne ki, kiközösítik maguk közül.⁶⁹

Május 19-én, pénteken már jóval békésebben alakultak az események, a sajtócikkek szerint is „csend és nyugalom” honolt az egyetemen.⁷⁰ A bölcsészkar épületét még mindig rendőrökön vette körül, tüntetésre vagy rendbontásra azonban már nem került sor. A diákság reprezentatív szervezetei kínosan törekedtek a kedélyek megnyugtatóra és a politikai bonyodalmak elsimítására. „A Turul Bajtársi Szövetség a rektori intelem értelmében mindenféle gyülekezést vagy rendezendő tüntetést megtiltott tagjainak.”⁷¹ Igyekeztek továbbá a Bleyer-botrány olyasféle olvasatát is

⁶⁷ Vö. Az egyetemi ifjúság újabb tüntetéseire bezárták a bölcsészkar egyetemet. *Esti Kurir*, 1933. május 19. 3.

⁶⁸ Hóman kultuszminiszter nyilatkozik a tüntetésekről. *Az Est*, 1933. május 19. 2. – Hóman Bálint kultuszminiszter elítéli a diákok tüntetését. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 19. 6.

⁶⁹ A diákság elítéli Bleyer feleségének megsértőjét. *Az Est*, 1933. május 19. 2. – Az egyetemi ifjúság újabb tüntetéseire bezárták a bölcsészkar egyetemet. *Esti Kurir*, 1933. május 19. 3.

⁷⁰ Csend és nyugalom az egyetemen. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 20. 6. – Csendesedik a Bleyer-ügy hullámverése. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 20. 6. Utóbbi cikk a csillapodó indulatokat magyarázva a következő következtetésre jut: „A háromnapos tüntetés hirtelen megszűnésének oka mindenestre abban a közleményben keresendő, amelyben az egyetemi tanács arról értesítette a diákságot, hogy Bleyer Jakab ebben a félévben nem tart előadást, nem vizsgáztat és nem kollokváltat, tehát nem jelenik meg az egyetemen.”

⁷¹ Teljes a rend az egyetemen. *Magyarság*, 1933. május 20. 7.

leszerelni, mintha a diákság a németiség, sőt Németország ellen tüntetne: „[...] a mű-egyetemisták »Hungária« bajtársi egyesülete ma délelőtt [ez péntekre értendő – O.L.] gyűlést tartott, amelyen kifejtették, hogy a magyar egyetemi ifjúság demonstrációja nem irányul Németország és a német rezsim ellen.”⁷² A kihátrálás és a felelősség áthárításának kísérlete gyanánt fogható fel az, hogy a mind kínosabbá váló ügyet megpróbálták a tendenciózus és „lelkes baloldali lárma”, illetve a zsidó sajtó ármánykodása következményének beállítani. Németh Gyula dékánt pénteken délelőtt diákküldöttség kereste fel, melyben részt vett „a Bleyer-ellenes tüntetéseknek egyik főszervezője is és kijelentették a dékánnak, hogy [...] a nemzetközi zsidó sajtó mindenáron Hitler-ellenes tendenciákat akar belemagyarázni a tüntetésbe”, ezért ők immár „az egész Bleyer-ügyet likvidálni” szeretnék. A Trefort-kertben a tüntetésul-lám hangadói megbeszélést tartottak, „ahol Fázsi Rezső közgazdaságegyetemi hallgató, aki két nap előtt ugyanitt beszédet tartott az egyetemen Bleyer ellen, felolvasott néhány idézetet a különböző külföldi lapokból, melyekben az egész ügyet Hitler- és németellenes tüntetésnek állítják be, aztán rámutatott, hogy mennyire kapóra jön ez a magyarországi zsidóságnak, amely most kiélheti németellenes szenvedélyeit”. Felszólította az egyetemistákat, már csak a határon túlra került magyarság érdekében is, „hagyjanak fel minden további demonstrációval, nehogy a sajtónak alkalma legyen itt további ferdítésekre”.⁷³

A nap folyamán a MEFHOSz is értekezletet tartott a Ráday utcában, amelyen határozati javaslatot fogalmazott meg a Németország iránti baráti kapcsolatok megóvásáról s arról, hogy a diákság hazafias lelkesedését kihasználó idegen elemek többé ne furakodhassanak be soraikba. A szervezet hangot adott megelégedésének az egyetemi tanács határozatával kapcsolatban (mely a félév további részében biztosította Bleyer eltávolítását), és elhatárolódott a diáktüntetések németellenes mozgalomként való beállításától, mindezt „perfid eljárás”-nak minősítve, mellyel a nemzetközi zsidó sajtó „Magyarországon keresztül akar ütni Németországra”. Ezzel a MEFHOSz nem kívánt azonosulni. „Mi ellenségei vagyunk Magyarország elgermánosításának, de néhány hitleri programpontra a zsidóság ellen a magyar élniakarás érdekében üdvösnek tartanánk Magyarországon is. A nemzetközi zsidó sajtó által nem hagyjuk magunkat befolyásoltatni, Bleyer elleni akciónkat is arra akarjuk felhasználni, hogy a hitleri Németországgal jóviszonyban lehessünk. Helytelenítjük azt a sajnálatos incidenst, amelyet idegen betolakodottak inszcenálására néhányan egyéni akcióként Bleyer Jakab lakásán rendeztek. Az ifjúság ezt határo-

⁷² Csend és nyugalom az egyetemen. 8 *Órai Ujság*, 1933. május 20. 2.

⁷³ Az egyetemi ifjúság élesen elítéli a nemzetközi zsidó sajtó magatartását a Bleyer-ügyben. *Magyarság*, 1933. május 20. 7.

zottan elítéli és a magyar egyetemi ifjúság méltóságával összeférhetetlennek tartja.” A dokumentumot a MEFHOSz pénteken este eljuttatta a *Magyarság* szerkesztőségébe, mely másnapi számában (kivonatolva) közölte azt.⁷⁴

A leghatározottabb és legegységesebb visszako­zás – melyből a társszerve­zetekkel ellentétben az őszinte önkritika sugárzik, nem pedig a felelősségáthárítás – a Foederatio Americana⁷⁵ részéről volt tetten érhető. A legnagyobb katolikus diák­szervezet elnöksége május 20-án a következő nyilatkozatot adta ki. „Tisztelettel és megnyugvással tudomásul vesszük a Rector Magnificus és a magas Egyetemi Tanács rendelkezéseit. Megnyugvással vesszük továbbá tudomásul Bleyer Jakab egyetemi tanár úr parlamenti beszédét magyarázó hírlapi nyilatkozatát, abban a meggyőző­désben, hogy ő a leghivatottabb sokak által félreértett beszédének hiteles magya­rázatára. Az emerkánás ifjúság sajnálja, ha Bleyer beszédének valódi intencióját félreértette volna. Mindezek alapján tartózkodik minden további megmozdulástól és azon lesz, hogy az egyetemi ifjúság nyugalma teljesen helyreálljon és az ifjúság visszatérjen tanulópadjaihoz. – Egyúttal a dékánhoz ebben az ügyben május 17-én benyújtott memorandumot aláírók közül az emerkánások kijelentik, hogy a memo­randumot nem – mint tévesen közölték – a Foederatio Americana, illetve a Foederatio Americana bölcsész- és jogászblokkja nevében, hanem saját nevükben írták alá. – A megmozdulásnak alapjában hazafias célzata volt, ha indító oka félreértésen ala­pult is. Távol áll tőle minden felforgatás, vagy a tanári tekintély megsértésének szán­dék.”⁷⁶ E gesztusértékű megnyilatkozásban nyilván szerepe volt annak is – túl a német nyelvterület katolikus egyetemi szervezeteinek egyöntetű tiltakozásán és nyomásgyakorlásán⁷⁷ –, hogy az Americana főtitkára [„anonymus”-a], a nagy tekin-

⁷⁴ Uo. A lap szerint a minden fakultásról nagyszámú hallgató által aláírt határozatot el fogják juttatni Alfred Rosenberghoz, azzal a két nappal korábbi memorandummal együtt, melyet a diáktüntetések tizenhat szervezője már eljuttatott a *Völkischer Beobachter* szerkesztőségébe, aprólékosan bemutatva az egész ügyet, „nehogy a hitleri Németországot a baloldali sajtókampány megtévessze”.

⁷⁵ Az egyesülethez ld. UJVÁRY Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. A Foederatio Americanáról. In: Uő.: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, Ráció, 2010. 413–493.

⁷⁶ Az Americana nyilatkozatát közli: Weiterungen der Affäre Bleyer. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1933. május 21. 7. – Die Studentendemonstrationen und ihre Weiterungen. Die Americana lenkt ein. Rückzug, aber mit Vorbehalt. *Sonntagsblatt*, 1933. május 28. 2–3. – Az Americana nyilatkozata a Bleyer-ügyben. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 21. 4. – Hazafias célzatú volt az egyetemi tüntetés. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 21. 5. – Az Americana nyilatkozata. *Magyarság*, 1933. május 21. 7.

⁷⁷ A Bleyer elleni diáktüntetésekre reagáló számos tiltakozó levelet és táviratot őriz az Americana iratanyaga: Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (MNL VeML), XII.21. A Foederatio Americana iratai 1921–1940, III/2. Cancellaria, A Foed. Americana elleni támadások és az egyesületen belüli vitás ügyek 1922–1937. – A tiltakozások a legkülönbözőbb hallgatói, ill.

télyű cisztercita szerzetes Schwartz Elemér⁷⁸ egyetemi magántanár közeli barátságban állott a diákság támadásainak céltáblájává lett Bleyerrel s annak családjával, továbbá hogy (maga is német származású lévén) érthető empátiával tekintett a hazai németiség mérsékelt nemzetiségi igényeire, melyek aligha érdemeltek ilyen mértékű sovíniszta dühkitörést. A német nemzetiségi sajtó némi elégtétellel, ám leplezetlen megbántottsággal könyvelte el az Emericana békülékeny gesztusát: „Lassacsán mégiscsak úgy látszik, hogy a fölheccelt egyetemisták fejében némi fényesség gyúlt. Elkezdtek felfogni, hogy durva kézzel finom porcelánt törtek össze, s hogy gyalázatos tettük nem kívánt következményekkel járhat.”⁷⁹

Úgy tűnt tehát, az egyetemisták fölismerték, hogy maguk is érdekeltek a helyzet gyors normalizálódásában. A sajtó szerint „[...] kiadták a jelszót: Helyreállítani a nyugalmat az egyetemen!”⁸⁰ Ez pedig komoly elmozdulás volt az álláspontjukban. Egy héttel a bölcsészkar bezárását követően a lapok már arról tudósíthattak, hogy szerdán (24-én) „újra megnyílt az egyetem”.⁸¹ A diákok persze kinyilvánították azt is, hogy csak akkor szavatolják a rend fennmaradását, ha Bleyer valóban távozik az intézményből. Erre azonban nem sok esély mutatkozott, a professzor ugyanis kijelentette az újságíróknak: „Engem legfeljebb el lehet csapni, de sohasem fogok

népiségi szervezetektől érkeztek, pl. Katholische Deutsche Hochschülerschaft Österreichs, Kartellverband der katholischen Studentenvereine Deutschlands, Kartell-Verband der katholischen deutschen Studentenverbindungen, Kyffhäuser-Verband der Vereine deutscher Studenten, Kösen-Senioren-Convent, Naumburger-Senioren-Convent, Verband der Turnerschaften auf deutschen Hochschulen, Akademischer Turnbund, Sondershäuser-Verband deutscher Sängerverbindungen, Deutsche Burschenschaft Berlin, Studentenschaft der Technischen Hochschule Aachen, Vereinigung Auslandsdeutscher Studierender München, Vereinigung Auslandsdeutscher Studierender Tübingen, Studentenschaft der Universität Erlangen, Vorstand des Zentralverbandes Auslandsdeutscher Studierender Leipzig, Akademische Ortsgruppe des VDA-Technische Hochschule Stuttgart, Südostschwäbische Landsmannschaft Berlin. Az állásfoglalások egyértelműsítik, hogy a Bleyert ért inzultus a német és a magyar szervezetek baráti viszonyát a legsúlyosabban veszélyezteti, a Reichsstudentenführer május 18-i távirata pedig egyenest arra figyelmeztet, hogy „a magyar társakkal való együttműködés csakis a magyarországi németek népiségi jogai elismerésének talaján lehetséges”.

⁷⁸ Schwartz munkásságához ld. *Schwartz Elemér emlékére / Elmar von Schwartz zum Gedächtnis* [kétnyelvű]. Szerk. MOLLAY Károly. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1991.

⁷⁹ Die Studentendemonstrationen und ihre Weiterungen. *Sonntagsblatt*, 1933. május 28. 2–3., 2. – Az Emericana kármentési kísérleteihez, s azoknak a német nemzetiségi oldalról való fogadtatásához ld. Zu einer Mitteilung der ungarischen katholischen Studentenverbindung „Foederatio Emericana”. *Sonntagsblatt*, 1933. június 4. 9.

⁸⁰ Még ma is rendőrkordon veszi körül a bölcsész-egyetemet. A diákság elhatározta, helyreállítja a rendet. *Uj Nemzedék*, 1933. május 20. 2.

⁸¹ Szerdán újból megnyílt a bölcsészeti fakultás. *Magyar Hírlap*, 1933. május 25. 9. – Megnyílt az egyetem. *Az Est*, 1933. május 25. 1.

lemondani, mert én az igazságom tudatában vagyok.”⁸² Mindezt megerősítette az öt minden irányból érő támadásokra válaszul szánt, a vele készített gyorsinterjúkhoz képest jóval tartalmasabb válaszcikkében is.⁸³ Ám hiába ragaszkodott Bleyer tántoríthatatlanul az egyetemhez, a kialakult helyzetben egyelőre nem nyílt lehetőség arra, hogy újra fölvegye a szemeszter végéhez kapcsolódó oktatói feladatait: két kollégájának, Koszó Jánosnak és Pukánszky Bélának kellett átvennie tőle hallgatói levizsgáztatását.⁸⁴ (Az ellenséges hangulat pedig a következő tanév kezdetén is megvárta. Az őszi szemeszter elején, október 11-én megtartott előadásán a tanteremben összegyűlt számos – különböző karokról érkező – diák újból demonstrációt és botrányokozást kísérelt meg, aminek a professzor és az új dékán⁸⁵ csak rendkívül „energikus” fellépéssel tudta elejét venni.⁸⁶ A továbbiakban aztán ilyen közjáték már nem történt.⁸⁷)

Az erővonalak így módon még inkább úgy rendeződtek, mintha egyedül Bleyer személye állna a megbékélés útjában. Ezért immár a hozzá fűződő viszony polarizálta az egyes táborokat. Márpedig a bázis, a támogatottság tekintetében (legalábbis idehaza, mert külföldről azért a szolidaritás számos bizonyítéka jutott el a profesz-

⁸² Ma rend és vizsgáztatás volt az egyetemen. *Az Est*, 1933. május 20. 6. – A lemondásáról szóló hírek cáfolatát ld. még: Teljes nyugalom és rend a bölcsészeti egyetemen. *Esti Kurir*, 1933. május 20.

⁸³ BLEYER, Jakob: Was ich zu sagen habe. *Sonntagsblatt*, 1933. május 28. 1. „Nehéz, de határozott lépéssel haladok tovább utamon. Egyetemi tanári mivoltom az igazság megvallására kötelez, de a jogért és igazságosságért való harcra is – még a professzori állás árán is. Csak szolgálélek felfemlíthető meg az elbocsátás fenyegetésével és megalázással. De sohasem az igazi professzor, a hitvalló, aki vagyok nemcsak a tudományban, hanem a politikában is.” – A cikket (magyar fordításban) közli: WEIDLEIN, 1996. 72–74.

⁸⁴ Ma megkezdődtek az előadások a bölcsészeti karon. *8 Órai Ujság*, 1933. május 25. 2. [A cikk tévesen állítja, hogy Koszó és Pukánszky csupán tanársegéd volt.] – Szerdán újból megnyílt a bölcsészeti fakultás. *Magyar Hírlap*, 1933. május 25. 9.

⁸⁵ Kornis Gyula (1885–1958) piarista szerzetes, filozófus, kultúrpolitikus (Klebensberg államtitkára a VKM-ben), az MTA rendes tagja, s 1945-ben rövid ideig elnöke. – Érdekes adalék, hogy az 1932/33-as tanév végén, amikor a kar a következő évre dékánná választotta Kornist, a távollévő Bleyer – a körülötte kialakult botrány tetőpontján – is kapott szavazatot. Vö. Jegyzőkönyv a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának 1933. évi június hó 1-[j]én tartott választó üléséről. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_BTK_KARI_1932-1933/?pg=149&layout=s)

⁸⁶ Neue Demonstrationsversuche an der Universität gegen Prof. Bleyer. *Sonntagsblatt*, 1933. október 15. 2. A cikk szerint Kornis Gyula bölcsészdekan *Az Est*-ben határozottan kinyilvánította, „Dr. Bleyer az előadásait rendszeresen megkezdte”, s leszögezte, „a diákifjúság azáltal, hogy az elmúlt szemeszter demonstrációit elfelejtette, külpolitikai érettségéről állított ki bizonyítványt”. – Kornis szóban forgó nyilatkozatát ld. Bleyer Jakab egyetemi előadásai. *Az Est*, 1933. október 13. 2.

⁸⁷ SCHWIND, 1960. 167.

szorhoz)⁸⁸ ingatag pozícióval rendelkezett: nemcsak a sovíniszta indulatoktól fűtött magyar közvélemény utasította őt el, de még saját nemzetiségi közössége sem állt ki egyöntetűen mögötte. Fiataljai – a 20-as évek eleje óta a személye körül gyülekező, őt atyai kultusszal övező egyetemisták gyorsan radikalizálódó tábora, akik a német népművelődési egyesületen⁸⁹ belül mind több pozíciót hódítottak el a Gratz Gusztáv féle konfliktuskerülő szárnytól – persze rendíthetetlenül mögötte álltak. E németajkú diákság, nevezetesen a Suevia hallgatói egyesület (amint ezt a Mikszáth Kálmán téri ellendemonstrációjuk is mutatta) akár a magyar egyetemistákkal is hajlandó volt szembe menni. E magatartásukat és a Bleyer melletti kiállásukat mindenki számára nyomatékosította az, hogy a Suevia már a Bleyer lakása előtti szélsőséges indulatkitörés másnapján, május 17-én délután küldöttséget menesztett a MEFHOSz vezetőségéhez, s az ott átnyújtott tiszteletteljes, de kemény hangú határozat⁹⁰ révén

⁸⁸ A Bleyer melletti kiállítás, illetve az őt (s általa a hazai német közösséget) ért inzultus visszautasításának számos bizonyítékát bemutatja: SCHWIND, 1960. 158–160. és TAFFERNER, 1967. 56–57. – A német, illetve osztrák népiségi szervezetek és különböző diákegyesületek tiltakozó állásfoglalásai közül jó pár a magyar nyilvánosság elé is eljutott: Bajcsy-Zsilinszky a parlamentben szemeztetett belőlük (ld. 44. lábj.), és a sajtó is többször foglalkozott velük. Ld. A müncheni német diákok a magyar diákság ellen. *Kis Ujság*, 1933. május 17. 6. – Diáktüntetések Bécsben Bleyer Jakab mellett. *Magyar Hírlap*, 1933. május 21. 3. – Bécsi diáktüntetés a Bleyer-ügy miatt. *Magyarság*, 1933. május 21. 7. – A bécsi nacionalisták és katolikus diákszövetségek tüntető gyűlése Bleyer Jakab mellett. *Pesti Hírlap*, 1933. május 21. 7. – Bécsi horogkeresztes diákok tüntetése és rágalmai Magyarország ellen. *Pesti Napló*, 1933. május 21. 3. – Magyarellenes diáktüntetés Bonnban. *Pesti Hírlap*, 1933. május 23. 9. – Válasz német diákegyesületek tiltakozására. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 23. 9. – A német diákság újabb vádja a magyar főiskolák ellen. *Magyar Hírlap*, 1933. május 24. 5. – Éles táviratváltás magyar és német diákszervezetek között a Bleyer-ügyben. *Az Est*, 1933. május 25. 15. – A Bleyer melletti külföldi (és hazai) állásfoglalások egész gyűjteményét hozza a német nemzetiségi sajtó: Treu zu Bleyer! Vertrauenskundgebungen von allen Seiten. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 4. – Treu zu unserem Führer Dr. Bleyer. *Sonntagsblatt*, 1933. május 28. 3–4. – Begrüßungen aus Nah und Fern. *Sonntagsblatt*, 1933. június 4. 5–6. – Begrüßungen aus dem Auslande. *Sonntagsblatt*, 1933. június 11. 7. – Aus Nah und Fern. *Sonntagsblatt*, 1933. június 18. 3–4. – Aus Nah und Fern. *Sonntagsblatt*, 1933. június 25. 6–7. – Aus Nah und Fern. *Sonntagsblatt*, 1933. július 2. 4.

⁸⁹ Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein – UDV). 1923 júniusában engedélyezett, ám tényleges működését csak 1924 augusztusában (a kormány iránt lojális Gratz Gusztáv elnökletével és Bleyer ügyvezető alelnökségével) megkezdő, mérsékelt irányvonalú, alapvetően kulturális irányultságú szervezet, mely integráló törekvéseinek megfelelően gyűjtőhelye lett a mérsékelt és magyarbarát, de a radikális és németbarát nemzetiségi erőknek is. A Bleyer halála után bekövetkező szakadás, majd az eljelentéktelenedő UDV kényszerű önfeloszlatása (1940) a Basch Ferenc vezetésével tovább radikalizálódó csoport (Volksbund) térnyerését tette egyértelművé.

⁹⁰ „Igen tisztelt elnökség! Bleyer Jakab képviselő május 9-i parlamenti beszédével összefüggésben a MEFHOSz elnöksége nyilatkozatot tett közzé. A MEFHOSz elnöksége feljogosítva érezte magát arra, hogy ebben a nyilatkozatban a legélesebben elítélje parlamenti beszédéért Bleyer Jakab képviselőt, a magyarországi németiség vezetőjét. A német származású magyarországi főiskolások

bejelentette az egyetemi ifjúság csúcsszervéből való kilépését.⁹¹ Bleyer Ferenc műegyetemi gépészhallgató, a professzor csúnyán megvert fia – aki nem a Suevia tagja volt – ugyanekkor jelentette be a katolikus diákifjúság szervezetéből, az Emericánából való kilépését.⁹²

Jóval nagyobb és hangosabb volt azonban az ellentábor. A sajtó majd minden nap bőségesen hozta a Bleyer „szélsőséges” parlamenti megszólalására reflektáló, tőle kategorikusan elhatárolódó véleményeket. Közülük a magyar nemzetiségű megszólalók nézőpontját alakító motivációkkal nyilván Bleyer is tisztában volt – bár néhány véleménycikk kimondottan sértő tónusa azért még történelmi távlatból is szembeötlő⁹³ –, számára azonban minden bizonnyal a hazai németajkú közösség soraiból jövő, az ő etnopolitikai törekvéseit teljességgel elutasító állásfoglalások okozhattak komoly lelki tusát. Az egyszerű sváb nép köréből érkező intésként értelmezve – a hír súlyához képest jelentős terjedelemben – mutatták be a lapok pl. az osztrák határ közeli Ágfalva község németajkú leventéinek tiltakozó levelét, amelyben „fogadatlan prókátornak” nevezték a professzort.⁹⁴ Vagy épp azt a Bajáról – 37 aláírással (szinte kizárólag német családnevekről van szó) – érkezett tiltakozó nyilat-

a MEFHOSz e nyilatkozata ellen a legenergikusabban állást foglalnak, a mi egyesületünk pedig, ahogyan eddig is, úgy most is teljességgel azonosul azzal a lojális küzdelemmel, amit Bleyer Jakab képviselő a magyarországi németiség nyelvi és kulturális jogaiért folytat. Egyesületünk minden egyes tagja Bleyer kegyelmes urat tekinti a magyarországi németiség egyedüli hivatott vezetőjének, s épp ezért önzetlen és megingathatatlan hűséggel áll oda Ökegyelmessége mögé. A MEFHOSz elnökségének főt említett nyilatkozata egyesületünket arra indította, hogy ezennel bejelentse a MEFHOSz-ból való kilépését. Budapest, 1933. május 17.” – A levelet (német nyelven) közli TAFERNER, 1967. 54–55.

⁹¹ Die schwäbischen Hochschüler treten aus der MEFHOSZ aus. *Sonntagsblatt*, 1933. május 21. 2. – A német Suevia kilépett a Mefhoszból. *Uj Nemzedék*, 1933. május 20. 2.

⁹² MNL VeML, XII.21. I/c. Priori Concilium 1926–1939. Az 1933. június 14-i Priori Concilium tárgysorozata, 9. n.p.: Bleyer Ferenc bejelenti kilépését az Emericánából.

⁹³ URMÁNCZY Nándor: Bleyer úr. *Pesti Hírlap*, 1933. május 19. 1–2.

⁹⁴ A levél tiltakozik Bleyer május eleji parlamenti beszéde ellen, melyben fogadatlan prókátorként emelt alaptalan vádakot a magyarság ellen. A magyar nyelv szerepének a népközlői oktatásban történő előtérbe tolása kapcsán aláírói megjegyzik, hogy ők, bár elvégeztek hat elemi, úgyszólván alig értenek valamit magyarul. Pedig erre igenis szükségük volna. Nem csupán a haza iránti hűség okán, de azért is, mert a mindennapi életben jobban boldogulnának általa. Jómódú ágfalvai gazdák kénytelenek gyermekeiket cserediákként magyar vidékre küldeni, hogy ily módon tanulják meg a nyelvet, mert azt az iskolában nem tudják elsajátítani. Nem igaz tehát, hogy őket erőszakkal magyarosítanák. A levél szerint Bleyer megszólalása csak arra volt jó, hogy az együtt élő két nép testvéri egységét megbontsa. Ld. Az ágfalvai németajkú leventék fogadatlan prókátornak nevezik Bleyer tanárt. *Kis Ujság*, 1933. május 20. 9. – Az ágfalvai német leventék tiltakoznak Bleyer beszéde ellen. *Magyarság*, 1933. május 20. 7. – A németajkú Ágfalva tiltakozása Bleyer beszéde ellen. *8 Órai Ujság*, 1933. május 20. 2. – Az ágfalvai németajkú leventék fogadatlan prókátornak tekintik Bleyert. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 20. 6.

kozatot, mely egyenest a „legrútabb hálátlanság”-nak bélyegezte Bleyer magatartását.⁹⁵ Nyilván ugyanebbe a kontextusba illeszkedve jelent meg – „A svábok egyhangúlag megtagadják Bleyer Jakabot” alcímmel – terjedelmes tudósítás a Tolna megyei sváb községekben tett „tényfeltáró” útról is, bizonyítandó, hogy „mesterségesen szítják az ellentéteket, mert a svábok húek a magyar nemzethez”, s pusztá kitaláció az „elnyomott német kisebbség”.⁹⁶ Még Bleyer mandátumvesztéséről is napvilágot látott egy hírlapi kacsa, azt állítván, Dél-Baranyában a derék svábok új képviselőválasztást akarnak („Nem a mi szónk az övé: nem is tekintjük ezek után a mi képviselőnknek Bleyert!”), hisz delegáltjuk „évek óta nem mutatkozott” már a kerületében.⁹⁷ Ám ezeknél a – gyaníthatóan háttérsúgókat sem nélkülöző – voltaképp üres propagandaanyagoknál jóval többet nyomtak a latba azok a megnyilatkozások, amelyek fajsúlyos politikai tényezőktől származtak. Ezek részletesebb tárgyalásától terjedelmi és tematikai okokból is el kell most tekintenünk, végtére is felsőoktatástörténeti nem pedig nemzetiség-történeti profilú írást tart kezében az olvasó. Hangsúlyozni kell azonban, hogy más-más érvrendszerrel, más-más közéleti pozícióból, s persze a sváb közösséghez fűződő más-más kötődéssel, de Steuer György⁹⁸ egykori államtitkár és sváb kormánybiztos, illetve Bethlen István korábbi miniszterelnök egyaránt megpróbálta a parlamentben előadott bleyeri diagnózist – legalábbis – korrigálni.⁹⁹ Ugyanez

⁹⁵ Német anyanyelvű magyarok tiltakozása. *Budapesti Hírlap*, 1933. május 24. 8. – „Bleyer Jakab magatartása a legrútabb hálátlanság” – írják a *Nemzeti Ujságnak* a bajai intelligencia németajkú tagjai. *Nemzeti Ujság*, 1933. május 25. 13.

⁹⁶ Agitáció folyik a németajkú magyar falvakban! *Pesti Napló*, 1933. június 18. 9.

⁹⁷ A nemzetsértő Bleyer lemond: öszi követválasztásra készül a villányi kerület. *Kis Ujság*, 1933. június 11. 4.

⁹⁸ Steuer György (1875–1943), az I. világháború utolsó éveiben Torontál vm. főispánja, az ellenforradalmi időszak kezdetén Bleyer államtitkára a nemzetiségi minisztériumban, majd annak felszámolása után a német nemzetiség kormánybiztosa, Bleyer belső ellenfele, akit – mint a magyarosító politikát kiszolgáló „diszsvábot” – idővel egyöntetű utálat övezett a hazai német mozgalom „volksdeutsch” irányzatán belül.

⁹⁹ Steuer és hat további társának nyilatkozatát ld. MNL VeML, XII.21. III/2. Állásfoglalás a német nemzetiségi kérdésben (Budapest, 1933. május 24.). – Az ügy sajtóvisszhangja: A németnyelvű magyar állampolgárok állásfoglalása a nemzetiségi kérdésben. *Pesti Hírlap*, 1933. május 28. 4. – A nyilatkozat nyílt levélként a vezető németnyelvű napilapban is megjelent [Zur deutschen Minderheitenfrage. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1933. május 28. 5–6.]. Erre Bleyer terjedelmes választ fogalmazott [Der Fall Bleyer. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1933. május 30. 4–5.], mely kapcsán Steuer (a társaival együtt és külön is) élt a viszontválasz lehetőségével [Zu dem Fall Bleyer! *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1933. június 2. 2.], ami után viszont a szerkesztőség jelezte, hogy a lap hasábjain lezártnak tekinti a polémia. – Bleyer saját orgánumban is válaszolt Steuernek: An die „Träger deutschklingender Namen”. *Sonntagsblatt*, 1933. június 4. 1–2. [A cikket magyar fordításban ld. WEIDLEIN, 1996. 79–81.] – A volt miniszterelnök nagyszabású elemzését ld. BETHLEN István: Magyarország kisebbségi politikája. *Magyar Szemle*, 1933/június. 89–104. (Bethlen írása kapcsán PRITZ–MARCHUT, 2017. 32–37.) – Erre a cikkekre Bleyer természetesen szintén reagált, mégpedig

mondható el Bleyer egykori parlamenti képviselőtársáról és a német mozgalmon belüli harcostársáról is, aki nyílt levelében még a német népművelődési egyesületben viselt pozíciójáról is lemondott, demonstrálva ezzel a Bleyertől való elhatárolódását.¹⁰⁰

Bleyer jóformán teljesen elszigetelődött. A közvéleményt heteken át foglalkoztató botrányának hullámai azonban lassacskán mégis elültek – nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy Gömbös miniszterelnök június közepén hivatalos berlini látogatásra utazott, s a kormánynak a legkevésbé arra volt szüksége, hogy a Hitlerrel folytatandó tárgyalásokra árnyékot vessen a kínos Bleyer-ügy. Épp elég erre visszavezethető járulékos konfliktust, a német és a magyar közvéleményt károsan befolyásoló apróbb incidenst¹⁰¹ kellett addig is elsimítani. Ezért hát a Gömbös-kormány, mely kifelé ugyan világossá tette, hogy a nemzetiségpolitikát szuverén magyar belügynek tekinti (Berlin pedig egyelőre nem is kívánta a kétoldalú kapcsolatokat a német

a *Magyar Szemle* hasábjain és a nemzetiségi sajtóban egyaránt. Ld. A hazai német kisebbség kérdéséről. *Magyar Szemle*, 1933/szeptember. 72–77., illetve Graf Bethlen über die Frage der deutschen Minderheit in Ungarn. *Sonntagsblatt*, 1933. június 11. 1–2.

¹⁰⁰ Perlaki György levele Bleyer Jakabhoz. *8 Órai Ujság*, 1933. május 11. 2. Mint az egykori barát (ekkor épp az Országos Kézműves Testület igazgatója) fogalmaz, „[...] elhatározásomra az indítókot a parlamentben tartott beszédem adta meg. Nem kívánlak azon az úton követni, amelyre léptél, mert ez az út, meggyőződéseim szerint, nem érdeke a németajkú magyarságnak. A németajkú magyarság józan része továbbra is testvéri együttérzésben óhajt élni magyar testvéreivel és nem kívánja a jelenlegi súlyos helyzetet testvérharc előidézésével megnehezíteni. [...] Az az út, melyre léptél, mindennek alkalmas, csak arra nem, hogy a békét úgy befelé, mint kifelé megerősítsük [...]” A volt harcostárs szerint az elhibázott parlamenti megszólalás „igazolta azokat, akik azt hangoztatták, hogy szenvedélyeiden nem tudsz uralkodni”.

¹⁰¹ A magyar sajtó 1933. május végén megbotránykozással adott hírt egy – a magyar diáksport arcucsapásaként értelmezett – berlini incidensről. Vitéz Jekelfalussy Piller György kardvívó olimpiai bajnok vezetése alatt a magyar főiskolai vívóválogatott egy németországi nemzetközi tornán vett részt, ahol igen barátságtalan fogadtatásban részesült. Az országimázs javítását (is) feladatának tekintő berlini Collegium Hungaricum igazgatója, Támedly Mihály teára hívta a csapatokat, ám a német főiskolás versenyzők – a német diákszervezetek sugalmazására – kijelentették, hogy a magyarországi német kisebbséget ért sérelmek miatt „társadalmilag nem kívánnak érintkezni a magyar sport kiküldött reprezentánsaival”. A magyar főiskolai csapat erre visszalépett a versenytől, s azonnal hazautazott Budapestre. Vö. Politikai okokból elmaradt a magyar–német főiskolai vívómérkőzés. *Magyarság*, 1933. május 21. 20. – Kínos sport-incidens Berlinben a Bleyer-ügy miatt a magyar válogatott főiskolai vívócsapat szereplése körül. *8 Órai Ujság*, 1933. május 21. 12. – Sérelem érte Berlinben a magyar kardvívó csapatot. *Kis Ujság*, 1933. május 21. 4. – Mit hozott a hét? A német »Burschenschaftok«. *Esti Kurir*, 1933. május 23. 8. – A németek már szépitik a berlini vívóincidenst. *Pesti Napló*, 1933. május 24. 11. – A kínos ügy utóéletéhez tartozik, hogy a magyar csapat hazaérkezése után az Országos Testnevelési Tanács arról „értesítette az összes magyar szövetségeket, hogy mindaddig, amíg a német sporthatóságoktól megfelelő elégtételadás nem érkezik, a németekkel minden összeköttetést szakítsanak meg”. Vö. Megszakad a magyar–német sportkapcsolat. *Kis Ujság*, 1933. május 23. 9.

kisebbséggel való bánásmód sérelmezése révén érdemben megterhelni, sőt ezt a fölöttebb családott Bleyernek is értésére adta), a mérsékelt kisebbségi igények megvizsgálására igenis hajlandóságot mutatott: a miniszterelnök beígért találkozása Bleyerrel valóban létrejött¹⁰² és a nemzetiségi iskolaügy újraszabályozására is hamarosan sor került.¹⁰³

A megbékélés, a közeledés, a teátrális sérelmi politizáláson való felülemelkedés ily módon jól érzékelhető kormányzati elvárássá kristályosodott, melynek a hazai diákifjúság, annak magyar és német oldala egyaránt, megfelelni igyekezett. Látnyos gesztusok próbálták feledtetni a diákzavargások révén keletkezett feszültségeket. A hazai német közösség impozáns vallásos eseményén, a minden évben nagy tömegeket megmozgató budaörsi úrnapi körmeneten a MEFHOSz elnöksége testületileg részt vett, Barna László szövetségi elnök vezetésével.¹⁰⁴ A német diákok Suevia egyesülete pedig „érzékenyítő” kampányba kezdett. Először – már az őszi félév folyamán, reagálva a Bleyer óráin újra megkezdődő rendbontási kísérletekre – rögtön az oroszlan barlangjába, a Turul szövetséghez látogattak. Vezetőjük, Rothen Ferenc, november 6-án egy több mint háromórás rendezvény keretében szónokolt a Turul tagsága, vezetősége és tekintélyes öregurai előtt. A téma („Bleyer professzor és a magyarországi német kisebbség”) a nemzetiségi sajtó szerint az előre várható hatást váltotta ki a hallgatóságból: bebizonyosodott, hogy a magyar diákság e csoportja teljesen sovíniszta befolyás alatt áll, s még azt a tényt sem ismeri el, hogy az országban egyáltalán létezik német kisebbség, legfeljebb németajkú magyarokat látnak, akiknek kötelessége a leggyorsabban elmagyarosodni.¹⁰⁵ Két héttel később Rothen már a református diákok Soli Deo Gloria egyesületénél szerepelt. Igen élénk érdeklődés mellett e helyütt is a hazai németek panaszaírói és igényeírói beszélt, s arról, hogy mennyire időszerű volt Bleyer parlamenti beszéde. A rákövetkező vita során aztán az is kiderült, hogy ezek a fiatalok a Turulhoz képest jóval több megértést

¹⁰² Erről beszámolót készített Bleyer a budapesti német követnek, ld. *A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. RÁNKI György et al. Budapest, Kossuth, 1968. 55–58.

¹⁰³ 11.000/1935. M.E. sz. rendelet (1935. december 23). Ld. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1935. 1432–1433. – Az új szabályzás a 110.478/1923. VIII/a. VKM. sz. rendelet hatályon kívül helyezésével a kisebbségi népiskolai oktatás három típusa (A–B–C) helyére az egységes vegyes tannyelvű (B-típusú) oktatás fokozatos bevezetését írta elő.

¹⁰⁴ „A MEFHOSz dokumentálni akarta, hogy azok a tendenciózus beállítások, melyek azt célozták, hogy a Bleyer-féle tüntetés alkalmával megzavarják a magyar ifjúság s a német kisebbség közt fennálló jóviszonyt, nem érték el céljukat. A MEFHOSz küldöttségét szeretettel fogadták a budaörsiek s az ifjúság kiküldöttjeinek közvetlenül a községi vezetők mögött biztosítottak a körmenetben helyet.” Vö. A MEFHOSz elnöksége a budaörsi úrnapi körmeneten. *Magyarság*, 1933. június 18. 15. – Elsimultak a Bleyer-ügy hullámai az egyetemen is. *Pesti Hírlap*, 1933. június 18. 10.

¹⁰⁵ Ein Versuch der Verständigung. *Sonntagsblatt*, 1933. november 12. 5.

mutatnak, jóllehet köztük is akadnak, akik úgyszólván „be vannak oltva” bármilyen mű méltányosság ellen. E szervezettel azonban érdemesnek látszott további kapcsolatokat fenntartani a megértés elmélyülése reményében.¹⁰⁶

E próbálkozások azonban meglehetősen izzadságszagúak voltak, a kölcsönös megértés érdekében tett erőfeszítések pedig vajmi kevés eredményt hoztak. A valóság az volt, hogy a diáktüntetések elcsitultak ugyan, ám a másik fél irányából érzett fenyegetettség, mely már az 1920/30-as évek fordulójára végzetes törést hozott a hazai németek és a magyarság viszonyában és melyre mindkét fél sorai összezárással s a radikális hangok fölerősödésével reagált, a kor általános európai jelenségei függvényében törvényszerűen vezetett el a másutt is tapasztalt megoldási kísérlethez: a kisebbségi kérdés nemzetiszocialista koordináta-rendszerben történő kezeléséhez. Bleyer, akinek a kettős identitás megéléséért folytatott, belső vívódásokkal teli politikai koncepciója tragikus kudarcba torkollott, hisz „másfél évtizednyi, lényegében meddő küzdelem után [...] kimerültek a hazai eszközei”,¹⁰⁷ kétségbeesetten provokatív parlamenti beszédével olyan politikai és lelki sérüléseket okozott (és szerzett is), amelyek a magyarság és a hazai németiség közötti viszony elmérgesedéséhez tagadhatatlanul hozzájárultak. E harc saját eszmetársai szerint is teljesen „felőrölte”,¹⁰⁸ s mindössze fél évvel élte túl a nagy vihart kavart képviselőházi megszólalását. Jelképesnek mondható, hogy az európai történelem új szakaszát elhozó 1933 utáni korszakot már nem élte meg.

¹⁰⁶ Für die Verständigung. *Sonntagsblatt*, 1933. november 26. 6.

¹⁰⁷ PRITZ–MARCHUT, 2017. 34.

¹⁰⁸ TAFFERNER, 1967. 50.

IMRE SÁNDOR REITZER BÉLÁNAK ÍRT DEDIKÁCIÓJÁNAK MIKROTÖRTÉNETI ASPEKTUSAI A SZEGEDI FIATALOK MŰVÉSZETI KOLLÉGIUMA ÉRTELMISÉGI FIATALSÁGÁNAK KÖRÉBEN

Imre Sándor művelődéspedagógus 1935. április 15-én dedikálta a magántulajdonunkban lévő, *A neveléstudomány magyar feladatai*¹ című könyvet Reitzer Bélának, doktorandusz hallgatójának.²

A fiatalember ebben az évben fejezte be a szegedi egyetem jogi karát, ahol áthallgató tanuló volt, így a bölcsészettudományi karon görög irodalmi, filozófiai, pedagógiai és lélektani tanulmányokat is folytatott. 1930-ban alapítója volt a Szegedi Fiatalok Művészeti kollégiumának, ahol számos barátot szerzett, köztük Buday Györgyöt, Erdei Ferencet, Tomori Violát. Ez utóbbi recenzeálta Reitzer 1935-ben megjelent könyvét a Bartók György által szerkesztett *Szellem és Élet* című folyóiratban.³ A mű Imre Sándor és Várkonyi Hildebrand Dezső doktori iskolájában készült, és Szegeden jelent meg, *A proletárnevelés kérdéséhez: nevelésszociológiai bírálat* címmel.

Reitzer munkájának kiindulópontja az az – Imre Sándor pedagógiai szemináriumában tartott – előadás, amelyen a proletárnevelésről szóló egyik elméleti művet ismertette.⁴ Ezt az eredeti célját a bevezetés szavai szerint megtartotta; mondanivalóját itt is az említett munka elemzéséhez kapcsolja. Lemond a kommunista nevelésselmélet kérdéseinek monografikus tárgyalásáról, a mű figyelmes olvasása azonban arról győz meg, hogy a szerző ígéretéhez híven a tanulmány mégsem maradt „egy konkrét mű ismertetése és bírálata.” Az alapul vett munka ismertetése, tételeinek nevelésselméleti, társadalompolitikai és társadalomgazdasági szempontból való megvizsgálása az egész kommunista nevelésselmélet bírálatává szélesedik.⁵

¹ IMRE SÁNDOR: *A neveléstudomány magyar feladatai*. Szeged, Városi ny., 1935.

² Amikor 2020. karácsonyán egy antikváriumban sikerült hozzájutnunk a dedikált kötethez, még nem tudtuk ki a címzett, ezért természetszerű kíváncsisággal kezdtünk annak vizsgálatához, hogy analizáljuk az adott viszonyt.

³ DR. TOMORI VIOLA: Reitzer Béla: *A proletárnevelés kérdéséhez. Szellem és élet*, 1936/3. (a továbbiakban: TOMORI, 1936.) 216–218.

⁴ HOERNLE, Edwin: *Grundfragen Der Proletarischen Erziehung*. Berlin, Verl. der Jugendinternationale, 1929. (A továbbiakban: HOERNLE, 1929.)

⁵ TETTAMANTI Béla: *Reitzer Béla: A proletárnevelés kérdéséhez*. (Közlemények a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetéből. III. sz. 108. 1. Várkonyi Hildebrand előszavával.) *Magyar Paedagogia*, 1935/44. (a továbbiakban: TETTAMANTI, 1935.) 84–86.

1935 amúgy is tevékeny év volt a 24 éves férfi számára: ekkor vált a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara fogalmazójává, de kapcsolata szegedi barátaival és tanáraival sem szakadt meg. 1936 májusában részt vett a Színháztudományi és Színpadművészeti Társaság megalakításában, amiben Radnóti Miklós is szerepet vállalt.

1940-ben megírta *Ezer munkás a szabad időről* című tanulmányát, amelynek társszerzője Rostás Ilona volt. A munka a *Munkaügyi Szemlé*ben jelent meg, és a hazai szociológiai irodalom egyik úttörő vállalkozása. Továbbá jelentős volt fordítói tevékenysége is. Ígéretes szociológiai írónak indult. Bibó István – akit a szegedi piarista gimnáziumból és a Ferenc József Tudományegyetem Jogtudományi Karáról ismert – a legjobb barátai közé tartozott.

A második világháború kitörésekor Svájcban tartózkodott, ahonnan hazajött, de 1941-ben behívták munkaszolgálatra. Imre Sándor és Várkonyi Hildebrand Dezső mentoráltja, Reitzer Béla jogász, szociológus, szociálpolitikus, szociográfus 1942 december 15-én a 101/28.-* munkaszolgálatos század tagjaként halt meg Ukrajnában.

Kvalitatív vizsgálatunk témáját adó, kézzel írt bejegyzés; Imre Sándor budapesti évei alatt megjelent könyve dedikációja szerteágazó kutatásra sarkalt minket. Felveti a szerző és a címzett kapcsolatának megválaszolását, illetve a két világháború közötti aktív szegedi egyetemista értelmiség nonformális oktatásának és társadalmi szerepvállalásának kérdéseit. Kapcsolódunk a korszak neveléstudományi vitáihoz, illetve ahhoz, hogy a vizsgált kezdeményezések miért Trianon, illetve az azt közvetlenül megelőző események következtében alakultak ki. Köztudott, hogy a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, amely 1930-tól 1937-ig működött Szegeden Buday György vezetésével, és aminek elméleti és gyakorlati munkája jelentős vállalás volt a '30-as évekbeli lokális egyetemi életben, az egyik legértékesebb irodalmi, művészeti és falukutató csoport volt. Írásunk hozzájárulhat továbbá ahhoz is, hogy Imre Sándor meghatározó értékű pedagógus tanítványainak szánt gondolatait, a korabeli mester-diák viszony alakulását és eredményeit differenciáltabban láthassuk.

Történelmi kontextus

A Horthy-korszak oktatásügye a 19. század végén körvonalazódott iskolarendszer továbbfejlesztésén alapult. Az első világháború után jelentkező radikális reformelképzeléseket az aktuális kultúrpolitikusok korainak, megvalósíthatatlannak tartották. Az oktatásügy irányítása hagyományosan a vallás- és közoktatásügyi miniszter-

rek feladatkörébe tartozott, akik közül kettő emelkedett ki: gróf Klebelsberg Kunó, aki 1922-től 1931-ig, és Hóman Bálint, aki néhány hónapos megszakítással 1932-től 1942-ig irányította a tárca munkáját.⁶

Ebben a húsz évben a felsőoktatás – akárcsak a népoktatás – kiemelt támogatásban részesült. Így a kultusztárca költségvetéséből az egyetemek és főiskolák az 1920-as évek elején 25%-kal, később 18–20%-kal részesedtek. Megindultak a költözések, fejlesztések. Esetünkben különösen lényeges a szegedi egyetem fejlődésének ezen, illetve a háború éveit megelőző időszakának áttekintése.

A szegedi egyetem ősenek tekinthető kolozsvári egyetemen a millennium utáni építkezést követően rövid időn belül elkészült többek között a könyvtár, új klinikai épületeket adtak át, és ezzel párhuzamosan a tanszékek száma (40-ről 51-re), a tanári gárda (43-ról 135-re) és a hallgatók létszáma (269-ről 2570-re) is jelentősen bővült. Az egyetemi oktatás fellendülését a háború akasztotta meg, először azért, mert már az első évben is sok diák és tanár a frontra vonult, majd azért, mert az egyetem vezetősége megtagadta az I. Ferdinánd román király nevére elvárt hűségeskü letételét.⁷

Schneller István (1847–1939), miután rektorként át kellett adnia a román hatóságoknak az egyetemet, Budapestre költözött, több állását vesztett kollégájával együtt. A kolozsvári tanárok a Pozsonyból szintén kiűzött Erzsébet Tudományegyetem tanáraival karöltve – a kormány támogatása mellett – a jogfolytonosság fenntartása miatt az 1919/1920. évi második félévének óráit a Pedagógiumban és az első kerületi gimnáziumban tartották meg. Időközben Szeged szabad királyi város tárgyalásokat kezdeményezett az egyetem Szegeden való elhelyezése ügyében. A nemzetgyűlés 1921. május 29-én elfogadta a 286. számú törvényjavaslatot, minek értelmében a trianoni béke következtében a székhelye elvesztése miatt a kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem ideiglenesen Szegeden, a pozsonyi magyar királyi Erzsébet Királyné Tudományegyetem pedig ideiglenesen Pécsen nyert elhelyezést. Az

⁶ Jelen tanulmányban az ő tevékenységükről bővebben nem szólunk, miközben alapvető szakirodalmként és evidenciaként kezeljük a leírtakat Ujváry Gábor tanulmányaiban, lásd a teljesség igénye nélkül: UJVÁRY Gábor: Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. I. köt. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2018. – UJVÁRY Gábor (szerk.): *Hóman Bálint és népbírósi pere*. Budapest, Ráció, 2019. – UJVÁRY Gábor: Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században: tanulmányok*. Szerk. VONYÓ József. Pécs, Pro Pannonia, 2003. 87–104.

⁷ SZOKOLSZKY Ágnes (szerk.): *A lélektan 80 éves története a Szegedi Egyetemen, 1929–2009*. Szeged, JATEPress, 2009.

egyetem ünnepélyes átadása Horthy Miklós kormányzó részvételével 1921. október 9-én volt, és néhány nap múlva elkezdődött Szegeden az oktatás.⁸

Az áttelepülést követően az oktatás igen szegényes körülmények között zajlott, de az elhivatott tanároknak köszönhetően ezek hamarosan elviselhetővé váltak. Schneller István a saját könyvtárát ajánlotta fel megvételre az univerzitásnak, hogy a hallgatók hozzáférhessenek a szükséges szakirodalomhoz.⁹

Néhány év múlva azonban a háború előtt alapított debreceni és a pécsi egyetem mellett megkezdődött a szegedi fejlesztése is. A szegedi klinikák és a 9 épületet magába foglaló templomtéri épületegyüttes 1926 és 1930 között készült el. A Ferenc József Tudományegyetem Szegedre és az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözése mellett Magyarországra települt a nagy múltú selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola is, amelynek Sopron adott otthont. Önálló intézményként 1920-ban megkezdte működését a budapesti Közgazdaságtudományi Kar, amely a korábbi Keleti Kereskedelmi Akadémiát is magába olvasztotta. 1925-ben ezt Budapesten a Testnevelési Főiskola alapítása követte. Az utolsó nagyobb szervezeti reformra 1934-ben került sor, amikor egyetlen intézménnyé vonták össze a József Nádor Műegyetem műszaki karait, az Állatorvosi Főiskolát, a Közgazdaságtudományi Kart és a soproni főiskolát.¹⁰ Ide hívták meg 1934-ben Imre Sándort a szegedi I. sz. Pedagógia tanszék éléről, ahol haláláig a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem pedagógiai tanszékének vezetője volt. Szegedi távozása után szervezeti változás következett be a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen, az I. sz. Pedagógiai Intézetet beolvasztották a II. számú Pedagógiai Lélektani Intézetbe, ez lett a Pedagógiai Lélektani Intézet.

A századfordulótól hazánkban már nem volt kérdés, hogy az ország társadalmi, politikai, így az oktatásügy mechanizmusai reformra szorulnak. A modernizálódó gazdaság komoly társadalmi változásokhoz, olykor konfliktusokhoz, például a nemzetiségi kérdés sürgető tisztázásához vezetett. Az oktatási reform ügye folyamatosan terítéken volt, az ezzel kapcsolatos élénk viták fő kérdése nem a reformok szükség-szerűsége volt, hanem hogy milyen formában és eszközökkel kell azokat végrehajtani.

⁸ Bővebben erről: M. PELESZ Nelli és SZÜTS-NOVÁK Rita: A Pedagógiai és Lélektani Intézet 1929-es megalapítása, szellemi előzményei és működésének első évtizede: Imre Sándor és Várkonyi Hildebrand Dezső tevékenysége. *Oxipo-interdiszciplináris e-folyóirat*, 2019/2. 9–24.

⁹ PUKÁNSZKY Béla: Reformpedagógia Szegeden a két világháború között. In: *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Szerk. NÉMETH András. Budapest, Osiris, 2002. 101–120.

¹⁰ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999. (a továbbiakban: ROMSICS, 1999.) 181.

Hóman Bálint egyértelműen a népi tehetségek támogatására törekedett. Ennek javára 1933-ban megváltoztatta a tandíjrendeletet. A tanulmányi eredmények határozták meg a kedvezmény nagyságát vagy a teljes tandíjmentességet. Ennek tovább gondolt változata volt a „Horthy Miklós-ösztöndíj 1937-ben, amelyet egyetemisták, középiskolások és gyakornokok számára létesítettek. Az 1937–1938-as tanévben 600 hallgató évi 200 pengőt, 200 hallgató évi 360 pengőt és 100 gyakornok évi 600 pengő ösztöndíjat kapott. Különböző hazai kezdeményezések példájára 1939-ben Budapesten megalakult a Bolyai Kollégium.¹¹ Az itt összegyűjtött szegény, de tehetséges paraszti származású fiatalok nemcsak tandíjat nem fizettek, hanem bentlakóként ingyenes ellátásban részesültek.¹²

Evidens, hogy a rendszerkritikus mozgalmak a kormány minden igyekezete ellenére már a 20-as évektől komolyabbnak érezték a problémákat és saját haladéktalan megoldási javaslatokkal álltak elő az oktatásügy javításának terén. Fokozatosan aktivizálódott az egyházak, főként a katolikus egyház oktatáspolitikai szerepvállalása, amely először az állammal és a polgári radikálisokkal került konfliktusba, majd a 19. század végétől a szocialista mozgalmakkal szemben is. Utóbbiak egyetemes, ingyenes, innovatív és egyházellenes közoktatást követeltek, de az egyházi képzésekkel párhuzamosan a nonformális oktatásban a saját népművelő intézményeikkel vitathatatlan eredményeket értek el a felnőttképzés terén.

Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma

A szegedi Ferenc József Tudományegyetemen – ahogy az egész országban is – az 1930-as években sok egyetemi szervezet, egyesület működött. Számos ifjúsági értelmiségi mozgalom indult ekkor, amely a Trianon utáni Magyarország társadalmi-gazdasági válságára keresett megoldást, és a politikai élet minden oldalát képviselte. Közülük legnagyobb tagsággal Szegeden az 1920-ban alapított Turul Szövetség rendelkezett, ezzel közel egyenlő súlyú tömegszervezetnek számított az 1921 nyarán alakult Foederatio Emericana. A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége sok kisebb, a hagyományos önképzőköri jellegű ifjúsági egyesület gyűjtőszerve volt.

Az 1902-ben alapított Bethlen Gábor Kör 1921-ben a száműzött egyetemmel együtt került Szegedre. Szegedi megszerveződésére 1921. november 1-jén került sor. A kezdetben igen népes létszámú egyesület tagsága folyamatosan csökkent, hiszen

¹¹ 1942-től Györfly István Kollégiumnak hívták.

¹² ROMSICS, 1999. 184–185.

az erdélyi származású és nagyarányban református hallgatók túlsúlya néhány év alatt fokozatosan gyengült, sőt, a helyükre többségében katolikus alföldi hallgatók kerültek.

1927 őszétől a Bethlen Gábor Kör elnöke – Jancsó Béla választása folytán – Buday György lett. Miután ő 1928 telén Angliában megismerte a külvárosi settlement-mozgalmat, és személyes kapcsolatot épített ki az angol mozgalom vezetőivel, a Bethlen Gábor Kör tevékenysége is ebbe az irányba mozdult. Ez a mozgalom szociális és kulturális központokat hozott létre a külvárosokban, és egészségügyi gondozással, szociális tanácsadással, valamint népműveléssel próbált enyhíteni a szegénységen és az elmaradottságon.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma név Budaytól származott. Kezdetben a Bethlen Gábor Kör művészeti-irodalmi előadás-sorozatát jelölte. A tanyai és falusi parasztság életmódjának, életszemléletének megismerése volt a céljuk, s az, hogy a tények feltárásával közelebb hozzák egymáshoz a városiak és a falusiak életszemléletét. A kiszállások során szerzett döbbenetes tapasztalataik kutatási módszereik állandó fejlesztését igényelték, amiben nagy segítségükre voltak a liberális szellemű szegedi egyetemi oktatók, köztük Sík Sándor, Solymossy Sándor, Várkonyi Hildebrand Dezső.¹³

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma jellemzően kiadványokban adta közre eredményeit, közülük az egyik legsikeresebb a *Szegedi Kis Kalendárium* volt, amelyet az 1933-as év kivételével 1929-től 1938-ig minden évben kiadtak. A kiadványban dolgozott Bálint Sándor néprajzkutató, aki szegedi népdalgyűjtéseit adta közre. A *Szegedi Kis Kalendárium* komoly anyagi forrást is jelentett a fiataloknak, amelyre szükségük is volt a rendezvényeikhez, illetve kiadványaik finanszírozásához. *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégium* című könyvsorozat keretében adták közre alkotásaikat, ennek párhuzamosan futó mellék-sorozata volt a *Színpad-Könyvtár*.¹⁴

¹³ VAJDA Tamás: Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. In: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szerk. KISS Róbert Károly–VAJDA Tamás. Szeged, UNIVERSITAS SZEGED Kiadó, 2012. 80–100.

¹⁴ Az 1930-as évek második felében már kezdett szétesni a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Buday György először Rómába utazott, majd Angliában telepedett le, azonban volt egy utolsó, nevezetes nemzetközi rendezvényük, az 1937-es dudari falukutató munka és konferencia. A dudari falukutatót Tomori Viola szervezte, és a tábor és konferencia „búcsúkoncertje” volt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának, méltó befejezése a falukutató mozgalomnak.

Társadalmi felelősségvállalás Imre Sándor pedagógiájában

Trianon árnyékában egyértelmű, hogy a magyarság nagyobb részében nem maradtak viszonzatlanul a nemzeti érzésen alapuló revíziós gondolatok. Szerb Antal monográfiájában így fogalmazott: „A sokk, amelyet az akkori magyar társadalom átélt, mai ésszel és érzelmekkel szinte elképzelhetetlen. Nem volt olyan társadalmi osztály, réteg vagy csoport, amely a trianoni határokba belenyugodott volna, s nem volt olyan politikai párt, amely ne követelte volna a revíziót.”¹⁵ Így lett a Horthy-korszak első éveinek keresztény-nemzeti kurzusa hamarosan a közoktatás- és művelődéspolitikai vezető eszméje.¹⁶

Az emberek túlélési stratégiájában differencia mutatkozott, a spektrum széles volt, a trianoni pszichózis ismert jelenség következtében. Imre nemzeti felelősségvállalása is megmutatkozott, ami önmagában is szimbolikus, hiszen megállapítható, hogy az első világháborút követő években Imre Sándor az addigi történelmi nemzeti eszményképek hangsúlyozásán túllépve maga is jelentős, példamutató gondolkodó volt. Az 1920-as években leírt gondolatai a műveltség nemzetalkotó szerepét világították meg. Szavaiból kitűnik, hogy a nemzetnevelés legfőbb eszközének az egyszerűre tradicionális és innovatív műveltséget tartotta, amely a negatív történelmi következményektől függetlenül országhatárokon innen és túl is megalkotja a magyarság belső kohézióját. Imre Sándor első világháború után hangoztatott, módosult nemzetnevelési eszménye határozottabb felelősségvállalást hirdetett mind a pedagógusok körében, mind a nevelés helyszíne kapcsán, és az iskolákat támogató művelődéspolitikai képviselői esetében is. Mint mondta: „[...] nemzetinek kell lennünk [...], ezzel teszünk eleget a szociális gondolat követelményeinek; ezzel elégítjük ki minden téren szükségleteinket; ez az út, ez az igazság, ez az élet!”¹⁷

Imre Sándor először a Széchenyi nevelési nézeteivel foglalkozó, 1904-es kötetében fejtette ki bővebben a nemzetneveléssel kapcsolatos elképzeléseit, majd az 1912-ben megjelent *Nemzetnevelés, jegyzetek a magyar művelődési politikához* című könyvében summázta a hazai művelődésügyre vonatkozó reformjavaslatait. Több ízben kifejtette, hogy a magyar nevelésügy diszfunkcionális ebben a formában.

¹⁵ Szerb Antal: *A magyar irodalom története*. 2. átdolg. kiad. Budapest, Révai, 1935, 493.

¹⁶ PUKÁNSZKY Béla: Iskolaügy és pedagógia Magyarországon 1919–1945 között. In: *Neveléstörténet*. Szerk. NÉMETH András–PUKÁNSZKY Béla. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 544.

¹⁷ Erről bővebben SZÜTS-NOVÁK Rita: „Ez az út, az igazság, az élet” - Imre Sándor nemzetneveléssel kapcsolatos fogalomrendszere módosulása az első világháborút követő években (1919–1929). In: *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon*. Szerk. M. PELESZ Nelli. Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2019. 103–118.

Az Imre Sándor által sajátosan felállított nemzetnevelés-koncepció központjában a „nevelői gondolkodás” megteremtése és elterjedése állt, amit a pedagógus gazdag ismeretterjesztő munkásságával kívánt elérni. Elméleti művei célközönsége az összes iskolatípus. Előadások, folyóiratcikkek, tanulmányok és könyvek szóltak a családi nevelésről, a kisdedovó intézetekről, a népiskoláról, a polgári iskoláról, a középiskoláról, az egyetemi tanárképzésről, az egyetemi nevelésről. Szintézisteremtésének legfőbb bizonyítékeként szolgál a szegedi esztendők alatt, 1928-ban megjelent átfogó alapl műve, a *Neveléstan*, amit szegedi éve alatt nagy küzdelmek árán írt hallgatói számára, magyar nyelvű szakirodalom gyanánt.¹⁸

Erről számolt be barátjának, Lőrinczy György (1860–1941) írónak, a Kisfaludy Társaság és Petőfi Társaság tagjának 1927 őszén kelt levelében:

„[...] itt várt a szegedi »behívó« is, kezdődik vigéckedésem, itthon mátol fogva ismét csak átfutó vendég lehetek. S ez az életmód azt sem engedi, hogy megírjam, amit – úgy gondolom – kötelességem lenne megírni, mert nem tudok magyar könyveket ajánlani a hallgatóimnak, – de az íráshoz idő kell, belemélyedés, az pedig nekem immár nem áll módomban.”¹⁹

A kéziratból kitűnik, hogy Imre célja volt didaktikai vonatkozású munkái elkészítésével diákjainak a tanításra alkalmassá nevelése is.

Imre *Neveléstan*ában nem csak a nevelés és neveléstudomány fogalmait tisztázza, illetve az iskolai nevelés három ágát különböztette meg, hanem jelentős gondal bontotta ki az iskolai nevelésben általa fontosnak ítélt személyi tényezőket. Ezek közül az iskolai növendék szerepét jelen esetben nem tárgyaljuk, inkább az iskolai nevelő célszerű működésének Imre által meghatározott komponenseire térnénk rá.²⁰

A szerző munkájában minden iskolai neveléssel foglalkozó pedagógusra a tanító fogalmat a használta, kompetenciáikat a következőképpen írta le, amit az átláthatóság kedvéért vázlatosan közlünk:

1. A tanító feladata: a személyes munka minden iskolában a nevelés egyetemes célját szolgálja, ami a diák és általa a nemzet fejlődése.
2. Hivatás és a hivatal: „az a jó tanító, aki meg tudja teremteni az egyensúlyt a hivatalos keretek és a tartalmat adó személyes munka között”.
3. A tanító szabadsága: a tanító szabadságát a diákkal való viszony egyrészt megkívánja, másrészt megköti. A munka hivatalos minősége (testületbe tarto-

¹⁸ PUKÁNSZKY Béla: Imre Sándor neveléstana (bevezetés). In: IMRE Sándor: *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*. Budapest, OPKM, 1995. 3–4.

¹⁹ Imre Sándor levele Lőrinczy Györgyhöz, Budapest, 1927. szeptember 5. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár, 1.1.

²⁰ IMRE Sándor: *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*. Budapest, Studium, 1928. (a továbbiakban: IMRE, 1928.) 189–206.

zás, iskolai idő, iskola szabályzata, oktatás anyaga) korlátokat állít a pedagógus elé. A szabadság az egyéniség érvényesülésében áll.

4. Tanítói személyiség kialakulása:

a) Tanítói egyéniség: azok az emberi tulajdonságok, amelyek valakit az iskolai nevelésre alkalmassá tesznek:

i. Az eszményért való dolgozás: az ember előre néz, minden részletet a célhoz mér, és semmi sem téríti el hivatásától (idealizmus). Következetesség, önfeláldozás és önevelés jellemzi.

ii. Az emberek megismerésének képessége: emberismeret nélkül a tanító nem értheti meg a másik ember magatartását, törekvéseit, szükségleteit, így nem fejtheti ki hatását sem a diákra. Az ember a másik embert csak önismeret után ismerheti meg.

iii. Alkalmazkodás képessége: rokon az emberismeret képességével. Az iskolai nevelőnek a nevelés érdekében folyamatosan tekintettel kell lennie az adott helyzetre: a tárgyi körülményekre (az iskola székhelye, rendeltetése, felszerelés, épülete), a vele együtttható személyekre (munkatársak, szülők, közönség), a diákok viszonyaira (életkor, fejlettség, addigi nevelés eredményei, egészségi állapot; az osztály összetétele, egyes diákok egyénisége). Az alkalmazkodás nem megalkuvás, hanem folytonos figyelem, a tennivalók felismerésének képessége, a tanító egyéniségében a valóság iránt való érzék megnyilvánulása (realizmus).

iv. További a diákoknak példaképül szolgáló, tanítói egyéniséghez szükséges tulajdonságok: önállóság, határozottság, helyes ítéletre való törekvés, új tapasztalatok alapján a vélemény felülvizsgálása, sokirányú érdeklődés, tárgyiasságra való törekvés, hagyományörzés és nyitottság az újra, önbírálat, önuralom, nemes érzelmek uralma, lélekjelenlét, fegyelmezett gondolkodás, együttérzés (a „tanítónak nem parancsolni kell tudnia, hanem észrevétlenül kormányoznia”), a tanító alaphangulata ne legyen pesszimista, sem túlságosan optimista, az étellel szemben is tárgyiasság jellemezze.

b) Tanítói személyiség: A tanítói egyéniségből fejlődik ki, ha a tanító hajlama és rátermettsége képessé teszi a lelkiület nemességének a kialakulását, ami a személyiség erkölcsi tényezője.

Az erkölcsi tényező mellett az értelmi tényező a nevelői tudatosság, amit a tanítói munka tudatosításával, az előkészülettel és folyamatos önműveléssel lehet elérni (lásd a következő pontot).

5. A tanító tanulmányai: Két nagy szakasza van:

a) tanítóságra való előkészülés: tudás, készség, ügyesség megszerzése és lelki minőség kifejlődése (életcél szolgálatára felkészülni vagy életcél tisztázása, ha hiányzik a hivatástudat, felelősségtudat ébresztése).

A tudás: szakszerű ismeret és interdiszciplináris tájékozottság (differenciált—integrált).

A szaktudás mellett neveléstudományi és lélektani ismeretek, előbbi kapcsán a nevelélméleti, -történeti jártasság is fontos:

„Mindaz, ami a neveléstudomány területére tartozik, közvetve vagy közvetlenül befolyással van a tanítói munka értékére. Legkevésbé szokták ezt elismerni a nevelés elméletéről és történetéről; a gyermek- és ifjúkor lélektana s a módszertan jelentőségét általában nem tagadják. Pedig amazok jelentősége ugyanilyen nagy. [...] A neveléstudomány széles területén való jártasság nélkül a tanítói egyéniség csak kivételes esetekben, akkor is fogyatékosan alakulhat ki: ezért ez a jártasság minden tanítónak szükséges.”²¹

- b) Az előkészülést kiegészítő önművelés:

„Az iskola értékét a tanítók értékével mérik.”²²

Továbbtanulás: szellemi frissesség megőrzése, tájékozottság gyarapítása céljából, de nem lehet a tanítás rovására.

6. A tanító tekintélye:

Kezdetben a tekintélynek az alapja maga az állás, azért van tekintélye a tanítónak, mert tanító. A tanítón múlik, hogy alakul a viszony közte és diákja között.

Az egyetemi nevelő, mint mester

A tanár szerepe talán még hangsúlyosabb helyet kap Imre egyetemi nevelési tematikájú műveiben, hiszen a fiatal itt már a pályaválasztásról dönt, az alább közölt Imre Sándor- idézetek is ezt igazolják:²³

„Az egyetemi nevelés minden kérdése a tanár személyéhez juttat, a fejlettebb ember a központ itt is, mint a nevelésben mindenütt. Tanári minősége és egyéni magatartása, azaz tudományos értéke, feladatára való rátermettsége és emberi értéke, munkája közben nyilvánuló tulajdonságai biztosítják vagy zavarják az egyetemi szellem uralmát. Az ifjúságnak szükséges bevezetés haszna is a tanárokon fordul meg. Az egyetemen csak olyan tanárnak szabad lennie, aki teljesen kifejlett személyiség, vagyis aki tudatos és nemes egyéniségét érvényesíti tevékenységének minden

²¹ IMRE, 1928. 199.

²² Uo. 202.

²³ Erről bővebben: SZÜTS-NOVÁK Rita–SZÜTS Zoltán: A tanári kompetenciák néhány kérdése Imre Sándor pedagógiai rendszerében. „A tanítónak nem parancsolni kell tudnia, hanem észrevétlenül kormányoznia” – Imre Sándor aktualitása. *Különleges Bánásmód*, 2019/5. 55–62.

részletében. [...] A két fél viszonyának alakulásában a tanár személye a döntő: a szóbaállás, érdeklődés, a segítség készsége biztatja a fiatalembert a közeledésre s erre szolgál az érintkezésnek látszólag egyoldalú módja, az előadás is. Aki tanár, azaz valóban hatni akar, nem magának tartja az előadást, hanem a hallgatónak és akkor nem csupán ezekre hat, hanem önmagára is. Aki a hatással törődik, előadása után azt kérdezi magától: vajjon sikerült-e olyan világosan beszélnie, hogy megértsék, s az önvizsgálat eredménye a következő előadás anyagát is, módját is befolyásolja.”²⁴

Imre elképzelésében ideális esetben a tanár és diák munkatárs lesz, akik a feladatokban kiegészítik egymást. A diák értékeli a pozitív visszajelzést, és az eredetileg illemből fakadt tisztelet belső indíttatásból átalakul valódi megbecsülésé:

„A nevelés gondolata a két félt munkatárssá teszi, mester és tanítvány, az életből kifele haladó és az utat még végtelennek vélő a tudományos munka örök feladataiban, az élet ezerféle kérdéseinek vizsgálásában egynek, kölcsönös kiegészítésnek ismerik fel egymást. Azaz ezt ismeri fel az ifjú; a tanár már eleve így tudja, hiszen tudományos gondolkodása már kiegészült a tanárkodás következtében fejlődött elemekkel. A fejlődésével való törődést, az egyetemi szellemű nevelést tapasztaló ifjúság észreveszi ifjúi erejének a benne levő ígéretnek megbecsülését s akkor nem megszokásból szól a tanárhoz »alázatos tisztelettel«, hanem benső indításra »felkél és a mester arcát megbecsüli«. [...] Az egyetemi nevelésnek célt jelölő feladata, hogy tanárok és hallgatók kapcsolatát bensővé tegye.”²⁵

Imre Sándor a tanári személyiségnek központi szerepet biztosít pedagógiai munkáiban. Ahogy a kor, úgy ő is mind többet foglalkozott a nevelői gondolkodással. A jó pedagógus fő ismervét annak a hallgatókra kifejtett, tudatos és szándékos hatásában látja.²⁶

A pedagógus az egyetemi neveléssel kapcsolatos munkáiban a nyomatókat a szakmailag erős tanár-diák kapcsolatra helyezi. Véleménye szerint fontos, hogy a felek között kölcsönös tiszteleten alapuló partnerség alakuljon ki, ami nem mond ellent a tanár domináns szerepének.

Imre Sándor úgy tartja, hogy az egyetemi tanárságra való felkészülés a felsőfokú tanulmányokkal kezdődik, abban a légkörben inspirálódik a diák. Ezért még inkább fontos, hogy a felsőoktatási gyakorlatban a tanuló szabad kiteljesedése és tanári motiváció mindig helyet kapjon.²⁷

Imre Sándor didaktikája számos korszerű és reformgondolatot tartalmazott a pedagógusszerepet illetően. A mai szakirodalomban meghatározott pedagógus képes-

²⁴ IMRE Sándor: *Egyetemi nevelés*. Budapest, Franklin Ny, 1930. (A továbbiakban: IMRE, 1930.) 38–39.

²⁵ IMRE Sándor: *Az egyetem nevelési feladatai*. In: *Magyar felsőoktatás I–III. köt.* Közzéteszi HÓMAN Bálint. Budapest, Egyetemi Ny. 1937. I. köt. 37–51. 44.

²⁶ IMRE, 1930. 40–41.

²⁷ Uo. 45.

ségek és készségek már nála is nagyrészt megtalálhatóak voltak, de a fogalmakat általában kevésbé bontotta ki. Ahhoz, hogy lássuk, melyik elképzelése bizonyult helytállóknak, megjelenve a 21. századi írásokban, összehasonlítási pontként hívjuk Falus Iván *A pedagógus* című könyvfejezetét.²⁸

A három pedagógus személyiségvonás – feltétel nélküli elfogadás, empátia, kongruencia – közül a következőkkel találkozunk Imrénél. Az elfogadás helyett ő az alkalmazkodásra helyezte a hangsúlyt, illetve mellékesen az együttérzés fogalmát említette. A kongruencia és hitelesség kérdése halványan a tanítói tekintély tárgyalása kapcsán jelent meg a pedagógusnál, ahol azonban a korábbi irányzatoktól eltérően, már nem a herbarti, olykor tekintélyelvű oktatás kapott szerepet, hanem vélhetően a kolozsvári egyetem és annak tanárai hatására egy liberális tanár-diák kapcsolat ideája tűnt fel.

A pedagógiai képességek Imrénél a pedagógiai tanulmányoknál főként elméleti tudásban bontakoztak ki, de a tanítói egyéniséghez szükséges tulajdonságoknál gazdag és rugalmas viselkedésrepertoárt sorolt fel (pl.: önállóság, határozottság, sokirányú érdeklődés, tárgyiasságra való törekvés, hagyományörzés és nyitottság az újra, önbírálat, önuralom, nemes érzelmek uralma, lélekjelenlét, fegyelmezett gondolkodás, együttérzés stb.), amelyet a kutatók napjainkban is hangsúlyoznak.

Imrének a manapság ajánlott konfliktus-megoldási módokra nem született konkrét válasza, de a sorok között a már említett tanár-diák szempontok közelítése és erőszakmentesség kiolvasható.

A gyors helyzetfelismerés, helyzetalakítás képessége szintén a tanítói egyéniségnél felsorolt listában jelent meg, amikor a helyes ítéletre való törekvés és az új tapasztalatok alapján a vélemény felülvizsgálásáról írt.

Az együttműködés igénye és képessége majdnem minden neveléssel kapcsolatos munkájában központi helyet foglalt el, hiszen az ember megismerése és az alkalmazkodás képessége nélkül nem tudta elképzelni a neveléshez szükséges hatás elérését. Véleményünk szerint ezt időnként már altruista módon képzelte el, amikor az eszményért dolgozó pedagógus önfeláldozását taglalta.

A mentális képesség alapvető elvárás volt Imre részéről is, amikor azt állította: „korlátozott eszű ember nem nevelhet önálló gondolkodásra; erkölcsi fogyatékoságok képtelenné tesznek mindenkit a jellem fejlesztésére.”²⁹

Észrevételeink szerint Imre Sándor a gyakorlati készségekkel (tervezés; interaktív szakasz; interakció és kommunikáció; megfigyelés-elemzés; értékelés) nem foglal-

²⁸ FALUS Iván: *A pedagógus*. In: *Didaktika: elméleti alapok a tanítás tanuláshoz*. Szerk. Uő. Budapest, Nemzedékek Tudása Tankvk. 2003, 80–99.

²⁹ IMRE, 1930. 45.

kozott munkáiban és a pedagógiai gondolkodást és a pedagógiai döntést is figyelmen kívül hagyta. Ebből is következik, hogy Imrénél a didaktika nem tartalmazta a tanulási szakaszt, csak a tanítás aspektusából vizsgálta a folyamatot. Így pedagógiai rendszerében egyértelműen központba került a tanári példa, aki a diákot meghallgatva mestereként, megfelelő szakmai, pedagógiai és pszichológiai tudás birtokában „kormányozta” a diákot az önálló egyéniséggé fejlődés útján, aki ezután a nemzet értékes tagjává válhatott.

A neveléstudomány magyar feladatai – Imre és a szocializmus

Ahhoz, hogy Imre – miután áttekintettük személyes gondolatait az egyetemi nevelő kötelességeiről – és Reitzer kapcsolatát globálisan vizsgálhassuk, mindenképpen elemezni kell a pedagógus viszonyulását a szocializmushoz. Ehhez hívjuk segítségül Dévényi Anna gondolatait, aki *Nemzetnevelés-parafrázisok* című könyvében hosszabban ír erről:

„»Társadalmunk jellemző vonása ma a tökéletes zűrzavar.« – kezdte Imre Sándor a *Népművelés* 1908–1909-es évfolyamaiban közölt *A nevelés sorsa és a szocializmus – az iskolai nevelés lehetősége és a szocialisták nézetei a nevelésről* című, 1920-ban önálló kötetben, változatlan tartalommal megjelent írását. Ebben azokkal a problémákkal foglalkozott, amelyek a századfordulón az iskolai nevelés, a közoktatás és a társadalom állapota kapcsán a közvéleményben és a politikai vitákban megfogalmazódtak. Véleménye szerint a fennálló rendet – a politikában és a nevelésügyben is – két oldalról érik komoly támadások, méghozzá a szocializmus (szociáldemokrácia) és a katolicizmus részéről, miközben ezek egymás ellen is ádáz harcot vívnak, de a régi rendet már jóformán senki nem védi. Egy ilyen széthúzó, zűrzavaros állapot létrejöttében mindenképpen felelőssége van a nevelésnek, »hiszen a nevelés kötelessége a békés, folytonos haladás elősegítése, feltételeinek megteremtése. Ha a nevelés jól betölti rendeltetését, zűrzavarnak nem szabad beállnia, mert akkor csak egy áramlat lehetséges, minthogy a haladás vágyában és az őszinte jó indulatban a nem egyező gondolkodásaik is egyesülnének s a küzdelem nem egymás ellenében, hanem közös akadályok elhárítása céljából folynék.« Imre – mai szemmel igen naivan – azt állítja tehát, hogy ha a nevelés megfelelő módon történik és eléri célját, akkor ez önmagában garancia arra, hogy a társadalomban ne alakuljanak ki krízisek, sőt, hogy a társadalomban valamiféle egység jöjjön létre.”³⁰

³⁰ DÉVÉNYI Anna: *Nemzetnevelés-parafrázisok: a nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig*. Pécs, Kronosz, 2020. (a továbbiakban: DÉVÉNYI, 2020.) 56.

A dolgozatunk forrásául szolgáló, dedikált Imre Sándor könyvben a fókusz – szokásához híven – a nemzetnevelésen van. A neveléstudomány legnagyobb magyar feladatait az 1925-től 1935-ig terjedő időszakban a neveléstanban és az oktatás szervezésében, vagyis a művelődéspolitikában látja.³¹ Hangsúlyozza a kutatás szervezésének jelentőségét, intézmények, „szakkörök”, az egyetemi neveléstudományi tanszékek mellett kutatóintézetek felállításának és egy komplex, múzeummal és adatgyűjteménnyel ellátott neveléstudományi kutatóintézet alapításának szükségességét.³²

Munkájának elején Ernst Krieckre, a későbbi náci pedagógusra hivatkozik, aki *Nationalpolitische Erziehung* című munkáját 1932-ben publikálta, és igen nagy hatása volt a tárgyalt években. Konceptiója szerint az iskola és az ifjúsági szövetségek által valósul meg az új generációk nemzetiszocialista nevelése. Nevelési elmélete Imréhez hasonlóan mindenkire vonatkozik, az egész nemzetre nézve érvényes.³³

Közismert, hogy Imre Sándor csaknem fél évszázados pedagógus hivatása alatt mindvégig híve volt a tehetségek gondozásának és a kollégiumok létesítésének, még ha az ő politikai szerepvállalása nem is a jobboldalon valósult meg. Tagja lett viszont később a baloldali orientációjú Györffy Kollégium Pártfogói Testületének. Azt azonban érdemes kiemelni, hogy a Pártfogó Testület tagjainak névsora meglehetősen heterogén volt, hiszen tizenkét olyan miniszter is benne volt, akik az aktuális politikai kurzus részesei voltak.³⁴

Reitzer Béla: *A proletárnevelés kérdéséhez: nevelésszociológiai bírálat – illetve a bírálat bírálata*

Reitzer csekély szakirodalmi recepciójából tisztán körvonalazódik a fiatal szociológus személyisége és véget nem érő útkeresése, amely kora modern tudományát

³¹ IMRE Sándor: *A neveléstudomány magyar feladatai*. Szeged, Városi ny., 1935.

³² 1868-ban megszületett Eötvös József népiskolai tankötelezettségi törvénye. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum elődje 1877-ben Trefort Ágoston minisztersége alatt nyitotta meg kapuit. Az Országos Tanszermúzeum ennek a megvalósítását segítette elő azzal, hogy az akkor legújabbnak számító iskolai taneszközöket mutatta be és ajánlotta a tanintézetek figyelmébe, ösztönözve a hazai tanszergyártást. A múzeum mellett 1906-ban egy pedagógiai tematikájú könyvtár is létrejött. 1922-ben a háború utáni anyagi nehézségek miatt az intézmény megszűnt. 1958-ban kelt új életre az Országos Pedagógiai Könyvtár, majd 1968-ban a múzeum. Lásd OPKM honlapja: <https://www.opkm.hu> (Letöltés: 2021. június 17.)

³³ DÉVÉNYI, 2020. 42.

³⁴ PAPP István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig: népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* Budapest, Napvilág, 2008. 175, 192, 202.

gazdagabbá tette, de magát kétségkívül örökös bizonytalanságban tartotta. Barátai mellett, tanárai jelentettek némi bizonyosságot számára és szakmai életének megalapozásához is.³⁵

Egyetemi csoporttársai szerint nyúlánk, pápaszemes, megjelenésében igen rokon-szenves fiatalember volt. Jogot hallgatott, de globális műveltségi érdeklődése volt, ezért a bölcsészeti karon rendszeresen hallgatta Marót Károly etnológiai jellegű előadásait.

Reitzer Béla barátai gyakran látogatták szüleinek újszegedi, Tisza-parti otthonát is. Édesapja vállalati főtisztviselő volt, édesanyjának pedig kis, választékos igényű iparművészeti boltja volt az Aradi (Hugo Victor) utcában. „Művelt, csöndes, befelé élő, kiváló nevelő érzékkel megáldott emberek, akiknek mindenük volt két gyermekük, Béla és András. Nagy gonddal irányították őket. Nyelveket sajátítottak el.” Reitzer Béla angol nyelvi tudásával jó szolgálatokat tett jogáskollégáinak, többek között Erdei Ferencnek, akinek angol és amerikai szociológiai műveket fordított.

A testvérek zenét is tanultak. Béla jól zongorázott, de tudományos érdeklődési köre elvonta figyelmét a további előrehaladástól. A '30-as évek nagy szegedi hangversenyein, így Bartók Béla több koncertjén, operaelőadásain mindig jelen volt. Öccse, András nagy hegedűs-ígéret volt, komoly művésznek indult.

Reitzerék újszegedi családi háza színvonalas ízléssel volt berendezve: válogatott bútordarabok, szegedi modern festők: Heller Ödön, Hódy Géza, Károlyi Lajos, Nyilasy Sándor, Szőri József képei, porcelánok, népi cserépedények, Kovács Margit kerámiai ízléses összhangban. A szülőknek – gyermekeik nevelése mellett – éppen a meghitt családi környezet, otthon kialakítására volt a legfőbb gondjuk.

Béla 1921–1929 között a szegedi piarista gimnáziumba járt, tanulmányait kiváló eredménnyel végezte, ahogy az egyetemen is jeles diákja volt Horváth Barnának és Surányi-Unger Tivadarnak, a jogi kar két kiemelkedő professzorának. Részben az ő ösztönzésükre, nagyobb részben azonban személyes érdeklődésből, nagy figyelemmel kísérte az angolszász jogrendszert, szociológiai irodalmat.

Azok a dolgok foglalkoztatták, amelyek általában a fiatal, olykor naivitásra hajlamos értelmiséget napjainkban is szokták: a társadalom fejlődésének, tökéletesítésének vagy átalakításának, az égető szociális problémák megoldásának lehetőségei. Surányi-Unger Tivadar körében s a professzor német nyelvű munkái nyomán a szov-

³⁵ BÁLINT Sándor: Reitzer Béláról. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Historiae Literarum et Artium*, 2. (1999). (a továbbiakban: BÁLINT, 1999.) 203–204. – LENGYEL András: Egy útkereső szociológus a két világháború közt. In: *Reitzer Béla válogatott írásai, I.* Szerk. Uő. Budapest, Országos Közművelődési Központ, 1986. (a továbbiakban: LENGYEL, 1986.) 5–66. – CSAPLÁR Ferenc: Arcképvázlatok a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának történetéhez. Reitzer Béla; Kárász Judit szociofotói. *Tiszatáj*, 1970/ 7. 653–658.

jet gazdaságpolitika törekvéseiről vitázott. Végül Imre Sándor hatására eljutott a nevelés problematikájáig. Bálint Sándorral, Heksch Ágnessel, Joó Tiborral részt vett a professzor *Neveléstudományi kérdések* című egyetem szerte ismert szemináriumának munkájában:

„A pedagógus Imre Sándor puritán erkölcsiségével, nemes, abban a korban annyira ritka elvi következetességével, humanista magatartásával kis közösséget vonzott maga köré. Számosan hallgatták a város művelt társadalmából is [...] Ilyen volt Tettamanti Béla későbbi professzor, Joó Tibor későbbi kulturfilozófus, aki Budapest ostroma alatt bombatámadás áldozata lett, jómagam, továbbá egy pénzügyigazgatósági főtisztviselő, egy jobboldali orientációjú főmérnök, Baranyai Erzsébet gyermekpszichológus, igen sok végzett, de származása miatt elhelyezkedni nem tudó hallgató. Emlékezem rá, hogy egyik egészen kiváló tanítványa Freund Ibolya jobb híján Angliába emigrált, ahol házvezetőnő lett. [...] Imre fiatal barátjában nagyra becsülte a kezdeményezést.”³⁶

Az egykori államtitkárnak a nevelés és a szocializmus problémái iránti érdeklődése, vagy talán közelebbről épp *A nevelés sorsa és a szocializmus* c. tanulmánya vezette el Reitzert a proletárnevelés kérdéséhez. 1934 márciusában ezzel a címmel a szeminárium előadássorozata keretében előadást tartott, mely kiindulópontja lett *A proletárnevelés kérdéséhez* című könyvének.³⁷

Előadásában egy külföldi szakkönyv forráselemzésére vállalkozott. Edwin Hoernle (1883–1952) német kommunista pedagógiai szakíró 1929-ben megjelent könyvét ismertette és bírálta.³⁸ Imre Sándornak nagyon tetszett az előadása és javasolta, hogy írja meg a témát doktori disszertáció formájában. Mivel a neveléstudomány csak második érdeklődési köre volt, ezért – bár motiválta tanára biztatása, de – lassan haladt a munkával. Ebben az időszakban ügyvédgyakornok lett Burger Béla mellett, ám e munkában nem találta örömét, nem tudta kiélni kreativitását. 1934 augusztusában, alkotói válsága közepén már intenzíven foglalkozott a könyvvél. Augusztus 28-án Bibónak kelt levelében azt írta, hogy „az Imre (Sándor) tanulmányon dolgozom, amely úgy látszik, mégis el fog készülni”. A tanulmány mesterük, Horváth Barna módszertani elveinek mélyebb értelmezéséről és továbbgondolásáról tanúskodik.³⁹

A könyv mintegy másfél hónapon keresztül készült, őszi kecskeméti bevonulásaig. Ekkor a Művészeti Kollégium részéről Bibó István vállalta a lektori feladatokat, és átdolgozását javasolta, amit Reitzer elfogadott. A kézirat hivatalos korrektora Vár-

³⁶ BÁLINT, 1999. 203–204.

³⁷ LENGYEL, 1986. 32–33.

³⁸ HOERNLE, 1929.

³⁹ Reitzer levele Bibó Istvánhoz, 1934. augusztus 28. Idézi: LENGYEL, 1986. 33.

konyi Hildebrand professzor lett, aki anyagilag is támogatta a munka megjelenését. *A proletárnevelés kérdéseihez* című kiadvány 50 példánya egyetemi kiadványként a Lélektani Intézet köteteinek sorát gazdagította, 750 darab pedig a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának sorában jelent meg 1935 tavaszán, gyakorlatilag egy időben Imre Sándor dedikált kötetével.

A kötet fogadtatása ambivalens volt. Barátai, tanárai pozitívan ítélték meg,⁴⁰ de a Kollégiumon belül már több bírálója akadt. Nekik nem tetszett, hogy „az egész szocialista nevelés szociológiai bírálatára tör”, hogy Hoernle nézeteinek bírálatát a teljes marxizmusra kiterjeszti.

Neveléstörténeti szempontból fontosnak ítéljük, hogy Reitzer kimutatta, hogy hibás a család funkciójának megszüntetése, a polgári nevelésügy Hoernle-féle bírálata, és groteszk az idealizált proletárnevelés a német szerzőnél, akinél ez nem a sokoldalú fejlesztést jelentette, hanem a fókusz a szakképzés fokozásán és a szakmunkások képzésén volt.⁴¹

Összegzés

Imre Sándor egodokumentumainak neveléstörténeti kontextusba helyezésével longitudinális, komparatív kép rajzolódik ki a pedagógusról és kapcsolat-hálója áttekintésének köszönhetően az őt körülvevő, korabeli szellemi elit működéséről, jelen esetben a Szegedi Fiatalok Kollégiumának pedagógiai jelentőségéről.

A hermeneutikai kvalitatív kutatásnak köszönhetően nem csupán Imre munkásságát ismerhetjük meg árnyaltabban, hanem a vizsgálat interdiszciplináris adatokkal szolgál egyéb tudományágak kutatói számára is. Imre Sándor nevelésemélettel kapcsolatos eddig ismert gondolatai pragmatikusabb színezetet kapnak a konkrét biográf esetek ismertetésével, így materializálódik az elméleti műveiből kiolvasható nemzetneveléssel kapcsolatos, holisztikus gondolatrendszer.

A vizsgálat eredményének tartjuk továbbá, hogy a mikrotörténet mint módszertani megközelítés a társadalomtörténeti-írás után nagyobb helyet és elismertséget kap a neveléstörténet-írásban is.

⁴⁰ TOMORI, 1936. 216–218. – TETTAMANTI, 1935. 84–86.

⁴¹ LENGYEL, 1986. 35.

VÁLTOZÁSOK AZ AMERIKAI ELITEGYETEMEK FELVÉTELI RENDSZERÉBEN – A HIDEGHÁBORÚ SORÁN ÉS AZT KÖVETŐEN

A múlt század huszas éveiben gyökeresen átalakult az amerikai elitegyetemek felvételi rendszere. Addig a diákjaikat tanulmányi eredményeik alapján vették fel az intézményekbe egy sikeres felvételi vizsgát követően. Viszont ez a rendszer nem volt megfelelő a társadalmilag nemkívánatos elemek kiszűrésére, ezért létrehoztak egy olyan rendszert, hogy lehetőségük legyen olyan diákokat felvenni az intézményekbe, akik megfelelnek az elképzeléseiknek. Az új rendszer központi eleme a jelentkező „jellemének” a meghatározása lett. Mint eredendően megfoghatatlant, a „jellemet” csak az képes megítélni, aki maga is rendelkezik vele – vélték az új módszer kiagyalói. Ehhez a kritériumhoz társítottak még olyan szubjektív elemeket, mint „határozottág”, a „személyiség” és a „vezetői képesség”. Ez összefüggött az érdem (merit) újradefiniálásával. Elmondhatjuk, hogy az elitegyetemek felvételi rendszerének története nem más, mint az ismétlődő küzdelem az érdem meghatározása körül.

A meritokrácia eszméje megérkezik a Harvardra

James Bryant Conant Harvard elnök (1933–1953) hozta el a meritokrácia eszméjét a Harvardra. Conant-re minden, a témában jártas szakértő úgy tekint, mint a meritokrácia megteremtőjére Amerikában. (Holott még a fogalom sem tőle származik.) Valójában az esélyegyenlőség szóhasználata volt, és osztotta a Jefferson-i demokrácia-felfogást, amely szerint a tehetség és az erény természetes arisztokráciájának van joga az irányításra.¹

Education for a Classless Society² című munkájában az osztály nélküli társadalomról álmodozik, amelynek kulcsa a tehetségesek oktatása. Az általa oly nagyra tartott

¹ KARABEL, Jerome: *The Chosen, The Hidden History of Admission and Exclusion at Harvard, Yale, and Princeton*, New York, Mariner Book, 2006. (A továbbiakban: KARABEL, 2006.) 151.

² CONANT, James B.: „Education for a Classless Society. The Jeffersonian Tradition”, *Atlantic Monthly*, May 1940, 593–602.

meritokratikus eszmének a célja nem kevesebb volt, mint a regnáló uralkodó osztály detronizálása és a kiváló tudás bázisán egy új elit létrehozása.³

Conant demokratikus meggyőződésének a fő kedvezményezettjei a zsidók voltak. 1933-ban érkezésekor az elsősök 12%-át tették ki, és a számuk fokozatosan emelkedett 14–16%-ra az évtized végére. Richard Gunmere (a felvételi ügyek dékánja 1934–1952) eltökélt volt az irányban, hogy az első évesek 10–15%-a komoly tanulmányi eredményekkel rendelkezzen, de továbbra is hangsúlyos elem maradt a jellem, a vezetői képesség és az atlétikus testalkat.⁴

National Scholarship Program – a program célja az volt, hogy a komoly szellemi képességekkel rendelkező diákokat összeszedjék az ország minden részéből (kivéve a közép-atlanti államokat, ahol nagyszámú zsidó lakosság élt). A kiválasztási feltételek között szerepelt: a kifogástalan jellem és az erős személyiségjegyek.⁵ 1938-ban a 34 ösztöndíjas diák apja foglalkozása szerint a következőképpen oszlott meg: 4-4 farmer, szerszámkészítő, autószerelő, 4 professzor, 1 orvos, 2 ügyvéd, 2 iskolai tanár, valamint 13 fő különböző gazdasági tevékenységet folytatott. A 10 fő közül, akik '38-ban diplomáztak, 5 summa cum laude és 3 magna cum laude minősítéssel végzett. Közéjük tartozott az 1935-ös évfolyam Illinois államból származó diák, James Tobin (későbbi Nobel-díjas) is.⁶

A standardizált tesztek egyre jelentősebb szerephez jutottak a felvételik során. 1937-ben a Harvard, a Yale és a Princeton bevezette az egynapos felvételit az ösztöndíjra: délelőtt szóbeli és matek, délután objektív teljesítménytesztek.⁷ Az NSP és a hasonló programok miatt váltak szükségessé ezen újfajta értékelések.

1941. december 14-től a SAT⁸ (Scholastic Aptitude Test) követelménnyé vált minden Harvardra jelentkező diák esetében. Ez a régi típusú – esszén alapuló – felvételi vizsga eltörlését vonta maga után.

³ Uo.

⁴ KARABEL, 2006. 170.

⁵ „high character would be essential” *Presidents's Report*, 1936-37. 15.

⁶ KARABEL, 2006. 175.

⁷ Uo. 178.

⁸ A SAT a teszt alapú meritokrácia születése. Az SAT vizsgához nincsenek különleges követelmények, bárki regisztrálhat és részt vehet a vizsgán. A teszt célja azonban a főiskolai felkészültség mérése. A SAT két szempontból méri a vizsgázó képességeit: 1. Mit tanult az illető a 12 éves iskolai tanulmányai során, és 2. Képes lenne-e elvégezni egy főiskolai tanulmányi programot. A SAT a készségekre és nem a bemagolt tanulásra összpontosít. <https://www.hungaryeducation.info/international-tests/sat> (Letöltve: 2021. október 10.)

A zsidókérdés a második világháborút követően

A második világháború során Hitler őrült háborúja következtében a nyugati civilizációnak sok mindent át kellett értékelnie, azért hogy fennmaradjon. Az egyik ilyen a zsidósághoz való viszony és az antiszemitizmus kérdése volt. A nácik által végrehajtott népirtás után a civilizált világban addig elfogadott szalon-antiszemitizmus is megvetendő cselekedetnek számított. Ez nagyban befolyásolta az egyetemek életét is. De a változás nem ment egyik pillanatról a másikra.

Conant már 17 éve elnökkölt a Harvardot, de hiába volt széles demokratikus meggyőződése, ekkor még érvényesült a WASP-elitét a zsidó diákok kárára előnyben részesítő politika. 1949-ben a Harvardra jelentkezők 42%-a New England-ből, a bázisterületről származott, míg a Middle Atlantic régió csak 22%-kal részesedett.

1946 októberében Conant elnök levelet kapott a zsidó alumnusoktól a „fair selection” érdekében. Ebben az évben fogadta el Massachusetts állam a Fair Employment Practice Law-t, és három évvel később ezt követte a Fair Educational Practice Law.⁹ A Harvard vezetése rájött arra, hogy a megváltozott politikai környezetben a további diszkrimináció ártana az egyetem hírnevének, ezért arra azt a stratégiát választotta, hogy fokozatosan csökkenti a zsidókkal szembeni diszkriminációt, anélkül, hogy a felvételi szabályozó politikáját teljesen feladta volna. Ennek következtében 1952-re 25%-ra nőtt a zsidó diákok aránya az elsőévesek körében. Alapelveknek számított a vak felvételi és a rászorultság alapú pénzügyi támogatás.

A Yale ekkoriban még szinte kizárólag a gazdagok egyeteme volt. A nagy állami egyetemek gyakorlatával ellentétben személyes felvételiket tartottak. Nemcsak a felvételin kellett megfelelniük, de a pénzügyi háttér is fontos volt. A Yale nagyban támaszkodott az alumnusok által végzett interjúkra, de a legdrágább Ivy League intézmény volt.¹⁰ A Yale-i eszménykép továbbra is a jóképű, szimpatikus, intelligens, kiváló jellemű fiatalember, aki egyben jó sportoló is volt. Ekkoriban a felvettek 30%-a volt Yale alumnus gyereke, és 20% részesült ösztöndíjban, akik között a tudós palántáknak számító zsidó hallgatók jelentős számban képviseltették magukat, de a Campus életében marginális szerepet játszottak. Seymour, a Yale elnöke, a háborút követően kijelentette, hogy az egyetemen nincs szigorú zsidókvóta, és az intézmény továbbra is nemzeti marad és az egész országot képviseli.

1946-tól a kiemelkedő szellemi képességű pályázók elsőbbségben részesítése vált az intézményi politika alapjává. Az új politika kifejezetten megtiltotta a faji és

⁹ SYNNOTT, Marcia G.: *The Half-Opened Door: Researching Admissions Discrimination at Harvard, Yale, and Princeton*. Routledge, 2010. 201.

¹⁰ Uo. 221.p

a vallási kvótákat. Ennek ellenére is 1950–54 között csak 7 diák került be a Yale-re a zsidó iskolának számító Bronx High School of Science-ről, amely az ország egyik legjobb középiskolája volt.¹¹

1950-ben Alfred Whitney Griswold lett a Yale elnöke (Eli Whitney, Yale 1792 leszármazottja), akit Dean Acheson külügyminiszter is támogatott (Groton '11, Yale '15). A Yale elnöke minden zsidókat sújtó diszkriminációt megszüntetett (1961–62), a zsidó diákok aránya 1962-ben már 16% lett.¹²

Princeton: Harold Willis Dodd,¹³ felsőközéposztálybeli protestáns fiú, a felvettek 2/3-ának a szülője is diplomás, a zsidó nem szívesen látott. Kiterjeszti a merítést a földrajzi terület növelése. Az intézmény tapasztalata az volt, hogy a több köziskolai gyerek felvétele nem szükségszerűen veszélyezteti az intézmény elit jellegét. A zsidó diákok diszkriminációja itt is megszűnt a hatvanas évekre.

A hidegháború időszaka

A háború után az egyetemek egyre nagyobb mértékben függtek a szövetségi grantektől és contractoktól. A Szovjetunióval való elkeseredett küzdelem során jött létre a NASA és az NDEA (National Defense Education Act) 1957-re. Tulajdonképpen ezek azt a célt szolgálták, hogy választ adjanak az orosz Sputnik programra. Vállalatok és alapítványok által finanszírozott, érdemeken alapuló nemzeti ösztöndíjprogramok indultak. Az első ilyen a General Motors által támogatott National Scholarship volt 1955-ben. Az első 70 férfi ösztöndíjasból 20 azonnal a Harvardra ment tanulni. 1956-ban aztán a jóval nagyobb National Merit Scholarship Corporation elkezdte az ösztöndíjak kiadását. A 402 ösztöndíjasból 57 fő a Harvardra ment.¹⁴

A Harvard szövetségi támogatása '53 és '63 között 36 millióról 100 millió dollárra nőtt. A felvételi során az alig több mint egy évtizede bevezetett SAT központi szerepet kezdett játszani. Ennek eredményeképp az egyetemi karok érdekérvényesítő ereje is megnőtt. Az átláthatóságot nagyban növelte, hogy az évtized végére a teszteredményeket már a diákok is megismerhették.

A Harvard tanárai növelni kezdték a nyomást a felvételi hivatalokon, hogy jobb képességű tanulókat vehessenek fel és ezáltal jobb kutatási eredményeket érjenek el. Wilbur Bender, a Harvard elnöke (1952–1960) erre válaszul az egyensúlyt próbálta

¹¹ KARABEL, 2006. 214. Levi Jackson – a Yale futballkapitánya – lett az első fekete, akit a Skull and Bones tagjává választottak 1950-ben; az első zsidó tagja 1949-ben lett.

¹² Uo. 223.

¹³ Uo. 228.

¹⁴ Uo. 259.

intézkedéseivel megőrizni¹⁵ – az egyensúlyt az állami és a magániskolák diákjai, az ösztöndíjasok és az úriemberek között.

Kistiakowsky (kémikus, 1957) a felvételi bizottság tagja kijelentette, hogy a Harvard ideálja idejétmúlt, a liberális oktatás úriember koncepcióját követi a tudományokban való elmélyülés kárára.¹⁶

Franklin L. Ford, történész vezetésével létrejött a Special Committee on College Admission, amely a felvételi rendszer átalakítására kapott megbízást. A jelentésének ajánlása lényegében a privilégiumok felszámolása volt, a Ford bizottság javaslatai egy tisztán meritokratikus modell felé vezettek.¹⁷ A Harvard előnyei mindenekelőtt az intellektus területén rejlenek. A jelentés azzal fenyegetett, hogy felborítja ezt az egyensúlyt, ami katasztrofális következményekkel járna, mivel „teljesen elválasztaná a jövőbeli tudóst a jövőbeli üzletemberrel, politikussal stb. való kapcsolattól”.¹⁸

A WASP elit hegemoniája megtört, új csoportok: zsidók, katolikusok, valamint a dél és a nyugat újjazdagjai is helyet követeltek a nap alatt. Az új osztályt Alvin Gouldner szociológus *technical intelligentsia*-nak hívja (nem keverendő az orosz eredetű értelmiség fogalmával, amely egy önmagát szellemi fölényben érző kör minden más eszmét kizáró gögjét hordozza magában), azt magasan képzett szakemberek alkotják, akiknek a bevétele, a hatalma és a státusza nem a vagyonból, hanem a tudásból és a tapasztalatból származik.¹⁹

Bender, a Harvard elnöke szerint „az osztályelső diák lehet valóban zseniális, de az igazság az, hogy a legjobb gimnazista gyakran eléggé unalmas és vértelen vagy furcsa fickó”.²⁰ Nem lett csak tisztán objektív bázisú felvételi rendszer az egyetemen.

A felvételi rendszer különleges részei

A Harvard docket rendszerét²¹ huszonnégy csoportra osztották, a hatalmasaktól (Docket B, amely nyolc Sziklás-hegységi államot fedett le) a nagyon kicsikig (Docket P, amely a bostoni latinokra korlátozódott, és Docket Q, amely a bostoni metropolisz többi részét fedte le). Ez a rendszer négy külön kategóriát is tartalmazott kizárólag

¹⁵ Uo. 250.

¹⁶ Uo. 262.

¹⁷ Special Committee, *Admission to Harvard College* 54.

¹⁸ KARABEL, 2006. 280.

¹⁹ Uo. 283.

²⁰ Uo. 284.

²¹ Uo. 286.

a magániskolák számára: Exeter és Andover (Docket L), „Válogatott New England-i magániskolák” (Docket M), egyéb New England-i magániskolák (Docket N), és a közép-atlanti államok magániskolái (Docket R). Az a tény, hogy a magániskoláknak négy saját docketjük volt egy olyan rendszerben, amely elsősorban a földrajzi elhelyezkedésük szerint szerveződött, azt is bizonyítja, hogy továbbra is kiemelt helyzetben voltak. Bár a docket rendszere alapján véve nem volt kvótarendszer, az egyes docketek számára olyan „céltértékeket” hozott létre, amelyek feltűnően közel álltak az évente felvett hallgatók tényleges számához. A Docket M („Select New England Private Schools”) célkitűzései 1961 és ’65 között 127 és 131 között mozogtak, a felvettek tényleges száma 129 és 134 között változott. Más, kevésbé kedvelt felvételi jegyzékek hasonlóan kiszámítható mintázatot mutattak, például az Docket S, amely New York City, Philadelphia és New Jersey metropoliszának állami iskoláit foglalja magában, és amely nagyjából kétszer annyi jelentkezőt tartalmaz, mint az M jegyzék, ugyanezen öt év alatt 82 és 94 között mozgott, a ténylegesen felvettek száma pedig 85 és 91 között változott.²²

A rendszer struktúrája biztosította, hogy a verseny szinte kizárólag a docketeken belül, és nem azok között zajlott.

Egy második besorolási rendszer négy dimenzió mentén értékelt minden jelentkezőt: személyes, tanulmányi, iskolán kívüli és atlétikai szempontok szerint. Ezen túlmenően a pályázókat az iskolaigazgatók és a tanárok, valamint a velük interjút készítő is értékelték. Az összes információ birtokában az egyes jelöltek egytől („Egyértelműen elfogadható. Valamilyen szempontból kiemelkedő, minden tekintetben erős”) kilencig („Egyértelműen elutasítandó. Komoly gyengeség”) terjedő általános minősítést kapnak.²³

Ennek a rendszernek több aspektusa is szembetűnő. Először is, az akadémiai rangsor csak egy volt a négy dimenzió közül. Másodszor: az atlétikai képességeket – amelyeket könnyen be lehetett volna vonni a tanórán kívüli rangsorolás alá – olyan fontosnak tartották, hogy teljesen külön értékelték az összes pályázót, beleértve azokat is, akik kevésbé vagy egyáltalán nem mutattak atlétikai tehetségre utaló jeleket. Harmadszor – és ez a legjelentősebb –: külön rangsorolták a rendkívül szubjektív „személyes” dimenziót.

A felvételi személyzetnek kiosztott kódolási útmutató viszonylag kevés betekintést nyújtott abba, hogy milyen szempontok alapján rangsorolják a jelentkezőket a „személyes” jellemzők alapján. A személyes értékelés jobban jelezte, hogy mely jelölteket fogják végül felvenni, mint az objektívebb tudományos értékelés.

²² Uo. 287.

²³ Uo. 288.

A harmadik nagy rendszer tizenkét kategóriába sorolta a pályázókat. A tipológia minden diák aktájának szerves részét képezte. Ennek megfelelően az első olvasó a jelöltnek egy kódbetűt rendelt, amely az általa megtestesíteni vélt társadalmi típus rövidítése volt. Ez a kód elkíséri a jelölt aktáját a felvételtől vagy elutasításról szóló döntés meghozataláig. Minden pályázót az egyik kategóriába kell sorolni, és a legnehezebben tipizálható pályázókat a maradék kategóriába kell sorolni a kategóriák közül.

1. S Első osztályú tudós a Harvard tanszéki kifejezéssel élve.
2. D jelölt elsőszámú erőssége az akadémiai erőssége, de nem tűnik elég erősnek ahhoz, hogy S-nek minősüljön.
3. A All-American – egészséges; egyszerű sportolói erősségek és stílus, talán némi iskolán kívüli részvétel, de nem a legjobb tanulmányi eredményekkel párosul.
4. W Mr. School – jelentős iskolán kívüli és talán (de nem feltétlenül) sportolói részvétel, valamint kiváló tanulmányi eredmény.
5. X Cross-country stílus – stabil ember, aki csak kitartóan dolgozik, dolgozik, dolgozik nem hagyja abba, amikor a legtöbbet abbahagynák. Nagyrészt kitarással és következetes erőfeszítéssel ér el eredményeket.
6. P PBH [Phillips Brooks House] stílus: a tevékenységekben és a személyes ügyekben.
7. C Kreatív zene, művészet; írás.
8. B Boondocker – igénytelen vidéki háttér.
9. T Taconic – kulturálisan depressziós háttér, alacsony jövedelem.
10. K Krunch – fő erőssége az atlétika, leendő egyetemi sportoló.
11. L Lineage – a jelöltet valószínűleg nem lehetne felvenni anélkül az extra plusz nélkül, hogy egy harvardi alumnus vagy egy kari oktató fia, vagy egy helyi fiú, aki kötődik az egyetemi közösséghez.
12. O Egyéb – a fentiek közül egyik sem alkalmazható.

Ezek a jellemzők nagyjából három csoportra oszthatók: a társadalmilag és kulturálisan hátrányos helyzetűeket előnyben részesítő (B és T), a kiváltságos csoportokat előnyben részesítő és a maradék, amely a személyes tulajdonságokat (X és P) vagy a tanórán kívüli tevékenységekben (VV vagy C) vagy az atlétikában (A vagy K) elért eredmények alapján részesíti előnyben.²⁴

A hátrányos helyzetűeknek járó Federal Opportunity Grants 1966-ban a felvettek 10%-ának jutott, ami 118 főt takar.

²⁴ Uo.

Fizető vendég (paying-guests): így nevezték azokat, akik képesek voltak az iskolák borsos tandíját kifizetni. De ez a réteg nem volt széles. A '60-as években készült kimutatások szerint 10 000 olyan potenciális ifjú lakott az országban, akinek a családjában a jövedelem elérte a 15 700 \$-t, és a vSAT pontjai elérte a 600-at. Ha 550 SAT pont is elég, akkor ez a szám megduplázódik.²⁵

Anti intellectual *Country Club – Princeton*: a „rendkívül csinos északi szőkék, a legjobban öltözöttek és a legjobb modorúak” aránya a legmagasabb – mondta róla Bender.²⁶

A felvételi interjúk elkészítését az alumnusok vállalták magukra. Az egyetemen a társadalmi megoszlás a következőképpen festett: a ranglétra tetején egy elit boarding schoolban végzett epizkopális, vagy presbiteriánus diák állt, akinek az apja is a Princeton hallgatója volt. Legalul helyezkedett el az állami iskolát végzett, talán zsidó diák, akinek még ösztöndíjra is szüksége volt a tanulmányai elvégzéséhez.²⁷ Az eating club rendszer reprezentálta legjobban az intézmény szigorú osztályrendjét. (1958-ban John D. Rockefeller dédunokája, Steven C. Rockefeller volt a legnagyobb presztízsszerű eating club, az Ivy elnöke.²⁸) A legalantasabb eating clubnak, a Prospect számított, itt koncentráltak az egyetem zsidó származású hallgatói. (Az Ivy-nak ekkor 2 zsidó tagja volt.) A demokratikus berendezkedés felé való elmozdulást jelentette, hogy az intézmény létrehozott étkezési és társadalmi együttlétre alkalmas helyet azok számára, akik a klubrendszeren kívül rekedtek.

A club rendszer megroppanását az 1958-as Dirty Bicker²⁹ hozta el, amikor is döntöttek arról, hogy ki melyik klubba nyer meghívást. Eredete a klubszelektivitás és a százszázalékos elv közötti konfliktusban rejlik. Erre válaszul jelentette ki a Prospect vezetője, Myron Margolin, hogy az ajtajuk mindenki előtt nyitva áll. Ez felvetette azt a kérdést, hogy hogyan definiáljuk a 100 százalékos, vajon a korábbi évekhez hasonlóan olyan diákról van-e szó, aki nem kapott ajánlatot egyik klubból sem, vagy a Prospect új, nyílt felvételi politikája azt jelenti, hogy definíció szerint nem lesz többé 100 százalékos? Margolin szerint az a diák, aki nem akart csatlakozni a Prospecthez és nem kapott más ajánlatot, maradt a 100%-os kategóriában. Tíz nap elteltével az ajánlatok nélkül maradt 35 emberek száma 23-ra csökkent, 6 alapvetően a Prospecthez szerződött, 4 az utolsó pillanatban kapott meghívást más kluboktól, és

²⁵ Uo. 291.

²⁶ BENDER, Wilbur J.: „Speech to class of '27,” 3 May 1947, HUA, 19.

²⁷ SELDEN, William K.: *Club Life at Princeton: An Historical Account of the Eating Clubs at Princeton University*, Princeton Prospect Foundation, 1994. (A továbbiakban: SELDEN, 1994.)

²⁸ RICH, Frederick, C.: *The First One Hundred Years of the Ivy Club*. Princeton, N.J., Ivy Club, 1979. 192.

²⁹ SELDEN, 1994.

ketten úgy döntöttek, hogy csatlakoznak a Wilson Lodge-hoz, az átmeneti alternatív létesítményhez.³⁰ A 23 fennmaradó közül 15 volt zsidó – ezt hangsúlyozta aztán a sajtó is, továbbá azt is kiemelte, hogy az eleinte elutasított 41 fő között találtatott 7 (a 16-ból) National Merit Scholars ösztöndíjas másodéves is. Rockefeller arra a következtetésre jutott, hogy a jelenlegi rendszer „az egyes hallgatók jóléte iránti érzékenység hiányát jelenti, feszült légkört teremt az egyetemen, és nyilvánosan szégyent hoz a Princetonra”.³¹

A megváltozott környezet miatt az ötvenes évekre a klubrendszer nagy versenyhátránnyá vált az intézmény számára. Az 1960-as jelentés a felvételiről a briliáns koponyák speciális kezelését javasolta és az akadémiai kritériumok erősítését szorgalmazta a jelentkezők kiválasztása során.

A Yale egy dinasztia, talán a legelismertebb az összes Ivy League főiskola közül.³²

A Yale megkülönböztető jellegének az alapja a magániskolákkal való szoros kapcsolata. Arthur Howe Jr.-ban mint a felvételi hivatal vezetőjében a bentlakásos iskolák igaz barátot szereztek. Kidolgozott egy rendszert, amelyben a kijelölt középiskolákból érkező jelentkezők korai A (a felvételi gyakorlatilag garantált), B (még mindig versenyben) vagy C (az elutasítás gyakorlatilag garantált) besorolást kapnak.³³ A rendszer alapja a felvételi tisztviselők és a bentlakásos iskolák igazgatói közötti bizalom és kölcsönös megértés volt, akiknek közös volt az értékrendjük. Howe meggyőzte a Harvardot és a Princetont, hogy adaptálják az ABC rendszert, és ennek eredményeként nagy számú helyet lefoglaltak az elsőévesek között a magániskolák tanulóinak. Howe felvételi politikájának az alapja az a követelmény volt, hogy a jelentkezőknek mind okosnak mind jellemesnek kellett lennie.

A Yale komolyan vette a személyes ígéretet: 1–9-ig osztályozták őket. Az ígéret mint személyiség – nem pedig mint diák – gyakran a döntő tényező volt a jelentkező sorsának eldöntésében. A Yale „a jelölt szellemiségét, az önzetlenséget, a feddhetlenséget és az őszinteséget”³⁴ vizsgálja. Nem meglepő, hogy 1960-ban a hallgatók negyede 182 cm-nél magasabb volt.

A Doob-jelentés³⁵ maga volt a meritokratikus manifesztum. A következtetés kettős volt: azokat a pályázókat, akiknek az eredményei rendkívül ígéretesnek mutatják a folyamatos szellemi teljesítményt, minden más kritériumra való tekintet nélkül

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² KARABEL, 2006. 322. Time magazin 51.

³³ LEMAN, Nicholas, *The Big Test: The Secret History of the American Meritocracy* (New York: Farrar, Straus, 1999), 141–142

³⁴ Uo. 150.

³⁵ KARABEL, 2006. 322.

fel kell keresni és fel kell venni. Minden más felvételi kérelmet annak fényében kell elbírálni, hogy a Yale mindenekelőtt szellemi vállalkozás, és hogy következőképpen az itt oktatottaknak olyan szellemi képességekkel kell rendelkezniük, amelyek minden szakaszban megfelelnek az oktatási folyamat követelményeinek.

Brewster-kora, az új Yale születése

Kingman Brewster Jr. – a WASP elit tagja, egy Mayflower leszármazott – elnöki időszaka hozta el a Yale számára a régi korszak lezárását és egy új kezdetét. Maga volt a patrícius reformer, aki a Harvard Law School professzori székét hagyta ott és vágott bele élete legnagyobb feladatába. Apja washingtoni lobbista volt, akinek politikai nézetei jóval a republikánus fősodortól jobbra helyezkedtek el. Ezt mi sem példázza jobban, minthogy az öreg Brewster szentül hitte, hogy a Smith College (ahová lánya is járt) a kommunizmus melegágya és Franklin Delano Roosevelttel valójában zsidó volt és Rosenfeldnek hívták.³⁶

Intézkedései akörül forogtak, hogyan lehet a Yale-t versenyképessé tenni akkor, amikor a posztindusztriális társadalom speciális tudást kíván. Jobbkeze a felvételi hivatal élére 29 évesen kinevezett Inky Clark lett, akinek az apja nem végzett főiskolát, ellenben az anyja igen. Döntöttek, hogy a korszellemmel összhangban átalakítják a Yale-t. A Yale először is és mindenekelőtt intellektuális vállalkozás³⁷ – mondotta Brewster.

Az Admission Policy Board elnöke az a James Tobin volt, aki a National Merit Scholarship keretében került a Harvardra, még 1935-ben. 1965-ben a Board támogatta Clarkot abban, hogy a kiválasztott középiskolák jelöltjeinek ABC csoportosítását megszüntesse³⁸. A bentlakásos iskolák diákjai többé nem élveznének a felvételi eljárásba beépített előnyt. 1965-ben még 160 diák érkezett a boarding schoolokból, 1966-ban már csak 100 és mindeközben a Bronx Science-ből 1 főről 7-re nőtt a hallgatók száma. Az új politika a sokszínűséget és a különleges tehetséget hangsúlyozta a sokoldalú emberrel szemben.

A reformok pénzügyi fedezetét az állami kutatási pénzek jelentették.

³⁶ Uo. 338.

³⁷ Uo. 366.

³⁸ KARABEL, 2006. 355.

1. táblázat³⁹

	1954–55 (\$ 21 739 millió)	1964–65 (\$ 55 458m)
Alumni hozzájárulás	\$ 5,3 millió 24 %	\$ 9,2 millió 16,5%
Állami kutatási pénzek	\$ 1 millió 4,6%	\$ 12,7 millió 22,9%

A hatvanas években a Yale hallgatóinak majdnem a harmada volt ösztöndíjas. A Yale-en alapelvnek számított, hogy az ösztöndíjasnak dolgoznia is kellett. 14 óra/hét volt a meghatározott idő (you don't get something for nothing). Ezt 1966-ban törölték el. (mégis van ingyen ebéd...)

A felvételit intéző személyzet nagy részének lecserélésével Clark különösen a „mélyen gyökerező” antiszemitizmus légkörét akarta megszüntetni, amelyet fiatal felvételi tisztviselőként tapasztalt.⁴⁰ Hirtelen a Yale New York City azon iskoláiból is kezdett diákokat magához csábítani, amelyeket eddig elkerült. A Yale földrajzi sokszínűsége helyezett történelmi hangsúlyra nem kis részben abban a törekvésében gyökerezett, hogy korlátozza a zsidó hallgatók számát, és a földrajzi tényezők megszüntetése a felvételi eljárásban megszüntette a zsidó beiratkozás fontos akadályát.⁴¹ Ennek megágyazott, hogy a '30-as évektől a '60-as évekig az antiszemitizmus jelentősen csökkent a jól szituált városlakók és a keleti államok lakosai körében. 1966-ra a polgárjogi mozgalmak is jelentősen átformálták az erkölcsi tájat és a diszkrimináció bármilyen formáját erkölcsileg elfogadhatatlannak tartották már.

2. Táblázat⁴²

*Az alumnus gyerekek és a zsidó tanulók arányának a megváltozása
a Yale-en az 1960-as években*

%	Alumnus gyerek	zsidó származású
1960	20	12,9
1965	18	15
1966	10	30

A földrajzi határok eltörlése a felvételi során megduplázta a zsidó hallgatók számát.

Elmondható, hogy Brewster és Clark regnálása alatt a Yale sokkal meritokratikusabb intézménnyé vált, mint akár a Harvard, akár a Princeton, de még kevésbé a Tobin-féle oktatók által kedvelt tiszta akadémiai meritokrácia mintapéldányává (mint a sokat emlegetett francia École Supérieure). Az intellektus és a meritokratikus elv

³⁹ A táblázatok szerkesztéséhez az adatok: a KARABEL, 2006. kötetből.

⁴⁰ Uo. 364.

⁴¹ Uo.

⁴² A táblázatok szerkesztéséhez az adatok: a KARABEL, 2006. kötetből

hangsúlyozása az új felvételi politikában valódi változást jelentett a Yale számára, és ellenállást váltott ki.

Akárhogy is van a változásokat, megvalósító Brewster-ről nem lehet azt mondani, hogy egy radikális, bomlasztó szélsőbalos ember lett volna. Inkább csak egy olyan csoport tagja volt, amely arra törekedett, hogy jobbá tegye az egyetemet. Brewster maga egy mintapéldánya volt a reformer patríciusnak, s úgy vélte, hogy az üzletemberek reakciós szárnya – a szükséges reformokkal szembeni rendíthetetlen ellenállásával – a szabad vállalkozás rendszerét semmisíti meg.

A feketék beillesztése az elitképzésbe

1954-ben a legfelsőbb bíróság történelmi döntése – a *Brown v Board of Education* – megállapította, hogy a szegregált iskolák alkotmányellenesek.⁴³

Dulles (Princeton 08) külügyminiszter felfogta, hogy a diszkrimináció árt az USA nemzetközi pozíciójának és a civil mozgalmak támogatását pártolta. Harc volt ez 1,2 milliárd lélekért, a szabadság és a kommunizmus között. Ebben a nemzetközi helyzetben az USA-nak a szegregáció fenntartása politikai öngól lett volna.

A három nagy egyetemen 1960-ban 3000 elsőéves kezdte meg a tanulmányait. Közülük mindössze 15 volt fekete. Egy évtized alatt viszont számuk majdnem meghúszszorozódott és 280 főre nőtt.

1964-ben Brewster tiszteletbeli doktorrá avatta Martin Luther Kinget. Egy '60-as évek közepi felmérés szerint a feketék 1,2%-a képes 500 vSAT pontot elérni és 0,3%-uk 550-t. Clark rájött, hogy a feketéknek rugalmas akadémiai felvételi szabályok kellenek. 1965–66-ban felvételi hivatalnokok látogattak meg majd 1000 iskolát, tehetségeket keresve. Ekkor kerül a felvételi bizottságba az első fekete. Az Educational Opportunity Grant keretében 35 fekete diák tanult a Yale-en.⁴⁴

A pozitív diszkrimináció felgyorsításához nagymértékben hozzájárultak az olyan nagyvolumenű faji zavargások, mint az 1965-ös Watts riot vagy a '67-es felkelés Newarkban és Detroitban. Ez világossá tette, hogy szükség van egy fekete vezetőrétegre, mert különben a rendszer polgárháborúban végződik és össze is omolhat.

Az udvariasság úri fogalmának teljes összeomlása jelképévé vált az esemény – 1968. április 23. radikális diákok elfoglalták a Columbia Egyetem Hamilton Hallját és a dékánt bezárták saját irodájába. 1969 januárjában Clark találkozott a feketék

⁴³ McADAM, Douglas: *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–70*. Chicago, University of Chicago Press, 1999. 242–243.

⁴⁴ SKRENTNY, John D.: *The Ironies of Affirmative Action*. Chicago, University of Chicago Press, 1996. 72.

szervezetével, akik azt követelték, hogy 12% legyen a feketék aránya az intézményben. Clark belement, de Brewster ellenzett mindenféle kvótát. 96 fekete (71 férfi és 25 nő) nyert végül felvételt, a '69–70-es évfolyamban.⁴⁵

A Yale fizette segély összegének a felét fekete diákok kapták. '71-ben már 31 ázsiai, 77 fekete, 22 mexikói és 6 puerto-ricói koptatta az egyetem patinás kövezetét.

A Princetonon 1960-ban a 800 elsőévesből egy fő volt fekete. Az új felvételi ügyekért felelős igazgató, E. Alden Dunham eltökélt volt abban, hogy növelje a feketék számát az intézményben. Az 1962-es Woodrow Wilson Schoolban rendezett diákonferencia is egy olyan felhívást tett közzé, amelyben szorgalmazták a felvett fekete diákok számának növelését. 1964-ben megjelent az egyetemen az első fekete adminisztrátor is.

A feketéknek itt speciális feltételeket kellett kialakítani, akárcsak a Yale-en, mert vSAT és mSAT pontszámuk jó százassal kevesebb volt, mint fehér társaiké (550, 590).⁴⁶ A program fényes sikerrel zárult és 1970-re a hallgatók 10,4%-a volt fekete és ehhez jöttek még a hispanók és az indiánok is. 1972-re már a felvett hallgatók 16,5% volt nem fehér, egy röpké évtized és a valamikori szegregátum a megnyitottabb elit-egyetemmé válik.

A sordöntő 1960-as évek elején a Harvard rendelkezett a legjobb reputációval a feketék körében. Richard T. Greene volt az első fekete hallgató, aki az egyetemre járt, még 1865-től. Onnantól 1941-ig 165 fekete nyert felvételt a legjobb amerikai egyetemre. A feketék felvételének katalizátora a National Scholarship Service and Fund for Negro Students (NSSFNS) + Taconic Foundation voltak. Mielőtt elkezdtek a Harvardot, a nyarat az Andover-n (híres bentlakásos magániskola) töltötték, hogy felkészüljenek a Harvardra. A létszámukat azonban sziszifuszi munka volt növelni, mivel 1965-ben is a jelentkező feketék közül csak 42-nek sikerült 500 vSAT pontnál többet elérnie. Ennél sokkal fontosabb viszont, hogy míg az összes hallgató 3%-a, addig a feketék 88%-a kapott ösztöndíjat (színvak ideológia). A felvételi eljárás során hasonló kategóriába kerültek, mint az alumnus gyerekek és az atléták, mert még az évtized végén is óriási különbség volt köztük és a többi diák között a SAT pontszámot tekintve. (fekete: 1202, fehér: 1385). Viszont azt mutatja a statisztika, hogy 1973-ban a felvett feketék háromnegyede családi helyzetét tekintve nem volt hátrányos helyzetű.⁴⁷

Mindeközben a többi kisebbségnek is ki kellett képezni a vezetőrétegét. 1973-ra így nézett ki a latinok, indiánok és ázsiaiak aránya: Yale: 7,4%, Princeton: 5%, Harvard: 6,7%.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ KARABEL, 2006. 395.

⁴⁷ Uo.

50 év pozitív diszkrimináció után nem lehet azt mondani, hogy ez sikertörténet.

A fekete és hispano diákok aránya 35 éve változatlan. A fekete diákok az első évek 9 százalékát teszik ki az elit iskolákban, míg a főiskolás korosztály 15%-át.⁴⁸

3. Táblázat⁴⁹

2015/%	fehér	ázsiai	hispano	fe fekete	kevert
Harvard	47	24	13	8	7
Yale	51	21	15	8	5
Princeton	49	26	13	8	5

Az ázsiaiak az új zsidók?⁵⁰

A Yale-en és a Princetonon az ázsiaiak is alanyai a pozitív diszkriminációnak, a Harvardon ellenben nem. Az új 1965-ös amerikai bevándorlási törvény következtében az államokban élő ázsiaiak száma 3,6%-ról 6,5%-ra nőtt. Ez a számok nyelven a következőképp alakult: a '60-as évekbeli 1 millió főről 1980-ra 3,6 millióra, 2000-re pedig 11,9 millióra nőtt.⁵¹

Ez az egyetemeken úgy csapódott le, hogy az ázsiai diákok a zsidókhoz hasonlóan jó tanulónak számítottak, ellentétben a feketékkel. 1987-ben a felvett ázsiai hallgatók kombinált SAT száma 1467 (v742, math725) 112 ponttal volt magasabb, mint a fehérek: 1355 (666, 689). Ezért a Harvard szövetségi vizsgálatot kapott a nyakába 1988-ban a UCLA-el egyetemen.⁵² Azzal fenyegették őket, hogy a szövetségi forrásokat megvonják tőlük, ha az 1964-es Civil Rights Act nondiscrimination clausulája sérül. A vizsgálat végül is arra a következtetésre jutott, hogy az ázsiaiak az alumnus és az atlétika szempontok figyelembe vételével nem nyertek felvételt.⁵³ Azt is megállapították, hogy az alumni gyerekeknek adott kedvezmények nem sértik az 1964-es törvényt.

⁴⁸ ASKHENAS, Jeremy–PARK, Haeyoun–PEARCE, Adam: Affirmative Action, Blacks and Hispanics Are More Underrepresented at Top Colleges Than 35 Years Ago, *The New York Times*, Aug. 24, 2017. https://www.nytimes.com/interactive/2017/08/24/us/affirmative-action.html?action=click&module=Top Stories&pgtype=Homepage&_r=0 (Letöltve: 2021. október 5.)

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ LINDSAY, Rober: Colleges Accused of Bias to Stem Asians Gains. *New York Times*, 19 January 1987.

⁵¹ BELL, David A. *The Triumph of Asian-Americans: America's Greatest Success Story*. *New Republic*, 15 and 22 July 1985, 24–31.

⁵² Uo.

⁵³ KARABEL, 2006. 504.

Az egyetem avval védekezett, hogy a Harvardra jelentkező ázsiaiak száma 1976 és 1985 között megháromszorozódott, és arányok 3,6%-ról 10,8%-ra nőtt.

4. Táblázat⁵⁴

	fehér	fekete	latino	ázsiai
SAT pontátlag (1991)	1400	1290	1310	1450

Női emancipáció

1930-ban a nők alkották az összes egyetemi hallgató 43%-át és a doktoranduszok 18%-át, 1960-ban 36% az alapképzéses és 10% a doktori hallgató. A Sputnik versenyben azonban a nőket ért diszkrimináció miatt nem volt tolerálható, hogy elveszsenek a tehetségek, mert ez már nemzetbiztonsági kérdéssé vált. Brewster maga nem volt a koedukáció híve. Úgy vélte a nők alapjaiban különböznek a férfiktól és az ő javukat szolgálja, ha olyan oktatásban részesülnek, amelyek ezeket a különbségeket figyelembe veszik.

1966-ban a Tobin bizottság kiemelkedően fontosnak tartotta a koedukációt a Yale-en.

„Mint egy villámcsapás a semmiből”⁵⁵ – Gardner Patterson közgazdász professzor a Princetonon (Wilson School) vezette a bizottságot, amely a nők arányának növelését szorgalmazta. Az általa fémjelzett 1968-as jelentés aztán a Yale-re is hatással volt. A koedukáció kérdése csak az alapképzés területén jelent meg, mert a diplomás programokon a nők aránya elérte a 20%-ot az Ivy League-ben.

Az egyetem hallgatóinak 95%-a támogatta a koedukációt, amit jelzett, hogy 1968 szeptemberében a hallgatók gyűlése is kiállt a terv mellett. Miután megsúgták a Princeton vezetésének, hogy a Yale 1969 őszétől koedukált lesz, ezért úgy döntöttek, hogy 1969 januárjától már női kontingenst is fel lehet venni az egyetemre.⁵⁶ Eleinte 4:1-es férfi-nő arányban gondolkodtak, ennek eredményeképp a felvett nők még a férfiaknál is elitebbnek számítottak. Aztán hamarosan feladták ezt is – 1974-ben az elsősök 34%-a volt nő.

A Harvardon némileg más volt a helyzet, mert 1879-ben létrejött az egyetem női testvérintézménye, a Radcliffe, amely intézmény 1943-tól Harvard-diplomát adott

⁵⁴ A táblázat szerkesztéséhez az adatok: a KARABEL, 2006. kötetből

⁵⁵ Uo. 434.

⁵⁶ Uo. 435.

ki. 1969-ben aztán eljött az idő a felvételi tárgyalások megkezdésére azon az alapon, hogy az egyenlő arány elve nem megvalósítható.⁵⁷

A National Organization of Women (NOW) három vezetője személyesen találkozott a Harvard elnökével, hogy az 1/1-es arány melletti állásfoglalásra bírják.⁵⁸ 1971-től egy holland származású elnöke volt a neves intézménynek, Derek Bok, és 1974-re már a felvettek 37%-a nő volt. Innen már csak egy lépés volt, hogy a Harvard és Radcliffe felvételi hivatalait egyesítik. 1980-ra pedig már a nők aránya 40%-ra ugrik.⁵⁹

A protestáns elit hanyatlása⁶⁰

Az 1960-as évek végére a WASP elit elvesztette önbizalmát és legitimációjának egy jelentős részét. Az amerikai társadalom arisztokratikus köztársaságból plebejus demokráciává alakult át. A '70-es évekre már nevetségesnek tűnt az az állítás, hogy az elitet felsőbb jellemű és ítélőképességű emberek kell, hogy alkossák⁶¹. Az átalakulás mögött azonban mindenhol a WASP elitet találjuk, amelynek a progresszív ága vitte végbe ezt az osztályöngyilkosságot. Elmondhatjuk, hogy a bukásukat saját maguk idézték elő. Egy megfigyelő szavaival: „Semmi sem kényszerítette a Harvardot és a Yale-t, hogy változtassanak a szokásaikon. Maguktól tették; ők indították el önként a dolgokat, hogy helyet csináljanak egy új elitnek.”⁶² A drasztikus változások ellen a Yale és a Princeton alumni is fellázadt, de felemás eredménnyel, a Princetonn helyreállították bizonyos szinten az alumni szerepét, de a Yale-n az inclusion maradt a fő irány⁶³.

1975-re a három nagy intézmény teljesen átalakult, és olyan diákság járt az intézményekbe, amely körvonalai ma is látszódnak. 1976-ra már a nők teszik ki a felvettek harmadát, a színesbőrűek 15 és a zsidók pedig 19%-ot.

Azt nem szabad elfelejteni, hogy ezen egyetemek célja mindig is a következő generációk elitjének a képzése volt. Ezért fontos szempont maradt a személyes tulaj-

⁵⁷ Uo. 440.

⁵⁸ Uo. 442.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo. 478.

⁶¹ Uo. 481.

⁶² GELENTER, David: How the Intellectuals Took Over (And What to Do About It). *Commentary* 103 no.3 (March 1997), 36.

⁶³ KARABEL, 2006. 479.

donságok hangsúlyozása, mert a szubjektív tényező alkalmazásával a társadalmi elit szabályozni tudja, hogy kiket enged tagjai közé.

Ezek az egyetemek a 2000-s évekre pénzügyileg is roppant gazdaggá váltak.

5. Táblázat⁶⁴

Az alapítványok vagyona, milliárd \$

Év	Harvard	Yale	Princeton
1946	160 millió	108 millió	34,9 millió
1990	4,9	2,59	2,4
2000	19	10,05	8,46
2004	22,6	12,7	9,6
2019	38,3	29,3	25,9
egy tanulóra vetítve (2000)	1,049 millió \$	0,915 millió \$	1,321 millió \$

Ez azonban nem akadályozta meg a Yale-t, hogy a '90-es évekre pénzügyi zavarokba kerüljön.⁶⁵ '90–91-ben Schmidt elnök drasztikus megszorításai tiltakozásokat váltottak ki, sőt 1993-ra újra felmerült a need-blind politika feladása. 1992-ben aztán Schmidt távozásával egyidejűleg a Yale bejelentette, hogy kampányt indítanak 1,5 milliárd dollár összegyűjtésére, hogy stabilizálják az egyetem pénzügyi helyzetét. 5 év alatt aztán 1,7 milliárdot sikerült összegyűjteni.⁶⁶ 1993-ban aztán megtörtént az egy emberöltővel korábban még elképzelhetetlen dolog: Richard Levin személyében zsidó elnöke lett az egyetemnek. Ő aztán egyből meghirdette a World University-t. A Yale arra törekszik, hogy vezetőket neveljen az egész világ számára. Ennek részét képezte a 2000-ben indított World Fellow Program a külföldi hallgatók részére, melynek eredményeképp az 1999-s 5%-ról 2002-re 10%-ra nőtt az arányuk. (Ekkor a Harvardon 6,8%-ot tett ki.)⁶⁷

A Princeton előbb választott zsidó elnököt, 1988 januárjától Harold Shapiro töltötte be a posztot. A felvételi dékán ezidőtájt az ír bevándorlók leszármazottja Fred Hargadon lett, aki előtte a Stanfordon töltötte be ezt a posztot. Ez a felállás még harminc évvel korábban is teljesen elképzelhetetlen lett volna. A nők aránya viszont 44%-ra nőtt (az 1150 főből). Ellenben a zsidó hallgatók körében csökkent az intézmény népszerűsége, sőt a '80-as években egy nosztalgia is érezhető volt az Eating

⁶⁴ A táblázatok szerkesztéséhez az adatok: a KARABEL, 2006. kötetből; valamint <https://www.usnews.com/education/best-colleges/the-short-list-college/articles/10-universities-with-the-biggest-endowments> (Letöltve: 2021. szeptember 5.)

⁶⁵ KARABEL, 2006. 515.

⁶⁶ Uo. 517.

⁶⁷ Uo. 519.

Clubok irányába.⁶⁸ Aztán a Princetonnak női elnöke lett, Shirley Tilghman személyében.

Közben a diversity barátai megtámadták a korai felvételi rendszerét, amely a jobb iskolákból jövő privilegizált jelölteket hozta helyzetbe. A korai felvételi döntés ezért átalakult korai akcióvá. 1995–96-ban a Yale-re 415 diákok vettek fel a korai felvételi döntés alkalmazásával.

Meritokrácia

A kifejezés maga Michael Young nagy szatírájából való (*The Rise of the Meritocracy*, 1958; itt a merit $M=I+E$, vagyis intelligencia és erőfeszítés).⁶⁹ Olyan társadalomra utal, amelyben a felemelkedés nem a születési előjogokon, hanem a tehetségen és a teljesítményen alapul. Young szerint a meritokrácia maga a probléma, mert elterelte a figyelmet a szegénység és az egyenlőtlen életkörülmények valós problémáiról a korlátlan társadalmi mobilitás álságos keresésével.

Young szerint az egyenlő feltételek feladása maga a tragédia. Young szerint az esélyegyenlőség – a szent amerikai meritokratikus alapelv – az egyenlőtlenek esélyegyenlőségét jelenti.

A meritokráciában a felsőbb osztályokat már nem gyengíti az önbizalomhiány és az önkritika, a kiváltságok tudják, hogy a siker a saját képességeik, erőfeszítéseik és tagadhatatlan teljesítményük jogos jutalma. Az alsóbb osztályok pedig tudják, hogy megvolt a lehetőségük és nincs más választásuk, mint alacsonyabb rendűségük elfogadása, nem a lehetőségek hiánya, hanem saját hiányosságaik miatt.

Noha a meritokrácia kezdetben számottevő társadalmi mobilitást hoz, de idővel kitermel egy elitet, amelyik örökletessé válik; az öröklődés és az érdem elvei találkoznak. Látszólag a meritokratikus társadalom sokkal toleránsabb a gazdasági egyenlőtlenség felé, mint a nyilvánvalóan osztálytársadalmak.

2001-ben Young igazolva látta félelmeit: a meritokraták új rétegének kialakulása, akik úgy gondolják, hogy megérdemlik, amit csak kaphatnak, és valójában az erkölcs az ő oldalukon áll, valamint a kiváltságosok új osztályának felemelkedése, akiknek kiváltságos bizonyítványaik vannak, és rendelkeznek önmaguk reprodukálásának eszközeivel.⁷⁰

⁶⁸ Uo. 530.

⁶⁹ Uo. 555.

⁷⁰ Uo. 556.

Young végső figyelmeztetése: elhanyagoljuk a meritokrácia árnyoldalait, és ez a gondatlanság a közösségünk fennmaradását veszélyezteti, mivel ez a rendszer kevésbé rugalmas, mint az osztályalapú társadalmak.

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

- Abloczy Balázs 107
Ádám Lajos 164
Ádám Zsigmond 60
Agyagási Sándor 165
Ambrus Ilona 91
Antal Gyula 165
Arany János 38
Back Bernát 184
Bacsó Jenő 92
Baden-Powell, Robert 44
Bajcsy-Zsilinszky Endre 193–194, 204–206, 219
Balásfalvi Kiss Albert 93
Bálint Sándor 230, 239–240
Balogh Béla 164
Balogh Elemér 160–161, 163
Balogh István 34
Balogh Jenő 81
Balogh Zsigmond 53
Banner János 142
Barabás Tibor 56
Bárány Ignác 41
Baranyai Erzsébet 240
Baranyai Zoltán 74
Baranyi Tibor 185, 188
Bárdi Nándor 157
Barna László 202, 223
Barta János, ifj. 80
Bartók Béla 239
Bartók György 74, 142, 225
Basch Ferenc 200, 219
Batalka Krisztina 22, 25–27, 29, 200
Báthory István 188
Belágh Barna 164
Bene Kálmán, dr. 56
Benedek Elek 7, 85
Beneš, Edvard 194
Benkő Sándor 73
Berczik Árpád 208
Berde Károly, vitéz, dr. 63, 70–72
Berinkei Dénes 201
Berkovics Imre 56
Bernolák Nándor 79, 81
Berta Eszter 99
Bertók Béla 160, 162–163
Bethlen Gábor 38
Bethlen István 14–15, 17, 82, 173, 180, 191, 221–222
Bethlen Istvánné 145
Bibó István 226, 240
Bielek Aladár 88
Bíró Jenő 85
Bíró József 141
Bisztray Gyula 154
Bittó Béla 164
Blénessy János 34
Bleyer Cecília 201
Bleyer Ferenc 200, 220
Bleyer Jakab 191–224
Bleyer Jakabné Wilhelmine Holzinger 199
Bodó Jenő 31
Bókay Zoltán 92
Borsody István 158
Bozóky Károly 58
Bödök Gergely 80
Böjthe Sándor 165
Böss, Philipp 200

Braham, Randolph L. 130
Brewster, Kingman, Jr. 251–253, 255
Brunowszky Rezső 39, 55
Buday György 225–226, 230
Burger Béla 240
Buzgó Gábor 107
Clark, Inky 251–253
Conant, James Bryant 243–244
Czirók Béla 164
Csekey István 187–188
Csengery János 139
Csia Sándor 166
Csizmadia Andor 130
Csomár Zoltán 163–164
Csonka Imre 164
Csonthó Aranka 163
Daimler Sándor 142
Darányi Kálmán 205
Darkó Jenő 86
Deák Ferenc 192
Dettre János 186
Dévényi Anna 237
Devich Andor 130, 134, 154
Dézsi Lajos 134
Ditter (Dittert) Ferenc 34–35
Dobosy Elek 37, 41, 43, 60
Dorogi-Ortutay Lovass Gyula 33
Dósa István 141
Drummond, W. H. 141
Dunham, Alden E. 255
Eckhardt Tibor 186, 194
Edwin Hoernle 240–241
Éhn Kálmán, dr. 33, 35
Emich Gusztáv 15
Eötvös Jolánta 41
Eötvös József 43–44
Erdei Ferenc 225, 239
Erdélyi Lajos, dr. 55

Erdélyi László 65, 146, 149
Fabinyi Tihamér 184
Falus Iván 236
Farkas Béla 142
Farkas Claudia 130
Farkas László 58
Fata, Marta 191
Fazekas József 159
Fázsi Rezső 215
Fedinec Csilla 157
Fejes Gyula 34
Ferdinánd, I. 227
Ferenc József, I. 38
Filep Tamás Gusztáv 160
Filla István 206–208
Fintor Pál 42
Fishof Gyula 141
Fliegl Kálmán 33
Fodor Béla 34
Fodor Gábor 189
Folenta Lajos 34, 42
Frenyó Győző 166
Freund Ibolya 240
Frigy Szabolcs 167
Fröhlich Pál 74
Futó Jenő 144
Fülöp Béla 129
Galambos Zoltán 166
Galántai József 157
Gergely Jenő 202
Gerő Lászlóné 84
Ginder, Paul 195
Glattfelder Gyula 146, 178, 180, 188
Goethe, Johann Wolfgang von 197
Golbberger Ödön, dr. 41
Gömbös Gyula 173, 175–176, 184–185,
192–193, 211, 222
Gönczi (Gönczy) Ferenc 54

- Gönczy Gábor 162
 Gratz Gusztáv 191, 219
 Grau Géza 59–61
 Gresch Áron 141
 Grócz Béla 82
 Gróh Ferenc 82
 Grósz András 191
 Gulyás Ferenc, dr. 53
 Gyáni Gábor 105
 Györffy István 142, 144, 229
 Györgyi Dénes 90
 Gyurgyák János 130
 Habsburg József főherceg 11, 67
 Hadfy Imre, livnői 9
 Hajós Iván, dömsödi 12
 Halka Sándor 208
 Hall Géza 58
 Haller István 14–15
 Halmy Endre 89, 92
 Hambuch Vendel 195
 Hankensteini Hanke Emma 92
 Hankiss János 84
 Haworth, Norman 181
 Heinrich Gusztáv 195
 Heinrich István 141
 Héjjas Imre, dr. 31, 56
 Heksch Ágnes 240
 Heller Farkas 92
 Heller Ödön 239
 Herczeg Béla 174
 Herlicska Imre 58
 Hermann Miksa 176
 Hitler, Adolf 215
 Hochreiter Kornél, dr. 41
 Hódy Géza 239
 Hollósi Gábor 25, 29, 47
 Hóman Bálint 175–176, 178–180, 182–185, 187–188, 192–193, 214, 227, 229
 Hoór Károly 129, 175–176
 Horthy Miklós 56, 173, 185, 228–229
 Horthy Miklósné 84, 89–91, 97
 Horváth Barna 239
 Horváth Emil ld. Petrichevich Horváth Emil
 Horváth Ferenc 45
 Horváth József, dr. 56
 Horvay Ede 55
 Howe, Arthur, Jr. 251
 Huber, Johannes 194
 Huberth Ottó 81
 Huszka János, dr. 56
 Huzella Tivadar 84
 Idrányi Barna 162
 Imre József 142
 Imre Sándor 225–226, 228, 231–232, 234–238, 240–241
 Imrédy Béla 177, 186
 Inkey István, br., pallini 41
 Inkey Istvánné, br. 41
 Inkey József, br., pallini 41
 Inkey Pál, br. 41
 Itzés Zsigmond, dr. 54
 Markovic, Ivan 165
 Izrael Adolf 141
 Jamrich Béla 56
 Jancsó Béla 230
 Janik Gyula 100
 Jánoska György 163
 Jekel Péter 201
 Jekelfalussy Piller György 222
 Jelfy Gyula 10
 Joó Tibor 240
 Józán Miklós 141
 Kacs Kovics (Kaskovics) Lajos 41
 Kacsó Gyula 15
 Kákósy Árpád Elek, dr. 42

- Kállay József 164
 Kállay Miklós 188
 Kállay Tibor 194
 Kanitz Ágost 31–32
 Kaposi Károly 34, 58–60
 Karády Viktor 109, 131
 Kardos Péter 7
 Károly, IV. 38
 Károlyi Lajos 239
 Károlyi Mihály 11
 Karsai László 131
 Kató Sándor 208
 Katzburg, Nathaniel 130
 Kelemen Kálmán 164
 Keleti Gyula, dr. 42
 Kenézy Gyula 83
 Kerepeszki Róbert 175, 178, 182, 202
 Kerschbaumajér Károly 58
 Király Sándor 76, 80
 Kiss Ferenc (Debreczeni Magyar Kirá-
 lyi Tudományegyetem, rektor) 78
 Kiss Ferenc 133
 Kiss József Mihály 143
 Kiss Róbert Károly 140, 149, 230
 Kissné Bognár Krisztina 131
 Klapka György 7
 Klebelsberg Kuno, gr. 45, 47, 77, 82–84,
 90, 130, 141, 176, 182–184, 187, 218,
 227
 Kollár János 166
 Koloh Gábor 107
 Kolosváry Bálint 144–145
 Komjáthy Gábor 162
 Komoróczy Géza 130
 Korányi Sándor 184
 Korláth Endre 162
 Kornis Gyula 218
 Koszó János 218
 Kovács Alajos 101, 161
 Kovács András 131
 Kovács Ferenc 164
 Kovács Henrik 53
 Kovács László 162
 Kovács M. Mária 101, 130–131
 Kovács Margit 239
 Kovács Márta 170
 Kovács Mihály 186, 188
 Kovács Pál 34
 Kölonthe Géza 79, 90
 König, Christoph 195
 Kövy Árpád 166
 Kreisler Mór, dr. 42
 Kriek, Ernst 238
 Kruser Rudolf 208
 Kubinyi Pál 149
 Kunszt Dezső 60
 Kußbach Ferenc 201
 Ladányi Andor 77, 130–131, 174, 188,
 195
 Laky Dezső 93–95, 136, 138, 140, 143,
 145
 Láng Nándor 83–85, 87–89, 91–92
 Lázár Andor 176, 180, 184
 Legate, Ray H. 140–141
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 210
 Lencz Géza 84
 Lengyel Endre, vitéz, dr. 63, 66–67
 Lengyel Imre 58
 Lévai Attila 159–160
 Leyrer Mátyás 34–35, 42
 Ligeti Dávid 21–30
 Lovass Gyula 33
 Lovász Márton 12
 Lőrinczy György 232
 Lukács Béla 202
 Lukács Géza 160

- Luther, Tammo 210
 Mádl Antal 195
 Magda Sándor 166
 Magoss György 84–85
 Magyary Zoltán 77, 88, 133, 143–144, 147
 Majerhofer Ödön 41
 Makkay Zoltán 11
 Marchut Réka 191, 193, 221, 224
 Márki Sándor 12
 Marót Károly 239
 Mártonffy Károly 92–93
 Masaryk, Tomáš G. 161
 Matolcsy Károly 71–72
 Mátrai Gyula 41
 Mátray Gyula 41
 Matyola Ferenc 45
 Méhelý Lajos 129
 Melitsko Miklós 53
 Menczer Renáta 99
 Menyhárt Gáspár 14
 Michels, Eckard 210
 Mihalovits Jenő 81
 Mihály vajda (Vitéz Mihály) 7–8
 Miklós Andor 210
 Milleker Rezső 81, 84
 Millerand, Alexandre 19
 Milotay István 194
 Miskolczy Lajos 88
 Módis László 166
 Mohácsy János 162
 Mohar József 35, 54, 58
 Mollay Károly 217
 Molnár Judit 130
 Molnár Kálmán 81
 Molnár László 131
 Moór Gyula, vitéz, dr. 63, 69, 71
 Moser, Hugo 195
 Moss, Ralph W. 181, 189
 Muraközy Boldizsár 175
 Muralik Antal 207
 Muzsnai László 166
 Müller, Václav 165
 Nagy János 164
 Nagy József 166
 Nagy Kálmán 81
 Nagy Zoltán 167, 170
 Nagy Vince 82
 Nagyné Vágó Andrea 22
 Narancsik Imre 166
 Narancsok Imre 164
 Navratil Dezső 184
 Nékám Lajos 175
 Németh Gyula 197–198, 206–207, 211–212, 215
 Németh Zsigmond 53–54
 Neuber Ede 82
 Nyilasy Sándor 239
 Odescalchi Arthúr 7
 Oláh György 27
 Ollinger Béláné 84
 Orémus Endre 164
 Orosz Imre 164
 Straub F. Bruno 189
 Orosz István 80
 Orosz László 203
 Ortway Rudolf 135
 Osváth Zsolt 131, 201
 Páll Gábor, vitéz, gyergyószentmiklósi 71–72
 Pallavicini Károly Alfonz 141
 Pálóczi Cinke István 160
 Pálvölgyi Balázs 107
 Pándy Bertalan 164
 Pap Károly 83
 Papp Ernő 207–208

Papp Ferenc 166
Papp József 166
Párducz Rezső 164
Pásztor József 186
Patay Gyula 164
Patay Károly 162
Pecze Ferenc 130
Pekár Gyula 87
Peleskey Sándor 162, 166
Perlaki György 222
Péter Mihály 160, 162
Petri, Anton Peter 200
Petrichevich Horváth Emil 106, 143
Petz Gedeon 195
Pokoly József 86–88
Polchy István 162
Popély Gyula 158–159, 162
Pödör Béla 34
Pritz Pál 191, 193, 221, 224
Pukánszky Béla 218
Puntigán József 158, 160, 162–165
Purcsi János 35
Putnoky Móric 205
Püski Levente 173
Rácz Jenő 164
Radnóti Miklós 226
Rákóczi Ferenc, II. 8, 38, 42, 66
Ránki György 223
Ravasz Gizella 91
Reinbold Béla 135, 138–139
Reitenfelsi Riedl Raymund 92
Reitzer András 239
Reitzer Béla 225–226, 237–241
Révész Kálmán 159
Réz László 163
Riszner Ede 166
Rockefeller, Stephen C. 250
Rolkó Sándor 83

Romsics Ignác 180
Rónai Miksa 42
Rosenberg, Alfred 216
Rosos István 53
Rostás Ilona 226
Rosztóczy Ernő, vitéz, dr. 63, 67, 72
Rothen Ferenc 200–201, 223
Rudai Dezső 154–155
Rudán László 53
Rugonfalvi Kiss István 82–83
Ruttner Lajos 58
Sallay Iván 15
Sándor Zsigmond 9
Sass Béla 85–86, 88–90
Schmidt Henrik 175, 177
Schneller István 227–228
Schoen, Hans von 193
Schorer Sándor 54
Schwartz Elemér 217
Schwind, Hedwig 191, 195, 199, 201,
218–219
Sík Sándor 230
Simon Attila 169, 171
Simon Zita 208
Sipos István 58
Solymossy Sándor 230
Somogyi Alfréd 159–160, 162
Somogyi Szilveszter 13–14, 180–181,
183, 185–186, 188
Soós Endre 164
Soós István 15
Sörös Béla 160, 162–163, 165–167, 170
Šrobár, Vavro 158
Stefaich Pál 44
Stefaics (Stefaits) Aladár 54
Steuer György 221
Stunda István 159
Štunda, Štefan Id. Stunda István

- Surányi-Unger Tivadar, vitéz, dr. 63–66, 72, 239
 Szabó Dezső 128–129
 Szabó Elemér 164
 Szabó Károly 7–8
 Szabó Sándor 58
 Szabó T. Attila 154
 Szabó Tibor 130
 Szádeczky Gyula 66
 Szádeczky Sámuel 7
 Szádeczky-Kardoss István 12
 Szádeczky-Kardoss Lajos 7–17, 19
 Szádeczky-Kardoss Margit 12
 Szakal László 164
 Szakall János 166
 Szalay Mihály 54
 Szandtner Pál 133–136, 138–149, 154
 Szánier István 60
 Szarka László 157
 Szathmáry Tihamér 15
 Széchenyi István, gr. 179, 231
 Széchenyi Miklós, gr. 81
 Széchenyi Sándor, vitéz, dr. 73–74
 Szécsényi András 202
 Szeder Ferenc 17
 Szegvári Katalin 130
 Székely Zoltán 33–34, 44
 Széki Tibor 180
 Szendrey László, vitéz 67
 Szent-Györgyi Albert 173, 181, 183, 188–189
 Szentkirályi Tivadar 82
 Szentpéteri Kun Béla 90–92
 Szerb Antal 231
 Szigethy Vilmos 133–134
 Szilágyi Sándor 7
 Szilágyi Zsolt 109
 Szilassy Béla 162, 165
 Szily Kálmán 92, 180–181, 183, 186
 Szombatfalvy György, dr. 56
 Szőcs Zoltán 128
 Szögi László 143
 Szőke István 166
 Szőri József 239
 Sztranyavszky Sándor 180, 186, 188
 Tafferer, Anton 200–201
 Támedly Mihály 222
 Tasiné Csúcs Ildikó 173
 Tar Ferenc 55
 Tárnok Gyula 164
 Teghze Gyula 82, 90
 Teleki Pál 14, 16, 44
 Teller Ede 27
 Tettamanti Béla 225, 240
 Thienemann Tivadar 195
 Thienemann, Theodor ld. Thienemann Tivadar
 Thot István 141
 Thököly Imre 8
 Tilkovszky Loránt 191, 200
 Tisza István, gr. 79–80, 82–93, 96–97
 Titulescu, Nicolae 194
 Tobin, James 244, 252
 Tomesz András 166
 Tomori Viola 225, 230
 Tonelli Sándor 133–134
 Tormay Cecile 84
 Tornallyay Zoltán 162
 Tóth István 109
 Tóth Károly 103
 Tömör Balázs 40
 Tömösközi Ferenc 159–161, 163, 169, 171
 Trikál József 211–212, 214
 Tunyogi Csapó András 166
 Turóczy Berta 170

Ujváry Gábor 21, 25, 27, 99, 131, 179, 203, 216	Vén Zoltán 69
Ungváry Krisztián 130	Verbovszky József 208
Urmánczy Nándor 220	Veres Elemér 185
Vágó Ede 167	Verzár Frigyes 86, 90
Vajda Tamás 13–14, 17, 99, 140, 149, 230	Vitári Zsolt 192
Vályi Sándor 81	Vonyó József 175
Varga Imre 164, 167	Weidlein, Johann 192, 211, 218, 221
Vargha Sándor 162	Wesner, Franz 192
Varga Júlia 143	Wigner Jenő 27
Varga Lajos, vitéz, dr. 63, 68	Winkler Anna 167
Varga Zsigmond 142	Young, Michael 260–261
Várkonyi Hildebrand Dezső 225–226, 228, 230	Zakar József 130
Vass Ádám 162	Zelk Zoltán 75
Vass József 13, 88–89, 145	Zichy Jenő 8
Vekerdy Géza 17	Zrínyi Károly 42
	Zrínyi Miklós 16
	Zsemlye Lajos 167

HELYNÉVMUTATÓ

- Aachen 217
 Ágfalva 220
 Alföld 108–109, 157
 Állatorvosi Főiskola 179, 208, 228
 Alsók 53–54
 Amerika ld. USA
 Arad 18, 109–110, 123
 Árkos 56
 Auer 71
 Ausztria 35
 Bacska 164
 Baja 60, 65, 221
 Balkán 35
 Baracska 164
 Baranya 46–47, 49, 221
 Bécs 7, 50, 219
 Békés megye 49
 Békéscsaba 142
 Belz 9
 Béndek-pusztá 41
 Beregszász 163
 Berlin 193, 217, 222
 Besztercebánya 56
 Bihar megye 46–47, 49
 Blato 9
 Bonn 200, 219
 Borsod megye 50
 Boston 247
 Brassó 11, 66, 69
 Breszt-Litovszk 9–10
 Budaörs 223
 Budapest 7, 13, 19, 33, 41, 55–56, 59–60, 64, 66–70, 77, 87–88, 92–94, 99–100, 105, 107, 109, 111, 126, 128–131, 157, 173, 179, 185–186, 193, 195, 200, 208, 211, 223, 226–229, 231–232, 235–236, 238–240
 Bukarest 11
 Bukovina 7
 Cigányi 12
 Columbia Egyetem 254
 Csallóközarányos 164
 Csanád megye 46–47
 Csehszlovák Köztársaság 157, 161–162, 170
 Csehszlovákia ld. Csehszlovák Köztársaság
 Csík megye 50
 Csongrád 111, 117, 129
 Csongrád-Csanád megye 49
 Csonka-Magyarország 47
 Csurgó 31, 34, 40
 D. Sandrului 68
 Debrecen 75–93, 95–98, 165, 174, 178, 179, 182
 Debreceni Magyar Királyi Gróf Tisza István Tudományegyetem 80–86, 90, 92–93, 96–97
 Dél-Tirol 70–71
 Dunántúl 177
 Edinburgh 163
 Eperjes 164
 Erdély 7–14, 66, 71
 Erlangen 217
 Észak-Erdély 69
 Európa 19, 176, 181, 194
 Farnad 164
 Fejér megye 46–47, 49
 Felvidék 7, 56, 83, 92, 157, 159, 163
 Galícia 10

Gorlice 9
 Gömör megye 46–47, 49
 Göttinga 182
 Graz 64
 Gyékényes 54
 Györke 164
 Gyula 71
 Halle 34
 Harvard University 243–247, 249, 251–254, 256–259
 Heves megye 50
 Hódmezővásárhely 14–15, 17, 110–111, 117, 142
 Hont megye 50
 Horvátország 50
 Iharos 36
 Ivy League 245, 251, 257
 Izrael 166
 József Műegyetem ld. Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 228
 Jugoszlávia 210
 Kamocsa 164
 Kaposvár 33–35, 41–43, 45
 Kárpátalja 92, 160, 168
 Kárpátok 10
 Kassa 18, 85, 159–163
 Kecskemét 71
 Kevermes 142
 Kiskundorozsma 111, 117, 184
 Kiskunfélegyháza 34, 60
 Kistorony 164
 Kolozs megye 49
 Kolozsvár 10–13, 17–19, 31–32, 55–56, 64, 66, 68–71, 74, 99–100, 106, 111, 140, 147–148, 177, 179, 184, 195, 227, 236
 Komárom 46–47, 49, 159–160, 162, 164, 166
 Krakkó 18
 Leipzig ld. Lipcse
 Lemberg 9–10
 Lengyelország 7
 Lengyeltóti 58
 Lipcse 27, 129, 217
 Liptószentmiklós 163
 Locarno 18
 Losonc 157–167, 170–172
 Lublin 9
 Lucska 164
 Magyar Királyi Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola 179
 Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 71, 77, 158, 177, 227–228
 Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 21, 64, 179, 228
 Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem 67, 179, 195–196, 211, 218
 Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Élet- és Kórvegytani Intézet 188
 Magyarország 7–8, 14, 32, 44, 47, 56, 59, 157, 173, 177, 195, 204, 209, 215, 227–229, 231
 Makó 65, 67, 129, 142
 Marosvásárhely 7
 Moldva 7
 Moson megye 46–47, 49
 Munkács 164
 Murakeresztúr 53
 Murszombat 34
 München 199, 205, 210, 217
 Nagy-Britannia 18
 Nagykanizsa 33, 41
 Nagyléta 107

Nagyszeben 11
 Nagyváradi 18, 81–82
 Németország 35, 200, 208–209, 215, 222
 New York 248, 253
 Nógrád megye 50
 Nyitra megye 49
 Olaszország 31, 35
 Pápa 165
 Párizs 8, 18, 69, 183
 Pécs 13, 64, 71, 130, 227–228, 237
 Persány 11
 Pest megye 46, 49
 Philadelphia 248
 Pinkóc 164
 Pitvaros 142
 Porrogszentkirály 34–35
 Pozsony 13, 50, 77, 162, 227
 Prága 158, 164
 Princeton University 244, 246, 250,
 253–254, 256–259
 Przemyśl 9–10
 Pusztafalu 7
 Ráckanizsa 59
 Rajna 18–19
 Rimaszombat 160–162, 166
 Románia 7–8, 10, 66, 106, 120, 148, 153
 Ruszinszék 160
 Sárospatak 34, 165
 Selmechánya 228
 Sepsiszentgyörgy 55
 Somogy megye 31, 34, 36, 41, 43–44,
 46–49, 53–54, 179
 Sopron 35, 46–49, 228
 Stanford University 259
 Stuttgart 217
 Szádecse 7, 19
 Szeged 13–14, 17, 63–74, 91, 99–104,
 107–111, 113–117, 119–121, 123, 126,
 129, 131, 133–134, 140–149, 154,
 173–175, 177–182, 185–188, 225–
 232, 238–239, 241
 Székelyföld 11
 Székesfehérvár 38, 41
 Szentes 111, 117
 Szófia 184
 Szolnok 50
 Tab 41
 Tekeháza 164
 Tisza István Egyetem ld. Debreceni
 Magyar Királyi Gróf Tisza István
 Tudományegyetem
 Tiszaágtelek 164
 Tiszántúl 177
 Tolna megye 46–49, 221
 Torda 71
 Torontál vármegye 221
 Törösvári-szoros 11
 Törökország 8
 Trencsén vármegye 7
 Trianon 7, 11, 16–30, 83, 92
 Tudományegyetemi Közgazdaságtudo-
 mányi Kar 179
 Tübingen 217
 USA 18, 164, 243, 254
 Uzsoki-szoros 10
 Vas megye 46–49
 Versailles 18
 Veszprém megye 46–49
 Villány 191
 Vilna (Vilnius) 18, 188
 Visztula 10
 Yale University 244–246, 251–260
 Youngstown 142
 Zákány 56
 Zala megye 46, 48–49
 Zsil-völgy 11

A sorozat korábbi kötetei

VERITAS KÖNYVEK 15.

TRIANON
ÉS A MAGYAR
FELSŐOKTATÁS I.

VERITAS
KÖNYVADAT

VERITAS KÖNYVEK 16.

TRIANON
ÉS A MAGYAR
FELSŐOKTATÁS II.

VERITAS
KÖNYVTÁR

VERITAS KÖNYVEK 19.

TRIANON ÉS
A MAGYAR
FELSŐOKTATÁS III.

VERITAS
KÖNYV-ÉRTÉKELÉS ÉS
KÖNYV-TERVEZÉS

VERITAS KÖNYVEK 22.

TRIANON ÉS
A MAGYAR
FELSŐOKTATÁS IV.

VERITAS
Magyar Tudományi Akadémia

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten